

STAROHRVATSKA
SEOSKA
ZAJEDNICA

MIHO BARADA

004977

www.marinknezovic.info

8050

STAROHRVATSKA SEOSKA ZAJEDNICA

Urednik

FERDO ČULINOVIĆ

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

STAROHRVATSKA SEOSKA ZAJEDNICA

Maja *urh*

MIHO BARADA

Tehnička redakcija, tisak, uvez i oprema:

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZAGREB

Z A G R E B

1957

UVOD

1.

Naša nauka, uza sve pokušaje, još nije utvrdila osnove ni dala glavne obrise, a kamoli ocrtala sliku društvenog uređenja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, onoj između Gvozda i mora. Razlozi su tomu razni. Uglavnom zbog oskudice starih suvremenih izvora otvoren je širok put raznovrsnim metodama rada, a i domišljavanjima. Kušalo se pozitivističkom metodom odrediti i utvrditi značenje raznih latinskih i hrvatskih naziva, sačuvanih u izvorima. Od latinskih se naziva tumačilo: *tribus, generatio, natio, genus, parentella, villa, vicus, curtis, servi, coloni, villani, homines, populus* i sl.; od hrvatskih: *pleme, rod, bratstvo, koljeno, blizika, selo, ves, zadruga, hiža, kuća, dom, plemenština, baština, plemenit* i sl. Kušali su se latinski i hrvatski nazivi međusobno povezati po značenju. No sve je to bio uzaludan trud, do određenih činjenica nije se dolazilo. A to zbog toga, što svi ti nazivi od slučaja do slučaja redovito mijenjaju značenje, bez obzira na suvremenost izvora.

Pritom se služilo analogijom ili tobož u nauci već utvrđenim činjenicama. Zbog svega toga nije ništa čudno, što se naša nauka još uvijek jalovo kreće u uskom krugu problematike naziva, kako bi po njima obrađivala i utvrđivala činjenično stanje društvenog uređenja Hrvata od doseljenja dalje kroz Srednji vijek.

Doduše, prva je i glavna zadaća svake nauke, da njeni naučni termini i pojmovi budu jasno određeni. To je *conditio sine qua non* za svaku nauku. Zato prava i glavna nastojanja, pogotovo u počecima svake nauke i naučnog rada, moraju uvijek biti usmjerena na utvrđivanje značenja pojedinih pojmova i naziva. Taj posao ni u jednoj nauci nije lak, pa ni u sociologiji. To je mlada i umnogom još neistražena i nedovoljno obrađena nauka, pa su u njoj neizbježive razlike i neodređenosti u gledanju i terminologiji, strampuťice i pogreške. Ako je tako u nauci općeg društvenog razvoja, razumljivo je, da ne može biti bolje ni s naučnim djelima, koja se odnose na razvoj Slavena i njihova sastavni ogranka i dijela, Hrvata.

Može se reći, da je dosada jedino Fr. Rački¹ ušao u problematiku društvenog razvoja Hrvata. Svi smo se bez razlike poslije njega jednostavno služili njegovim izvodima, ili ih, da se prostije izrazim, prepričavali. Rački pak, kao pisac svog vremena, nije ni mogao privesti rješenju problematiku društvenog razvoja Hrvata. Htio je ktomu obuhvatiti odjednom čitavu problematiku, riješiti društveni razvoj Hrvata od doseljenja do XII. stoljeća, a bez prethodnih pojedinačnih radnja. Zbog toga, usprkos mnogom dobrom materijalu, koji je Rački iznio, i drugim ispravnim pojedinostima, ni on nije utvrdio ni same osnove društvenog razvoja Hrvata, a time ni pojedine njegove ustanove. Mislim, da držeći nazive po strani, treba najprije obraditi, i to stvarno u prvom redu osnovne hrvatske društvene gospodarske ustanove, jer su one osnov slike društvenog razvoja. Tek po utvrđenom činjeničnom stanju tih ustanova mogu se dobiti njihovi jasni i određeni pojmovi, u koje idu i nazivi; istom tad može se stvoriti slika gospodarsko-društvenog razvoja Hrvata u Srednjem vijeku.

U tom će se okviru kretati i ova moja radnja. Obradivši osnovne gospodarske ustanove starohrvatskog društvenog razvoja na osnovi utvrđenih činjenica, uzet ću u obzir i pojedine nazive. Pritom. ako određeni sačuvani povijesni naziv odgovara činjeničnom stanju, zadržat ću ga i u današnjoj terminologiji; ti su pak, kako ću pokazati, vrlo rijetki. Ako je pak povijesni naziv ustanove u izvorima raznovrstan i zbog toga neodređen došao do nas, a njegova bi upotreba stvarala zbrku, tad ću pojedinoj ustanovi, kako se to u nauci radi, dati naučno-tehnički naziv. Pitanje naziva uza sve to bit će sporedno, a glavno će pitanje biti: ustanove srednjovjekovnog društvenog razvoja i proizvodno-društvenih odnosa unutar njih.

Daleko sam od toga, da smatram svako pitanje za ispravno i konačno riješeno. Glavno je, da ću se poslužiti posebnom metodom i novim putem uputiti rješavanje problematike društvenog uređenja srednjovjekovne Hrvatske.

Budući da suvremenih izvora nema, poslužit ću se metodom upotrebe prežitaka.² Tako ću raditi, jer u pomanjkanju podataka iz neposrednih izvora, preostaju oni iz posrednih.

2

U povijesnom društvenom razvoju redovito nema mirovanja kao ni naglih presudnih prekida. Razvoj ljudskoga društva neprestano je kročio naprijed, stvarajući i prolazeći razne uže i šire razvojne društveno-gospodarske stupnjeve. Čovječanstvo je prošlo dosada kroz stupanj (fazu) prvobitnih zajednica-gensa, plemena, a sada se nalazi u fazi klasnog društva. Unutar pojedinog

¹ *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, posebni otisak, Zagreb 1894, str. 1-321.

² Obično se upotrebljava survival, relik, rudiment, *ostatak* i *zaostatak*. Prve otklanjam kao strane, drugi se pak nazivi više odnose na mrtve predmete, a ovdje su u pitanju žive apstraktne činjenice i zato uzimam naziv *prežitak*, koji naziv i Rusi upotrebljavaju.

od ta dva šira stupnja postoji po nekoliko užih podstupnjeva (epoha, formacija, struktura). Svaki od tih širih ili užih stupnjeva ima svoje određene društveno-gospodarske ustanove s posebnim produkcionim odnosima, koji im određuju oblik i daju sliku. Postanak pak i razvoj tih pojedinih ustanova zavisi je o razvitku i napretku proizvodnih snaga i s ovima bitno vezanih proizvodnih odnosa. Radi toga te ustanove ne nastaju odjednom niti – redovito uzevši – tako potpuno i prestaju. Ktomu, zbog zavisnosti o proizvodnim snagama, pojedine društvene ustanove kao i pojedini odnosi unutar njih nisu vezani ni ograničeni na trajanje određenog društvenog razvojnog stupnja, bilo šireg bilo užeg. Često se, ako ne ustanove same kao takve, svakako glavne ili sporedne pojedine njihove oznake zadugo provlače kao prežici u širem ili užem opsegu iz vremena prošlih stupnjeva i u novim stupnjevima. Po tim ću prežicima, sačuvanim u izvorima, u prvom redu nastojati utvrditi osnovne gospodarske ustanove starohrvatskog društvenog uređenja, a usto po mogućnosti i njihove nazive. Upotrebio sam svjedočanstva izvora, koji su nastali ne samo *na tlu prvotne hrvatske države između Gvozda i mora*, nego i na tlu, koje je u vrijeme postanka pojedinih izvora još uvijek bilo područje hrvatske državnosti. To sam učinio, jer jedino taj kontinuitet omogućava pravilan postupak rada s prežicima. Nisam uzeo u obzir isprave dalmatinskih gradova, jer su nastale na tlu državo-pravnog uređenja osnovanog na rimskom pravnom poretku. Također ni isprave Bosne, premda ih ima, koje su nastale na nekadašnjem tlu starohrvatske države, jer su u vrijeme postanka tih isprava dotični krajevi već dugo bili u sklopu druge državne tvorevine, Bosne. Prešao sam konačno iz istih metodskih razloga potpuno i preko slavonskih isprava, t. j. područja između Drave i Gvozda. Time nije rečeno, da se ne će naći prežitaka i u ispravama tih područja, koje ovdje iz metodskih razloga nisam upotrebio.

Upozoravam, da sam izbjegavao svim analogijama, i to iz više razloga. U prvom redu, jer metoda dokazivanja pomoću analogija dolazi u obzir istom poslije utvrđenog činjeničnog stanja. A za utvrđenje činjeničnog hrvatskog društvenog razvoja postoji, kako ću u raspravi navesti, obilje gradiva. Glavna je svrha ove radnje, da baš to gradivo iznesem i obradim.

Na koncu sam daleko od svake pomisli, da bi izneseno u ovoj radnji bila neka osobita posebnost hrvatskog razvoja. Sve je izneseno, neka se vidi, kako je to u skladu s općim društvenim razvitkom i doprinos utvrđivanju činjenica toga razvoja.

SEOSKA ZAJEDNICA I NJENE USTANOVE

Glavno i osnovno proizvodno sredstvo indoevropskih naroda, a time i Slavena uopće i njihova ogranka Hrvata u vrijeme društvenog poretka prvobitnih zajednica pa i poslije u Srednjem vijeku, bila je na prvom mjestu zemlja i s njom spojena privreda. Na toj osnovi nastali su i postojali su prvotni društveni odnosi. Općenito uzevši, srednjovjekovno općedruštveno uređenje i s njim skopčane klasne razlike redovito su bile osnovane i ovisile su o odnosima pojedinca ili manjih i većih skupina ljudi prema zemlji. Istom poslije će se uz odnose na toj osnovi javiti i oni osnovani na pripadnosti dvorskoj službi, vojsci i pisanim pravima. Ovdje je govor o gospodarskim odnosima. Zbog razlika tih odnosa, koji su nastali kao posljedica razvoja i napretka u proizvodnim snagama, postajale su u svim stupnjevima općeg društvenog razvoja i odgovarajuće društvene ustanove. Bile su šire ili uže, a vršile su u prvom redu gospodarske funkcije. Osim gospodarskih funkcija, koje su pripadale osnovi, bilo je i onih posebnih: rodbinskih, političkih, vojničkih, vjerskih i drugih, koje su pripadale nadgradnji. Ovisilo je pak to o posebnim prilikama gospodarskog razvoja i napretka pojedinog kraja i vremena. Za to pitanje o pojedinim društvenim ustanovama i s njim usko povezanim odnosima unutar njih nije prosto ni jednostavno, nego itekako složeno i teško. A bez rješenja tih odnosa, ako ne svih, tad svakako bar glavnih, nema ni oznaka širih i užih povijesno-društvenih ustanova, a time ni slike društvenog uređenja ni povijesnog razvoja određenog kraja i vremena.

U pitanju je ovdje činjenično stanje društvenog uređenja Hrvata, osobito ono prvotno poslije njihova doseljenja na Jadran, a i dalje kroz Srednji vijek. Dakle u prvom redu treba naći u izvorima i obraditi povijesno gradivo, koje se odnosi na pojedine od osnovnih društvenih ustanova. Pritom naravno otpadaju analogije, obrasci, kalupi, klišeji i sl., pogotovo, što u izvorima ima dosta gradiva, kako ću pokazati.

Za početno i osnovno gradivo uzet ću Poljički statut, osobito njegove članke 56a i 59abc. koje zbog važnosti donosim u cjelini.

Čl. 56

a

Sela, koja imaju kotare svoje oddione i odesite po granicah od inih seo i imaju svoje stare i zakonite gae, koe čuvaju i gae po običaju s vrimenom ne samo od inih sumeinih seo, da i sami od sebe i od selan svojih, do vrimenta, kako e uvit i zakon od onogai sela, i tako i od susidnjega sela i od svakoga; volno e ono selo svako svoje gae gaiti i poimati dobitak, kakono e zakon svuda, da svako selo svoje gae gai i čuva edan od drugoga dotle, dokle se ispase vom i urne se jalovina; i pake, kad se jure istare i pusti se ini dobitak, toi e jure kako ispaša, gdi nie gaja.

I takoi togai ispasišća i onogai ča e ispaša, gdi nie gaja, nie volan braniti paše niktor od susidnega sela, ne budući iz priko tretrega sela, nego ima biti paša o-togaj kako e zakon svuda.

Sela, koja imaju svoja područja odijeljena i označena po granicama od drugih sela i imaju svoje stare i zakonite gaje, koje čuvaju i služe se (njima) u uobičajeno vrijeme, ne samo od drugih susjednih sela, nego i sami seljani međusobno do vremena, kako je odlučeno i uzakonjeno od toga sela, također i od susjednoga sela i od svakoga; slobodno je svakom onom selu služiti se svojim gajem i hraniti blago, kako je običaj svagdje, da se svako selo služi svojim gajem i čuva jedan od drugoga, dok ga volovi ne popasu i utjera se mlado; a kad se pak već popase i pusti se drugo blago, on je tad jednak pašnjaku gdje nije gaja.

I tako na tom ispasištu i onom, koji je pašnjak, gdje nije gaja, ne može nitko zabraniti pašu susjednom selu, osim ako je iz trećega sela, nego mora biti paša, kakav je običaj posvuda.

Čl. 59

a

Ako bi se zgodilo, da bi koe selo hotilo meu sobom razdiliti gai ali kotar; rekući, ako ne mogu ali ne te zaedno pasti ali držati, toi est ako bi edan ali ih veće prosili od inoga sela dila, ki jih more doiti, ali pak ako bi sve selo bilo kuntento, da se razdili i da vide, ča e čigovo: naiprvo ča e ispaša, gdi nie gaja, toi se ne more diliti meu sobom, ere se i takoli ne bi moglo od selanina braniti pasti, ne takam od svoga selanina, da i od susidnega sela ne ima se braniti po zakonu pasti po ispaši, ne budući

Ako bi se dogodilo, da bi koje selo htjelo međusobno razdijeliti gaj ili područje; naime, ako ne mogu ili ne će zajedno pasti ili držati, t. j. ako bi jedan ili njih više tražili od ostalog sela dio, koji ih može doći, ili pak ako bi sve selo bilo voljno, da se razdijeli i da znadu, što je čije: najprije, pašnjake, gdje nije gaj, ne mogu među sobom razdijeliti, jer se ionako ne bi moglo braniti da seljani ne napasaju; ne samo svomu seljaninu, nego i onom iz susjednog sela, ne smije se priječiti po zakonu pasti pašnjake,

iz priko tretjega kotara, kako e i pria rečeno; a ča e gai, toj se ima diliti ovakoi i po ovi put:

naiprvo, ako bi se znala vrv i dio, kako gre od plemenščine meu selom po miri i po vrvi od baščine, tada ne bi tribi inoga ni inaka dilenia iziskavati od gaev nego po pravo i vrvi i po miri od glav i podvornic i plemenščine, kako godir gre vrv od baščine, tako ima i gaja dio pojti. Nu li se ne zna ni se more znati vrv meu sobom od plemščine, kako se nahodi gdi e veće dionikov u selu, tomui se ima ovako diliti gai: naiprvo i naipočeo nije počelo od iskonu, na stare i zakonite žribove i sada i podvornice, ima pojiti dio gaja.

osim ako ne bi bio iz preko trećeg sela, kako je i prije rečeno; a što je gaj, to treba dijeliti ovako i na ovaj način:

najprije, ako bi se znala vrv i dio, koji pripada komu u plemenštini seoskoj po veličini i po vrvi od baštine, tada ne bi trebalo tražiti drugoga i drugačijega dijeljenja gaja, nego po pravoj vrvi i po količini glava i podvornica i plemenštine, kako god ide vrv od plemenštine, tako mora ići i dioba gaja. Akoli se ne zna niti se može znati međusobno vrv od plemenština, kako se to događa u selu, gdje je više dionika, tada treba ovako dijeliti gaj: ponajprvom i najglavnijem prvotnom početku, na stare i zakonite ždrebove i sada i podvornice treba se podijeliti i gaj.

b

I pake k tomu i polag toga, ako bi se podobnim putem i načinom našlo, da bi koja zastava ili podvornica i novie dostoino nasliena, ako i ne bi toliko od starin, a est podobno i dostoino, to tu se ima niki razgled od dila učiniti, neka more svak živ biti, iere ništar nie ča e vazda bilo.

Također ktomu i usto, ako bi se pravim putem i načinom našlo, da bi koje dvorno mjesto ili podvornica, pa i u novije vrijeme bila pravilno naslijeđena, a ne bi baš bila od starine, ipak je pravo i redovito, da to treba pri diobi nekako uzeti u obzir, neka može svatko živjeti, jer nema ničega, što je uvijek bilo.

c

Tko bi imio u ednomu selu ali u kotaru toga sela zemlju popolnu ali jih veće, a ne imao sada ni podvornice, tada, onadai, kada one zemlje teži i ore, dotle je volan volove u gaiu napasti, dokle se težak priobue, rekući u gaiu togai sela, ondi gdi e naibliže gai seoski.

Tko bi imao u jednom selu ili na području tog sela zemlju oranicu ili njih više, a nema sada ni podvornice, tada, onda kada te zemlje obrađuje i ore, slobodno mu je u gaju dotle pasti volove, dok se težak preobue, naime u gaju toga sela, ondje, gdje je najbliži seoski gaj.

Ti članci Poljičkog statuta polazna su točka ove rasprave o društveno-gospodarskim ustanovama u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, onoj između Gvozda i mora, osobito od VII. do XII. stoljeća, a i poslije u pojedinim njenim krajevima.

SEOSKA ZAJEDNICA

Poljica, u izvorima zvana župa ili općina poljička, nalazila se istočno od Splita i s njim graničila. Povijesna je činjenica, da su Poljica trajno do 1444. godine bila u Hrvatskoj,³ upravljana prije i dugo poslije toga svojim posebnim statutom. Zato se Poljica mogu uzeti kao posebna, čisto hrvatska politička ustanova.

Navedeni članci 56a i 59a, b, c, po samom svom sadržaju, osobito u njima sačuvanim prežicima pripadaju prvotnom sastavu statuta, onom prije godine 1440., koji se nije sačuvao.⁴ Ne uzevši sada drugo u obzir, ti članci pokazuju ovo:

I.

1. U srednjovjekovnoj hrvatskoj društveno-političkoj ustanovi Poljicima bilo je gospodarsko-društvenih jedinica, ustanova, koje Poljički statut zove općim nazivom *selo*.

2. Svako pojedino takvo *selo* imalo je svoje područje, zvano kotar, ne samo s određenim, nego i označenim granicama, koje su ga dijelile od drugih njemu susjednih sličnih »sela«;

3. Područje svakog pojedinog »sela« sačinjavalo je posebnu teritorijalno-gospodarsku jedinicu;

4. Stanovnici »sela« obično su se zvali *seljani*, a u nekim članovima istog Poljičkog statuta *braća*, *bližnji* ili *dionici*.

II.

Pojedino takvo poljičko »selo«, kao šira teritorijalno-gospodarska jedinica, sastojalo se od tri uže jedinice, i to:

1. određeni dijelovi područja pojedinog takvog »sela«, u prvom redu ispašišta i gajevi, putovi, vode i t. d., još nisu bili podijeljeni; svi su ih stanovnici pojedinog »sela« zajednički iskorišćivali i njima gospodarili, bili su društvena svojina, a tim i zajedničko dobro (Gesamte Hand) ustanove »sela«, tu ustanovu zovem *općina*;

2. stambene i gospodarske zgrade sa susjednim *sádom* i *podvornicom* sačinjavale su drugu posebnu gospodarsko-društvenu ustanovu u selu, koju nazivam (rodbinska) *dvorna zajednica*;

3. postojala je i treća posebna zemljišna ustanova, unutar takva »sela«, u izvorima redovito zvana *plemenština*.

³ Pivčević I, *Nekoliko poljičkih isprava iz XV. st.* Dodatak *Ujesniku* za arheologiju i hist. dalmatinsku (Bullettino), Split 1908, 3-5, 20.

⁴ V. Jagić u MHJ IV. Jaz i u, Zagreb 1890. XXI Statut, koji je do nas došao, potječe djelomično iz god 1440., ali na njegovu početku piše: »statut i-staroga novih činimo«, po čemu je postojao također statut prije onoga iz god. 1440.

III.

Sve drugo spomenuto u navedenim članovima kao dioba, ždrijeb, baština, vrv, pravo paše i dr. povezano je sa takvim »selom« ili s njegovim trima navedenim glavnim gospodarskim ustanovama: općinom, (rodbinsko)-dvornom zajednicom i plemenštinom.

Sve te činjenice, koje na prvi mah slijede iz čl. 56a i 59a, b, c, Poljičkog statuta, naći će potvrdu u raznim srednjovjekovnim ispravama, koje su nastale i drugdje izvan Poljica na hrvatskom području, o komu je ovdje govor, a u vezi su sa »selom«.

OPĆINE

Naučna je činjenica, da je u prvobitnim rodbinskim zajednicama postojala društveno-zajednička svojina na sredstva za proizvodnju, proizvodna dobra i proizvode rada, sa zajedničkim radom i jednakošću učestvovanja u podjeli dobivenih plodova. Postepenim usavršavanjem radnog oruđa, razvitkom proizvodnih snaga i raznolikošću rada sve lakše se dolazilo do sredstava za život. Sve se to zbivalo dugo, polako i postepeno. Daljim napretkom u tom procesu došlo je i do podjele rada, a time do postepenog razbijanja prvotne zajedničke proizvodnje, kao i do odstupanja prvotne društvene svojine u odnosu na jedno ili drugo proizvodno sredstvo. Taj se proces zbivao u granicama opće zakonitosti, dok konačno nije došlo do potpune privatne svojine, negdje brže, a drugdje sporije.

Kod Hrvata, u Hrvatskoj između Gvozda i mora, proces odstupanja društvene svojine pred privatnom trajao je dugo i do kasnog vremena, kako to pokazuju prežici društvene svojine, sačuvani u izvorima sa tog područja. U Poljičkom statutu čl. 88a, pogotovu pak u čl. 80b, navodi se zemljište »općeno«, zajedničko dobro ili društvena svojina određene društvene jedinice, koju Poljički statut zove »selo«. Poljički statut u čl. 56a, b i čl. 57 zna i za pašnjake zajedničke takvu »selu«, koje čl. 56a zove ispasišta. U čl. 56a, b govor je o zajedničkom »gaju« takva »sela«, a u čl. 59a o zajedničkom kotaru ili području »sela«. U kotaru ili unutar određenih granica pojedinog takva »sela« čl. 101 Poljičkog statuta spominje »općeni put« i »u selu gonik«, a u čl. 104 u »selu« da »voda živa ima biti općena«. Poljički statut po navedenom zna zna mnogo toga, što je još zajedničko pojedinom određenom naselju, »selu«, a što zove »općeno«; kao i to, da je sve »općeno« još uvijek bilo društvena svojina, zajednička imovina »sela«.

Za takvu, još društvenu imovinu »sela«, ima podataka i u izvorima iz drugih krajeva srednjovjekovne Hrvatske, koja je u pitanju. Što je još bila društvena svojina »sela«, nabrojeno je u ispravi osnutka samostana u Zažićnu Donjemu od 1. XI. 1490.⁵ Poslije popisa svih plemenština, kojim su Draškovići obdarili samostan, istaknuto je: »I k tomu im pridasmu vas del

⁵ D. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, MHJ VI, JAZ i U, Zagreb 1898, 343-349.

svih općin naših k tomu pristojećih: vode i vodotići, i malina i malinića, i studenac i êzov, i putev kolnih i pričnih i staz, i driv prudnih i neprudnih i drv i drvosíci i gore vse edne i druge, prudne i neprudne, i vse v Maloj Strani, i driva i kamika i vsega pristoêne mala i velika na svih općinah naših kotara našega rečenoga, t. j. »sela Zažična Dolnega«.

Slično je za *općeno* navedeno i u drugim ispravama. Kad je Petar Franjin pred stolom buškim, danas u Lici, dne 1. III. 1484.⁶ prodao svoju plemenštinu Dujmu Vlajiću, odstupio mu je »s pristoênem vsim«, t. j. sa svim, što od zajedničkoga nužno pripada prodanoj plemenštini. Tu je uz drugo navedeno »i putov i staz, i gaev i paš i pasišč, i svih općin, i gore i vode, i driva i kamika, i vsega pristoêna mala i velika, ča godi e i ča pristoi k zemli i k delu zemle više rečenoí«, t. j. prodanom dijelu plemenštine.

Po ispravi stola ličkoga iz god. 1495.⁷ kojom taj stol dopušta Petru Petričeviću iz »Radine vsi«, da proda Jurju Miletiću dio svoje plemenštine u »Sebidraži vsi«, navedeno je i sve ono, što je s tom plemenštinom bilo povezano kao zajedničko »v sebidraškom kotari blat i sinokoš i inih pasišč i općin, i gore i gaev i drvosíč, i vode i studenac i vodotič i malinišč«.

Slično isti stol lički 8. V. 1499.⁸ dopuštajući Pavlu Slavkoviću, da daruje samostanu pavlinskom u Zažičnu plemenštinu, nabraja sve pripadnosti te plemenštine, a bile bi »crkve, vode, malinov, stupe i stupič, virov, potokov, êzov, studenac, gore, driva i kamika, pućin, općin, putov, prični i okolni, puti i rasputê i staz, i sega mala i velika ...«

Stol lički kad 10. VI. 1499.⁹ dopušta, da se može izvršiti posljednja volja Petra Malića, koji je bio ostavio plemenštine samostanu u Zažičnu, navedene su sve pripadnosti u »seli Bisićih« »crikav... i dilnic i gaev i sinokoš i blat i priblatji, paš i pašišt, putov pričnih i okolnih, staz velikih i malih, vode i vodotići, malinov i malinišč, stupe i stupišč i studenac i êzov, i vod kopanih i stoećih i tekućih, i driva plodnoga i neplodnoga, prudnoga i neprudnoga, gore i kamika, i svih općin, i vsega mala i velika, ča koli pristoi... ča koli se more imenovati«.

Iz tih izvora daje se zaključiti, da je u pojedinom »selu« ili »vsi«, svakako određenoj društveno-gospodarskoj ustanovi, a koja je to, pokazat ću poslije, postajala u XV. stoljeću društvena, a ne privatna svojina raznih proizvodnih snaga i sredstava za proizvodnju. Bili su to pašnjaci, blata, razne sve vode i vodene naprave, putovi i staze, šume, gore i dr. Svakako tu treba nadodati i groblje s crkvom. Sve je to pak skupa prežitak, osim crkve kao takve, iz vremena prvobitne zajednice; sa tim predmetima bili su povezani posebni produkcionni odnosi, po kojima je sve to još zajedničko sačinjavalo posebnu društvenu-gospodarsku ustanovu, koju ću radi jasnoće zvati tehničkim nazivom *općine*; tim ću nazivom unaprijed zvati predmete društvene svojine, počevši od onih u vremenu društveno-gospodarskog poretka prvobitnih zajednica pa dalje, kroz sva razdoblja društvenog razvoja u Hrvatskoj i u XV. stoljeću. Broj tih predmeta društvene svojine neprestano se smanjivao. Taj naziv može stajati, jer se nalazi zabilježen u spomenutim ispravama iz Like, a blizu je i

⁶ I. d. 294-296.

⁸ I. d. 420-422.

⁷ I. d. 388-389.

⁹ I. d. 423-425.

onom »općeno« Poljičkog statuta. U latinskim pak izvorima za taj pojam nalazi se naziv *pertinentiae* i u starohrvatskim *pristoēniē* – pripadnosti. Ti pak posljednji nazivi ne odgovaraju sadržajno baš općinama, o kojima je ovdje govor,¹⁰ i koje su vrlo važan činilac u općem društveno-gospodarskom razvoju, kako ću to pokazati tijekom ove radnje i zbog čega sam *općine* prve istaknuo.

II. RODBINSKO-DVORNA ZAJEDNICA

To je ustanova, koju ima Poljički statut na umu u više članova pod raznim nazivima. Tako pod nazivom *kuća* u čl. 70b, 72b, 113, (266) i (274); onim *doma* u čl. 52a, 69b, 70b, i 87; a u čl. 59b pod posebnim nazivom *zastava*, na koji ću se naziv najprije osvrnuti.

1.

Zastava može imati razna značenja. Tako znači donji dio čela, pročelje ili začelje stola, zapadni dio neba, zasjedu, pričuvu, zaustavu, stijeg, jamstvo, talaštvo, zalog i slično.¹¹ U Poljičkom statutu zastava u čl. 9, 44, 74bc dolazi u značenju jamstva, jamčevine, a u čl. 47 zaloga. Budući da se nijedno od naprijed navedenih značenja ne može nikako dovesti u vezu s riječima čl. 59b, treba posebno odrediti značenje tog naziva u tom članu.

Po Vl. Mažuraniću¹² zastava uz navedeno znači također »u gradu dvorno mjesto, na kojem je građanin sagradio svoju kuću«. Za dokaz navodi ispravu iz godine 1451.¹³ stola varoši grada Rmnja u Pounju, na utoku Unca u Unu. Varošani – purgari rmanjski – bili su u podvarošu međusobno podijelili područje određeno za njihova dvorna mjesta. Ali, jer je grad Rmanj tada bio kraljevski, Ladislav V. dade na dvornom mjestu Petra Janjina sagraditi kraljevsku kuću, dotično, kako Petar kaže: »a nas potiskav s naših zastav«. Radi toga Petar traži od nadležnoga stola, da mu dodijeli drugo dvorno mjesto – zastavu. U tu svrhu određuje stol petoricu, da izvrše ponovnu diobu »mei bratstvom«, koji »razdiliše zastave kako koga pristoēše«. Ti našavši da Petar »nima zastav i odlučismo mu zastave ... polag zastavu Vukovu i da se nimii diliti to ča se sada dae više rečenomu Petru nigdar«. Po svemu, kako je dobro Mažuranić vidio, ovdje zastava znači dvorno mjesto. Zna se, da je i zagrebački Gradec bio pri osnutku podijeljen na dvorna mjesta, u latinskim izvorima pojedino zvano *curia*.¹⁴

¹⁰ Rački Fr. n. d. 183 govori o tim općinama na Zapadu, ali bez naziva.

¹¹ *Pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1923, 1665–1666.

¹² I. d. 1665.

¹³ Đ. Šurmin n. d. 190–191.

¹⁴ SCD IV. 174. Što je *curia* v. I. Tkalčić, *Spomenici povijesni grada Zagreba I.* Zagreb 1889, 172: »Curias vel fundos curiarum volumus aequales habere, in latitudine saltem videlicet triginta duorum brachiorum silvestrium, longitudinis autem earum ... protendatur usque fluvium«.

Budući da »zastava« može značiti dvorno mjesto, može se uzeti u tom značenju i zastava u čl. 59b. Ako se to učini, sadržaj tog člana postaje jasan. Svako drugo značenje zastave ne može se dovesti u vezu sa tim članom. Budući da je u dosada meni poznatim izvorima naziv zastava u značenju dvornog mjesta zajamčen samo dvaput, jedamput u Poljičkom statutu, dakle u Poljicama, a drugi put u Pounju, jedno i drugo u Hrvatskoj, naziv je u tom značenju čini se vrlo star, kao i dokaz starine čl. 59 Poljičkog statuta.

»Zastava« kao sam naziv ovdje je sporedan. Važan je radi sadržaja čl. 59b. Tu je naziv »zastava« povezan sa sâdom i podvornicom. Po čl. 59a u slučaju diobe jedne od općina, kao one gaja ili kotara, redovito mjerilo diobe bila je vrv. U slučaju pak da vrv nije bila poznata, tad se uzimalo drugo mjerilo, dijelio se prema udjelu, koji je netko imao u početnim ždrebovima »i sâda i podvornice«. Po tome mjerilo udjela pri diobi općina osim vrvi bilo je također i ono sada i podvornice, podijeljenih ždriježom pri samom naseljenju. U čl. 59b Poljičkog statuta od toga odstupa govoreći, da u slučaju »da bi koja zastava ili podvornica (bila) i novije dostoino nasliena«, da se i prema tomu dvomu, t. j. zastavi i podvornici, može dati dio gaja. Zastalno je čl. 59b nešto poznijeg postanka od čl. 59a. Budući da po čl. 59a sâd i podvornica mogu skupno služiti kao mjerilo u diobama općina, a usto su se zajedno ždriježom dobivali, bili su sastavni dijelovi jedne posebne gospodarsko-društvene ustanove u »selu«. Po čl. 59b u istoj stvari nisu više mjerilo »sâd i podvornica« nego »zastava i podvornica«. Sad i zastava nisu jedno te isto; k tomu zastava, sad i podvornica pripadaju i sačinjavaju posebnu ustanovu u »selu«, onu, koja je nastala pri samom naseljenju i ždriježom bila dodijeljena. U nauci je pak poznato, da je postojala posebna gospodarsko-društvena ustanova, koja se sastojala od dvornog mjesta, sada (vrtla i voćnjaka) i podvornice, počevši svakako od vremena društvenog uređenja prvobitnih rodbinskih zajednica po oćinstvu, a i prije.¹⁵ U slučaju čl. 59b Poljičkog statuta zastava označuje dvorno mjesto, isto ono, što i u rmanjskoj ispravi od god. 1451. Zato po čl. 59ab Poljičkog statuta, postojala je u poljičkom »selu« posebna imovna ustanova, koja se sastojala od dvornog mjesta, t. j. dvora sa stambenim i gospodarskim zgradama, zatim od sâda i podvornice; ta je ustanova po Poljičkom statutu postojala »od iskonu«, t. j. od prvog naseljenja, i njeno mjesto, položaj i veličina određivala se ždriježom.

Da je takva ustanova postojala i drugdje u Hrvatskoj, svjedoči sudbena odluka kliškog kneza Pavla od 15. III. 1351.,¹⁶ u raspravi, koja se vodila »super casamento cum sibi pertinentibus ortis et arvo sub curia, quod (sc. arvum) slavice podvornica nuncupatur, in villa que dicitur Ugal«. To mjesto, danas zvano Nugal pri gornjem lijevom toku rječice Žrnovnice SI od Splita, bilo je nekoć u sklopu seoskih zajednica između porječja Žrnovnice i Jadra,¹⁷

¹⁵ Engels Fr., *Die Mark*, dodatak u *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, Berlin 1945, 65; isti, *Poreklo porodice, privatne svojine i države* u K. Marks–Fr. Engels, *Izabrana dela. II*. Beograd 1950, 210, 211, 213 i sl.; B. D. Grekov, *Polica ANSSSR*, Moskva 1951. 6 zove »patrihalna semeima obščina«. K. V. Ostrovitjanov, *Kratak pregled ekonom.* Izd. Kultura, Beograd 1948, 28 s.

¹⁶ *Anali Hist. instituta JAZ i U u Dubrovniku* II. Dubrovnik 1953, 93.

¹⁷ Barada M., *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952, 27.

a u doba te presude još pod Klisom. U navedenim riječima govor je o ustanovi koja se sastojala od: 1. casamentum (= kućište, dvorno mjesto) kao osnove radi onoga »casamento cum sibi pertinentibus« i t. d., 2. Ortis (= vrtli), a tih je, kako ću već pokazati, moglo biti više vrsta; i 3. arvo (= oranica), i to ona »sub curia«, pod dvorom ili »podvornica«. Svakako, stambene zgrade ili dvorno mjesto, vrtli i podvornice sačinjavali su po tim svjedočanstvima posebnu gospodarsku ustanovu, poznatu i drugim hrvatski pisanim izvorima. Naravno da je u »villa Ugal« bilo više takvih ustanova, dvornih mjesta s okućnicom.

2.

O ustanovi dvornog mjesta, kuće, doma, hiže i sl. s okućnicom govore i drugi naši izvori. U zadarskoj ispravi od 9. VI. 1280.,¹⁸ sačuvanoj u talijanskom prijevodu iz XV. st., navedena su raznovrsna zemljišta, koja su se nalazila u selima Liskovici¹⁹ i Dražanima,²⁰ nekoć na hrvatskom tlu. U toj ispravi uz opća zemljišta – *peze de tera* – navode se podvornice – *poduornize* – *veličine do 10 gonjaja*,²¹ nešto manje od hektara; zatim »*plase*« i Staro Selište – *Silisze Uechie* – prostrano dva gonjaja. Uz Staro Selište nalazilo se i drugo, ono nekog Nicefora. Prodaju se »*peze, plaze, selisze e pouornice*«. Premda su »*peze de tera*« i »*plaze*« za gospodarsku sliku važne, ostavljam ih po strani, jer ovdje nisu u pitanju. Radi se samo o »*selisze e pouornize*«, posljednje sa grafijom *poduornize, pouornize* i *poduornize*, kao i *silisze* i *selisze*. Značenje podvornice po samom nazivu je jasno, a ono selišta treba odrediti.

Selište, selišće, selišć i sl. dolaze u izvorima u raznim značenjima. Po Fr. Miklošiću²² st. sl. znači σκῆνωμα, tentorium, habitatio, t. j. šator, stan, koliba, što je sve važno u pitanju, o kojemu je ovdje govor. Za Vl. Mažuranića²³ selište ima ista značenja, koja i selo, ali da obično označuje zemljišnu jedinicu kmeta ili slobodnoga, koja se pak sastoji od »zemljišta s kućom i kućištem«. Mišljenje Mažuranićevo ne može se u cijelosti primiti, jer se naziv selište u izvorima srednjovjekovne Hrvatske više približava staroslavenskom značenju, koje je dao Miklošić, onom stambenih i gospodarskih zgrada dvora ili dvornog mjesta. U takvu je značenju i selisze navedene zadarske isprave. Tu se ono spominje u vezi s podvornicom, kao i to, da je bilo veliko dva gonjaja, t. j. jedno jutro. Tolika pak zemljišna površina isključuje svaku mogućnost, da bi tu selište moglo značiti jednu kmetsku jedinicu.

¹⁸ SCD VI, 347–348.

¹⁹ Do god. 1125. na hrvatskom, a poslije na zadarskom tlu, ist. od Zadra kod Dračevca–Malpaga. Up. SCD VIII, 269: campus i villa.

²⁰ Danas Dračevac–Malpaga, istočno od Zadra.

²¹ Knj. III. gl. 144. Zadarskog statuta iznosio je gonjaj: »viginti passus per longum et totidem per amplum«, t. j. 20×20 Zadarski je pak passus-brachium-bracus-brazo iznosio 0,150 m, a time gonjaj 0,900 m².

²² *Lexicon paleoslovenicum*, Beč 1865.

²³ N. d. 1298.

Selište u značenju dvornog mjesta dolazi u hrvatskim pisanim ispravama i iz drugih krajeva. Ispravom od 1. III. 1484.²⁴ stol buški u Tržiću, poslije izvršenog zakonitog postupka pri otuđenju plemenštine, dopušta Petru Franjinu iz Mohlića, da proda Dujmu Vlajiću *deseti dio* plemenštine »kotara mohličkog« i *osmi* »kotara šćitarskog«. Pri nabrojanju pripadnosti kaže se: »počanši sela i crikve, i selišć i vrtov i podvornic« i t. d. Petar Franjin je »plemenit clovik«; Mohlići i Šćitari su »sela« u istom značenju, u kojem i »selo« čl. 56, 59 Poljičkog statuta; zato naziv »selišć« spomenute isprave nikako nema značenja sela kao ustanove u širem smislu, nego ono dvornog mjesta. I u toj je ispravi jasno istaknuta posebna ustanova, koja se sastojala od dvornog mjesta, sâda i podvornice. Ustanova, kakvu ima na umu pomenuta presuda Pavla Šubića od 15. III. 1351. i čl. 59b Poljičkog statuta. Ustanova, koja je bila sastavni dio kliškog i poljičkog »sela«.

O toj istoj prodaji postoji i druga isprava stola buškoga od 24. IX. 1492.²⁵ Kupac naime Dujam Vlajić, oporučno je na smrtni ostavio samostanu u Zažićnu plemenštine kupljene od Petra Franjina. Pri uvodu samostana u posjed, posljednja isprava uz drugo kaže, da su pošli »najprii k crikvi i na selišća i na vas ostali del iminê i kupa rečenoga«. Budući da je selište ove isprave ono isto, o kojem je govor u ispravi od 1. III. 1484., gdje znači dvorno mjesto, slijedi, da i selište ove druge isprave ima to isto značenje.

Na traženje plemenitog Ivana Račića, u ime svoje i svog brata Martina, stol lički ispravom od 12. IV. 1490.²⁶ dopušta im, da poslije provedenog zakonitog postupka prodadu Matiji Draškoviću »zemlju v Zažićnu dolnem« ili »plemenčine« kao i »selišće i podkošne zemle 46 už, i sinokoše te ča pristoi po zakonu ...« navodeći sve pojedine pripadnosti. Naravno, jer po ispravi, kojom je prodana plemenština i selište, a oboje se nalazilo u »selu« Zažićnu Donjemu, selište ne može značiti selo, nego nešto drugo, a to je *dvorno mjesto*.

»Selište« može imati i značenje dvornog mjesta na kmetskom imanju, o čemu ću poslije govoriti, a sad usput samo spominjem. Lički stol dne 26. IV. 1499.²⁷ dopušta Pavlu Slavkoviću, koji je »plemenit človik ... od plemena Mogorović«, da poslije izvršenog postupka pri otuđenju plemenštine, proda samostanu Zažićna »v seli Bisićih« svoje »selo na kom sada stoi Tomaš Mitarinić«; usto da daruje i ždrijeb »na kom ni sada kmeta«. Radi se tu o dvije kmetske jedinice (sela), od kojih je jedna imala kmeta, a druga nije, bila je prazna. Poslije izvršenih svih zakonskih formalnosti, Pavao Slavković prodaje i dariva samostanu »vsekupno počamši sela i selišć i vrtov i podvornic, i vse vnutrne i vannej zemle i pasišč, i dilnic, i gaev ...«. U toj je raspravi naziv *selo* ne samo u značenju »sela« Poljičkog statuta, nego i sela kmetske zemljišne jedinice, a unutar tih dviju ustanova nalaze se selišta, po čemu i po toj ispravi »selište« stoji u značenju dvornog mjesta.

²⁴ Đ. Šurmin n. d. 294–296.

²⁵ I. d. 363–366.

²⁶ I. d. 340–341. Datirana je »po iutre svetoga Leona papi mučenika«, a to je Lav I. (440–461), kojega svetkovina pada na 11. IV., tako da je god. 1480. sutradan bilo na 12. IV. Kod Šurmina je uzeto, da se radi o svetkovini pape Lava II. (682–683) sa svetkovinom na 28. VI. i prema tome je datirana 29. VI., ali taj papa nije bio mučenik nego onaj prvi.

²⁷ I. d. 417–420.

Isti stol lički 10. VI. 1499.²⁸ dopušta Jurju Maliću, koji je bio »plemenit človik ... od plemena Mogorović iz sela Kuklič«, da po oporuci Jurjeva sina Petra, dade samostanu u Zazičnu »v seli Bisićih« ždrijež zemlje, »na kom ždrižu sada stoi Mikula Lopusić«. Kao pripadnosti tog ždriježa uz drugo navedene su »crikav, sela, i selišć i vrtov i podvornic...«. I u ovoj ispravi, kao i u onoj prije neposredno navedenoj, naziv *selo* stoi u dvostrukom značenju, onom »sela« Poljičkog statuta i onom kmetske zemljišne jedinice; *selište* pak u značenju dvornog mjesta povezanog sa sadom i podvornicom.

Po svemu navedenom iz Poljičkog statuta, kao i drugih isprava sa raznih strana srednjovjekovne Hrvatske, činjenica je, da je postojala posebna imovno-gospodarska ustanova u »selu«, koja se sastojala: 1. od dvornog mjesta, selišta ili zastave, t. j. od stambenih i drugih domaćinstvu potrebnih zgrada i naprava s dvorištem, a što je sve redovito bilo naokolo ograđeno; 2. od okućnice, koja se sastojala od sâda, a to je vrtla i voćnjaka, te još i od oranice, podvornice.

Konačno u nauci je poznato, da je takva ustanova postojala već u poretku prvobitne rodbinske zajednice, pa i onoj seoske zajednice, susjedne općine ili germanske marke. Zato je u »selu« Poljičkog statuta i drugih naših isprava postojala uz ustanovu općina također i ustanova, koja se sastojala od *dvornoga mjesta, sada i podvornice*.

Nažalost za tu posebnu, u općem društvenom razvoju poznatu i važnu ustanovu, nisam mogao naći u izvorima, kao ni u današnjem jeziku, odgovarajući naš naziv. Tako naziv *obitelj* ne bi nikako odgovarao, jer je početno staroslavenski taj naziv značio stan, kuću, a poslije uglavnom kućnu čeljad, familiju rimskog prava. Isto je s nazivom *porodica*. Pod tim se nazivom redovito razumijeva skup krvno usko povezanih članova. Po tome je osnov tih obaju naziva samo krvni, a u pitanju je ovdje naziv, koji ima glavno gospodarsko značenje. Ne može se uzeti ni naziv *domaćinstvo*. Doduše, taj naziv ima isključivo gospodarsko značenje, ali ono prelazi okvir ustanove, o kojoj je ovdje govor. Također ni u općoj naučnoj literaturi dobro poznata i obrađena *zadruga*.²⁹ U njoj žive zajedničkim životom i imanjem dvije ili više srodnih porodica. To je ustanova, koja se sastoji od više porodica i čitavo im je imanje zajedničko. Društvena imovina obuhvata sva pokretna i nepokretna dobra zadruge bez razlike, a ustanova, o kojoj je ovdje govor, ne obuhvata čitavo imanje nego samo određene dijelove; ograničena je samo na dvorno mjesto, sâd i podvornicu. K tomu postoje i druge osnovne društveno-gospodarske razlike između zadruge i ustanove, koja je ovdje u pitanju, a koje će se u ovoj radnji istaknuti.

Rodbinsko-dvorna zajednica redovito se u nauci dvovrsno promatra i naziva: 1. *kućna zajednica*, koju sačinjavaju roditelji i djeca; 2. *porodična zajednica*, koja se sastoji od više porodica bližih rođaka. Ali ni ta dva naziva ovdje ne dolaze u obzir, jer im je osnov krvna veza.

²⁸ I. d. 423-425.

²⁹ Up. V. Popović, *Zadruga u Narodnom jedinstvu*, Sarajevo 1921 i u *Glas zem. muz. BH. XXXIII/IV*, Sarajevo 1922; Ž. Preić, *Narodna enciklopedija IV*, Zagreb 1929, 1201-1224 s opširnom problematikom i iscrpnom literaturom.

Zato, da se izbjegne zbrka i pomutnja, posegnut ću za tehničkim nazivom, onim *rodbinsko-dvorne zajednice*. Pridjev *rodbinski* označuje, da su članovi te ustanove bili međusobno rodbinski povezani i da joj je jedna od osnova, izvor prava i proizvodnih odnosa, bila *krvna veza*; *dvorna* pak, jer joj je središte bilo na dvornom mjestu i s njim usko povezanoj okućnici. Konačno *zajednica* radi zajedničkog imovnog prava na sve pokretno i nepokretno bila je proizvodno-potrošačka jedinica s odnosima društvene svojine.

Ja ću upotrebljavati naziv *rodbinsko-dvorna zajednica*, dok se ne nađe bolji.

III. PLEMENŠTINA

Naziv »plemenština«, kao i drugi slični nazivi naših izvora, može imati različito značenje, na pr. ono osobne vrline i izvrsnosti, staleškog plemićkog stanja, plemstva i drugoga. Bartul, pisar glagoljskog brevijara iz god. 1414.³⁰ kaže za sebe, da je »plemenščinu Kerbavac«, t. j. da je podrijetla, rodnom, plemenom plemić i sl. iz Krbave. Sva ta i druga slična značenja u ovoj su raspravi potpuno sporedna. Glavno je ono, koje je u vezi sa zemljom kao proizvodnim sredstvom, i u kojemu se značenju u našim izvorima ponajviše i javlja.³¹ Ali i u tom značenju dolazi sad u užem, a sad u širem značenju. Te dvije vrste plemenština razlikuje čl. 62 Poljičkog statuta. Za jedne plemenštine, i to one u širem smislu, po tom članu može se voditi parnica, i za tu vrstu plemenština određen je rok zastare 30 godina. Naprotiv »o plemenščinu ka e vrvitja«, »ako e z bratjom bližnom (= rođacima) ali vrvnom«, parnica se nije mogla nikada podići a kamo li voditi, nego se uvijek moralo »meu bratjom vrvnom vrv poati i primiriti, gdi se komu krivo vidi«. U izvorima, jer su iz poznijeg vremena, teško je razlikovati, kad je govor o jednoj, a kad o drugoj vrsti plemenština. Ja ću zasada imati najprije na umu »plemenščinu vrvitju« i kao vrlo važnu ustanovu u općem i u našem gospodarsko-društvenom razvoju, jer je ona sačinjavala posebnu društveno-gospodarsku ustanovu. Zvat ću je »*vrvna*« ili »*plemenština u užem smislu*«, i nju ću prvu obraditi.

A) PLEMENŠTINA VRVNA

a) Općenito

Od mnogih podataka za plemenštinu vrvnu ili onu u užem smislu, koje pruža Poljički statut i druge isprave, uzet ću od tih podataka samo one, koji će omogućiti određenje osnovnih i bitnih oznaka te ustanove kao proizvodnog sredstva, a usto i posebne društveno-gospodarske ustanove. Tu je opet polazna

³⁰ Đ. Šurmin. N. d. 114.

³¹ I. d. Kazalo 484.

točka na početku navedeni čl. 59a Poljičkog statuta. Po tom članu pri svakoj novoj diobi općina ili svega onoga, što je još bilo zajedničko jednome »selu«, nije se dijelilo ni po glavama ni po rodbinsko-dvornim zajednicama tadašnjeg stanja u »selu«, nego po dijelu, koji je netko imao u određenom, već podijeljenom zemljištu »sela«, onom zvanom posebnim nazivom *plemenština*. Dio, koji je netko imao u plemenštini »sela«, tako je bio važan, da se za njega redovito znalo i o njemu vodilo računa. To slijedi iz čl. 59a Poljičkog statuta, koji pri svakoj novoj diobi zajedničkog zemljišta »selu« predviđa: »naiprvo ako bi se znala vrv ili dio kako gre* od plemenščine meu selom«; zatim također izuzetak: »Nu li se ne zna ni se more znati vrv meu sobom od plemenščine, kako se nahodi gdi e veće dionikov u selu«. Po tim riječima plemenština, premda je u stvari bila već davno podijeljeno zemljište, smatra se posebnom zemljišnom ustanovom unutar »sela« ili »dionikov u selu«. Već po ovome, ne samo da se plemenština smatrala u »selu« kao posebna ustanova, nego je ona bila i poseban nosilac prava, mjerilo udjela u diobama svih općina.

Tu posebnost plemenštine potvrdit će i druge činjenice, sadržane u našim ispravama. Tako se pri otuđenju plemenštine u ispravama redovito ne kaže, da se prodaje, zalaže, daruje, mijenja i sl. taj i taj određeni komad plemenštine, nego se kaže negdje općenito »nikoliko naše plemenščine«, »moiu plemenščinu«, »vsu svoiu plemenščinu«, »naše vlašće plemenščine« i sl.; drugdje pak »delu i kotaru plemenščine naše«, »niki dil moe plemenščine«, »vas del negov plemenščine nega v Mohličih i v mohličskom kotari«, »da su me Turci sagnali s većega dila moe plemenščine«; ili »v Sebidraži vsi veliki ždribi zemle – plemenščine – ... i jošće drugoga li (=također) velikoga ždribe pun treći del«, »edan ždribi zemle – plemenščine« i t. d. Po svemu ovome plemenština u užem smislu kao takva redovito je u izvorima više uzimana kao imovno-pravni nego stvarni zemljišni pojam. U prvom značenju, t. j. imovno-pravnom, upotrebljava se radi prava u odnosima na dio u čitavoj jedinici – ustanovi –, t. j. svim plemenštinama u »selu«; u drugom pak na stvarno držanje određenog dijela plemenština, koji su imaoći za sebe iskorišćivali. Zato se u izvorima o plemenštini, pa radilo se samo o određenom komadu, redovito općenito govori.

Kad po ispravi stola buškoga od 1. III. 1484.³² prodaje Petar Franjin Dujmu Vlajiću plemenštinu, istaknuo je »vsu plemenščinu svoiu v Mohličih i v mohličskom kotari i v Šćitarih i šćitarskom kotari, od petoga dela Mohlič i Šćitarev četvrtoga dela polovicu, s pristoćenem vsim...« Tu nisu navedena određena zemljišta, kako se inače drugdje čini, nego se općenito kaže, da mu od petine čitave plemenštine mohličke prodaje *polovicu*, t. j. deseti dio; isto tako od četvrtine šćitarske *polovicu*, što je jedna osmina čitave plemenštine u Šćitarima. Upravo to isticanje petine i četvrtine cjelokupne plemenštine dvaju *sela*, mjesto da je odmah kazano jednostavno desetinu i osminu, ili još jednostavnije tu i tu određenu plemenštinu, mora imati svoj razlog. To je onaj već prije istaknuti u čl. 59a Poljičkog statuta o određenom dijelu u prvotnoj podjeli cjelokupne plemenštine jednoga *sela*, a koji je dio služio za

³² I. d. 294–296.

osnov i stalno mjerilo u svim daljim diobama općina u selu. Diobe su se vršile i dodjeljivali dijelovi u novim diobama ne kao na početku prema stvarnom broju članova u *selu*, nego prema dijelu udjela rodbinsko-dvornih zajednica u nekoj prošloj diobi plemenština.

Podatak o desetini i osmini plemenštine u pojedinom *selu* vrlo je važan, jer pruža sliku prvotnog stanja naseljenja sela Mohlića i Šćitarara. U prvo *selo* Mohliće naselilo se pet, a u drugo, Šćitarare, četiri rodbinsko-dvorne zajednice. Po tome se može zaključiti, da je prvotna napučenost u pojedinim *selima*, bilo ona pri doseljenu, bilo ona pri postanku pojedinoga *sela*, bila ograničena; *da su se prvotna hrvatska sela sastojala od četiri do pet rodbinsko-dvornih zajednica*, kako će se još vidjeti.

b) Koljeno

Na prvotni udio u plemenštini *sela*, a tim i na broj prvotnih rodbinsko-dvornih zajednica, odnosi se naziv *koleno* isprave od 1. V. 1447.³³ krbavskog kneza Tomaša; i *kolenščina* isprave senjskog vicekapetana od 1. VI. 1486.³⁴ Po prvoj ispravi *pleme nebljuško* dopušta plemenitom Mikuli Gašparovu, da može uzeti u zalog »vsu zemliu sutca Dujma Vučića«, a ta bi iznosila »ča est od vsega kolena Židovinić četvrti del i ošće odruge polovice toga vsega kolene peti del v Neblusih i v nebluškom kotari, ča pristoi k tomu četvrtomu i petomu, kolena toga delu«. Zastalno, i tu je govor o otuđenju plemenštine, koja se nalazila u Nebljusima, od koje su pri prvoj podjeli Židovinići imali jedan dio, a koliko je bilo svih dijelova skupa, po ispravi se ne zna. Ali se navodi, da je dio Dujma Vučića od čitavog dijela plemenštine Židovinića iznosio četvrti dio i još ktomu od jedne polovice peti dio te iste njihove cjelokupne plemenštine. Izračunavši dio Dujma Vučića, iznosio je $\frac{7}{20}$ ili nešto više od jedne trećine čitave plemenštine koljena Židovinića. Također i tu u nazivu *koleno* isprava ima u vidu udio Židovinića u prvoj podjeli plemenštine među rodbinsko-dvorne zajednice *kotara* ili *sela* nebljuškoga.

Sličan je slučaj naveden i u ispravi vicekapetana senjskoga. Taj vicekapetan traži od kaptola senjskoga, da izašalje svog jednoga člana, koji će skupa sa kraljevskim izaslanikom razvidjeti prijeporno pitanje plemenštine u Šćitarima. Naime, banski sud u Bihaću bio je donio odluku u parnici između pet *koljenščina seljana* Mohlića »za plemenščinu v Šćitarah« u korist određenih četiriju *kolenščina*, koji su imali plemenštinu šćitarsku, a Nemanići-Skvarići iz Šćitarara nisu imali dijela u toj šćitarskoj plemenštini. Posljednji to nisu priznavali govoreći, da i oni imaju sudbenu odluku o toj plemenštini u svoju korist. Na to Mohličani poslaše Mateja Svilića »z Bužan, s sela ko se zove Mohliči, poslan ... od strane četirih *kolenščin* brate svoje proseći nas poli (=radi) boga i poli pravde od strane plemenitih ljudi brate svoje Mohlič više rečenih za plemenščinu v Šćitarah, ka e nih«. Radi se tu o plemenštini u Šći-

³³ I. d. 170–172.

³⁴ I. d. 311–313.

tarima. Za *selo* se Šćitare po prije navedenoj ispravi od 1. III. 1484. zna, da se određena njegova plemenština dijelila na četiri osnovna dijela. U ovoj se ispravi radi o toj istoj plemenštini šćitarskoj, za koju se kaže, da se parniče četiri *koljenščine*, zato taj naziv *koljenščina* može da označuje prvotnu podjelu plemenštine šćitarske u četiri dijela, među četiri prvotne rodbinsko-dvorne zajednice, i ništa drugo.

c) *Urv*

Urv je po svom postanku, postojanju i djelatnosti tako bitno povezana sa plemenštinom, da se jedna bez druge ne mogu rješavati. Povezavši pitanje plemenštine i vrvi skupa, oba će se ta naziva riješiti.

Naziv *urv* nalazi se jedino u izvorima srednjovjekovne Hrvatske i Ukrajine. U hrvatskim izvorima samo u čl. 59a i 62 Poljičkog statuta, u kninskoj ispravi od 25. XII. 1451.³⁵ koja se odnosi na hrvatsko Pounje, i u ispravi buškoj od 28. VIII. 1487.³⁶ Prema tome se rijetko spominje. O pridjevu *urvni* i *urviti* govorit će poslije. Uza svo takvo činjeničko stanje u izvorima, ipak se o značenju vrvi mnogo raspravljalo i raspravlja u domaćoj, a pogotovo u stranoj nauci.³⁷ Iznesena su razna mišljenja, ali pitanje osnovnog značenja vrvi u izvorima nije riješeno ni privedeno kraju. Razlog je mislim, što se polazilo redovito s krive pretpostavke, po kojoj bi glavno značenje vrvi bila *linea sanguinis* ili krvna veza. Međutim, jer je u hrvatskim izvorima vrv uvijek i stalno povezana sa plemenštinom, težište za rješenje značenja vrvi treba tražiti u *međusobnoj povezanosti* »plemenštine« i »vrvi«, postaviti ga na gospodarsku, kako se i mora, a ne na krvnu osnovu.

1.

Čl. 59 Poljičkog statuta kako je pokazano, sadržava osnove rješenja pitanja o značenju plemenštine, zato u tom članu treba tražiti i osnov rješenju značenja vrvi. Čl. 59 govori o postupku pri diobi još zajedničkoga gaja ili kotara, dotično općina u *selu*. Za tu se diobu kaže: »Naiprvo ako bi se znala vrv i dio kako gre od plemenščine meu selom po miri i po vrvi od baščine ... po pravoi vrvi ... kako godir gre vrv od baščine, tako ima i gaja dio poiti. Nu li se ne zna ni se more znati vrv meu sobom od plemenščine ...«, tad treba da služi za osnov ili mjerilo nove diobe, o čemu sam govorio, »sad i podvornica«. Po tim riječima jasno je, da je u prvomu redu vrv povezana i zavisna o plemenštini, određenom proizvodnom sredstvu i zemljišnoj ustanovi, a nikako, kako se obično uzima, o krvnoj vezi = *linea sanguinis*; zatim o jednoj

³⁵ I. d. 193–195.

³⁶ I. d. 327.

³⁷ Vl. Mažuranić n. d. 1613–1616; B. D. Grekov n. d. 66–94; O. Mandić, *Bratstvo*, Hist. zbornik V. 3–4, Zagreb 1952, 272, 273, 277.

određenoj podjeli plemenština u prošlosti; konačno da su sve diobe plemenština, učinjene poslije te određene diobe, zavisile o vrvi te diobe.

Čl. 59a govori o gaju i kotaru kao još nepodijeljenim zajedničkim zemljištima jednoga sela, o društvenoj imovini, zajedničkom dobru, općinama od njegova postanka. Dioba jedne od tih općina, na pr. gaja, ili još nepodijeljenog seoskog područja kotara, dijelila se na dijelove »meu selom po miri i po vrvi od baščine«. Teškoću tu pravi značenje *baščine*. Taj naziv, kao i drugi njemu slični, mogu u izvorima različito značiti. Svakako naziv »baština« imala je prvotno imovno značenje, ono naslijeđenog zemljišta – *patrimonium*, a drugo, poznije, prava nasljeđa. Po čitavom sadržaju navedenog čl. 59a, u njemu može da dođe u obzir jedino prvo značenje, tako da je tu baština = zemlja, plemenština. Pogotovo, što u Poljicama dokasna nije ni postojalo pravo nasljedstva rimskog prava. Zato baština u tom članu ne može da znači baštinsko pravo. A jer se kod nas naziv baština javlja kasno, u prvotnom tekstu taj naziv vjerojatno nije ni morao biti; istom poslije, kad je taj naziv već bio u upotrebi, prvotnu stariju u tekstu plemenštinu prepisivači zamijenise s novonadošlom baštinom, što je opća pojava i s drugim nazivima u svim rukopisima Poljičkog statuta. Svakako taj stavak čl. 59a znači, da pravo na dio u novim diobama općina ima čitavo *selo*, da su bile općine društvena imovina do diobe; ali pri diobi da nemaju svi jednaki dio, nego da ga dobivaju po veličini *miri* i *vrvi* plemenštine. Tu je slučaj odstupanja od onoga, što je značila društvena imovina u prvobitnoj zajednici. Udioništvo u novim diobama općina bilo je ograničeno time, što je zavisilo o dvjema činionicima: 1. po *miri* = o mjeri ili veličini i 2. po *vrvi* u plemenštini. Pri tim novim diobama dijelilo se tako, da se dodjeljivao onomu, koji je imao u *selu* pravo na dio, onoliki dio, koliki je imao u već podijeljenim zemljištima, nekadašnjim općinama, i to onim plemenština. Za općine, kako je pokazano prije, zna se da su prežici iz prvobitnih rodbinskih zajednica; plemenštine, jer su nastale diobom njihovom, također su nekoć bile općine. Zato povezivanje prava udjela u novim diobama plemenština za već prošle, svakako može da seže do one u nauci poznate prvotne konačne diobe plemenština, s kojom su prestale predašnje periodične. Tu glavnu diobu radi lakšeg razumijevanja, zvat ću *matična dioba plemenština*. A jer je po čl. 59a i vrv jasno povezana sa plemenštinom pri svim novim diobama općina, po tome se svakako i vrv može dovesti u vezu ne samo sa tom matičnom diobom, s kojom su periodične završile, nego i s onima prije nje, t. j. sa prvotnim periodičnim diobama plemenština.³⁸

To svjedoči i čl. 62 Poljičkog statuta. Po tom članu ograničeno je bilo pravo vođenja parnice među podionicima bližim i daljim za plemenštinu. U slučaju pak spora bilo je određeno, da »se more vazda meu bratjom vrvnom vrv poati i primiriti gdi se komu krivo vidi«. Tu je određen prost jednostavan postupak, onaj po mjeri ili ponovnom mjerenju spornih zemljišta plemenština, ali na osnovi vrvi. Dakle, i tu su dolazile u obzir sve prošle diobe počevši od one glavne konačne, matične unutar sela. »*Urv*« je na svaki način povezana sa *selom* i *diobom plemenština* u njemu.

³⁸ F. Engels, *Die Mark* n. d.; *Poreklo* n. d. 213, 245, 266, 282, 283.

2.

Što je pak sama vrv; to će najbolje pokazati isprava stola kninskoga od 25. X. 1451.³⁵ Po toj se ispravi vodila parnica najprije pred stolom u Srbu između Martina, sina Marka Deaniševića, s jedne, a Jurja Henčića i Andrije Kovača s druge strane. Pred tim je stolom podigao parnicu Juraj Henčić, a njegovu se parničkom zahtjevu protiv Martina Deaniševića pridružio i Andrija Kovač. Predmet parnice bila su *dva vinograda*, jedan u Zalugu, a drugi u Plastovi. Tužitelji su tvrdili, da su Martinovi stariji *otudili* njihov *dio* vinograda u Zalugu, zato da je Martin izgubio pravo na dio vinograda u Plastovi. Posljednji je vinograd bio u rukama Jurja Henčića, ali ne i Andrije Kovača. Svakako, tu je predmet spora bilo neko imovno pravo, zajedničko svoj trojici na oba vinograda. Ne bi se moglo kazati, o kojemu se baš pravu radilo po prvom dijelu isprave. To će se istom vidjeti u nastavku rasprave, dotično isprave. Martin se branio, da nisu njegovi »prvi (=predi) otđali (= otudili) Jurieva dila vinograda u Zalugu malo ni vele, a dopada me (Martina) polovca vinograda ot rečenoga Jurja i ot Jandrija Kovača u Plastovi po vrvi kakono i ine plemenščine; a ono vrv hoću vrviju pokazati i naiti«. Na to je Juraj odgovorio: »Nimaš ti vinograda u Plastovi, nego ono mene dopada za on dia, ki su moi (= moj dio) tvoji³⁹ prvi u Zalugu prodali«. Najprije upozoravam na činjenicu, da je i ovdje vrv organski povezana s plemenštinom; zatim da pravo na dio, koje ističu obje stranke, ne odnosi se na neki određeni stvarni dio, nego onaj, koji je svoj trojici po »pravu očekivanja« ili tzv. idealnom pravu zajednički pripadao na oba vinograda, i to, kako kaže isprava, da im je to pravo pripadalo po vrvi. To je onaj dio u plemenštinama, koji se po onome, što sam već prije utvrdio, uvijek pamtio, koji je bio osnov i po kojemu su se dijelile općine. To je važna činjenica o značenju naziva *dio*, t. j. prava na dio u plemenštinama, za koji se dio u toj ispravi navodi i naziv vrv. Potvrda je povezanosti vrvi i plemenština.

Ktomu je po toj ispravi također jasno, da se ovdje radi o imovnom pravu, kojemu je osnov u vrvi, dakle o pravu po vrvi ili vrvnom pravu. Prvostepeni sud u Srbu izrekao je osudu u korist tužitelja. Na to se Martin prizvao na nadležni viši banski sud u Kninu, koji povjeri Petru Pribislaviću iz Čudomirića, podbanovu zamjeniku, Radoju Bojničiću iz Plavna, sucu stola kninskoga, i pristavu Mikuli Ambrojiću iz Tuhovije, da na licu mjesta provedu izvide. Izvršivši to, oni izvijestit će stol kninski o ovome:

1. da vinograd u Zalugu nije prodan, nego da je u rukama Vlatka Anića, »držitelja ... u sadovno ime«, t. j. da ga obrađuje, dok traje loza, jer su mu ga Martinovi stariji dali samo na teženje;
2. da Andriju Kovača»u tu parnu biše pritegnula vrv, ku on Martin vojaše k onomu Iuriu i takoj (= jednako) k Jandriiu«;
3. dok je Martin uživao određeno imovno pravo cijelog vinograda u Zalugu, isto je takvo pravo imao Juraj na vinograd u Plastovi;
4. Andrija pak nije imao takva prava ni u jednom ni u drugom vinogradu;

³⁹ D. Šurmin n. d. 194, gdje pogrešno ispravlja »moi tvoi« u »moi(i) tvoi«, a treba čitati »moj tvoji«.

5. ipak su sva trojica imala neko imovno zajedničko pravo na oba vinograda; to zajedničko pravo isprava zove *dio po vrvi*;

6. to je moglo biti jedino neko »pravo očekivanja«, i to tako, da je Martin to pravo imao na polovicu Jurjeva vinograda u Plastovi, a Juraj i Andrija na Martinov u Zalugu; na koji su dio Martinova vinograda u Zalugu imali pravo Juraj i Andrija, isprava ne kaže.

Po tim činjenicama iz izvještaja sudbenih izaslanika, prizivni sudbeni stol kninski, jer Martinovi stariji nisu bili otuđili vinograd u Zalugu, a time ni oštetili u bilo čemu Jurjevo i Andrijino pravo na dio, promijenio je osudu sudbenog stola u Srbu i odbio traženje Jurja i Andrije. Zabranivši im pritom ponovno podizanje parnice u tom poslu, sa važnom pripomenom »shranuiuci vazda vrv mei nimi, ka zakono mei nimi ima biti«, t. j. ne ulazeći, ne dirajući u dio po »pravu očekivanja«, a to je bilo *pravo dijela po vrvi* ili *vrvom pravu*, kojim su ta trojica bila međusobno povezana ili koje su zajednički imali u slučajnim diobama plemenština.

To je pak pravo bilo ono određenog udjela u svim diobama plemenština, onima, koje su nastale diobom općina; koji je udio zavisio o udjelu u svim predašnjim diobama plemenština redom do one matične. Pojedini matični dijelovi plemenština matične diobe, premda su već davno bili postali društvena svojina pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica, u isto doba ostale su trajno i dalje društvena svojina svoje seoske zajednice. Po tom *idealnom pravu društvene svojine*, koje je seoska zajednica trajno zadržala, u svim poznijim diobama poslije matične, kao i pri svakom otuđenju, mogao je sudjelovati jedino i samo onaj, koji je i kolikim je dijelom sudjelovao u jedinicama matične diobe.

Jedino je na taj način razumljiv tok te parnice. Svaki pokušaj da se predmet i tok te parnice shvati na bilo kojoj drugoj pravnoj osnovi, potpuno je uzaludan. Predmet parnice, kako sam pokazao, po sebi isključuje pitanja *vlasništva, posjeda, kupnje, prodaje, zaloga, nasljedstva po krvnoj vezi* i slično.

Čitav sadržaj parnice pokazuje, da u parnici između Martina, Jurja i Andrije nije bila u pitanju kao neposredni osnov krvna veza. Da se tu radilo o određenom imovnom pravu osnovanom u prvom redu na krvnoj vezi, tok parnice bio bi itekako jednostavniji: utvrdila bi se krvna veza i na njoj osnovano stvarno pravo između paraca, i ništa drugo. U parnici o tome nigdje nema spomena, niti se dade šta o tome naslutiti. Ali je zato jasno, da je u pitanju i da se vodi rasprava o pravu usko povezanom s oštećenjem nekog postojećeg, ali nikako stvarnog, nego idealnog prava.

Krvnu i stvarnu vezu isključuje i sudjelovanje Andrije Kovača u toj parnici. On nema nikakvo stvarno pravo ni na jedan od ta dva vinograda, a ipak se priključuje parnici. Isključeno je, da bi se tu moglo raditi o idealnom baštinskom pravu; kod Andrije bi to pravo moglo postojati, ali ne kod Jurja, jer je on u posjedu vinograda u Plastovi, dakle u stvarnom pravu. Zato, ako bi se uzelo, da je bio spor o idealnom baštinskom pravu, ili bi otpao Andrija ili Juraj. Preostaje jedino i samo to, da se tu radi o posebnoj vrsti imovnog prava vezanog za plemenštinu, a osnovanog na vrvi, kako to sama isprava i

kaže; radilo se tu o pravu, kojemu je osnov sudjelovanje u prvotnoj matičnoj diobi plemenština i veličini tad dobivenog zajedničkog dijela, a prežitak je to proizvodnih odnosa društvene imovine u poretku prvobitnih zajednica.

Ova isprava kninskog stola ne samo da je u odnosu na značenje vrvu potpuno u suglasju sa članom 59a i 62 Poljičkog statuta, nego na jednom primjeru jasnije i očitije od svih drugih svjedočanstava pokazuje čitavim svojim sadržajem i riječima, što je vrv.

Druga isprava ona od 28. VIII. 1487.,³⁶ u kojoj se javlja naziv vrv, malo kaže. Da nije već navedenih izvora o vrvu, po njoj samoj o vrvu se ne bi moglo ništa zaključiti. U parnici između Ivanuša Obrakovića i Jurja Vidošića radi Obraščkovščine u Glagolcima u Bužanima, dali su izjave razni plemeniti ljudi Okljušani. Izjave dane pod zakletvom dosta su nejasne. Prvi je Dujam Jistac izjavio, da je čuo »od svojih prvih, kako Jurju Vidošiću pripada polovina Obraščkovščine« i da su mu parci jednako blizi u srodstvu. Drugi je pak svjedok Balša čuo od Ivanuša Obrakovića, kako mu je Juraj Vidošić njegov *naiblišni*. Treći svjedok, Grubiša Veseljković iz Mohlića, čuo je od Ivanuša, da su on i Juraj vezani vrvju – *priveza mu vrv* –. Miklouš Karlović čuo je od svog oca, da je Juraj Vidošić »sinovac«⁴⁰ Obrakoviću, da ga, – t. j. Jurja – pristoji u Glagolci. Ostalih devet svjedoka samo izjavljuju, da Jurja Vidošića »pristoi u Glagolećih«, ne ističući radi čega. Po samoj ovoj ispravi, jer se treći i četvrti svjedok pozvao na krvnu vezu između Ivanuša i Jurja, uz pretpostavku, da je vrv = krvna veza, moglo bi se u ovom izvoru tumačiti vrv krvnom vezom. Ali, jer je po svim drugim već navedenim svjedočanstvima izvora takva pretpostavka, uzevši je kao osnovnu i glavnu, kriva, stoga i u ovom slučaju po sebi takvo tumačenje vrvu otpada. Usto i u ovom slučaju pretpostavka već utvrđenog značenja vrvu potpuno odgovara. Ktomu nijedan svjedok ne kaže, o kojem se stvarnom predmetu radilo; svi se izražavaju općenito; većina, samo da ga pristoji u Glagoljima; i to prvi, da ga pristoji polovina Obraščkovštine, treći i četvrti da su međusobno krvno povezani. I po tome vidi se, da tu nije bilo u pitanju posjed ili vlasništvo, nego samo neko idealno pravo.

Vrv se u izvorima uvijek i samo javlja u vezi s plemenštinom, zemljištem, ali ne kao takvim, nego više kao društveno-gospodarskom zemljišnom ustanovom i ničim drugim; vrv je uz tu ustanovu funkcionalno povezana i zato vrv u tim izvorima nije materijalan, nego apstraktan pojam; radi toga krvna veza otpada, a ostaje veza prava na udio i veličinu u dijelu u svim diobama općina prema dijelu u diobi, koja seže do prvotne matične diobe plemenština.³⁸

d) *Vrvni-vrvitji*

Osim naziva vrv postoje i njene pridjevnice, *vrvi* i *vrvitji*. Oba se ta oblika nalaze u Poljičkom statutu. Tako u čl. 36c samo *vrvi*, u čl. 62 *bratjom vrvnom*, a u čl. 80a *bratjom ali inom družinom vrvitjom*, a čl. 62

⁴⁰ T. j. bratov sin, bratanac.

plemenščina vrvitja. U ispravama spominje se u onoj iz god. 1434. stola buškoga u obliku *bratu vrvnomu*, a god. 1508. *list vrvni*.⁴¹

Rijetki su to podaci, ali će oni ne samo potvrditi ono, što je već izneseno o značenju vrvi, nego će također pružiti bolji uvid i omogućiti stvaranje jasnije slike društvenog uređenja srednjovjekovnog hrvatskog *sela*, osobito njegove prvotne zemljišne ustanove plemenštine, i to one *vrune* ili plemenštine u užem smislu.

Čl. 36 Poljičkog statuta govoreći o ubojstvu razlikuje i ističe tri vrste braće u selu. Tako pod *a*: »Ako li bi tko ubio brata prisnoga«, što ne znači drugo nego pravoga ili rođenoga brata; pod *b*: »Ako li bi tko ubio brata ne prem prisnoga«, t. j. ne baš rođenoga nego rođaka. O tim dvjema vrstama braće govori također čl. 33 Poljičkog statuta: »Gdi se dile brata bližna ili daona ...« t. j. braća rođena ili rođaci. Konačno za treću vrstu braće, koja je ovdje najvažnija, jer su ona baš u pitanju, navedeni član 36c kaže: »Ako bi tko ubio bližnoga ali vrvnoga za cića plemenščine, da nemu ostane ...«. Svi ti članovi jasno razlikuju tri vrste braće: rođenu, rođake i onu vrvnu ili vrvitju. Po čemu se oni razlikuju?

Čl. 36 ne govori o običnom zločinu ubojstva, nego o onom kvalificiranom. Takvim se pod *a* i *b* smatra ubojstvo krvlju povezanih srodnika. Naprotiv pod *c* za kvalificirani zločin nije više osnova povreda krvne, nego potpuno druge veze, t. j. one, koja je istjecala iz imovnih odnosa gospodarsko-društvene ustanove u *selu*, plemenštine – *cića plemenščine*. Braću, koja su međusobno bila povezana odnosima samo plemenštine, a ne krvi, taj član zove *vrvitjom*. Svakako za kvalifikaciju ubojstva *brata vrvnoga* ili *vrvitjega* ni najmanje se ne uzimlje u obzir krvna veza, nego ona po vrvi u plemenštini *sela*. Najočitija je to potvrda, da vrv kao pravna ustanova nema veze s linea sanguinis. Ubojstvo brata vrvnoga povreda je onog prava, koje je izlazilo iz prvotne *matične diobe* plemenština jedne rodbinsko-dvorne zajednice u selu. Po tom čl. 36c jasno dolazi do izražaja i potvrda već prije utvrđene činjenice, da su vrv i plemenština međusobno tijesno povezane, da pravni osnov naziva *vrv* nije krv, nego udio ili pravo na udio u diobi plemenština.

To sve slijedi i iz čl. 62 Poljičkog statuta. U njemu, govoreći o podizanju parnice radi plemenštine, izričito je rečeno: »Da ako e – spor – z bratjom bližnom ali daonom ali vrvnom«, ne smije biti parnica »o plemenščinu ka e vrvitja«, »nego se more vazda meu bratjom vrvnom vrv poati i primiriti gdi se komu krivo vidi«. U čl. 59a kazano je, da se kod novih dioba općina dijelilo »po miri i po vrvi od baščine«. Ta ista činjenica istaknuta je i u čl. 62 u sporovima glede plemenštine, i to ne o budućim diobama, nego o onim davno izvršenim, koje su sve vršene prema sudjelovanju u onoj matičnoj diobi plemenština, nekoć zajedničkih zemljišta *selu*. U takvim sporovima, koji su se odnosili na dijelove već učinjenih dioba, parnice se nisu vodile, nego su se sporovi rješavali na isti način kao i nove diobe općina. Postupalo se pak tako, da se moralo »vrv poati i primiriti« sporno zemljište. U oba ta slučaja diobe i spora po čl. 59a i 62 najprije se morala odrediti vrv pojedine stranke,

⁴¹ Đ. Šurmin n. d. 137. za prvu ispravu, a za drugu I. Kukuljević, Acta croatica, Zagreb 1863, 190–191.

t. j. vrvno pravo ili udio pojedine stranke u prvotnoj jedinici matične diobe plemenštine; usto i veličina, koja je pripadala toj jedinici, određena dijelovima. Uz te dvije činjenice, koje su vezane i istječu iz matične diobe, za koju se, kako sam već prije naveo, redovito uvijek znalo i o njoj vodilo računa, određivao se u novim diobama ili sporovima radi plemenština pravi zakoniti dio pojedinoj stranci. Također i to pokazuje, da se u davno vrijeme izvršila važna dioba plemenština *sela*, koja je uvijek ostala osnov i mjerilo diobe u svim novim diobama i sporovima s plemenštinom; to je bila matična dioba, kako je to davno F. Engels već utvrdio.³⁷

U čl. 62 posebno je istaknuta oštra razlika između *braće u selu* kao i u čl. 36abc. Razlika je između braće međusobno krvlju i one vrvlju povezane, koju posljednju braću čl. 36c i 62 zove *vrvitjom*. To su bila ona *braća u selu*, koja nisu bila više krvlju međusobno povezana unutar jednoga *sela*, nego su bila izvan krvnog kruga; sve ih je pak zajedno vezalo pravo zajednice u općinama, koje su još postojale, kao i u svemu drugom, što je davno prije u diobama *općina* tijekom vremena nastalo. Radi se dakle o posebnoj pravnomovnoj vezi.

Da je takva veza, društveno-gospodarska, postojala između članova pojedinog *sela*, *seljana* ili *braće*, *dionika* ili *bližnjih*, pokazuje čl. 80a Poljičkog statuta. U njemu se uz drugo kaže, da je svakome slobodno na svojem – *na negovi dionici osobiti* – praviti novu *kolovadju* ili jarak za vodu. Ktomu je dodano, da ako se radi o zemljištu, koje »e meu bratjom ali inom družinom vrvitjom ter bi hotio činiti kolovaiu, a ini koi dionici ustavlaui ali opovidaiu, da e i nim dio, tada ne more mu toi biti samomu, brez inih kih onde tiče dio«. I ovaj član predviđa, da može postojati dvostruka veza u imovnom pravu na jedno zemljište u selu. Jedna veza je ona po čl. 80a »na dionici« ali »meu bratjom«, a druga veza »meu inom družinom vrvitjom«. Radi se o zemljištu između dionika,⁴² koji imaju još zajedničko pravo na podijeljeno zemljište. To pravo pripada jednima, jer su međusobno bliži, a drugima, jer su udaljeniji. Posljednji, jer se zovu *braća* ili *družina vrvitja*, znači, da su dionici po vrvi ili po vrvnom pravu. A jer se to pravo odnosi samo na članove, dionike plemenština unutar pojedinoga *sela*, *vrvi* ili *vrvitji* može se odnositi jedino i samo na članove u *selu*, one koje nisu bili međusobno krvno povezani. To su članovi *sela* međusobno povezani pravom zajednice na sve ono, što je još nepodijeljeno bilo u *selu*, ono, što je još sačinjavalo *društveno-gospodarsku ustanovu općina u selu*, kao i na ono, što je od nekadašnjih početnih općina već bilo podijeljeno, na *plemenštine*. Radi se o produkcionim odnosima, neposrednom prežitku društvene imovine iz poretka prvobitne zajednice.

Sa tim je u skladu također i naziv *list vrvni*, tripot spomenut u ispravi od 26. X. 1508.⁴³ Već prije navedeno je po ispravi od 1. III. 1484., da se selo Mohlići u Bužanima sastojalo od pet prvotnih rodbinsko-dvornih zajednica, od kojih su samo četiri imale udio u matičnoj diobi plemenština u Šćitarima.⁴⁴

⁴² Spominje dionike čl. 58 i 59a Poljičkog statuta.

⁴³ I. Kukuljević n. d. 190–191.

⁴⁴ Up. prije str. 21.

Isprava od 1. VI. 1486. tih pet rodbinsko-dvornih zajednica zove kolenščine.⁴⁵ Jedna od njih – Nemanići i Škvarići – premda je stanovala i u Šćitarima, nije imala udjela u određenoj zajedničkoj plemenštini u Šćitarima. Radi toga Nemanići i Škvarići započinju parnicu, da imaju i oni udio u plemenštini šćitarskoj. Toj parnici nije bilo kraja; može se ona pratiti od god. 1483. do 1510., kad još nije bila završena.⁴⁶ Tokom te dugogodišnje parnice sačinjeno je mnogo sudbenih isprava, od kojih je sačuvano samo osam,⁴⁷ a većina ih je propala, tako da je teško uspostaviti tok parnice, a time i smisao pojedine sačuvane isprave.

U onoj sačuvanoj od 26. X. 1508. uz ostalo piše, kako su 24 porotnika na licu mjesta prijeporne plemenštine u Šćitarima pod zakletvom izjavili: »po tu rotu, po ku smo prisegli, da smo mi dobro višći, da e v Mohličih pet kolenšcin, i da su držali i dilili na pet deli tako v Mohličih tako i v Šćitarih. A ča nas pitate za list vrvni i za negovo derane, da smo čuli i dobro smo višći, da su popi presegli, da e ukral pop Mikula Nemanić ta list vrvni i pečata ž nega znel i da ga e razdrl«. O popovskoj roti, da je to počinio svećenik Mikula Nemanić, postojala je isprava, koju oni priznaju valjanom. O tome upitan i vikar bužanski, predstavnik biskupa senjskoga u Bužanima, to je isto posvjedočio, kao i »da e nosil on isti list vrvni v mošni – kesa, sprema – veće tri leta i da ga e povratil opet rečenomu popu Petru Mikuli Nemanicu«.

Nažalost, taj list vrvni nije sačuvan, a da je bio u prilog Nemanić-Škvarićima, ne bi ga oni bili uništili. Po izjavi buškoga vikara, da ga je on nosio tri godine, taj vrvni list sastavljen je o. god. 1504., u vrijeme rote, koja je po ispravi od 9. IV. 1504. bila određena, da se položi dne 8. X. 1504. »na 10. dan po Miholi«. U tom listu vrvnomu po sačuvanim ispravama te parnice radilo se o pravu udjela mohličkih rodbinsko-dvornih zajednica u matičnoj diobi plemenštine u Šćitarima, o vrvnom pravu, i zato tu ispravu i zovu *list vrvni*.

*

Po svemu *vrvi*, *vrvni* i *vrvitji* u hrvatskim izvorima znači:

1. pravo na dio, koji je netko imao u najglavnijoj diobi, onoj osnovnoj, konačnoj i stalnoj, *matičnoj diobi*, određenih zemljišta – oranica – u *selu*, zvanih *plemenština vrvitja*, *vrva* ili plemenština u užem smislu;
2. pravo na dio u svim diobama zemljišta još zajedničkog čitavom jednom *selu* po veličini dobivenog dijela i udjela u *matičnoj diobi*;
3. vrv je imovno idealno pravo, koje je pripadalo svim *seljanima*, *braći*, *dionicima*, *bližnjima*, pripadnicima ili članovima jednoga *sela*.

⁴⁵ Isto str. 22–23.

⁴⁶ Đ. Šurmin n. d. 292., koju krivo datira 19. V. 1483. mjesto 28. V. 1486. Sadržava dvije date. Prva, da je obavljena rota god. 1483., a druga da je isprava napisana »mesea mač dan 28 – pisar je pogrešno upotrebio glagolske iže = 10 mjesto i = 20 tu i kod broja porotnika – v nedilu oktabu telove«, t. j. nedjelje u osmini Tijelova. Najraniji dan, u koji može pasti Tijelovo, jest 21. V., po čemu otpada 18. svibnja. Nedjelja u osmini Tijelova pada jedino god. 1486., kako je to ispravno dodano i na samom izvorniku.

⁴⁷ To su: 28. V. 1486. – Đ. Šurmin n. d. 292; 1. VI. 1486. – i. d. 311–313; 9. IV. 1504 – I. Kukuljević n. d. 187–188; 26. X. 1508. i. d. 190–191; 5. IV. 1510. i. d. 193–194; 18. IV. 1510. i. d. 194; 19. IV. 1510. i. d. 195; 22. IV. 1510. i. d. 195–196.

e) Naziv »vrvi«

Skupivši sve rečeno o plemenštinama i vrvi zajedno, može se prijeći i na pitanje, sporedno doduše, ali za društveni razvoj važno i značajno, kako je došlo do takva značenja naziva *vrvi*.

U našim izvorima javlja se zemljišno-površinska mjera *uže*.⁴⁸ Zastalno je do te površinske mjere došlo od predmeta, kojim se zemljište mjerilo, a to je bilo *uže*. Semantični bi razvoj površinske jedinice mjere, zvane *uže*, bio:

1. uopće konop, traka i slično;
2. konop, traka određene dužine, mjera kojom se mjerila i određivala zemljišna površina;
3. veličina zemljišne jedinice, tom dužinom izmjerenog i odmjenog zemljišta.

Sličan je semantični razvoj i druge naše površinske mjere, u starijim latinskim i hrvatskim izvorima, zvane *vreteno*, koji se naziv i danas upotrebljava oko Splita i Trogira, ali u ikaviziranom obliku *vrít*:

1. drveni štap, oko kojega se namatao konac, *uže*, konop i sl.;
2. traka, konopac i sl. određene duljine namotano na dva takva vretena, kojom se trakom mjerila zemljišna površina;
3. jedinica površinske mjere, tom mjerom izmjerenog zemljišta.

Po tome je jasno, da su nazivi jedinica mjerenja zemljišta, *uže* i *vreteno* u vezi i nastali po konopu, traci, vrpci, kojom se ta površinska jedinica mjere mjerila i određivala. Također i *vrvi* stsl. znači konop, *uže*, odakle i *vrpca-vrpca*. Po onome, što sam dosada kazao i utvrdio, da je naziv *vrvi* naših isprava u vezi s prvotnom diobom plemenština ili veličinom i mjerom udjela u plemenštini, semantični razvoj vrvi po analogiji *užeta* i *vretena*, bio bi:

1. *vrvi* je *vrpca*, konop, *uže* i sl.;
2. *vrvi* je *vrpca*, konop, *uže* određene duljine, mjera, kojom se mjerila zemljišna površina;
3. zemljište, koje se takvom mjerom mjerilo.

Tako je semantični razvoj površinske mjere *užeta*, *vretena* i *vrvi* sličan, ali on nije u svemu jednak. *Vreteno* i *uže* služili su za jedinice mjere određene zemljišne površine; po izvorima pak *vrvi* do tog značenja nije došla i nije ga nikad ni imala. *Ūrv* je po dosad navedenome bila funkcionalno povezana sa zemljištem u *selu*, i to onim *plemenština* i *općina*, ali ne sa zemljištima, koja su usko pripadala rodbinsko-dvornim zajednicama, onim dvornog mjesta, sâda i podvornica. *Vrvi* je bila povezana samo za plemenštine, i to one početne matične diobe. *Vrvi* je po svemu tome prežetak starijeg društveno-gospodarskog poretka, onog prvobitnih zajednica, po sebi pak svakako iz vremena, kad se društveno-imovno već bila osamostalila *ustanova rodbinsko-dvorne zajednice*. Po tome, što je naziv *vrvi* povezan samo za zemljišta, koja su u vezi s *općinama*, a ne s nazivom ustanove rodbinsko-dvornih zajednica, svakako je *vrvi* prežetak iz vremena poretka društvene svojine zemljišta, unutar prvobitne zajednice, najkasnije onog rodbinske zajednice po očinstvu. U nauci je pak poznato, da je jedna od glavnih oznaka početnog

⁴⁸ Đ. Šurmin n. d. 337, 341, 346, 389.

razdoblja društvenog uređenja *seoskih zajednica* bila dioba određenih zemljišta, u prvom redu oranica i livada, koje prestaju da se kolektivno obrađuju i iskorišćuju a počinju periodično dijeliti i dodjeljivati na rad i iskorišćivanje pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici. Daljim razvojem proizvodnih snaga i podjelom rada prestalo je to ponavljanje periodičnog dijeljenja i dodjeljivanja na privremeni rad i upotrebu određenih zemljišta – *općina*. S jednom konačnom diobom prestao je običaj periodičnih dioba određenih zemljišta, jednako i da se ona daju pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici. Dijelovi nekadašnjeg zajedničkog zemljišta, dobiveni pri toj matičnoj diobi, ostali su poslije te diobe trajno u rukama pojedine rodbinsko-dvorne zajednice. To je trajalo, dok je god postojao poredak *seoske zajednice*.

Budući da je u hrvatskom *selu vrv* uvijek ostala povezana za zemljišta dobivena u matičnoj i u svim poznijim diobama tog zemljišta, ona je postojala i prije te osudne diobe, svakako i u vremenu periodičnih dioba. Budući da se periodično dijelilo, dijelovi su stalno određivani mjerenjem, a mjerilo se duljinskom mjerom *vrpcom* ili *vrulju*. Ta pak *vrpca* nije mogla biti stalne i određene veličine, jer je zavisila o promjenljivom broju rodbinsko-dvornih zajednica u *selu* i članova pojedine od njih, koji su sudjelovali u tim periodičnim diobama. Po tom pak predmetu mjerenja, zvanom *vrv*, kojim se mjerilo zemljište pri periodičnim diobama, moglo se i sve zemljište tom mjerom mjereno zvati *vrv*, analogno užetu i vretenu. S tim je u vezi i mnogo bliže stvarnosti također i značenje ukrajinske vrvi = *općina*; kod nas pak Hrvata ima značenje prava na određeni udio u plemenštinama ili idealno pravo na sve, što je bilo u vezi s općinom. To početno imovno pravo nastalo je i osnivalo se na stvarnom udioništvu u *vrvi*, a poslije na *idealnom pravu dijela po vrvi*. Budući da *vrv* seže u doba društvene svojine zemljišta prvobitne zajednice, u tom okviru trajno je i ostala; nikad nije dobila značenje određene zemljišne mjere kao uže i vreteno. Zadržala je samo značenje prava na određeni dio u plemenštinama sela, pritom ne izgubivši idealnog prava društvene svojine na već podijeljene ili nepodijeljene dijelove *općina*, zemljišta zvanih *plemenštine* u *selu*. Tako, povezavši *vrv* i *plemenštinu*, oba naziva, kao i same te ustanove, postaju jasni.

Naprotiv *uže* i *vreteno* nisu prežici zemljišnih mjera iz vremena zemljišne društvene svojine prvobitnih rodbinskih zajednica, nego iz vremena njena raspada i prijelaza na zemljišno-društvenu svojinu rodbinsko-dvornih zajednica i konačno na onu pojedinaca, kad se zemljište individualne svojine mjeri određenim površinskim mjerama. Zato su *uže* i *vreteno* dobili rano značenje određene površinske mjere i takvo značenje zadržali dokasna.

Iz svega iznesenoga o *vrvi* može se kazati:

1. Po *vrvi*, prvotnom sredstvu mjerenja zajedničkih zemljišta unutar pojedinih prvobitnih rodbinskih zajednica, kao i njihova nastavka unutar seoskih zajednica, u vremenu periodičnih dodjeljivanja tih zemljišta pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama, sva ta tako dijeljena zemljišta zvala su se ne samo *plemenština*, nego i *vrv*; plemenština je stariji, a *vrv* pozniji naziv;

2. prestankom običaja periodičnih dioba tih zajedničkih zemljišta i dodjeljivanjem određenih dijelova pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama na trajno držanje, nazivi *plemenština* i *vrv* nisu iščezli, nego su se i dalje održali;

3. budući da se za trajanja periodičnih dioba predmet, kojim su se plemenštine mjerile, zvao *vrv*, počelo se zvati i zemljište dijeljeno vrvlju također *vrv*;

4. prestankom periodičnih dioba *vrv* je prestala da bude određeno zemljište, postala je apstraktan naziv vezan za idealno pravo tog nekadašnjeg zajedničkog zemljišta;

5. po izvorima od Slavena jedino Ukrajina i Hrvatska sačuvala su naziv *vrv*;

6. budući da *vrv* po svom postanku pripada vremenu periodičnih dioba zemljišta, a taj se običaj vršio, kako je u nauci utvrđeno, svakako najkasnije u razdoblju uređenja prvobitnih rodbinskih zajednica po očinstvu, Hrvati su naziv *vrv* donijeli sobom iz pradomovine u novu postojbinu, na tlo nekadašnje rimske Dalmacije i kao prežitak sačuvali do u kasni Srednji vijek;

7. u hrvatskim se izvorima dokasna zemljišta, nastala diobom nekoć zajedničkih zemljišta *selu*, za koja je zemljišta bila i ostala povezana *vrv* ili idealno imovno pravo na dio društvene svojine, zovu *plemenštine vrvne*, *vrvište* ili one u užem smislu;

8. po trima ustanovama: *općine*, *rodbinsko-dvorna zajednica* i *plemenština*, koje su sastavni dio društveno-gospodarskog uređenja *sela*, naziv *selo* u Poljičkom statutu i drugim našim izvorima uz druga značenja može značiti isto što *seoska zajednica*, *susjedna općina* ili *marka*; to zato, jer je nauka utvrdila, da te tri navedene ustanove ne samo pripadaju, nego su sastavni dio, gospodarski osnov opće društvene ustanove *seoske zajednice*.

B) PLEMENŠTINA U ŠIREM SMISLU

Naziv *plemenština* u izvorima, kako je već kazano, može imati različita značenja. U ovoj je radnji na umu jedino i samo naziv plemenština u značenju društveno-gospodarskom, a to može biti dvojako. Prvo je značenje već obrađeno, a to je ono *plemenštine vrvne* ili one u užem smislu. To su oranice i livade dodijeljene trajno pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici u svim diobama plemenština počevši od matične dalje. Te plemenštine, kao posebna društvena gospodarska ustanova seoske zajednice, imaju svoj početak u prvobitnim rodbinskim zajednicama perioda višeg stupnja barbarstva, a potpuni oblik imaju u seoskim zajednicama. Ova rasprava ima na umu plemenštinu u tom smislu, i to kao jednu od najvažnijih društvenih gospodarskih ustanova u općem društvenom razvoju prijelaza na privatnu svojinu. Toj ustanovi u nauci odgovarajuća važnost, ukoliko je meni poznato, još nije dana.

Međutim, daljim društvenim razvojem, sigurno i prije, ali po sačuvanim izvorima svakako od XV. st. dalje, pod nazivom plemenština u izvorima može da dođe i da znači svako bez razlike slobodno zemljište. Tako naziv plemenština u širem smislu unutar rodbinsko-dvornih zajednica upotrebljava se osim za vrvne plemenštine također i za šad, podvornicu, pašnjake i drugo; usto i za sva feudalno-vlasteoska zemljišta. Razlike između *plemenština* u

užem i onih u širem smislu, ukoliko u izvorima dokasna može biti istaknuta, običnije nema. Zato se u izvorima, jer su iz kasnog vremena, nijedno od ta dva značenja ne može uopćavati, nego u svakom pojedinom slučaju treba odrediti pravo značenje, i to ukoliko je to moguće.

1.

Pavao Slavković 26. IV. 1499.⁴⁹ daruje samostanu Zažićnu jedan komad, a drugi prodaje »moe prave plemenščine didinne, otdilene i slobodne ot brata moga i vsih«. Juraj Malić izvršujući posljednju volju svog sina Petra 10. VI. 1499.⁵⁰ daje istom samostanu »plemenščine naše didine« i »prave naše didinne plemenščine«. Kad Draškovići osnivaju pavlinski samostan u Zažićnu Donjem 1. XI. 1490.⁵¹ oni ga darivaju raznim zemljištima »vlastite i od nikogare neoporočne plemenite plemenščine naše.« Senjski kaptol ovjerovljava g. 1489.⁵² ispravu, kojom je Juraj Kosinski unajmio za sedam godina Anžu Frankopan »svoj grad Kosin« i »sela, ka su poda n, naiprie Srakvinu, drugo selo Hotilu Vas, treto selo Pol Buk, četrtio selo Botuci, ča e plemenita plemenščina Jurja Kosinskoga i nega sina Ivana«.

Što tu znači »plemenščina plemenita«, pokazat će isprava od 13. II. 1499.,⁵³ koja je u vezi s prvom. U toj drugoj ispravi stoji, da je Juraj dao Frankopanima: »naiprvo ... svoj grad Kosin osebuini, ki e v Bužah v Bočaći v kneštvi buškom«; zatim »svoe plemenite plemenščine« – četiri naprijed navedena sela. Za sebe je pak Juraj zadržao »svoju plemenitu plemenščinu didinu selo Kosin, ki drži svojim stricem Ivanom v Bočaći«. U tim dvjema ispravama navedeno je pet sela, od kojih su četiri »plemenita plemenščina«, a peto je »plemenita plemenščina didina«. To isticanje u istoj ispravi razlike između sela, od kojih su njih četiri »plemenita plemenščina« od onoga petoga, koji je »plemenita plemenščina didina«, svakako ima svoj razlog. Naziv *plemenita plemenščina djeđinja* u navedenim ispravama služi za plemenštinu rodbinsko-dvornih zajednica u seoskim zajednicama, *hereditas* u latinskim izvorima. Naprotiv *plemenita plemenščina* odgovara nazivu *nobilitas* latinskih izvora i označuje vlasteoska zemljišta.

Po ispravi stola buškoga iz god. 1434.⁵⁴ zabranjeno je »vsakomu svomu bratu vrčnomu« svako upletanje u parnicu »v negovo iminie ni u plemenščinu«. Po sadržaju vjerojatno je tu u pitanju *plemenščina vrvna*, a ako to nije, tad se pod *iminie* podrazumijeva sva opća pokretna imovina, a pod *plemenštinom* sva obradiva zemljišta jedne rodbinsko-dvorne zajednice.

Ispravom stola lapačkoga od 28. XI. 1448.⁵⁵ prodaje Juraj Karlović iz Strižića »vsu svoju plemenščinu i imane navlastito«. Strižići su po istoj toj ispravi Lapčani, za koje se zna da sjede na zemljištu vladarskog podrijetla. Zato ni tu nije u pitanju *plemenščina vrvna*, nego ona u širem smislu.

⁴⁹ I. d. 417–420.

⁵⁰ I. d. 423–425.

⁵¹ I. d. 343–349.

⁵² I. d. 335–336.

⁵³ I. d. 414–417.

⁵⁴ I. d. 137–138.

⁵⁵ I. d. 175–178.

Stjepan Frankopan 10. VII. 1457.⁵⁶ dariva Martinu Oštreheriću crkvu u mjestu Modrušu, u modruškoj pak županiji Rucitin Dvor, a u Bužanima dva sela, da s time može Martin slobodno raspolagati »kako sve od vsega svoga vlastitoga i plemenščine«.

Vladislav Talovac dariva dne 22. VIII. 1458.⁵⁷ crkvi sv. Marije pod Sinjem u Cetini kmetsko imanje, a poziva se, da je to mogao učiniti, jer je bilo »naše vlaste plemenštine«.

Dne 5. VI. 1495.⁵⁸ Anž Frankopan daje pavlinima sv. Spasa kod Senja »vlašćega našega iminja i plemenščine va vladani našem brinskom selo, ko se zove Mali Prokičci, sa vsimi seli...« U svim tim iznesenim slučajevima naziv *plemenština* upotrebljen je u značenju vlasteoskog zemljišta i odgovara latinskom nazivu *nobilitas* naših isprava, a nema po postanku ništa zajedničko sa *plemenštinom vrvnom*.

Buški stol 1. III. 1484.⁵⁹ dopušta Petru Franjinu prodati »vsu plemenščinu« u Mohličima i Šćitarima. Budući da su Mohliči i Šćitari stalno bili dvije *seoske zajednice*, naziv »*plemenština*« tu označuje zemljišta rodbinsko-dvorne zajednice, ali plemenštine vrvne i nevrne.

Stol lički god. 1495.⁶⁰ dopušta Petru Petričeviću prodaju »plemenščine moe« u Sebidraži Vasi, koja je bila seoska zajednica. I tu se također radi o zemljištu rodbinsko-dvorne zajednice.

Isti stol lički 30. X. 1497.⁶¹ rješava parnicu između Mihajla Skoblića i Vladića, plemena Lagodušića, a u pitanju je bila »Vlastita ... sinokoša i plemenščina«.

Dne 8. V. 1499.⁶² taj stol odobrava Pavlu Slavkoviću darovanje ždrijeba zemlje, i to *plemenštinu*, koju je bio kupio njegov pokojni otac Šimun »v seli Bisičih«. Radi se i tu o zemljištu unutar seoske zajednice, koje je bio kupio vlastelin, jer je Pavao Slavković bio »plemenem Mogorović«, a Mogorovići su bili vlastela.

Iz navedenih se isprava vidi, da naziv plemenština, pustivši po strani sve drugo, a ograničivši se samo na naziv u vezi sa zemljištem, može imati mnoga i razna značenja. Tako osim onog prvotnog vrvnog za zemljišta matične diobe plemenština, također i za:

1. sva bez razlike obrađiva zemljišta, koja su pripadala pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici unutar a i izvan seoskih zajednica;

2. ista unutar pojedinog vlastelinstva.

Po svemu, kako se iz navedenoga vidi, oslonom na sam naziv *plemenština* ne može se ništa zaključivati, nego u svakom slučaju treba posebno odrediti značenje. U ovoj raspravi na umu je u prvom redu *plemenština vrvna*, dotično ona prvotnog značenja. Ta je plemenština bila prvotna i osnovna društveno-gospodarska ustanova seoskih zajednica, koja je u daljem društvenom razvoju svoje prvotne društveno-imovinske odnose proširila i prenijela na sva slobodna zemljišta uopće, bila ta seoskih zajednica ili vlastelinstava.

⁵⁶ I. d. 206–209.

⁵⁷ I. d. 213.

⁵⁸ I. d. 384–387

⁵⁹ I. d. 294–296.

⁶⁰ I. d. 388–389.

⁶¹ I. d. 404–408.

⁶² I. d. 420–422.

2.

Uza sve zapleteno stanje naziva plemenština u našim izvorima, postoje u njima dokasna svjedočanstva o onom prvotnom značenju, kako sam to osobito po Poljičkom statutu već pokazao. To će isto potvrditi u izvorima sačuvani nazivi *nutarnja* i *vanjska zemlja*.

Po ispravi stola buškoga od 1. III. 1484.⁶³ dopuštena je prodaja »vse plemenščine«, koju je imao Petar Franjin u Mohličima i Šćitarima, u dvjema seoskim zajednicama. U tu pak plemenštinu ubrajaju se »i vse vnutrne i vanne zemle«. Po tom *plemenština se sastoji od nutarnje i izvanjske zemlje*.

Kad Draškovići osnivaju samostan u Zazičnu Donjemu 1. XI. 1490.,⁶⁴ Petar Karinov sa svoja dva sina dariva »zemle vnutrne podkošne pet i po« (uža). *Podkošna zemlja*, kako ću poslije pokazati,⁶⁵ isto je što i podvornica, zato *unutarnja zemlja* = podvornica, a to je važno.

Ispravom stola ličkoga iz god. 1495.⁶⁶ prodaje Petar Petričević »iz Radine Vsi« Jurju Milečiću »plemenščine« »v Sebidraži Vsi veliki žribi zemle, (ki) drži vnutrne zemle sto už i dvadeset; ... i jošš drugoga li (= također) velikoga ždribja pun treći del«. Tu se radi o Sebidraži Vesi, koja je bila *seoska zajednica*, a »vnutrne« je *zemlja nutarnja* ili podvornica rodbinsko-dvorne zajednice.

Pavao Slavković prodaje 26. IV. 1499.⁶⁷ samostanu Zazičnu »moe prave plemenščine didinne« ždrijeb »ki ždribi se onde miri i teče merom už 80 zemle vnutrne« »v seli Bisićih«; usto još dariva »v tom seli« »pol ždribja už 40 vnutrne zemle« sa svim pripadnostima »i vse vnutrne i vanne zemle«. Isti Pavao Slavković 8. V. 1499.⁶⁸ dariva istom samostanu pola ždrijeba plemenštine od ždrijeba, koja je bio njegov otac kupio u Bisićima, seoskoj zajednici, »ki ždribi onde teče vnutrne zemle už 80.«

Ispravom stola ličkoga 10. VI. 1499.⁶⁹ Juraj Malić uz prethodno odobrenje »vsih, ki koli nas i naše hiže pristoe, bližnih i dalnih«, daje samostanu Zazičnu »prave naše didinne plemenščine v seli Bisićih ... to est ždribi edan, to est už mirom vladanskom 80 zemle vnutrne a toliko i vanne zemle«; među pripadnostima uz drugo stoji: »I vse vnutrne i vanne zemle⁷⁰ i dilnic i gaev i sinokoš i blat« i t. d.

Iz navedenog slijedi:

1. sva obradiva zemljišta rodbinsko-dvornih zajednica u vremenu postojanja navedenih izvora zovu se bez razlike *plemenštine*;
2. dijele se na *nutarnje* i *izvanjske zemlje*;
3. *nutarnja zemlja* sigurno je *okućnica*, sâd i podvornica;
4. a jer se radi o obradivim zemljištima, vanjska zemlja može da služi kao naziv za *vrvnu plemenštinu* ili onu u užem smislu, plemenštinu *matične diobe*,

⁶³ I. d. 294–296.

⁶⁴ V. poslije str. 343–349.

⁶⁵ V. poslije str. 133–134.

⁶⁶ Đ. Šurmin n. d. 388–389.

⁶⁷ I. d. 417–420.

⁶⁸ I. d. 420–422.

⁶⁹ I. d. 423–425.

koja dolazi u izvorima kao prežitak prošlih vremena i društvenog stanja prvobitnih zajednica;

5. sve je to u skladu, makar i na svršetku XV. st., sa članom 59 Poljičkog statuta, u kojemu govoreći o diobi gaja unutar seoske zajednice, piše: »ako bi se znala vrv i dio kako gre od plemenščine meu selom«, a ako se ne bi znala, tad »od iskeni na stare i zakonite ždribove i sâda i podvornice«.⁷⁰

*

Iz svega toga slijedi, da su slobodni Hrvati od doseljenja u današnje krajeve kroz Srednji vijek, bar oni između Gvozda i mora, živjeli u *društvenim odnosima na osnovama prežitaka uređenja seoske zajednice*, koja se u našim izvorima zove »selo« ili »ves«. Sastojala se ona od triju užih gospodarskih ustanova: općine, rodbinsko dvorne zajednice i plemenštine. Sve te tri ustanove, jer su društveno gospodarske, nisu bile statičke nego u neprestanom razvoju, prema razvitku proizvodnih snaga i stanju proizvodnih odnosa zavisnih od njih.

Ustanova *rodbinsko-dvorne zajednice*, nastala u vremenu prvobitnih rodbinskih zajednica najkasnije onih po očinstvu, postojala je i poslije u vremenu *seoskih zajednica*. Zemljišta su se rodbinsko-dvornih zajednica postepeno, osobito podvornice i sad, u imovno-pravnim odnosima sve većma izjednačivale sa vrvnim plemenštinama, tako da se svakako negdje od XII. st. dalje naziv *plemenština* po imovno-pravnim odnosima prvotne vrvne plemenštine proširio na svako zemljište društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica. Ali se uza sve to sama ustanova vrvne plemenštine u izvorima spominje i poslije dokasna. Odumiranju vrvne plemenštine uvelike je pridonijela neprestana postepena dioba općina, koje su se smanjivale na korist širenja obradivih zemljišta društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica. Time i postepenim imovno-pravnim izjednačivanjem vrvne plemenštine s onom u širem smislu, došlo je do proširenja značenja naziva plemenština.

Zato je plemenština u razvoju seoske zajednice kao njena glavna proizvodna snaga bila osnov njena društveno-gospodarskog života; glavni izvor svih društveno-gospodarskih odnosa i izvor imovno-običajnog prava. Ustanova pak *vrvne plemenštine* tako je povezana s ustanovom *seoske zajednice*, da je postojanje jedne vezano za postojanje druge; prestankom jedne prestaje i druga. Upozoravam, da ne mislim pritom samo na plemenštinu kao stvarno zemljište, nego na posebnu ustanovu s njenim posebnim produkcionim odnosima, koji će doći do izražaja kao prežici u običajnom imovnom pravu poznijeg vremena, o čemu ću poslije govoriti.

⁷⁰ Podjela na *nutarnju* i *vanjsku zamlju* postojala je i kod kmetskih jedinica u Slavoniji. Po M. Lanoviću, *Privatno pravo tripartita*, Zagreb 1929, 179–180, *kmetsko selište* (sessio colonialis) »sastojalo se iz unutrašnjeg ili kućnog zemljišta (fundus intravillanus seu domalis), pod kojim se razumijevala kuća za stanovanje sa dvorištem i najnužnijim gospodarskim zgradama i sa kućnim vrtom, i izvanjskog zemljišta ili pripadnosti (fundus extravillanus seu pertinentiae): iz oranica (njiva) naime i livada«.

NAZIVI U IZVORIMA

Iz ranije navedenih izvora pri obradi triju užih osnovnih gospodarskih ustanova seoske zajednice vidi se, da su te ustanove bile međusobno usko povezane; da su skupa sačinjavale posebnu širu društveno-gospodarsku ustanovu, redovito u našim izvorima zvanu *selo*, rjeđe *ves* ili *kotar*; ta pak ustanova nije drugo nego ona u nauci zvana *seoska zajednica*, *susjedna općina* ili *marka*. Upravo zato, jer ustanova seoske zajednice srednjovjekovne Hrvatske dolazi u izvorima pod nazivima *selo*, *ves* i *kotar*, treba se osvrnuti i na same te nazive. Time će se dokazno gradivo proširiti, mnogo toga bolje razjasniti i utvrditi.

a) *Selo*.

Naziv *selo* u hrvatskim pisanim izvorima ima različita značenja. U starim spomenicima *selo* označuje oranicu, njivu, polje i odgovara lat. *ager*. Kadgod znači i kmetsku jedinicu, lat. *curtis*, *mansus*, *sessio*, kao i onu plemićkog posjeda, lat. *fundus*. *Selo* također stoji u značenju naselja ili skupa kuća, lat. *pagus*, *vicus*, *villa*. Konačno i u današnjem najobičnijem značenju, onom najmanje političko-upravne jedinice, *sela*.

1.

Naziv *selo* u prije navedenim slučajevima iz povijesnih izvora za dokaz postojanja ustanove seoske zajednice, rodbinsko-dvorne zajednice, općina i plemenština, ne stoji ni u jednom od spomenutih značenja. U tim već navedenim slučajevima naziv *selo* označuje *seosku zajednicu*. Zato ću se ovdje posebno osvrnuti na naziv *selo* u tom značenju.

Naziv *selo* u značenju seoske zajednice nalazi se u Poljičkom statutu u već navedenim čl. 56ab i 59abc, a o čemu je govoreno: usto u čl. 58, 78c, 84c i 86a Poljičkog statuta, na što samo upozoravam. Osvrnut ću se pak posebno na slučajeve nekih hrvatskih isprava, da pitanje zaokružim. Tako po ispravi senjskoga kapetana Maroja Žunjevića od 19. VIII. 1482.,¹ ovaj traži od senjskog kaptola, da prepíše i ovjerovi neku ispravu stola buškoga. Kapetan pak to čini na zamolbu »od strane plemenitih ljudi Pednić Dragiša š nega bratiju s sela Marinac s kneztva buškoga«. Tu je govor o selu plemenitih ljudi, koji su međusobno bili braća. Slično također i isprava senjskoga potkapetana Ladislava od 1. VI. 1486.² Pred tog potkapetana došao je »plemenit človik Matei Svilić z Bužan s sela, ko se zove Mohlići, poslan k nam od strane četiri kolenčin brate svoje«. I tu se radi o članovima sela, koji su plemeniti ljudi i braća, a usto i o plemenštini. Po ispravi stola ličkoga od 26. VI. 1499.³ Pavao je Slavković »plemenit človik ... od plemene Mogorović iz sela Ribnika«, a imao je plemenštinu »v seli Bisićih« i to »moe prave ple-

¹ Đ. Šurmin n. d. 290–291.

³ I. d. 417–420.

² I. d. 311–313.

menščine didinne, otdilene i slobodne ot brata moga i vsih ki mene pristoe, pače i vsake vrste liudi«. Po toj ispravi Slavković je Pavao Mogorović, a za Mogoroviće se zna da su bili vlastela, feudalci u Lici i u Bužanima. Ribnik, odakle je bio Pavao Slavković, bilo je vlasteosko selo. Naprotiv, jer je on imao plemenštinu i u selu Bisićima, po toj plemenštini Bisići nisu bili selo iste vrste kao Ribnik. Kakve je vrste bilo selo Bisići, vidjet će se iz isprave od 10. VI. 1499.⁴ Po toj ispravi drugi član »plemena Mogorović« Juraj Malić »iz sela Kuklič« dopuštenjem ličkog stola daje samostanu Zažičnu »prave naše didin'ne plemenščine v seli Bisićih v kneštvi ... v Lici«. Juraj Malić kao i Pavao Slavković bili su Mogorovići; Pavao je bio iz sela Ribnika, a Juraj iz sela Kukliča, a obojica su imali plemenštinu u selu Bisićima; i to, kako obje isprave ističu, »pravu plemenštinu didinnu«, t. j. vrvnu ili onu društvenog uređenja seoske zajednice. Po svemu, sela Ribnik i Kukličići bila su vlasteoska ili feudalna sela ili zemljišne jedinice, koje su pripadale Mogorovićima po vladarskom darovanju, t. j. vlasteoskom ili feudalnom pravu; naprotiv Bisići su bili selo ili seoska zajednica, u kojoj su Mogorovići imali plemenštine po kupovnom pravu. Po Bisićima su Mogorovići imali plemenštinu seoskih zajednica, a po Ribniku i Kukličićima vlasteosku.

U selima tih isprava uz dijelove plemenština označene su također i općine, koje im u tim selima pripadaju. Samo se po sebi razumije, da su u tim selima postojale rodbinsko-dvorne zajednice. Zato po općinama i plemenštinama tih isprava iz Senja, Like i Bužana, naziv selo stoji u značenju seoske zajednice jednako kao i u Poljičkom statutu.

2.

Premda naziv *selo* stoji i u značenju vlasteoske i kmetovske posjedovne jedinice, ali jer je to značenje izvan okvira ove radnje, kratko ću se samo na njega osvrnuti. To ću učiniti, jedno da potvrdim nestalnost značenja pojedinih naziva, ovdje naziva selo, a drugo, da predusretnem svaki prigovor s nazivom selo u značenju feudalno-kmetovske jedinice.

U darovnici bana Stjepana god. 1042.⁵ zadarskom samostanu sv. Krševana uz drugo je spomenuto, da mu daruje »et alia curte, que vocatur Noua sella cum XII familia«. Nema sumnje, da se po onom *curte* radi o zemljišnoj jedinici; po onom pak »cum XII familia«, da je na toj jedinici stanovalo, obrađivalo i bilo glebae adscriptae 12 robovskih obitelji ili domaćinstava. Po svemu, radilo se o jednoj zatvorenoj i naseljenoj zemljišnoj jedinici, koju su obrađivali onodobni robovi. Budući da se ona zvala Nova sela, vjerojatno je taj toponim nastao od novoiskrčenih ili novonaseljenih polja, njiva, lat. ager.

Daljim društvenim razvojem, kad je robovsku radnu snagu s takvih jedinica potisnula i konačno u XII. st. zamijenila radna snaga i ustanova kmetova,⁶ naziv *selo* ostao je i dalje, te se upotrebljavao i za pojedinu kmetovsku

⁴ I. d. 423–425.

⁵ Rački Sr., *Documenta*, Zagreb 1877, 46–47.

⁶ Barada M., *Hrvatski vlast. feudalizam* n. d. 30–32.

zemljišnu jedinicu. O toj jedinici s nazivom *selo* govori i čl. 58 Poljičkog statuta: »i da nitko ne ima učiniti novoga sela, odlože (= osim) ako bi bilo selo sve jednoga čovika, on bi volan (= slobodno mu je) na svojoj plemenšćini veće ludi naseliti«. To pak ne znači drugo nego ustanoviti jedno ili više kmetovskih gospodarskih jedinica i naselja na svojoj plemenštini. U tim navedenim riječima čl. 58 Poljičkog statuta naziv *selo* upotrebljen je u dvjema različitim značenjima: onom kmetovske zemljišne jedinice i onom polja (ager) ili plemenštine slobodnog čovjeka.

Naziv *selo* u značenju zemljišne kmetovske jedinice javlja se i u mnogim hrvatski pisanim ispravama. Po ispravi ličkog stola od 26. IV. 1499.,⁷ plemeniti Pavao Slavković-Mogorović dariva samostanu u Zažićnu Donjemu uz drugo i »naiprvo imenuiuci selo, na kom sada stoi Tomaš Mitarinić s kraē sela od Podsluna«. Tu naziv *selo* po riječima »na kom sada stoi« Tomaš Mitarinić sigurno znači *kmetovsku jedinicu*. Dalje potvrde, da naziv *selo* može značiti i kmetovsku jedinicu, ne ću potanje navoditi, nego samo upozoravam na neke isprave, u kojima se to nalazi. Tako u ispravama: mjeseca lipnja 1448.,⁸ 5. VI. 1461.,⁹ 4. VIII. 1463.,¹⁰ 9. VIII. 1464.,¹¹ 5. III. 1466.,¹² 10. II. 1476.,¹³ 12. IV. 1486.,¹⁴ god. 1489.,¹⁵ 5. IV. 1492.,¹⁶ 4. VI. 1493.,¹⁷ 25. I. 1495.,¹⁸ 5. VI. 1495.,¹⁹ 1. IV. 1496.,²⁰ 5. I. 1497.,²¹ I. XII. 1498.,²² 15. I. 1499.,²³ 13. II. 1499.²⁴ i t. d.

Po svemu naziv *selo* može imati razna značenja i u svakom pojedinom slučaju treba mu odrediti pravo značenje. Svako uopćavanje toga naziva potpuno je pogrešno. Upravo radi toga za seosku zajednicu nisam uzeo naziv *selo*, nego tehnički, u nauci već uobičajeni *seoska zajednica*.

b) Kotar.

Naziv *kotar* u hrvatskim izvorima također ima različito značenje. Tako on znači širu političko-upravnu jedinicu, kao županiju, župu, područja grada i sl. U čl. 4a Poljičkog statuta »u kotari poličkom« znači u Poljicima, na području poljičke općine. Slično u ispravi kneza Stjepana Frankopana od 10. VII. 1457.²⁵ Frankopani su »udržitelji kotara i vladanē modruškoga« – detentores districtus et comitatus modrusiensis. Po novljanskoj ispravi od 10. II. 1476.²⁶ Otočac je bio »v gatanskom kotari«. U ispravi saslušanja svjedoka od strane »stola buškoga li ličkog« od 19. IV. 1487.,²⁷ radi se o kupnji plemenštine »v kotari kaseškom«. U ispravi iz Baga (Karlobaga) od 5. III. 1495.²⁸ u pitanju je vinograd i zemljište »v kotari baguškom«.

⁷ Đ. Šurmin n. d. 417–420.

⁸ I. d. 174–175.

⁹ I. d. 228–230.

¹⁰ I. d. 234–236.

¹¹ I. d. 239–240.

¹² I. d. 247–249.

¹³ I. d. 281–282.

¹⁴ I. d. 308–311.

¹⁵ I. d. 335–336.

¹⁶ I. d. 360–361.

¹⁷ I. d. 368–370.

¹⁸ I. d. 381–382.

¹⁹ I. d. 384–387.

²⁰ I. d. 390–392.

²¹ I. d. 399–403.

²² I. d. 412–413.

²³ I. d. 413–414.

²⁴ I. d. 414–417.

²⁵ I. d. 206–209.

²⁶ I. d. 281–282.

²⁷ I. d. 323–324.

²⁸ I. d. 382–383.

Kotar stoji i u značenju *sela* ili njegova područja, dotično *seoske zajednice*. Takvo značenje ima *kotar* u već navedenim člancima 56ab i 59abc Poljičkog statuta. U takvu značenju stoji i u mnogim ispravama, od kojih ću neke navesti. Tako u ispravi stola buškoga od 1. III. 1484.²⁹ plemeniti Petar Franjin prodaje Dujmu Vlajiću »vsu plemenščinu svoju v Mohličih i v mohličskom kotari i v Šćitarih i v šćitarskom kotari«. To isto ima i druga isprava buškoga stola od 24. IX. 1492.,³⁰ po kojoj je pavlinski samostan Zažična Donjega bio uveden u posjed zemalja, koje je samostanu ostavio Dujam Vlajić i to »vas del negov plemenščine nega v Mohličih i v mohličskom kotari«. Ispravom stola ličkoga od 30. X. 1497.³¹ dosuđuje se plemenitom Mihajlu Skobliču plemenština Vladića i posvjedočava uvod u istu riječima »i vpe-lasmo ga v Bročnane i v Dolane i v Sudpetar, v njih kotar i vani njih kotara ča ih godi pristoi«. U potvrdi senjskog kaptola od 13. II. 1499.,³² radi se o zamjeni, u kojoj uz drugo Juraj Kosinski zamjenjuje s Anžom Frankopanom »selo Kosin ... sa vsim kotarom kosinskim malim i velikim, suhim i sirovim, s polem, goru i sinkošami, s vodu i s viri i s malinići i studenci, kadi se ribe love, i s općinama i s crikvu«. Za Mohliči, Šćitarje i Kosinj već je prije utvrđeno, da su *sela* u značenju *seoske zajednice*, zato i naziv *kotar* u navedenim ispravama, koje se tiču tih triju *sela*, znači *seosku zajednicu*.

Naziv *kotar* često označuje granice ili međe. Po ispravi lapačkoga stola u Rmnju 28. XI. 1448.³³ plemeniti Juraj Karlović prodaje Mikuli Gašparovu »vsu svoju plemenščinu zemlju i imanje, ku imaše u Strižićih i u kotari strižićskom« i »pokazal kotar vas okolo toga sela«. Matko Grebčić dne 5. VI. 1461.³⁴ darova samostanu sv. Nikole na Gvozdu »edno selo« da odmah nastavi »i ta zemla e plaćena sva i odpelana okolo svim kotarom«. Tu selo po onomu *zempla* ima značenje oranice, lat. ager; a »odpelana okolo svim kotarom« znači da je bio uveden u posjed, vođen po granicama te zemlje. Grgur Štambak o. 1. XI. 1475.³⁵ dariva sv. Petru u Slatu »po sela«, a drugu polovicu prodaje i označene su granice, za koje piše: »i postaviše kotare toga imenja: prvi kotar črešna ...«, a dalje je navedena svaka pojedina granica. Premda ova isprava nije s užeg područja srednjovjekovne Hrvatske, ipak sam naveo i njen podatak, jer je značajan za značenje kotar = granice.

Kotar može značiti također *općine* ili pripadnosti određenog posjeda. U ispravi Anža Frankopana, izdanoj u Brinjama 1. IV. 1496.,³⁶ on dariva samostanu sv. Nikole na Gvozdu u Modrušama »selo ko se zove Mokro ... sa vsimi seli ča k nim pristoi, i sa vsim pristočnem malim i velikim, sa vsimi kotari ča koli pristoi k imanju više rečenomu ...« U prvome redu *selo* Mokro bila je vlasteoska ili feudalna zemljišna jedinica; *sela* pak, koja su tim jedinicama pripadala, mogu biti samo polja ili oranice; *kotari* pak vjerojatno pripadnosti ili pristočnja.

Iz navedenih svjedočanstava izvora vidi se, da:

1. nazivi *selo* i *kotar* mogu imati različita značenja;
2. mogu biti sinonimi;

²⁹ I. d. 294–296.

³⁰ I. d. 363–366.

³¹ I. d. 404–408.

³² I. d. 414–417.

³³ I. d. 175–178.

³⁴ I. d. 228–230.

³⁵ I. d. 274–275.

³⁶ I. d. 390–392.

3. običnije naziv *kotar* ima prostorno i mjesno značenje, ono područja;
4. u slučaju, kad je *kotar* = seoska zajednica, uvijek je taj naziv u vezi s plemenštinom;
5. kao što su članovi sela = seoske zajednice plemeniti, tako su i članovi kotara.

c) *Ves*

Naziv *v's*, *ves*, *vas* i sl. spominje se u izvorima i sa tla srednjovjekovne Hrvatske. Tako u darovnici bana Stjepana iz god. 1042.³⁷ zadarskom samostanu sv. Krševana, uz drugo spominje se »et tertia curte, que dicitur Butina viso cum VIII familias«. Ono *viso* nije drugo nego grafija Latinca za naše onodobno *v's*; radi se o toponimu Butina Vas. Važno je, što izvor tumači značenje onog *viso* riječima »curtis cum VIII familia«. *Curtis* redovito označuje gospodarsku zemljišnu jedinicu. A da je to i u ovom slučaju, potvrđuju riječi, da je na njoj stanovalo, radilo i bilo glebae adscriptae 8 robovskih obitelji ili domaćinstava. Po ovom izvoru *v's* = *curtis* također znači jednu zatvorenu zemljišno-gospodarsku jedinicu, koju su za gospodara obrađivali robovi i stanovali u zgradama, koje su se na toj jedinici nalazile. U Poveljskom kartularu sa Brača iz god. 1250.,³⁸ a u Smoljčevoj darovnici, koja je postojala već god. 1185., spominje se, kako je samostan bio uveden u »kneže oseci vsi« (= Knežosekavas) i »čvrn dolc u Husta vse«. Tu su dva toponima u XII. st. u vezi sa *v's*. Kad 5. III. 1466.³⁹ Frankopani u Senju potvrđuju dobra pavlinskim samostanima sv. Jelene i sv. Spasa, navedno je i »iošće takoe (= također) pol Male Vsi v Bočacch sa vsim ča k nei pristoi«. Taj toponim Mala Ves je iz Bužana i radi se vjerojatno o kmetskoj zemljišnoj jedinici, kao i onim prije navedenim slučajevima.

Ali ima isprava, u kojima *v's* dolazi u značenju *sela* = *seoske zajednice*. Tako kad god. 1495.⁴⁰ stol lički dopušta prodaju plemenštine plemenitom Petru Petričeviću, on je »iz Radine Vsi«, a plemenština mu je »v Sebidraži Vsi«; sve pak pripadnosti te plemenštine bile su »v Sebidraškom kotari«. Budući da se tu radi o *plemenitom*, koji ima plemenštinu u određenoj *vs*i i *kotari*, *v's* slično kao i *selo* ima tu značenje *seoske zajednice*.

Po Fr. Miklošiću⁴¹ *v's* je prastara slavenska riječ i etimološki u vezi sa grčkom οἰκος. lat. vicus, a da znači kuća, dvor, skup kuća. Bilo kako bilo, svakako je *v's* prastara slavenska riječ i postojala je u vremenu prvobitnih rodbinskih zajednica, jer se sačuvala i u svim daljim razdobljima društvenog razvoja Hrvata, naravno kao i drugih Slavena. Po navedenim izvorima kod nas *v's* ima značenje određene zemljišne jedinice sa stambenim i drugim gospodarskim zgradama. Orađivali su je i na njoj stanovali prije robovi, a poslije kmetovi; ali bilo je i onih, koje su pripadale slobodnima ili pleme-

³⁷ Rački Fr. *Doc.* n. d. 46. u originalu pravilno »butina viso« pogrešno ispravlja u »batina ves«.

³⁸ Đ. Šurmin n. d. 7.

³⁹ I. d. 247-249.

⁴⁰ I. d. 388-389.

⁴¹ N. d. pod *v's*.

nitima. Osnov je pak tom nazivu svakako materijalan i mogao bi potjecati od prvotnog značenja zgrada dvornog mjesta. S vremenom se naziv proširio i na zemljište, koje je tom dvornom mjestu pripadalo. Po postanku tu bi bio obrnut slučaj nego kod naziva *selo* u značenju *seoske zajednice*. Kod *sela* = = seoska zajednica od *selo* = polje proširio se i prešao je kao naziv na *selo* = seoska zajednica; kod *usi* pak od prvotnog naziva za kuće prešao je na značenje *zemljišta*, koja su tim kućama pripadala, a sve skupa na *seosku zajednicu*.

d) *Pleme*

Kao svaki naš naziv, koji pripada krugu ustanova hrvatskog društveno-gospodarskog razvoja, tako i naziv *pleme* ima razna značenja. Ne ulazeći u filološku stranu, kao ni u onu pojedinih raznih značenja naziva *pleme*, o čemu je toliko pisano,⁴² ograničit ću se samo na pitanje naziva pleme hrvatski pisanih izvora u vezi sa seoskom zajednicom, jer je o tome ovdje samo govor.

1

Po ispravi stola lapačkoga u Rmnju od 1. III. 1448.⁴³ plemeniti Juraj sin Karlov iz Stržića tražio je od tog stola dopuštenje, da može prodati ili založiti svoju plemenštinu. Tom prilikom oslovljava Juraj sud: »gospodine kneže, suci i vse pleme«. Sud mu nalaže, da najprije pita: »ako ti hote tvoê bratê Stržići dopustiti« otuđiti plemenštinu. Po tome, što mora tražiti dopuštenje od braće Stržića i o njima zavisi otuđenje, slijedi, da su Stržići kao takvi bili i društveno-gospodarska zajednica, kojoj pak izvor ne daje naziva. Ali se po toj ispravi vidi, da je ta zajednica imala i bila u vezi sa svojim »kotarom, počtenem i pristoênem«, dakle imala općine, a usto i više rodbinsko-dvornih zajednica i plemenština. Po tim pak trima društveno-gospodarskim ustanovama, po već utvrđenome, sigurno se i tu radilo, ako ne o pravoj seoskoj zajednici, jer su Stržići kao Lapčani sjedili na nekadašnjoj vladarskoj zemlji, to svakako o ustanovi, koja se društveno upravljala prežicima proizvodnih odnosa ili običajnim pravom seoskih zajednica. U slučaju, nastavlja isprava, da nitko od zajednice Stržića ne bi htio uzeti, sud mu naređuje, da mora ponuditi »ine Lapčane«. Po tome su Stržići bili uža zajednica u sklopu šire, one Lapčana u Pounju. Ako pak nitko ni od Lapčana ne bi htio kupiti, tad mora ponuditi, ne će li kupiti bilo koji »plemenit rusaški človik, komu oni – t. j. Stržići – dopus'te«. Ono »plemenit rusaški človik« ne znači drugo nego plemić, ali pripadnik regnuma, a ovdje se radilo o regnum Dalmatiae et Croatiae, i isprava ima na umu najširu zajednicu, onu političko-državnu. Tu je sadržana jasna slika gospodarskih odnosa organizaciono-teritorijalnih formi i stepena društveno-gospodarskih zajednica hrvatskog plemstva. Bile su samo tri: rodbinsko-dvorna zajednica, seoska zajednica i ona plemena.

⁴² Mažuranić VI. n. d. 935 s.

⁴³ Đ. Šurmin n. d. 175–178.

Pošto su od pristava bile izvršene sve po hrvatskom običajnom pravu predviđene i od suda naređene ponude, i jer nitko od uže ni šire zajednice, t. j. one Strižića i Lapčana, nije htio kupiti ni uzeti u zalog, Strižići preko svojih dvadesetorice predstavnika pred stolom lapačkim dopustiše prodaju »plemenitu mužu Mikuli, sinu Gašparovu«. Tad je pred istim stolom prodao Juraj tom Mikuli plemenštinu, i to »dopušćen'em svih Strižić i inoga plemena«. U riječima »svih Strižić« sud je stalno imao na umu užu zajednicu, onu Strižića sličnu *seoskoj zajednici*; time ono »inoga plemena« može da se odnosi jedino i samo na njihovu širu zajednicu, kojoj su oni pripadali, a sačinjavali su je svi Lapčani u Pounju. Tu pak zajednicu, što je najvažnije, isprava zove *pleme*. Otudjenje plemenštine ne zavisi samo o pristanku uže zajednice Strižića, nego i one šire Lapčana, zvane *pleme*.

Slično pruža i isprava kneza Stjepana Frankopana od 10. VII. 1457.,⁴⁴ kojom on poklanja Martinu Oštreheriću uz drugo i dva sela. Od tih je »edno selo v plemeni v Bužah, ki se zovu Magličić, sa vsim kotarom i ovodom (= granicama) ča godi pristoi k tomu selu, malo i veliko, ili bi imelo pristoi na poli, ili v gori, ili v paši i u vodi. Ošće tolkoi (= također) edno selo blizu mesta, ko se zove Piščatki, sa vsim ča koli pristoi k tomu selu više rečenomu«. Prvo selo Magličić, jer su pripadali feudalnoj vlasteli Frankopanima, nisu bili seoska zajednica nego vlasteosko dobro. No to je ovdje sporedno. Glavno je ono, što isprava kaže, da su se Magličić nalazili »v plemeni v Bužah«, t. j. u jednoj široj političkoj jedinici Bužana, koju izvor zove *plemenom*.

Da je u Bužanima bilo i seoskih zajednica plemenitih ljudi, pokazuje slučaj sela Mohlića, koji sam već prije naveo. U oba navedena slučaja *sudbenu vlast* nema *seoska zajednica* nego ustanova šira od nje, zvana *pleme*. Svakako navedene dvije isprave svjedoče, da naziv *pleme* u Pounju i Lici *do kasna stoji u značenju šire političke jedinice, unutar koje i pod kojom su također bile i seoske zajednice*.

2.

Tu će činjenicu još jasnije potvrditi upravno uređenje Poljica. Po čl. 3 i 11 Poljičkog statuta Poljica su se sastojala »o-trih plemen; edno od Tišemiri, drugo od Limić, a treto Kremeničani«. Zna se, da su pleme Tješimirovića sačinjavale četiri mjesne jedinice: Kostanje, Terviz ili Zvečanj, Čisla i Gata; pleme Kremeničana: Dubrava i Sitno; a pleme Limića: Dolac Donji i Gornji.

Cjelokupno pak društveno uređenje Poljica sastojalo se od četiri opće ustanove. Polazeći redom od najšire do najuže, to su bile: prva ustanova čitavih Poljica, poljička općina ili župa; druga pojedinog plemena, a bila su tri; treća pojedinog mjesta, kojih je u početku bilo osam; četvrta pak pojedine seoske zajednice, kojih je u pojedinom mjestu bilo po nekoliko.⁴⁵ Na pr.

⁴⁴ I. d. 206–209.

⁴⁵ Takvo uređenje slijedi iz Poljičkog statuta i drugih izvora. Ali to uređenje nije ovdje u pitanju i u njega kao cjelinu ne ulazim; radi se ovdje o seoskim zajednicama, pa se na njih samo osvrćem.

u Docu Donjemu samo četiri. Prvim trima od tih navedenih ustanova osnov nije bio gospodarski nego isključivo upravno-politički. Dvjesto pak od tih ustanova, t. j. poljičkoj župi i pojedinom plemenu pripadali su poslovi sudbeno-upravni, politički i vojnički. Pojedina pak mjesna jedinica, kojih je do u XIV. stoljeće bilo samo osam, svaka za sebe bila je uglavnom vjerska organizaciona ustanova i jedinica. Te mjesne jedinice u XVII. i XVIII. stoljeću postaju političke jedinice, koje Poljički statut zove općim nazivima *selo* ili *katun*. Jedino i samo četvrtoj ustanovi, onoj teritorijalno najmanjoj, *selu* ili *seoskoj zajednici*, osnov je bio i uvijek ostao u svemu mjesno društveno-gospodarski. Tragovi toga još su potpuno u snazi do danas u Docu Donjemu.

U pitanju je ovdje samo ustanova plemena i istaknut ću posebna prava, koja su po Poljičkom statutu trajno pripadala toj ustanovi u Poljicima. Po čl. 3 i 11 svako je pojedino od triju poljičkih plemena imalo po jednog suca, a po čl. 11 i prokaratura u sudbenom stolu ili dvoru poljičkom. Na čelu tog dvora bio je veliki knez, koji je zajedno s dvorom bio najviša sudbeno-upravna vlast u Poljicima. Time su tri poljička plemena kao takva držala u rukama sudbenu vlast, makar su je vršila posredstvom svojih članova u središnjoj vlasti, stolu ili dvoru, zajednici triju plemena ili savezu plemena, zvanog općina ili župa poljička. Pleme je u Poljicima dolazilo do izražaja i kao posebna vlast. Po čl. 36c u slučaju, ako bi netko ubio svog »bližnoga ali vrvnoga cića plemenščine«, t. j. da se ubijstvom dočepa plemenščine ubijeroga, i ako bi se ta namjera utvrdila, nije dobijao plemenštinu ubojica, nego drugi, »komu pristoi po razlogu od plemena«. U posljednjim riječima nije jasno značenje onoga »po razlogu«, jer »razlog« i u Poljičkom statutu može imati više značenja. Prvo i glavno značenje je ono, koje donosi *U. Jagić*⁴⁶ *causa i argumentum*. B. D. Grekov⁴⁷ to mjesto prevodi »po raspredeleniju rodstvennikov« – po podjeli rođaka. Držim da razlog u navedenim slučajevima nema ni jedno ni drugo značenje, kako će to potvrditi upotreba te riječi na nekim mjestima Poljičkog statuta. Osim u čl. 36c Poljičkog statuta riječ *razlog* upotrebljena je u čl. 91 i (269). Po čl. 91 dne 17. VI. 1623. na općem zboru poljičke vlastele i didića u Gatima kod crkve sv. Ciprijana, »postaviše razlog parvi«, a odmah zatim je naveden zaključak, odluka, zakon, da je otada unaprijed u Poljicima zakonita žitna mjera morala biti splitska *kvarta*.⁴⁸ U ovom slučaju po sadržaju *razlog* svakako znači zaključak ili odluku glavne skupštine. Da *razlog* može značiti zaključak ili odluku, pokazuje i čl. (269). Na općem poljičkom zboru, držanom dne 15. I. 1664. u Gatima, prisutni zaključaše, da će vršiti »sve naše zakone i razloge i statut«, kako ih je potvrdila Venecija. Tu je uz zakon naveden i *razlog*, pa razlog nije nikako zakon, nego zaključak, kojim se zakon tumači, proširuje, dopunjuje, ograničava i sl. Naziv *razlog*, držim, odgovarao bi onom *reformationes* statuta dalmatinskih gradova. Riječi čl. 36c »komu pristoi po razlogu od plemena«, po prije navedenom značenju riječi *razlog* u Poljičkom statutu

⁴⁶ Đ. Šurmin n. d. 242.

⁴⁷ I. d. 89, 231.

⁴⁸ *Kvarta* je šuplja mjera za žito. *Velika* odgovarala je *staru* od sextarium, mletački *staio*, zapreminine o. 0,60 lit., a *mala* o. 0,30 litara.

znači, da u tom slučaju pleme određuje, komu će se dodijeliti plemenština ubijenoga. Ništa ne mijenja, ako bi se uzelo, da navedene riječi čl. (269) znače po plemenskom običajnom pravu. Uzevši značenje riječi *razlog* na jedan ili drugi način, u oba slučaja istaknuta je još postojeća i presudna uloga posebne društvene ustanove, one poljičkog plemena, pa i u tom osamljenom slučaju imovnog prava, stari je to i važni prežitak.

Odnos između ustanova plemena i seoske zajednice najbolje će pokazati čl. 96 Poljičkog statuta. U tom članu zabilježen je vrlo važan slučaj neposrednog vršenja vlasti sa strane pojedinog poljičkog plemena. God. 1482. službeno je obilazio Poljica poljički knez Dujam Papalić sa sucima i ostalim članovima poljičkog dvora – sud, curia – »pravde pitajući po zakoni poljičkih«, t. j. vršeći sudbene i druge upravne poslove. Na tom je pohodu taj dvor došao i u Donje Polje ili Donji Dolac. U tom poljičkom mjestu kod crkve sv. Martina, koja i danas postoji, držali su zbor »plemeniti ljudi Poličane ča se zovu Limići«. Za Limiće se pak zna, kako je već prije kazano, da su bili jedno od triju poljičkih plemena, i da se sastojalo od dvaju mjesta, Donjega i Gornjega Doca. Pleme je po tome održavalo svoj posebni opći zbor cijeloga plemena, i to dne 14. II. 1482. Na tom plemenskom zboru »prikaše meu se u suctvo one sve ki daju meu nimi desetinu, a nisu do sada imali dio suctva; tako ih prikaše i učiniše im svim dio suctva i svakoga inoga počtenia u Policij; budi (=budući, premda) da tomu nici od njih poricahu (=protivljahu se), da li (= ipak) u veći dio (= većina) učiniše općeno (= zaključiše). I pake (= A poslije) knez i sudci i ostala općina poljička dopustiše i potvrdiše i rekoše ovoi zapisati u statut, da im gre sudstvo za Trviži; tad slijede imena primljenih među *didiće*, nove članove plemena *Limića*, među *poljičke plemenite*. Po tome, primanje u plemensko članstvo nisu vršile ni pojedine seoske zajednice ni poljička općina, nego još postojeća ustanova, ona pojedinog plemena, ovdje Limića. Takav običaj primanja u članstvo postojao je u plemenu za prvobitnih rodbinskih zajednica, što je u nauci utvrđeno. Eto taj običaj postoji u Poljicima i u XV. st.

U Poljičkom statutu još je jedno mjesto, koje će pokazati, da je pojedino poljičko pleme i poslije XV. st. vršilo funkciju primanja u članstvo, u poljičko plemstvo, ono *didića*. U rukopisima Poljičkog statuta *bcde* druge redakcije, postoji tzv. *kapito sitanjski*.⁴⁹ Unesen je, ali poznije, i u rukopise *b²* i *e²* statuta starije redakcije, a glavni ga rukopis nema niti ga je imao. To je zakonska odredba, koja je nastala i odnosila se na mjesto Sitno, jedno od dvaju mjesta – sela –, koja su skupa sačinjavala Kremeničane, jedno od triju poljičkih plemena. Ne zna se pravo, kad je taj zaključak stvoren i uveden u plemenu Kremeničana, ali se ipak može približno odrediti.

Osnovni rukopis Poljičkog statuta, nije napisan odjednom, nego je očito nastao u dva vremenska razdoblja, što se, uz drugo, vidi osobito po ruci pisara. Budući da je u tekstu osnovnog rukopisa pisanog drugom, novijom rukom, upisan čl. 115 Poljičkog statuta, koji je nastao između god 1655. i 1660., a kapitula sitanjskoga u osnovnom rukopisu nema, znači, da je taj zaključak učinjen poslije tog vremena. Ktomu, jer kapituo sitanjski imaju

⁴⁹ Jagić n. d. 41–42.

svi rukopisi novije redakcije, od kojih je najstariji a napisan god. 1738., slijedi vremenski po postanku, da *kapituo* treba staviti negdje između god. 1660. i 1738.

Nažalost tekst kapitula došao je do nas u tako lošem stanju, da mu je sadržaj gotovo nerazumljiv. Uza sve to razabira se, da se radi o sitanjskim *bratstvima*, koja »vladaju desetinu i dile sustvo«, t. j. razrezuju desetinu i sudjeluju u sudstvu poljičkog stola, dakle o članovima plemena, *didićima*. Time se *kapituo* sadržajno podudara s onim, što je navedeno u čl. 96 iz god. 1482. o primanju u članstvo pojedinog poljičkog plemena, o funkcijama, koje su pojedinačno plemena kao ustanove vršila. S tim je u skladu i posljednji stavak kapitula-sitanjskog »i privazeše k sebi Raskojačice u svoju tretinu s voljom svega bratstva Kremenici«. Kremenici, jer su bili jedno od triju poljičkih plemena, vodili su kao pleme brigu o razrezu i svemu drugom u poslovima crkvene desetine, dotično njenu trećem dijelu, koji je od čitave desetine poljičke na to pleme otpadao. I to je važni prežitek funkcije, koju je pleme vršilo u najstarije vrijeme svog postojanja, u vrijeme prvobitnih rodbinskih zajednica, kad je pleme u slučaju plaćanja svih nametnutih daća ili kazna i odštete solidarno odgovaralo. Tu pozniju plemensku funkciju, s obzirom na desetinu, koja je stalno postojala i drugdje u Hrvatskoj, u drugim izvorima neposredno nisam našao. Konačno tu je i potvrdno svjedočanstvo o trima već navedenim prvotnim funkcijama ustanove plemena, onoj sudstva, prvotnog primanja u plemensko članstvo, poznije u plemićki stalež, djeđice, kao i razrezivanja i utjerivanja daća i sličnoga radi kazne, odmazde i drugoga.

3.

Čl. 96 i *kapituo sitanjski* Poljičkog statuta vrlo su važna i značajna svjedočanstva ne samo društvenog razvoja Hrvata, nego i potvrda opće zakonitosti društvenog razvoja. Teško će se nešto slično drugdje naći. Po tome, ne postaje se članom vodeće i vladajuće klase u Poljicima primitkom u članstvo jedne od seoskih zajednica ili u ono poljičke općine. *Postajalo se jedino i samo primitkom u članstvo jednog od triju plemena*. U nauci je pak poznato, da se to vršilo adopcijom i u vremenu prvobitnih rodbinskih zajednica, osobito u onoj po oćinstvu. Ta pak prvobitna zajednica, kako sam već pokazao, sastojala se od više užih zajednica, onih rodbinsko-dvornih. Sam primitak nije vršila ta uža zajednica, u kojoj se adoptirani već nalazio, nego nadležna šira zajednica – pleme –, kojega je dotični istom tada postajao članom. Postajalo se članom takvih prvobitnih rodbinskih zajednica ili zakonitim rođenjem ili posebnim primanjem u članstvo na općoj skupštini pojedine prvobitne rodbinske zajednice. To u Poljicima dokasna još uvijek čini pleme i po tome je to sigurno prežitek iz društvenog poretka rodbinske zajednice.

Važnost čl. 96 i *kapitula* još je i u tome, što su označeni uvjeti, kao i sam postupak pri primanju u članstvo poljičkog plemena dokasna. Kao glavni uvjet primitka u članstvo poljičkog plemena označeno je plaćanje desetine. Bila je to crkvena daća, plaćana od plodova zemalja i domaće životinje.

Desetine bez zemlje nije bilo. Desetinu su zbog toga plaćali samo oni, koji su imali zemalja. Eventualni prigovor, da su je plaćali i kmetovi, bez važnosti je, jer su je oni plaćali mjesto gospodara, koji su desetinu prenijeli na kmetove. Budući da su Limići primili »meu se«, u svoje članstvo, nekolicinu, koji su već plaćali desetinu, znači, da su ti prije toga imali zemalja na području toga plemena. Tada su u Poljicima zemljišta pripadala isključivo u mjesno-gospodarski djelokrug pojedine seoske zajednice, naravno vlasteoska zemljišta ne uzimajući u obzir, zato su oni, koje je pleme tada primilo u članstvo, morali već ranije pripadati i biti članovi pojedinih seoskih zajednica, na kojih su području stanovali i imali zemljišta. To su bili doseljenici iz drugih seoskih zajednica, koji su u toj novoj kupili zemljišta i osnovali svoje rodbinsko-dvorne zajednice. Da je to moglo biti, već sam pokazao, jer je kupiti zemlju mogao samo plemeniti čovjek, t. j. član jedne druge seoske zajednice ili vlastelin. Ali samom kupnjom taj nije stjecao plemićka prava u novoj seoskoj zajednici. Morao ih je posebnim načinom steći, onako kako je u čl. 96 istaknuto. Ta važna činjenica društvenog uređenja srednjovjekovnog hrvatskog plemstva nije neobična, nego je potpuno u suglasju s onodobnom općom praksom: plemić je svoja prava vršio jedino i samo u zajednici, kojoj je pripadao. U Srednjem vijeku plemićka prava bila su u prvom redu teritorijalna, a sporedno personalna. Samo u svojoj zajednici bio je pojedini plemić nosilac svih aktivnih i pasivnih plemićkih prava, a u tuđoj samo pojedinih općih prava slobodnog čovjeka. Zbog toga su ti doseljenici, u kojima je govor u čl. 96, prije njihova primitka u pleme, bili braća unutar svoje seoske zajednice, ali nisu bili plemeniti; da to postanu, moralo ih je nadležno pleme takvim učiniti primivši ih posebno u svoje članstvo.

Glavna pak oznaka srednjovjekovnog plemića bila je, da je dotični u zajednici, kojoj je kao plemić pripadao, mogao obnositi sve časti i službe, od kojih je najglavnija čast bila ona suca, t. j. pravo suđenja. Zato u članu 96 i *kapitulu sitanjskom* uz druga časna prava (*svakoga inoga počtenia*), koja su dobivali novoprimljeni u plemensko članstvo, navedeno je u prvom redu, da im otada unaprijed pripada pravo sudstva »za Trviži«, prvotnom a još i tadašnjem sijelu stola poljičkoga u današnjem Zvečanju Srednjih Poljica. Već je prije pokazano, da je u početku svako pojedino poljičko pleme imalo po jednog svog člana i predstavnika kao suca u tom središnjem sudu, stolu ili dvoru.

Poljičko se plemstvo sastojalo od *vlastele*, kraljevskih plemića, tzv. *gospode ugarske* ili *Ungaraca*, a usto i *didića*, *gospode bosanske*. Didići bili su plemenski plemići, jer su po svom postanku sačinjavali tri plemena poljička i tako bi ih trebalo i zvati. Obični naziv, kojim se to plemstvo zove, a to je rodovsko,⁵⁰ u biti ne znači ništa, ali kao tehnički naziv, mogao bi i ostati.

⁵⁰ Nazive *rod* (gens), *rodovski* kao nazive ne upotrebljavam, jer se u hrvatskim starijim izvorima nigdje ne nalaze. Nazivu »rod« osnov je i u vezi je s osobama, a ovdje su u pitanju društveno-gospodarske ustanove, kojima osnov nije osobni nego imovni. »Rod, rodovski« kao nazivi pripadaju društvenom uređenju s osnovom na individualnom vlasništvu, a nikako onom odnosa društveno-gospodarske imovine prvobitnih rodbinskih zajednica.

Takvim se dakle plemićem postajalo u Poljicima ili rođenjem ili javnim primitkom u pleme.

Običaj primanja u plemensko članstvo prežitak je iz vremena prvobitne rodbinske zajednice – plemena, – i uvijek je ostao povezan za jednu te istu ustanovu, za pleme, u čitavom daljem društvenom razvoju, u Poljicima sve do u XVII. st. Ali jer društveni razvoj ne stoji, nego se progresivno mijenja u nečemu brže i jače, a u drugome polaganije i slabije, običaj primanja u prvobitnu rodbinsku zajednicu po očinstvu – pleme, – izmijenio se u Poljicima samo toliko, što je primitak, koji bi plemenska skupština izglasala većinom glasova, morala odobriti i središnja glavna uprava, stol (= *knez i suci*) i opća poljička skupština. Čl. 96 kaže, da je to poslije (*I pake*) bilo i učinjeno. To je razumljivo, jer su ujedinjenjem triju plemena u plemenski savez, zajednicu ili općinu poljičku, mnoge prerogative prvotnoga plemena prešle, i to neke potpuno, a druge samo djelomično, na središnju novu vlast, dvor ili stol poljički.

4.

Po tim tako utvrđenim činjenicama, uzetim iz navedenih izvora, pleme je dokasna zadržalo: 1. političko-sudbenu vlast nad više seoskih zajednica, kao i drugih užih društveno-gospodarskih, pa i vlasteoskih ustanova; 2. razne ostatke nekadašnjih plemenskih funkcija. Pleme je po svemu kod nas, uza sve razlike i promjene nastale tijekom vremena, ipak sačuvalo svoj prastari naziv. Tako u prije navedenoj ispravi o plemenu Lapčana, premda se ne radi o pravom plemenu Lapčana, i usprkos tomu, što je u upravi tog plemena bio kraljev predstavnik, ipak je i ta ustanova u osnovi bila ona prvotnog oblika, za prvobitnih rodbinskih zajednica. Pitanje postanka, razvoja i položaja *Bužana* na ljestvici hrvatskih srednjovjekovnih upravno-političkih jedinica radi nedostatka izvora još nije obrađeno ni dovoljno određeno.⁵¹

Bužani su po sačuvanim izvorima iz XV. st. bili župa kao i Poljica; dade se usto naslućivati, da su bili društveno i slično uređeni. Jedni i drugi sastojali su se od seoskih zajednica i vlasteoskih zemljišnih enklava, uglavnom Frankopana i Gusića. Usto i Lapčana, koji su došli iz primorskog Lapca u Bužane god. 1258. kao vazali Ladislava Gusića.⁵² Prvotno su u Bužanima, kao i Poljicima, nastavala tri plemena: Stupići najbrojniji, zatim Polečići i Kršelci. Od predstavnika tih triju plemena sastojao se bužanski stol (dvor, sud) sa državnim predstavnikom španom – županom – na čelu. Tako po ispravi mjeseca travnja 1434.,⁵³ 1. III. 1484.⁵⁴ i od 24. IX. 1492.⁵⁵ suci su predstavnici tih triju plemena. Po ispravi pak iz god. 1490.⁵⁶ mjesto predstavnika plemena

⁵¹ Iscrpno i najbolje pisao je o tome S. Pavičić u *Hrvatskoj enciklopediji* III, Zagreb 1942. 562–563.

⁵² M. Barada, *Lapčani* n. d. 512.

⁵³ Đ. Šurmin n. d. 137.

⁵⁴ I. d. 294.

⁵⁵ I. d. 362.

⁵⁶ I. d. 361.

Kršelaca, sudac je »Mikula Dobrečić iz Vasce od plemena Lapčan«. Znači, da su Lapčani bili unutar područja plemena Kršelaca primljeni u to pleme, a tim i dobili pravo biti sudac u stolu buškomu. To se moglo zgoditi, jer ti bužanski Lapčani nisu bili ni postali vlastela nego, premda vlasteoski vazali, trajno su ostali plemstvo seoskih zajednica.

Upadljiva je sličnost društvenog uređenja između Bužana i Poljica. To su dva *saveza plemena*, dvije *župe*. *Pleme* je u tim širim društveno-političkim jedinicama kao ustanovama zadržalo određene prežitke funkcija, koje je nekada kao samostalna ustanova, zvana *pleme*, sama i nezavisno vršilo.

Za sve to dosada kazano o plemenu, navest ću još jednu potvrdu. Jedna od osnova prvobitnih rodbinskih zajednica, ali onih nadgradnje, bila je i povezanost odnosa njihovih članova po krvi ili rodbinstvu. Upravo zbog tih krvnih odnosa, kojih uvijek nije kod svih ni moralo biti, svaka pojedina prvobitna rodbinska zajednica – *pleme*, čuvala je predaju o zajedničkom praocu ili rodonačelniku, redovito izmišljenom. Često su se za to uzimale i životinje i drugo (totemi). Takvu tradiciju imalo je i svako poljičko pleme, ali ne pojedino mjesto ni seoska zajednica. Tako *pleme Tješimiri* ili Tješimirovići potjecali bi navodno od Tješimira, *Kremenici* od Krešimira (!), a *Limići* od Elema. A jer su se Poljica do u XIV. st. sastojala jedino od područja u kojima su nastavali pripadnici tih triju ujedinjenih plemena, trojica su rodonačelnika morala biti braća od oca Miroslava. No Miroslav se po predaji ne smatra osnivačem Poljica, nego njegova tri sina, začetnici triju plemena; pleme je jedino uvijek i samo bilo nosilac takve tradicije. To također govori za činjenicu, da je u Poljicima ustanova plemena prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica, da je starija od one seoskih zajednica.

Pleme pak u srednjovjekovnoj Hrvatskoj tako se izmijenilo, da više nije imalo ni rodbinsku ni gospodarsku, nego samo društveno-teritorijalnu osnovu i oznaku.

Da izbjegnem svaki nesporazum, ponovo ističem, da za osnov ne uzimam sam naziv kao takav niti njim dokazujem, nego uzevši ga u vezi s prežicima navedenim iz izvora, time i činjenicama povezanim sa nazivom plemu u tim istim izvorima.

Svakako po svjedočanstvima naših izvora do XV. st., a i kasnije, naziv plemu pored ostalog može imati i značenje posebne ustanove društvenog razvoja Hrvata od vremena prije seobe pa sve dokasna poslije.

5.

U hrvatskim sačuvanim izvorima nisam se namjerio na slučaj, da naziv plemu stoji u značenju ustanove seoske zajednice. Na svaki su međutim način te dvije ustanove međusobno povezane, i to ne samo jezično, nego po postanku i stvarno. Već sam utvrdio, da je plemenština ne samo jedna od osnovnih nego i značajnih posebnih ustanova unutar hrvatskih seoskih zajednica. Jezično je pak plemenština po postanku povezana sa nazivom plemu,

a u daljem razvoju stvarno sa ustanovom seoske zajednice. Plemenit = plemić pak isto je tako po svom postanku jezično povezan s riječju pleme. Kako sam u slučaju Poljica pokazao, plemenit je društveno-staleški ostao povezan s istom ustanovom – plemenom – u XV. i XVII. st. Pravo primanja u plemstvo pripadalo je pojedinom poljičkom plemenu. Poljičko pleme izgubivši sve prvotne gospodarske oznake, bilo je u Srednjem vijeku gotovo fosil nekadašnjeg plemena. Plemenitog pak, bar pri postanju, nije bilo bez zemlje, a te su bile jedino u seoskim zajednicama; zato je osnov hrvatskog staleškog naziva plemenit, premda je stvarno bio povezan s ustanovom seoske zajednice, ipak formalno kao jezični prežitak, također bio to i sa plemenom.

Srednjovjekovno hrvatsko plemstvo, kao uglavnom i ostalo u Evropi, bilo je nužno povezano sa zemljom. Srednjovjekovno pak hrvatsko pleme nije imalo nikakve veze sa zemljom kao proizvodnim sredstvom. Gospodarska veza, odnosi sa zemljištima nalazili su se isključivo u granicama seoskih zajednica. Slijedi, da je i srednjovjekovni hrvatski klasni naziv plemenit stvarno bio po zemlji povezan sa seoskom zajednicom, ali jezično s nazivom pleme. Zato u Hrvatskoj Srednjega vijeka naziv plemenit = plemić, ukoliko je s jedne strane bio povezan jezično i društveno-staleški s ustanovom plemena, s druge strane bio je također gospodarski povezan i s ustanovom seoske zajednice. Po tome se vidi, da nazivi plemenština i plemeniti = plemić po svom postanku – nisu vezani za ustanovu seoske zajednice, a ipak se oni u njoj nalaze kao nazivi dviju njenih važnih ustanova, plemenštine i plemenitog. Slijedi, da su ti nazivi preuzeti iz predašnjeg vremena, od društvene ustanove, koja se zvala pleme, jer su plemenština i plemenit jezične izvedenice iz naziva pleme. Ustanova pak, iz koje su preuzeti nazivi plemenština i plemenit, može da bude jedino ona prvobitne rodbinske zajednice; pogotovo zato, jer je seoska zajednica njen neposredni izdanak. Zato se može sa svom vjerojatnošću postaviti tvrdnja, da se prvotna ustanova, po kojoj su jezično nastali nazivi plemenština i plemenit, i koje je seoska zajednica društveni izdanak, zvala kod starih Slavena *pleme*. Time se došlo do važnog zaključka, da su naši preci prvobitnu rodbinsku zajednicu zvali pleme. Tako bi se naziv *pleme* jedini od svih drugih naziva prastarih ustanova društvenog uređenja Slavena sačuvao u svom prvotnom, donekle samo izmijenjenom, društvenom značenju. Tokom dugog vremena i mnogih društvenih izmjena i promjena dobilo je *pleme* i druga značenja, ali uvijek više ili manje povezana sa društvenim životom.

Plemena, kao društvene ustanove, prestankom poretka prvobitnih rodbinskih zajednica nije nestalo. Postojalo je ono u Hrvatskoj i u vremenu državno-društvenog uređenja, kao i u onom postojanju seoskih zajednica. Na ove posljednje prešle su sve gospodarske funkcije, koje su prije pripadale društveno-gospodarskoj ustanovi plemena. Seoska pak zajednica, kako sam to već pokazao, u izvorima nema svog stalnog i posebnog naziva, nego se javlja pod raznim nazivima, kao: selo, kotar ili ves. To je pak zato, jer ustanova seoske zajednice nije odjednom nastala, kao što na isti način nije ni prvobitna rodbinska zajednica po očinstvu nestala, a nastupila i u svemu je zamijenila seoska zajednica. Utjecajem mnogih činilaca, osobito razvojem proizvodnih snaga i, raspodjelom rada, stara je matična ustanova polako i postepeno izumirala, a nova se oblikovala. Glavne promjene zbivale su se u

gospodarskim odnosima i s njima povezanim ustanovama, što je baš bitno u stvaranju novih društvenih ustanova. Ustanove nadgradnje, kao one krvne veze, vojničke, sudbeno-upravne, vjerske i slične, jer su u stvaranju novih ustanova sporedne, teže se mijenjaju pa zato lakše nastavljaju da vrše pojedine od nekadašnjih starih funkcija i u novonastalim društvenim ustanovama. Tako je društvena ustanova seoska zajednica preuzela od svoje matične ustanove prvobitne rodbinske zajednice po očinstvu ili od plemena, ova proizvodna sredstva, koja su već bila posebne gospodarske ustanove: 1. zajednička zemljišta ili općine; 2. rodbinsko-dvorne zajednice. Od matičnih plemenskih ustanova nadgradnje neke su ostale i dalje kod plemena, i to djelomično ili u cijelosti, a druge su prešle na novonastale šire ustanove, kao u slučaju Poljica, na savez plemena, poljičku općinu ili župu. Već sam prije utvrdio, da je u Lici, Pounju i Poljicima u XV. st. a i poslije, postojao ne samo naziv, nego i društvena ustanova zvana *pleme*. Ta je pak ustanova imala u svojim rukama u Lici, Pounju i Poljicima političko-sudbenu neposrednu vlast, kako je to po navedenim izvorima zajamčeno. Početno je pleme bilo sudbena, ali neposredna vlast, kao i ona primanja među plemenite. Istom kasnije dijelili su članovi plemena sudbenu vlast s vlastelom, na pr. u Poljicima od XV. st. dalje. Pleme se postepeno sve većma razvodnjava, odstupa i mijenja. Pritom su se od njegovih prastarih funkcija neke sačuvale kao neposredni prežici društvenog poretka iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica po očinstvu ili plemenu. Ktomu su u Poljicima, koja su nastala ujedinjenjem triju plemena, mnoge funkcije pojedinih plemena prešle na njihov savez – poljičku općinu, tako neposredna sudbenost, plaćanje vražde i drugoga.

U starohrvatsko doba (VII.–XII. st.) svakako je postojalo pleme kao društvena ustanova i pojedino bilo nadležno određenom broju seoskih zajednica. Pleme je uz već navedene funkcije, zajamčene u izvorima, stalno vršilo i druge, o kojima će biti govor pri obradi društvenih odnosa ili običajnog prava. Zato je pleme, prastara ustanova prvobitnih slavenskih rodbinskih zajednica, postojalo u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, makar bilo i u raspadu, vršeci još uvijek neke od svojih prvobitnih funkcija; postojalo je u izmijenjenom donekle obliku, kako i mora, sačuvavši ipak neizmijenjen svoj stari prvotni naziv plemena.

e) *Kmetovske zemljišne jedinice*

1.

Po iznesenom o seoskoj zajednici i plemenu, seoska zajednica nastala je kod Hrvata razvojem proizvodnih snaga i podjelom rada te zbog toga i nastalim novim društvenim odnosima unutar prvobitne rodbinske zajednice, plemena. To se dogodilo postepenim i dugim razvojem. Prve i glavne promjene zbivale su se u ustanovama, koje su pripadale osnovi, a to su bile one gospodarske. Pritom je pleme, kao matična ustanova, zadržalo razne funkcije nadgradnje, tako političke, sudbeno-upravne, vjerske i sl., a osnovne gospo-

darske funkcije postepeno su prelazile i na koncu potpuno prešle u djelokrug nove ustanove, seoske zajednice. Tim prijelazom gospodarskih ustanova djelomično ili u cijelosti od plemena na seosku zajednicu, prešli su s njima i mnogi nazivi tih gospodarskih ustanova, onih iz vremena prvotnog plemena.

Sve pak gospodarske ustanove nisu prešle odjednom sa plemena na seosku zajednicu, nego postepeno. Na tom putu, gospodarske ustanove bile su podvrgnute raznim promjenama, koje su konačno dovele do formiranja posebne ustanove seoske zajednice. Ali, jer matična ustanova pleme = prvobitna zajednica nije nestala, nego je i dalje postojala uporedo sa seoskom zajednicom, sa prijelazom gospodarskih ustanova sa plemena na seosku zajednicu, na nju nije mogao prijeći i naziv pleme. K tomu, jer se prijelaz plemenskih ustanova na one seoskih zajednica odvijao postepeno, u dugom vremenskom razmaku i u raznim krajevima različito, nova ustanova seoska zajednica nije mogla odmah dobiti i svoj posebni naziv. Morali su se pojaviti razni i različiti nazivi. U prvom redu neki od onih gospodarske naravi, koji su već postojali u plemenu, a pleme ih je izgubilo. Takvi bi nazivi bili *selo*, *ves* ili *kotar*, koji su sačuvani u našim izvorima kao nazivi za seosku zajednicu. A kako je do tih naziva moglo doći? Nazivi *selo* i *ves* zajamčeni su u već spomenutoj ispravi bana Stjepana od god. 1042. U njoj su navedena dva toponima »Noua sella« i »Butina viso«. Prvomu je sastavni dio opća imenica *selo*, a drugomu *ves*. U oba mjestna naziva radi se o jednoj te istoj gospodarsko-društvenoj ustanovi, srednjovjekovnoj prvotno robovskoj, a poslije kmetskoj zemljišnoj jedinici. Na prvoj je stanovalo i njū obrađivalo 12, a drugu 8 robovskih domaćinstava (*familiae*). Glavnu oznaku prvomu toponimu daje apelativ *selo*, a drugom *ves*, oba pak, kako je prije navedeno, pripadaju prastarim nazivima vezanim za gospodarstvo prvobitne rodbinske zajednice po očinstvu ili plemenu. K tomu, premda su ta dva različita apelativa sastavni dijelovi dvaju toponima, ipak označuju jednu te istu gospodarsku ustanovu, *robovsku-zemljišnu jedinicu*, lat. *curtis*.

Iz jezičnog sastava tih dvaju toponima i njihova gospodarsko-društvenog značenja može se zaključiti:

1. apelativi *selo* i *ves* prvotno jezično nisu bili ni u kakvoj vezi s robovsko-zemljišnom ustanovom;
2. kod Hrvata i drugih Slavena postojali su ti apelativi i prije, nego se kod njih pojavila ustanova robovskih zemljišnih jedinica;
3. premda je prvotno značenje *sela* i *vesi* bilo različito, ipak su oba naziva bila u uskoj vezi i pripadali su prastarom gospodarskom uređenju Slavena, plemenu;
4. iz te grane društvenog uređenja po sličnosti preuzeti su ti apelativi i u novu ustanovu, onu robovskih zemljišnih jedinica.

2.

Kako je do toga došlo, pokazat će u izvorima sačuvani prežici uređenja tih robovskih jedinica. U radnji »Hrvatski vlasteoski feudalizam« već sam

kratko obradio pitanje robova i ono kmetova kod nas zaključivši:⁵⁷ »To znači da su oko svršetka XI. stoljeća robovi gospodarski već bili izjednačeni s kmetovima, samo društveno, pravno i osobno još su bili res, tako da je gospodar mogao da s njima čini što hoće, a kmetovi su bili osobno slobodni. Tako se od IX. do XI. stoljeća izmijenio društveni položaj robova u gospodarskom odnosu: bespravno staro robovsko stanje postepeno se raspadalo, kako je i moralo po povijesnoj zakonitosti, najprije u gospodarskim odnosima, što će u XII. st. dovesti do izmjene i u njihovim ličnim pravima, prestat će oni biti *res*, a postati *homines*«, »oni se u XI. i XII. st. pretvaraju u kmetove«.⁵⁸ I još na jednom mjestu:⁵⁹ »Već sam pokazao, kako su na imanjima hrvatskih vladara od VII. do XII. st. robovi bili radna snaga, a od XII. dalje kmetovi. U toku punih pet stoljeća gospodarski se, a s tim i klasni položaj radne snage na imanjima hrvatskih vladara umnogom izmijenio«. U pitanje njihovih jedinica nisam ulazio, nego sam kratko kazao: »Robovi su radili individualna gospodarstva, na posebnim dijelovima imanja, i to po porodicama. Uz druge, i to je jedna od karakterističnih razlika tih robova od onih robovlasničke periode«, jer se za robovlasništva radilo po brigadnom sistemu.⁶⁰

Po svemu, što sam u toj radnji naveo, nekadašnje robovske zemljišne jedinice kao zemljišno-proizvađačke ustanove pretvorile su se i postale kmetovske; robovsku radnu snagu na njima zamijenila je kmetovska. Upozoravam, da time ne mislim kazati, da su sve kmetске jedinice nekoć bile robovske, ni kmetovi robovi. Kmetovske su jedinice, ali samo po gospodarskom ustroju, u osnovi nastavak robovskih. U izvorima nema svjedočanstava o uređenju robovskih, ali ima kmetovskih jedinica na hrvatskom tlu. A jer su posljednje nastavak prvih, slika gospodarskog uređenja kmetovskih jedinica, uglavnom je i slika nekadašnjih robovskih. Od mnogih izvora navest ću samo dva iz XV. i XVI. st, jer se međusobno podudaraju i popunjuju. Po onome, što ta dva izvora sadržavaju, njihovo pozno vrijeme ni u čemu ne umanjuje, nego još povećava vrijednost njihovih svjedočanstava.

3.

Prvi je čl. 6 Novigradskog zbornika, u kojemu je govor o osnivanju nove kmetске jedinice, kao i o njenim zemljišno-gospodarskim dijelovima. Po čl. 6a Novigradskog zbornika kmetsku jedinicu može osnovati jedino gospodar na svom imanju. To isto ima i čl. 58 Poljičkog statuta: »I da nitkor ne ima učiniti novoga sela (kmetsku jedinicu), odlože (osim) ako bi bilo selo sve ednoga čovika, on bi volan na svojoj plemenščini veće ludi naseliti«. Tu je sadržan osnov slike kmetskog imanja, kao i odnosa gospodara i radne snage

⁵⁷ N.d. 31.

⁵⁸ I. d. 32.

⁵⁹ I. d. 46.

⁶⁰ Ne razumijem kako je mogao te jasne riječi O. Mandić shvatiti i napisati (*Hist. zbornik* V. 1-2, Zagreb 1952, str. 131), da ja tim riječima tvrdim, kako »je u Vinodolu, kao i drugdje u Hrvatskoj južno od Petrove Gore, postojao robovlasnički sistem, bespravno staro robovsko stanje«. Slično 133, 134, 136, a ja sam baš protivno tvrdio.

na podložničkom imanju, dotično gospodara i radne snage kmetova kao i one prije njih, t. j. robova. Ktomu u tom čl. 58 Poljičkog statuta nalazi se naziv *selo*, koje je također sastavni dio toponima robovske zemljišne jedinice *Nova sella* u ispravi iz 1042. godine.

Po čl. 6a Novigradskog zbornika dužan je gospodar pomoći kmetu sagraditi kuću, i to na okrajku određene kmetovske zemljišne jedinice (*sorte*). Prema tome, svaka takva jedinica imala je svoje stambene i druge gospodarske zgrade ili *dvorno mjesto*. To pak dvorno mjesto moralo se nalaziti u granicama pojedine kmetovske jedinice, i to negdje na rubu polja, koje je toj jedinici pripadalo. Po tome morao je kmet stanovati na jedinici, koju je za gospodara obrađivao. Sve je to sadržano i u riječima čl. 58 Poljičkog statuta, da je gospodaru slobodno »na svojoj plemesćini veće ljudi naseliti«, naravno uzevši u obzir značenje glagola *naseliti*.

Gospodar je po čl. 6d Novigradskog zbornika morao dati kmetu na njegovu individualnu upotrebu polovicu gonjaja ili četvrtinu jutra zemlje za vrt ili sad. Naravno, da se taj nalazio uz dvorno mjesto. U čl. 6c Novigradskog zbornika određena je i površina obradive zemlje, koju je gospodar morao dati svojem kmetu. Iznosila je 32 gonjaja ili oko 16 jutara oranice. Konačno, toj jedinici pripadalo je i pravo upotrebe općina, od kojih su izričito navedene one pustih zemljišta, pašnjaka, šuma i voda. Tako u čl. 6a, b, i c Novigradskog zbornika dana je potpuna, jasna i određena vanjsko-gospodarska slika jedne srednjovjekovne hrvatske kmetovske jedinice, bar one na području između Knina i Nina, ili u središtu hrvatske države. Naravno da je ta slika po svom obliku umnogom ostatak nekadašnjih matičnih robovskih zemljišnih jedinica, koje su se i kakve su se pojavile na tom tlu neposredno po naseljenju Hrvata.

Povezanost između robovske i kmetske jedinice, kao i to, da je druga kao ustanova umnogome prežitak prve, potvrdit će i čl. 89a Poljičkog statuta, u kojemu se nalazi: »I kada kani kmetić poiti od gospodara, tada naipri ima zatvorivši u dvoru svomu i u kući sve ča ima imania ili živine ili inoga blaga gibućega, ili jošće ako bi baščine, ku bi pod nim stekao, tere ima prizvati svoga gospodara ter mu reći: Gospodine, to e sve bože i tvoe, volan ča ostaviti, volan neostaviti. I totu takoi učinivši, ako bi mu ča uzeo, volan bi ili sve ili niki dio; nu li mu ondī oslobodi, jur mu posli nie volan gospodar onogai vazimati, ča godi mu e ednoč oslobodio«. Po tim riječima vidi se, da je i u Poljicima kmetska jedinica bila zasebna zatvorena gospodarsko-zemljišna jedinica, na kojoj je stajao dvor i kuća, t. j. *kmetovsko dvorno mjesto*.

No osim tih vanjsko-gospodarskih oznaka, koje se poklapaju i popunjuju sa čl. 6abc, Novigradskog zbornika u čl. 89a Poljičkog statuta sačuvan je neposredni podatak iz vremena ustrojstva robovskih jedinica. Po riječima čl. 89a Poljičkog statuta: »Kada kani kmetić poiti od gospodara«, t. j. kada hoće kmet ostaviti gospodara, slijedi, da je kmet bio osobno potpuno slobodan. On je u svakó doba mogao otići i napustiti gospodarevu kmetsku jedinicu, na kojoj se dotada nalazio i koju je obrađivao. Važan je to podatak društveno-pravne slike srednjovjekovnog hrvatskog kmeta južno od Gvozda. On nije bio kao drugdje glebae adscriptus, t. j. ne samo gospodarski, nego i osobno podložan gospodaru; bio je on osobno potpuno nezavisan i slobodan.

Naravno da je stanje glebae adscriptus mnogo bliže robovskom nego posljednje. Ipak po riječima čl. 89a Poljičkog statuta srednjovjekovni hrvatski kmet gospodarski se još uvijek nalazio u stanju sličnom srednjovjekovnog roba, kako to slijedi iz tog čl. 89a Poljičkog statuta. Po tom članu, dokle god se kmet nalazio na kmetovskoj jedinici, nije mogao za sebe ništa steći ni pokretno ni nepokretno. Da se to nije odnosilo na samo stjecanje unutar granice, nego i izvan granice dotične kmetovske jedinice, pokazuje, što je u tom čl. 89a izričito spomenuto, da gospodar pripada i baština, t. j. zemlja, koju bi kmet na bilo koji način stekao u vrijeme svog kmetovanja. Naravno, da na svaki način po sebi otpada, da bi se tu radilo o zemljištu unutar granica kmetske jedinice, na kojoj je on sjedio, nego o baštini, t. j. zemlji izvan te jedinice. Kmet je po tome u Poljicima kroz čitavo vrijeme svoje kmetske službe bio potpuno incapax iuris acquirendi. Da je to tako, pokazuje, što po istom tom članu 89a od svega onoga, što bi kmet stekao, pri njegovu odlasku od gospodara, mogao mu je gospodar po volji od svih po kmetu stečenih stvari oduzeti i za sebe uzeti sve ili dio, koliko je i kako je on htio. To je pak neposredni prežitak i vremena robovlasničkog uređenja.

Taj neposredni ostatak robovskog stanja i ustrojstva njihovih zemljišnih jedinica, sadržan je najočitije u glagolu *oslobodi* i *oslobodio* čl. 89a Poljičkog statuta. Kad je naime kmet napuštao gospodara, morao je od pokretnoga sve ono, što je pripadalo kući ili stanu staviti i zatvoriti unutra, a šta nije pripadalo u kuću, kao razne životinje, poljodjelske sprave i slično, u dvor; dočekati gospodara i po običaju srednjovjekovnog formalizma pri svakom pravnom postupku osloviti ga formulom, koja je sadržavala:

1. titulaturu *gospodine*, po kojoj se može zaključiti, da su kmetove u Poljicima imali samo *plemići*, bilo vlastela bilo didići;

2. priznanje da je sve ono, što je kmet stekao, bilo isključivo vlasništvo gospodara;

3. zamolbu, da mu gospodar od onoga, što je on, dok je bio njegov kmet, lično stekao, dobrovoljno pokloni, i to što i koliko gospodar hoće.

Za taj čin, kojim bi mu tada gospodar nešto dao, nije u čl. 89a Poljičkog statuta upotrebljen izraz ostaviti, dati, pokloniti i sl., nego *osloboditi*. U upotrebi glagola *osloboditi* sačuvan je neposredni prežitak nekadašnjeg pravnog čina oslobođenja roba od strane gospodara, kojim je činom oslobođeni rob od nekadašnje *res* postojao *homo liber*, *pravni subjekt*, *slobodan*.

4.

Konačno i prvi zabilježeni slučaj robovskog naselja kod nas, koje se sastojalo od više robovskih jedinica, u toponimu Nova sella, glavna je oznaka baš naziv *selo*, koji se, kako sam prije naveo, redovito upotrebljavao za kmetske jedinice u Poljičkom statutu i drugim sačuvanim izvorima, pa i u XV. stoljeću.

Iz svega rečenoga izlazi, da je ustanova srednjovjekovnog društvenog uređenja, kmetsko selo, neposredni nastavak robovskog sela.

Ustanovu robovskog sela Hrvati u pradomovini nisu poznavali. Preuzeli su je od zarobljenih i u roblje pretvorenih Romana, i to pri osvojenju rimske provincije Dalmacije u savezništvu s Avarima, početkom drugog desetljeća VII. cijeka. Da su Hrvati držali robove od tog vremena dalje, dokazuje suvremena vijest o poslanstvu opata Martina 641/2.⁶¹ godine k Hrvatima radi otkupa razobljenika (*»propter redemptionem captivorum«*).

Po tome su Hrvati dotada oko 30 godina držali u ropstvu Romane, od kojih opat Martin samo neke iskupljuje. Naravno, jer Hrvati sve zarobljene Romane nisu pogubili, a nisu im kao drugdje na Zapadu ustupili bilo koja zemljišta u svojinu, niti su ih badava hranili, svakako su ih upotrebljavali kao radnu snagu. Ne postoji svjedočanstvo, da su Avaro-Slaveni bilo koje od zarobljenih Romana pustili na slobodu. Radna snaga zarobljenih Romana bila je došljacima i te kako potrebna. S jedne strane, jer se pri osvajanju sigurno bio uvelike smanjio broj odraslih muškaraca; s druge pak strane, što mnogi od preživjelih Slavena radi održanja osvojenoga nisu mogli odjednom napustiti vojnički život i isključivo se posvetiti gospodarstvu. Usto su zarobljeni Romani bili Hrvatima posebno potrebni radi obrade novih kultura, koje oni prije nisu poznavali, a zatekli su ih na novom tlu. Osobito one vinogradarstva, maslinarstva, brodarstva i dr., što su sve Hrvati našli u novom kraju. Pritom nisu samo Hrvati preuzeli robovsku radnu snagu kao takvu, nego i ustanove, kojima je ta radna snaga pripadala, a to su bile stare, kao i novostvorene robovske zemljišne jedinice. Te su pak ustanove u to doba umnogom bile različite od ustanova u vremenu rimskog robovlasničkog uređenja. Već su tada bile oblikovane robovske zemljišne jedinice, kakvih u rimskom robovlasničkom sistemu nije bilo. Uglavnom bio je prestao brigadni sistem rada na latifundijama, a zamijenio ga je rad pojedinih robovskih manjih zemljišnih jedinica, na kojima su stanovale i obrađivale ga po više robovskih obitelji.

Upravo radi toga te nove robovske jedinice nemaju ni u latinskom određen naziv, nego različit kao: mansus, curtis, villa i sl. Zbog te različenosti ni Hrvati nisu mogli od Romana preuzeti neki njihov naziv za robovsku zemljišnu jedinicu, jer ni kod njih nije bio jedan i određen; k tomu su sami Hrvati teško mogli odjednom stvoriti i dati svoj naziv za takvu jedinicu. Proces stvaranja naziva, kojega prije nije bilo, morao je ići polagano i različito prema pojedinom kraju i vremenu. K tomu je novi naziv morao imati vezu s nazivima, koji su već postojali u drugim postojećim sličnim ustanovama tog vremena. A jer je robovska jedinica uglavnom gospodarske prirode, morali su se takvi nazivi uzimati iz već postojećih gospodarsko-društvenih ustanova Hrvata.

Glavni sastavni gospodarski dijelovi robovske jedinice, kako sam pokazao, bili su dvorno mjesto i oranice.⁶² Prvotni naziv oranice bio je *selo*, a dvornog

⁶¹ Fr. Rački, *Doc. n. d.* 277.

⁶² Naveo sam već prije nekoliko slučajeva *selo* = oranica. Za mnogostruko značenje naziva *selo*, neka posluži isprava Anža Frankopana od 5. VI. 1495. – Đ. Šurmin n. d. 384 – kojom dariva Pavlinima sv. Spasa kod Senja »vlaššćega iminē i plemenščine va vladani brinskom *selo*, ko se zove Mali Prokičci, sa vsemi seli i ča k nim pristoi«.

mjesta *v's, ves, vas*. Vjerojatno su Hrvati negdje po oranicama, zvanim *selo*, počeli tu novu robovsku jedinicu zvati *selo*, a druge po dvornom mjestu ili nastambama, zvanima *ves*, i tu novu jedinicu zvati *ves*, kako to svjedoči navedena darovnica bana Stjepana iz god. 1042. Tako su se vjerojatno pojavila dva naziva, *selo* i *ves* za robovsku zemljišno-gospodarsku jedinicu.

U drugoj pak polovini XI. stoljeća prijelazom robovskih u kmetske jedinice prešli su ti nazivi s robovskih na kmetske zemljišne jedinice, pa se ti nazivi za obje te ustanove u našim izvorima i upotrebljavaju. Prijelaz i promjena robovske zemljišne jedinice u kmetsku odvijao se uglavnom u drugoj polovici XI. do u XII. stoljeća, što je vremenski, a i društveno potpuno u skladu s oblikovanjem pravog feudalizma drugdje, pa i u Hrvatskoj.

5.

Nazivi *selo* = polje = oranica i *ves* = dvorno mjesto nisu samo odigrali jezičnu ulogu pri oznaci robovskih i kmetovskih zemljišnih jedinica u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, nego također istodobno, i to potpuno na isti način i kod drugih tadašnjih društvenih ustanova, osobito seoskih zajednica. Počeci društvene ustanove seoske zajednice posljedica su uglavnom društvenih prilika u vrijeme vojne demokracije, a oblikovanje se završava njenim izumiranjem. Prvobitne rodbinske zajednice, ako ne i one za matrijarhata ili materinstva, to svakako one za patrijarhata ili po očinstvu, kako sam prije pokazao, zvali su Slaveni *pleme*. Za patrijarhata ili prvobitnih rodbinskih zajednica po očinstvu pojedino pleme sastojalo se od više *rodbinskih dvornih zajednica*. *Staroslavensko pleme* svoja je sela, polja, oranice prvotno zajednički obrađivalo i plodove trošilo. Daljim razvojem proizvodnih snaga, pleme je još zajednički radilo, ali je plodove dijelilo i trošilo unutar pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica. Pri daljem razvoju neka su se zajednička plemenska polja počela periodično dijeliti i prepuštati pojedinim rodbinskim dvornim zajednicama privremeno na rad i upotrebu, kako je to u općoj nauci sve poznato. Dokaz postojanja periodičnih dioba oranica unutar plemena i kod nas nisu samo nazivi plemenština i vrv, nego i ustanove, koje su s tim nazivima bile povezane, a koje su kao prežici prešle i bile osnov i zadržale se kao takve dugo u našim srednjovjekovnim seoskim zajednicama.

Društvenim gospodarskim razvojem kao i već prije, a osobito po doseljenu u nove krajeve, utjecajem izvanrednih općih prilika u vrijeme seobe, u kojoj su sudjelovala uz druga slavenska i hrvatska plemena, postojala je društvena ustanova, *seoska zajednica*.

Pleme je kao prvobitna ustanova početno uz druge vršilo i gospodarske funkcije unutar svoje jedinice. Razvitkom proizvodnih snaga i podjelom rada, osobito za vojne demokracije i velikih seoba, pleme je silom prilika bilo upućeno uglavnom na vršenje vojničkih funkcija i onih, koje su s tima bile u vezi. To su bile funkcije sudbene, vjerske i druge. U razdoblju velike seobe, ili onih prije, po sebi je prvotno veza ustanove plemena sa zemljom oslabila, popustila i gotovo prestala.

Slično se u isto to doba dogodilo i s drugom oznakom plemena, onom rodbinske povezanosti između članova pojedinog plemena. Ljudi gonjeni užasnim i dugotrajnim ratnim vihorom uvelike su stradali. Prorijedene vojničke jedinice morale su se popunjavati. To se činilo prema prilikama, ili spajanjem više prorijedenih jedinica u jednu, ili dobrovoljnim kao i prisilnim novačenjem ljudstva iz osvojenih krajeva u te jedinice. Time je prvobitna rodbinska veza između vojnika pojedinog plemena, od kojih su se sastojale glavne vojničke jedinice, oslabila, popustila i bila poremećena. Međutim je pleme i kao vojna ustanova za vojne demokracije, jer je trajno postojalo, sačuvalo sve dokasna osobito po vjerskim funkcijama i po predaji uspomenu na nekadašnju svoju rodbinsku vezu, onu zajedničkog praoca.

Takve promjene bitnih odnosa u ustanovi prvotnog plemena, koje su se zgodile u vremenu vojne demokracije, morale su doći do izražaja u društveno-gospodarskom životu i ustanovama Hrvata po doseljenu, osobito pri konačnom smještaju u novim krajevima. Radilo se, kako sam kazao, u prvom redu o promjenama u osnovi, t. j. u proizvodnim odnosima, onima, koje su se zgodile u ustanovi plemena za vojne demokracije, a završile za seobe. Za trajanja tih izvanrednih prilika, u kojima je pleme mnoge svoje stare funkcije napustilo, njegova najuža društvena ustanova, rodbinsko-dvorna zajednica, po samoj svojoj naravi nije kao društveno-gospodarska ustanova doživjela većih promjena. Rodbinsko-dvorne zajednice igrale su silom prilika za seobe glavnu gospodarsku ulogu. Zbog ratnih prilika često se više njih gospodarski međusobno povezalo u posebne skupine, promjenljive prema prilikama, u kojima su se one povremeno nalazile. Zbog toga i u vremenu naseljavanja Hrvata u nove krajeve, rodbinske dvorne zajednice ostavši i nalazeći se neposredno unutar političke, sudbene, vjerske i dr. vlasti plemena, morale su u gospodarskom pogledu nastaviti svoju za seobe preuzetu gospodarsku presudnu ulogu. K tome, nalazeći se rodbinsko-dvorne zajednice pri naseljenu u nove krajeve na istom stupnju proizvodnih snaga, morali su poslije konačnog naseljavanja sami po sebi kod njih oživjeti stari njihovi društveno-gospodarski odnosi, oni, koji su silom prilika za burne seobe bili zamrli.

Kazao sam, u vremenu prvobitne rodbinske zajednice ili plemena, pojedina rodbinsko-dvorna zajednica imala je osim dvora, kao društvenu imovinu također i okućnicu, koja se nalazila uz sam dvor. U takvu gospodarskom obliku ustrojstva rodbinsko-dvorna zajednica došla je i u nove krajeve. Kod naseljavanja okućnica nije bila prostorno ograničena kao u plemenu u pradomovini, nego je njen prostor uglavnom zavisio više o mogućnostima radne snage pojedine rodbinsko-dvorne zajednice negoli ugleda moćnih pojedinaca. Zato i kod trajnog naseljavanja, kad je pojedina rodbinsko-dvorna zajednica po čl. 59a Poljičkog statuta ždrijebovom dobivala »sad i podvornicu«, dakle okućnicu, ta je bila prostorno tolika, da je mogla hraniti dvornu zajednicu, kojoj je ta okućnica bila dodijeljena. Time je okućnica dobila određen oblik, sastojeći se od sáda, vrta i voćnjaka – te podvornice, prostranih oranica.⁶³

⁶³ Naravno to teoretski uzeto, dok je stalno bilo i izuzetaka i odstupanja. Tako rodbinsko-dvorne zajednice istaknutih vođa i poglavica stalno su za sebe uzimale bolje položaje i prostranija zemljišta.

Pašnjaci, šume, vode i drugo, tzv. općine, po svojoj naravi nisu mogle pripadati pojedinoj dvornoj zajednici, nego su kao i prije za prvotnog plemena bile te ostale i dalje zajednička društvena imovina nekoliko njih skupa. Time je zajedničko područje pojedinih saveza ili skupina rodbinsko-dvornih zajednica dobilo svoje određene granice; postavljen je temelj i dan vanjski oblik ustanovi *seoskoj zajednici* i na tlu nove Hrvatske.

Ktomu ustanova *plemenština*, koja je postojala u prvobitnoj ustanovi – plemenu – i koju su dvorne zajednice međusobno periodično dijelile i privremeno iskorišćivale, nije nestala. Postojala je ustanova plemenština i u novom kraju, ali ne pripadajući više kao posebna ustanova *pojedinom plemenu nego pojedinoj novonastaloj seoskoj zajednici*. Plemenštine su bila sela = polja = = oranice i livade, koje su se nalazile nešto podalje od sjedišta rodbinsko-dvornih zajednica. Doseljenici su takva polja ili našli ili krčenjem šuma stvorili, kad im podvornice više nisu pružale dovoljno sredstava za život. Obradivanje i iskorišćavanje takvih polja, zvanih plemenštine, u društveno-gospodarskom pogledu ostalo je isto kao i u pradomovini. Budući da se radi o polju, početno su ih dijelili na toliko četverokutnih prostornih dijelova, koliko je bilo glava u pojedinom savezu rodbinsko-dvornih zajednica ili u seoskoj zajednici; tad su ih ždrijebom dodjeljivali pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici prema broju njenih članova na rad i upotrebu za jedan ili više plodoreda. Time je u novoj postojbini Hrvata nastala nova društveno-gospodarska ustanova, seoska zajednica.⁶⁴

Čitav pak proces naseljavanja i uređenja svih novih ili zadržanih starih društvenih gospodarskih ustanova ne samo da se odvijao pod neposrednom upravom još vojnički uređenog plemena, nego su pod njegovom vlašću i dalje ostale. To je trajalo sve dok razvoj gospodarskih, političkih i drugih prilika nije potisnulo u pozadinu pleme kao vojnu ustanovu, ostavši dalje samo kao ustanova, koja je vršila političke, sudbene i slične funkcije nadgradnje, bilo to neposredno u svom djelokrugu, bilo u onom savezu plemena.

Zbog takva postanka i razvoja seoske zajednice teško je išlo i s njenim nazivom. Zgodilo se sa tim nazivom potpuno isto ono, što se upravo tada zbivalo i sa već opisanim nazivom *robovske zemljišne zajednice*. Negdje po nazivu *selo* za polje, drugdje pak po dvornim mjestima *ves*, *vas* i slično, zvali su je *selo* i *ves*. Kako i ukoliko je došlo do naziva *kotar*, ne mogu kazati; možda po trećoj sastavnoj ustanovi seoske zajednice, one općina, ili najvjerojatnije po tačno određenim njenim granicama.

f) Bratstvo

Naziv »*bratstvo*« u terminologiju hrvatskih društvenih ustanove uveo je Fr. Rački.⁶⁵ To on nije učinio po izvornoj povijesnoj građi, nego uglavnom po analogiji crnogorskih bratstava prošlog stoljeća. Po Račkomu bilo bi bratstvo skup zadruga, ili obitelji, a teritorijalno bi ono odgovaralo selu ili općini,

⁶⁴ V. prije str. 12 s.

⁶⁵ Fr. Rački, *Nutarnje stanje* n. d. 93–94, 183–184.

dotično po današnjoj terminologiji općeg društvenog razvoja – seoskoj zajednici (marki). Od Račkoga je u našoj nauci uz druge poprmljen i taj naziv. Obradio ga je pak u najnovije vrijeme O. Mandić.⁶⁶ Pokušao je utvrditi, kako naziv *bratstvo* postoji u našim izvorima, označujući određenu hrvatsku društvenu ustanovu, i to onu seoske zajednice; zaključivši, da je opravdan naziv bratstvo u našoj naučnoj terminologiji za seosku zajednicu. Mandićevo mišljenje ne može se prihvatiti. Dokaza za takvu tvrdnju u izvorima, kako ću pokazati, nema.

Naziv *bratstvo* u ispravama objelodanjenim od Šurmina zabilježen je samo u rmanjskoj ispravi iz god. 1451.,⁶⁷ usto u čl. 36b, 55b, 80 kao i dvjema dodacima Poljičkog statuta.

Obradujući naziv *zastava*,⁶⁸ upotrebio sam rmanjsku ispravu za dokaz, da zastava može značiti i dvorno mjesto. Varošani (purgari), stanovnici varoša ili podgrada grada Rmnja, bili su podijelili pod gradom zemljište potrebno pojedinom domaćinstvu za gradnju stambenih i drugih potrebnih zgrada. Isprava pojedino takvo mjesto zove »zastava«. Prije nego je Petar Janjin zastavu, koja je njega bila dopala, upotrebio za gradnju, na njoj je sagrađena kraljevska kuća, jer je tada Rmanj bio u vladarskim rukama. Ostavši tako Petar bez zastave, zatražio je od varoškog suda, da mu dodijeli drugu zastavu. Rasprava se vodila pred sucem »v stoli purgarskom sa vsimi purgari«. Upozoravam, da posljednji stavak ne znači protiv nego u prisustvu »svih« varošana. Tad »sudac i sa vsim bratstvom purgari, imivši dogovor«, izabraše one, koji će provesti ponovnu diobu zastava »mei brastvom, kako koga pristoi«. Ti odrediše Petru novu zastavu, što potvrdi »sudac... i sa vsim brastvom purgari«. Za svakoga je jasno, da je tu naziv brastvo upotrebljen u vezi sa društveno-političkom ustanovom, koju su sačinjavali stanovnici rmanjskog podgrada. Zato je Rački⁶⁹ u tom značenju naziv *bratstvo* te isprave i shvatio. Da li je pak učinio ispravno u smislu svoje pretpostavke ili ne, ovdje je sporedno.

U toj pak ispravi naziv *bratstvo* stoji u značenju njihove moralne međusobne društvene veze, zajednice, koja istječe iz njihovih prava, povlastica i dužnosti, kojima su oni kao članovi varoškog naselja međusobno bili povezani. Bilo kako, bratstvo te isprave niti jest niti se može na bilo koji način dovesti u vezu, a kamo li poistovetiti s ustanovom seoske zajednice, kako su to Rački i Mandić učinili.

U Poljičkom statutu spominje se bratstvo nekoliko puta i u različitim značenjima. Upravo zato, da istaknem tu raznolikost značenja, najprije ću se obazreti na naziv *bratstvo kapitula sitanjskog*, o kojemu sam kao izvoru već prije govorio.⁷⁰ U njemu bratstvo dolazi u dvojakom značenju. Jedno je povezano s raznim prezimenima, kao »Mikula Desić svojim brastvom«, »Ostojić svojim brastvom« i t. d.; drugo, da su primili Raskojačice među plemiće »s voljom svega brastva Kremenici«. Budući da su Kremenici jedno od triju poljičkih plemena, kako sam prije već utvrdio, tu bratstvo stoji u vezi

⁶⁶ *Bratstvo* n. d.

⁶⁷ Đ. Šurmin n. d. 190–191.

⁶⁸ V. prije str. 15. i 16.

⁶⁹ Rački, *Nutarnje stanje* n. d. 94.

⁷⁰ V. prije str. 59.

sa značenjem ustanove *plemena*. Bratstvo je pak tu u vezi i sa prezimenima, pa se bratstvo kao naziv stalno odnosi i na pojedine uže ustanove unutar jedne šire ustanove. *Kapituo sitanjski* zove dvije društvene ustanove *bratstvom*: onu širu *pleme* i užu *rodbinsko-dvornu zajednicu*. A jer se u istom izvoru *bratstvom* nazivaju dvije različite ustanove, bratstvo se ne može uzeti kao tehnički naziv ni za jednu od njih, a pogotovo ne za još i treću, *seosku zajednicu*. Tu je naziv bratstvo u vezi sa krvnim vezama i društvenim, ali ne gospodarskim odnosima, a posljednji su osnovna oznaka seoskih zajednica.

Bratstvo se spominje i u dodatku Poljičkom statutu iz god. 1776/7.⁷¹ kojega ima samo rukopis *e*. Po njemu je opći zbor poljičke općine zaključio, da se sastavi službeni popis poljičkog plemstva, sve vlastele i didića, ili kako u izvoru piše, da se popišu »plemena i imena sve gospode jedne i drughe varste i za da unapridak ne bi se zgodilo kakva privara u stvari takovoj, t. j. izgubilo koje pleme alliti ime od rečene plemenite gospode, ni stavillo drugho, koje nije od karvi gosposke, u rečenu obitogliu alli drustvo od brastva«. Uz drugo u tim riječima važno je, da se ima sastaviti i napisati popis svih plemića poljičkih, da se ne bi »u rečenu obitogliu alli drustvo od brastva«, t. j. u ustanovu poljičkog plemstva netko nezakonito uvukao ili otpao. Tu je *bratstvo* izjednačeno s nazivom *obitelj*, a oba s ustanovom cjelokupnog poljičkog plemstva. Zato i u ovom slučaju, kao što obitelj nije uzeta u značenju posebne društvene ustanove nego u onom moralne zajednice, tako je jednako tu uzet i naziv bratstvo.

Slijedi, da kako u kapitulu sitanjskom, tako i u ovom dodatku Poljičkom statutu, naziv bratstvo, uzevši ga ovako ili onako, jedino je isključeno, da ima značenje seoske zajednice kao društvene ustanove.

Bratstvo je spomenuto i u čl. 36b Poljičkog statuta, koji govori o ubistvu »brata ne prem prsnoga«, t. j. ne rođenoga brata, nego o ubistvu bližeg rođaka, brata bližnjega i daljega čl. 33 i 62 Poljičkog statuta. U takvu slučaju ubojica se morao kazniti prema tome »koliko mu e (– ubijeni –) bio blizu u bratstvu«. Po samoj činjenici, da se tu radi o ubistvu počinjenom između stvarnih rođaka, a ti su mogli biti krvno neki bliži, a drugi udaljeniji, razumljivo je, da se zločin različito kvalificirao, da se ubistvo bližeg rođaka teže kažnjavalo nego ono udaljenijega. Ali u seoskim zajednicama osim tih triju vrsta braće, krvlju povezane, bila je i četvrta, ona braće vrvne izvan krvne veze. A jer je u tom članu povezanost u kvalifikaciji zločina ograničena »koliko mu e blizu u bratstvu«, t. j. prema krvnoj povezanosti ubojice i ubijenoga, na četvrtu se vrstu braće te riječi ne odnose, a s tim ni na seosku zajednicu. Bratstvo također ni tu nije u značenju neke društvene ustanove, pa ni one seoske zajednice; bratstvo tu znači krvnu vezu ili rodbinstvo i ništa drugo.

Po čl. 55 Poljičkog statuta opća poljička skupština donijela je nekoliko kaznenih propisa. Od tih po članu a i b bila je zabranjena svaka zavjera protiv mletačke vlasti pod kaznom smrti na lomači. Ta teška kazna nije bila određena samo za počinitelja, nego jednako i za svakoga onoga, koji bi takva »u tom pomagao ali za n stao (branio ga) za brastvo ali za inu prijazan«.

⁷¹ V. Jagić n. d. 129–141.

Također i tu, kao i u drugim već navedenim slučajevima, bratstvo stoji u značenju bliže ili dalje krvne veze ili društvenih obaveza, a nikako pripadnosti ustanovi seoske zajednice.

Konačno ću navesti zadnji slučaj spomena bratstva, onaj čl. 88 Poljičkog statuta. Budući da su se bile u Poljicima pojavile stranke, udruženja i slično, tako da je bio nastao opći nesklad, prepirke i smutnje, »Poljica uzakoniše« »u kupnu zboru skladno i edino« – jednostušno – »na sklad i na mir i bratstvo i edinstvo« teške kazne protiv svih onih, koji bi slična djela počinili. Tu je značenje bratstva po sebi preveć jasno, ono moralnih vrлина, koje moraju da postoje između članova svake društvene zajednice, a koja je u ovom slučaju bila zajednica poljičke općine.

Sam naziv bratstvo već po sebi ne odgovara značenju seoske zajednice. Po Račkomu bratstvo bi bilo zajednica osoba, no seoska zajednica to nije. Ona je društveno-imovna zajednica, a ne osobna. Istom poslije, kad i u seosku zajednicu sve većma prodiru načela individualnog vlasništva na uštrb društvene svojine, osobni mjesto stvarnog osnova, istom tada naziv bratstvo moglo bi imati značenje neke određene društvene ustanove, kao što je slučaj u Crnoj Gori novijeg vremena.

Po svemu može se zaključiti, da:

1. ni u jednom dosad poznatom izvoru sa hrvatskog tla, *bratstvo* nije spomenuto u značenju bilo koje određene društvene ustanove, osobito one seoske zajednice;
2. u ono malo rijetkih slučajeva spomena *bratstva* u izvorima, uvijek je i samo spomenuto u značenju društvenih općih obaveza, koje istječu iz krvnih ili rodbinskih veza ili pripadnosti nekoj društvenoj ustanovi, užoj ili široj bez razlike;
3. *bratstvo* kao tehnički naziv za hrvatsku društvenu ustanovu *seosku zajednicu* ne može se primiti, jer po sebi ne odgovara njenu značenju, taj bi naziv unio i stvorio još veću zbrku u potrebi naziva društvenih ustanova i onako zamršenih u izvorima i u našoj nauci.

DRUŠTVENO-GOSPODARSKI ODNOSI

U vremenu poretka prvobitnih rodbinskih zajednica postojala su kao izvor svih društveno-gospodarskih ili proizvodnih odnosa dva glavna načina proizvodnje, *poljodjelstvo* i *stočarstvo*. Jednim zajednicama bio je glavni osnov proizvodnih odnosa *stoka*, to su stočarska ili lutajuća plemena, *nomadi*. Drugima pak glavni osnov bila je *zemlja*, bili su sjedilačka plemena ili *poljodjelci*. Stočarima je glavni osnov bila stoka, koja nije mogla postojati bez zemlje, jednako tako ni poljodjelci nisu mogli biti bez stoke. Uza sve to stočarima je bio osnov društvenog uređenja i proizvodnih odnosa stoka, a ne zemlja, a poljodjelicima je to bila zemlja, a ne stoka.

Već stari Slaveni bili su poljodjelci. Sav njihov društveno-gospodarski život imao je za osnov, zavisio je, bio vođen i uređen proizvodnim odnosima, koji su istjecali iz odnosa sa zemljom kao proizvodnom snagom. Zato su na toj osnovi nastale i bile uređene sve njihove društveno-gospodarske ustanove. Prema tome i *kod Slavena stoka je igrala važnu ulogu, ali je ta bila isključivo i samo gospodarska a ne i društvena*. Zato će se u izvorima Hrvata, kao Slavena, zalud tražiti, da bi stoka bila osnov bilo koje njihove društveno-gospodarske ustanove ili izvor proizvodnih društvenih odnosa. S toga gledišta treba promatrati i tražiti razliku između hrvatskih starosjedilaca i novonaseljenih u Srednjem vijeku pastira nomada s balkanskih planina na tlo Hrvatske između Gvozda i mora.

Na početku sam ove radnje istakao, da nisu sačuvani izvori ranog Srednjeg vijeka, da bi se po njima mogli neposredno određivati proizvodni odnosi unutar pojedinih društvenogospodarskih ustanova, koje su postojale, kao seoska zajednica, njene općine, plemenštine i rodbinsko-dvorne zajednice. Ali su sačuvani izvori, i to ne iz jednog kraja, nego iz raznih krajeva Hrvatske između Gvozda i mora, iz poznog Srednjeg vijeka. U tim izvorima nalaze se mnogi prežici nekadašnjih proizvodno-društvenih odnosa tih ustanova. Ti će prežici ubaciti jasno svijetlo ne samo na prvotno uređenje naših seoskih zajednica i njenih ustanova, nego i pomoći nauci u rješavanju pojedinih pitanja općeg gospodarsko-društvenog, a stim i povijesnog razvoja.

I. OPĆINE

Budući da su općine bile jedna od proizvodnih snaga svake pojedine seoske zajednice, a općina je bilo više vrsta, postojali su i proizvodni odnosi povezani sa svakom pojedinom vrstom tih općina, kao izvorom posebnih odnosa. Ti su pak odnosi bili uređeni onim što danas zovemo običajnim pravom; te posebne odnose treba pojedinačno ustanoviti i odrediti po podacima sačuvanim u izvorima.

a) Pašnjaci

Stočarstvo je u srednjevjekovnoj Hrvatskoj bilo vezano jedino i samo za pojedine rodbinsko-dvorne zajednice. Budući da je stoka kao proizvodno sredstvo u društvenim odnosima imala samo sporednu i ograničenu ulogu, podaci u izvorima o stočarstvu kod Hrvata u Srednjem vijeku vrlo su oskudni. Ipak se uza sve to daje, po onomu što izvori pružaju, stvoriti neka slika. Kako izričito stoji u čl. 52a Poljičkog statuta stoka se smatrala gibućim, res mobilis. Timarile su se razne vrste krupne i sitne stoke, u izvorima zvane *blago*,¹ *živo*,² *živina*,³ *dobitak*⁴ i sl. Poljički statut u čl. 60a ima u vidu »živina velika, ča su goveda i koni i tovarci«, a u čl. 54a »živo drobno«, a to bi bilo sitno blago, kao ovce i koze.

Stoka kao sredstvo proizvodnje nije bila ni osnov ni izvor društvenih odnosa u seoskim zajednicama kao ustanovama, ali je to bila u pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama i općinama. Pojedinoj je rodbinsko-dvornoj zajednici pripadala sva stoka, i to kao svojina, a općinama se stoka samo služila. Stoci, koja je bila imovina pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, trebalo je mnogo dobre hrane; zato osim livada i pašnjaka, koji su pripadali pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici, bilo je i onih još nepodijeljenih zajedničkih pojedinoj seoskoj zajednici. Ti zajednički pašnjaci, ili mjesta, na kojima je trajno paslo blago čitave pojedine seoske zajednice, zovu se u izvorima *ispašišta*,⁵ *ispaša*,⁶ *pašišća*,⁷ *paša*,⁸ *spašići*,⁹ *gaji*¹⁰ i sl. Ovdje su u pitanju samo oni pašnjaci, koji su pripadali i još su se brojili u općine seoskih zajednica.

¹ P. s. čl. 17ab, 37b, 69a, 85.

² P. s. čl. 52a, 54a, 60a, 77, 85, 106.

³ P. s. čl. 37d, 52a, 54a, 60ab, 89a, 105.

⁴ P. s. čl. 56a.

⁵ P. s. čl. 56a; Đ. Šurmin n. d. 134, 140, 141.

⁶ P. s. čl. 56ab, 57, 59a.

⁷ Đ. Šurmin n. d. 278, 360, 372, 389, 407, 413, 415, 424.

⁸ I. d. 369, 385, 391, 407, 419, 424.

⁹ I. d. 401.

¹⁰ P. s. čl. 13, 56ab, 59ac.

1.

Poljički statut u čl. 56a razlikuje dvije vrste pašnjaka, zajedničkih pojedinoj seoskoj zajednici. Jedni su bili *pašnjaci*, u kojima je krupna i sitna stoka mogla neograničeno pasti kroz čitavu godinu. Drugi su pak pašnjaci bile branjevine, zvane *gaji* (gajevi), u kojima je paša bila ograničena na određenu vrstu stoke i na određeno vrijeme u godini. *Gaj* je, za razliku od drugih običnih pašnjaka, bio redovito ograđen šumovit prostor. Po čl. 56a bio je određen u prvom redu za pašu volova, koji su po općem pravilu, što Poljički statut ne navodi, u gaju pasli od Miholja (29. IX.) do Jurjeva (23. IV.). Volovi su kao glavna radna snaga bili između blaga posebno timareni i samo su oni pasli zimi posebne pašnjake, zvane »gaji«. Kad bi šuma počela pupati, listati i zelenjeti se, te bi tada volovi lako počinjali štetu na tek ozelenjelim mladima, volove bi tad odstranili i u gaje puštali samo sitnu mladu stoku – *jalovinu*. Kad bi ta jalovina popasla travu (*kada se jure istare*), tek tada bi se pustilo ostalo sitno blago (*dobitak*), jednako kao i na obična ispašišta, koja nisu bila gaj.

U gajevima tako ispasenim moglo je pasti svako blago, pa i ono iz obližnje tuđe susjedne seoske zajednice. Gaj nije bio samo jedan u seoskoj zajednici, moglo ih je biti i više, raštrkanih amo i tamo po njenu području ili kotaru.

U seoskim zajednicama bilo je i *općih pašnjaka*, koji su se nalazili posvuda, osobito na granicama seoskih zajednica. Po čl. 56a st. 2 i čl. 59a st. 2 paša na pašnjacima bila je slobodna dvjema susjednim seoskim zajednicama. To slijedi iz riječi čl. 56a, da na takvim pašnjacima »nije volan braniti paše nikt od susidnega sela«. Naprotiv, blago onih seoskih zajednica, koje međusobno nisu graničile, nije smjelo pasti na njihovim pašnjacima po riječima »nebudući is priko tretega sela«. Po tome sve pašnjake pasle su zajednički prema susjedstvu dvije, a i tri susjedne seoske zajednice i zajednički ih iskorištavale.

Cinjenica zajedničkog međusobnog iskorišćivanja pašnjaka sa strane dviju ili više susjednih seoskih zajednica, pokazuje, da su nekoć one ne samo pripadale, nego i da su nastale unutar granica nekada postojeće šire zajedničke ustanove. Ktomu, premda su se po osnovnom načelu proizvodnih odnosa seoskih zajednica, općine uvijek mogle dijeliti, za obične pašnjake po čl. 59a st. 2 to pravilo nije vrijedilo, jer su ti pašnjaci ostajali trajno nedjeljivi. I to zato, jer »ča e ispaša gdi nie gaja, toi se ne more diliti meu sobom, ere se i tako li ne bi moglo od selanina braniti pasti, ne takam (= samo) od svoga selanina da i od susidnega sela«. Prežitak starije šire društveno-gospodarske ustanove! Ti prežici prastarih društveno-gospodarskih odnosa pašnjaka pokazuju, da su pašnjaci nekoć pripadali nekoj široj gospodarsko-društvenoj ustanovi. Ta je pak bila početno ona plemena, a poslije prvotne matične seoske zajednice, koja se tijekom vremena množenjem rodbinsko-dvornih zajednica raspala u više novih. Pri svemu tome glavni pašnjaci bili su i trajno ostali jedna od općina pojedine seoske zajednice i njih su zajednički iskorišćivale dvije ili tri susjedne seoske zajednice, prema tome, da li je pojedina graničila samo s jednom ili s dvjema od njih.

2.

Sa gajem bilo je nešto drugačije. Njega je određeno doba iskorišćivala samo jedna seoska zajednica, ona na čijem se području nalazio gaj, kako slijedi iz čl. 59a Poljičkog statuta. U čl. 59a predviđen je samo jedan izuzetak. To je u slučaju, da je jedan izvanjski, t. j. onaj, koji nije bio član seoske zajednice, imao u granicama tuđe seoske zajednice »zemlu popolnu (= oranicu) ali jih veće«; on je mogao, ali samo prigodom oranja tih svojih zemalja, u najbližem gaju te njemu tuđe seoske zajednice pustiti volove pasti; vremenski pak samo onoliko, koliko je bilo potrebno, da se težak *priobuje*, t. j. dok svuče obuču, otrese i očisti s nje zemlju, te obuču ponovo obuče. Ktomu, kad bi gaj popasli volovi i jalovina, postao bi on u svemu jednak običnom pašnjaku, na kojemu je paslo sve blago bez razlike, pa i ono susjedne seoske zajednice. Sve prastari prežici!

Kao sve druge općine osim pašnjaka, mogao se po čl. 59a dijeliti i gaj na traženje bilo koga člana, t. j. rodbinsko-dvorne zajednice u seoskoj zajednici.¹¹ Ali pri svakoj novoj diobi postupalo se po istom tom članu držeći se prastarih zasada kod svih dioba općina u seoskim zajednicama. Po tim se zasadama općine nisu dijelile po broju ni članova ni rodbinsko-dvornih zajednica jedne seoske zajednice, nego prema udjelu u prvotnoj matičnoj diobi plemenština, t. j. po vrhovnom pravu. Svima članovima seoske zajednice pripadalo je jednako zajedničko iskorišćivanje gaja, što je prežitek pradavnih vremena. Za trajanja seoskih zajednica odnosi u društvenoj svojini ostali su i bili trajno povezani za matičnu diobu plemenština, t. j. onu oranica i livada. Zato se i dioba gaja vršila prema toj prvotnoj matičnoj nekadašnjoj diobi oranica, plemenština. Ali daljim razvojem proizvodnih snaga, društvena je svojina postepeno popuštala i odstupala pred individualnom, koja je sve jače rasla, zadirala i rušila zasade prastarih odnosa društvene svojine. Došlo je i do toga, da je ušao u toj matičnoj diobi bio često zaboravljen, iako se to rijetko događalo. U takvim slučajevima u novim diobama, kao ovdje u diobi gaja, on se dijelio prema dijelu, koji je pri toj novoj diobi imala pojedina još postojeća dvorno-rodbinska zajednica u matičnoj podjeli dvornog mjesta, sâda i podvornice; onaj diobi pri samom naseljenju dvornih zajednica u taj kraj.

Po svemu pripadalo je pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici u seoskoj zajednici dvostruko pravo društvene svojine na zajednički gaj. U prvom redu to je bila društvena svojina zajedničkog i jednakog iskorišćivanja gaja, a usto također i ona idealnog prava za slučaj diobe.

3.

Uz ove opće podatke zasada proizvodnih odnosa vezanih za pašnjake, a stim za pašu i stočarstvo kod Hrvata u Poljicima Srednjega vijeka važni su

¹¹ Upozoravam, kako to iz čitave ove radnje slijedi, da gdje god se u Poljičkom statutu radi o »jednomu« i slično, redovito se ne radi o licu ili osobi, nego o imovnom subjektu, t. j. rodbinsko-dvornoj zajednici.

također podaci, koje pruža čl. 8. Novigradskog zbornika. Po tom članu pojedina je seoska zajednica – *villa*, imala zajedničke pašnjake, i na njima zajednički pasla blago. Pri tome bi pojedina seoska zajednica, premda u tekstu čl. 8a Novigradskog zbornika nije spomenuto, ali iz svega slijedi, najprije pojedina javno izabrala pastira na općoj skupštini, na kojoj je odlučivala većina prisutnih. Izabrani pastir pasao je sve blago, t. j. »svaku vrstu životinja, koje pasu u velikom stadu« (*mandra*). Veliko stado u latinskim srednjovjekovnim izvorima *mandra*, *mandria* od grčkoga μάδρα = tor, obor.

Poslije izbora zajedničkog pastira po istom čl. 8a, na tom zboru odredili bi mjesto, na koje je pojedini gospodar, sam ili po kojem drugom odgovornom licu, morao dovesti blago za pašu i predati ga pastiru po broju, t. j. izbrojivši blago. Ako bi pak pastir zakasnio i na tom određenom mjestu ne bi ga bilo, oni koji su doveli blago, morali su ga čekati i u međuvremenu blago čuvati, a ne napustiti ga, da ne bi počinilo kakvu štetu ili se zagubilo – čl. 8b. U tom slučaju po čl. 8c pastir je snosio kaznu, koja je za takav slučaj bila na zboru o ispaši blaga unaprijed određena. Pastir je po čl. 8d na tom sabirnom mjestu morao izbrojiti sve dovedeno i predano mu blago sa strane gospodara. Ne našavši potpun broj, o tome je odmah tu na mjestu morao obznaniti pojedinog gospodara blaga. Primivši i našavši sve blago na broju i sa zdravljem u redu, pastir bi poveo blago na pašu. Ako bi pak pastir – čl. 8e – opazio, da je koja životinja bolesna, bilo to na sabirnom mjestu, paši, plandovalištu ili bilo gdje, odmah je morao javiti gospodaru; a ako bi to propustio, smatralo se za propust i bio je odgovoran (*negligente*). Po čl. 8f sam je pastir morao tripud dnevno prebrojiti njemu povjereno blago. Osim toga morao je dobro paziti i ući u trag svakoj šteti, koja bi se za vrijeme paše u blagu dogodila; bilo to, da bi se koja životinja nečim otrovala, ugušila ili zadavila, bilo da bi se gdje utopila ili sunovratila u provaliju, sama ili međusobno gurnuta. Ako pastir ne bi to opazio, bio je krivac za štetu.

Svršetkom dana pastir bi blago tjerao, ali po čl. 8g ne na samo sabiralište, gdje ga je primao, nego ravno u selo ili u seosku zajednicu – *villa*. Tom prilikom prelazeći s blagom kroz selo, pastir je morao davati znak, vjerojatno rogom, i glasno vikati: »Vodite blago kući«. Gospodari su na taj glas morali odmah izići i prihvatiti svoje blago, prebrojiti ga i pregledati, da li je zdravo ili nije. Ako koja životinja ne bi bila na broju ili bi bila bolesna – čl. 8h – gospodar je morao odmah to reći pastiru. Ne našavši gospodar sve blago na broju i ne javivši to pastiru, a ostavši to blago noću vani, i ako bi se koje izgubilo, gospodar i pastir dijelili su štetu na polovicu. Ako bi se koje blago danju na paši zagubilo, morali su ga pastir i gospodar skupa tražiti; pritom je pastir morao ići iza gospodara – prežitak staleške nejednakosti – i pokazati sva mjesta, gdje je tog dana paslo blago. Ako bi pastir odbio to učiniti, dužan je bio platiti odštetu za izgublenu životinju.

Ti podaci Novigradskog zbornika vrlo su značajni iz više razloga. U prvom redu potpuno su u skladu sa već prije navedenim podacima o pašnjacima pojedinih seoskih zajednica. Zajednički pašnjaci, zajednički pastir, prežici su prastare davne prošlosti u seoskim zajednicama. Ktomu je činjenica, da je jedan pastir čuvao sve blago pojedine seoske zajednice, u suglasju s već prije navedenim i utvrđenim činjenicama, da se u pojedinoj seoskoj zajednici broj

rodbinsko-dvornih zajednica, kojih je u početku bilo malo i ograničeno – 4 ili 5 –, nije uvelike ni poslije povećao. Konačno navedeno običajno pravo ispaše po Novigradskom zborniku ne samo da nije u skladu, nego je potpuno u opreci sa prošlim i današnjim običajima ispaše Vlaha pastira u Dinaridima, pa i na današnjem području, o kojega se staroj ispaši govori u Novigradskom zborniku. Običaji ispaše zabilježeni u Novigradskom zborniku više su slični onim današnje panonske nizine nego Dinarida i zato nose oznaku starine. Ograničena je zajednička ispaša na seosku zajednicu i jedan dan trajanja.

Bilo je i zajedničkih *sjenokoša*, osobito po podvodnim blatnim područjima, koje su se kosile zajednički, a sijeno dijelilo po dvornim rodbinskim zajednicama.

b) Šume

Poljički statut ni u jednom svom članu posebno ne govori o šumi, niti donosi kakve odredbe običajnog prava o njima. To je zato, jer u Poljicima radi ograničenog prostora i kamenite figuracije tla nije ni bilo većih šuma. Glavne šume u Poljicima bili su gajevi, o kojima je već kazano. Ali zato drugi naši izvori često spominju šume, kao posebnu vrstu općina unutar pojedinih seoskih zajednica, koje su bile pripadnosti plemenština. Ta povezanost šuma i plemenština razumljiva je, jer su i same plemenštine nekoć bile općine, t. j. zajednička zemljišta pojedine prvobitne rodbinske zajednice, koja se, kako sam pokazao, vjerojatno kod Slavena zvala pleme. Zato se šume redovito u izvorima spominju kao *pristoënia* ili *pertinentiae* plemenštinâ.

U latinskim izvorima šume dolaze pod nazivima *silvae*, *arbores*, *nemora* i sl., a u hrvatskim najobičnije pod nazivom *gora*.¹² Ali u pojedinom slučaju nije baš jasno, da li naziv *gora* označuje šumu ili brdo, planinu, na kojima su redovito rasle šume. Dolaze i drugi nazivi kao *gorica*,¹³ *dubrava*,¹⁴ *lug*,¹⁵ *drivo*,¹⁶ *drivo pitomo i dive*,¹⁷ *drivo rodno i gorno*¹⁸ (=šumsko), *drivo suho i sirovo*,¹⁹ *drivo plodno, neplodno, prudno i neprudno*,²⁰ *drvosić*²¹ i sl.

1.

Novigradski zbornik razlikuje po pripadnosti tri vrste šuma: privatnu – *il bosco* – (čl. 30), zajedničku pojedinoj seoskoj zajednici – *il bosco comune d'una villa* – (čl. 46) i opću šumu – *bosco comune* – (čl. 43), onu izvan područja seoskih zajednica. Te su posljednje šume drugdje redovito bile državna svojina – *ius regale* – vladara ili onoga, komu bi ih pojedini vladar poklonio.

¹² Đ. Šurmin n. d. 184, 239, 248, 278, 341, 360, 369, 372, 381, 385, 389, 391, 407, 413, 415, 419, 422, 424.

¹³ I. d. 278.

¹⁴ I. d. 369, 375, 385, 391.

¹⁵ I. d. 401

¹⁶ I. d. 184, 239, 248, 341, 369, 372, 401, 422.

¹⁷ I. d. 278.

¹⁸ I. d. 360.

¹⁹ I. d. 369, 385, 391, 415.

²⁰ I. d. 419, 424.

²¹ I. d. 389.

Prva i treća vrsta šume nije ovdje u pitanju. Ali radi boljeg razjašnjenja ustanove šume, koja je bila jedna od općina u seoskoj zajednici, obazret ću se i na onu treću vrstu.

Po čl. 46 Novigradskog zbornika pčele lualice, divlje ili ničije, koje bi se smjestile u koju kamenu duplju ili deblo stabala u šumi seoske zajednice, nijedan pojedinac iz seoske zajednice, kojoj je ta šuma pripadala, nije smio uhvatiti, sebi prisvojiti i u svoju korist upotrebiti na bilo koji način. Sve takve pčele bile su svojina i pripadale su seoskoj zajednici na području koje su se nalazile, i ona je njima zajednički raspolagala. Razlog pak tomu nalazi se u čl. 46 Novigradskog zbornika, koji kaže: »jer kako je zajednička šuma svima – t. j. svim rodbinsko-dvornim zajednicama jedne seoske zajednice – tako su i one pčele«. Novigradski zbornik na taj način jasnim riječima kaže, što su bile šume u seoskim zajednicama; da su ne samo bile jedna od općina u pojedinoj od njih, nego da su i imovno još bile u njenoj potpunoj zajedničkoj svojini. Da to bude jasnije i tvrđe, neka posluži i ono, što Novigradski zbornik govori u čl. 43 o općoj šumi. Ta šuma nije se nalazila u granicama seoske zajednice niti je bila njena općina; nalazila se u njenoj blizini, ali nije pripadala ni toj, kao ni bilo kojoj drugoj seoskoj zajednici; bila je to šuma izvan ustanove seoskih zajednica.

U takvim šumama mogao je svatko po volji hvatati lutajuće pčele, njima se služiti i koristiti; dapače mogao je prirodne duplje u kamenu ili stablima umjetno urediti i pripremiti, tako da u njih lakše uđu pčele. Talijanski prijevod za takvo uređenje tih šupljina u klisurama ili stablima upotrebljava glagole *ongere* mj. ungere i *conzare* mj. conciare. To znači, da je te šupljine morao dotični iznutra dobro očistiti od svake nečistoće, u stablima pak posebno od truleži, što je najlakše postizao oprezno zapalivši nutrinu. Sve veće otvore zatvorio bi, manje začepio, ostavivši samo otvor za ulaz i izlaz pčela, zvan *leto*. Konačno bi unutrašnjost jedne takve šupljine, u koju su pčele imale ući pri rojenju, namazao medom ili miomirisnim biljem, da lakše pčele uđu – ungere. Rojeve, koji bi u te šupljine ulazili, Novigradski zbornik zove važnim, sigurno prastarim slavenskim nazivom *prilip* – priljep, za koji naziv ne znam, da li je osim toponima gdje u izvorima spomenut. Ktomu je svatko morao uređenje šupljine i označiti, jer u Novigradskom zborniku stoji, da »ne može biti onoga, koji samo označi, nego onoga, koji potpuno uredi«. Obično se stavljao znak križa ili pentagram.²²

To pripremanje šupljina za pčele moglo se i moralo vršiti jedino i samo na *svetkovinu* sv. Jurja (23. IV.), i to *poslije izlaza sunca*. Zastalno i ovaj običaj seže u daleku prošlost; svetkovina sv. Jurja zamijenila je onu pogansku štovanja prvog dana proljeća. A inače je poznato u raznim hrvatskim krajevima, da su za Jurjevo povezani također i drugi razni magijski čini u odnosu na pčele.²³

²² N. Cvar, *Narodno pčelarstvo u selima oko Siska*, Etnografska iztraživanja i građa IV. Zagreb 1942. Pos. otisak 2.

²³ Tako, da pčele pri rojenju ne odlete daleko od pčelinjaka, uoči Jurjeva na njega se stavlja svrdao. U Hercegovini u istu svrhu na Jurjevdan prije izlaza sunca nose kantar oko pčelinjaka. U Gospiću protiv uroka pčela, uoči Jurjeva objesi se za vjenčanicu i prvi rožnik do vrata komad ruha obješenika. Da se zaštite pčele od lupeža,

Pčele, koje uđu u jednu tako pripremljenu i uređenu šupljinu, zvanu *prilip*, bile su, i one i med, vlasništvo i na raspolaganje onoga, koji je tu šupljinu uređio na Jurjevo poslije izlaza sunca; i od tog dana dalje pa sve do idućeg Jurjeva. Svatko tko je imao takav *prilip*, morao je do tog roka isprazniti med i pčele. Ako ne bi to učinio, ta šupljina i *prilip* bio bi onoga, koji bi prvi došao idućeg Jurjeva poslije izlaza sunca i uređio tu šupljinu.

Ovaj slučaj s pčelama jasno označuje, kakva je bila bitna i osnovna razlika između šuma, koje su bile općine seoskih zajednica, i općih šuma. Posljednje bile su svačije i ničije, a one seoskih zajednica kao društvena njihova svojina služile su isključivo zajedničkom iskorišćivanju pojedine seoske zajednice. Ktomu, jer je običajnim pravom bilo tačno uređeno i iskorišćivanje pčela u općim šumama, taj je običaj prežitak iz vremena, u kojemu te šume još nisu bile državne, nego opće zajedničko dobro više susjednih prvobitnih rodbinskih zajednica, prežitak iz vremena prijedržavnog uređenja.

2.

Šume uopće, a pogotovo one seoskih zajednica, bile su njihovo važno proizvodno sredstvo. Pružale su im drvo za ogrev, građevni materijal, kao i onaj potreban za razne poljodjelske i kućne sprave. Od osobite koristi bile su hrastove i bukove šume, kojih je u Srednjem vijeku u Hrvatskoj bilo mnogo i posvuda, pa i na Primorju, zbog žira potrebnog za prehranu mnogobrojnih svinja. Da navedem samo primjer iz kartulara sv. Petra u Selu,²⁴ a radilo se sigurno o hrvatskom tlu u neposrednom susjedstvu Splita. Naime, negdje u XI/XII. st. neki Ludin, koji je vjerojatno bio iz današnjih Srinjina u Poljicima, okrao je Splitsanina Petraca, i pri nagodbi Petrac mu oprosti dva roba i 300 svinja. Naravno, da toliki broj svinja pretpostavlja obilje svinjske šumske hrane, paše i žira. A jer se radi o okolici Splita, dolazi u obzir jedino i samo hrastov žir, a time i hrastove šume.

U šumama su rasle i razne voćke, a stim i voće, u prvom redu lješnjaci, kesteni, orasi, trešnje, višnje, jabuke, kruške, oskoruše, smrečke, maginje, kupine, jagode i sl.

U šumama, koje su ne samo čuvalе zemlju, da je ne odnese voda i vjetrovi, nego se od listopadine i drugoga stvarao humus, bilo je i plodnih ravnica, koje su služile za nove krči ili krčevine, zvane u latinskim izvorima hrvatskim nazivom *lase*,²⁵ *novale* i *novalia*.²⁶

Množenjem stanovništva i dvornih zajednica i njihovim daljim diobama u seoskim zajednicama prvotna obradiva zemlja, ona prirodnih oranica, koje

odsiječe se zmiji glava na Jurjevo i skupa sa tri zrna konoplje zakopa u zemlju. Ktomu u Gospiću da nitko po noći ne uzmogne približiti se pčelama, uoči Jurjeva zakopaju se pred pragom pčelinjaka tri pčele i izmet od kuje. – K. Kajić, *Magija u pčelarstvu*, Etn. iztraživanja i grada. n. d. Pos. otis. 12.

²⁴ Rački, *Doc. n. d.* 152.

²⁵ Mažuranić VI. n. d. 586.

²⁶ SCD II. 155, 199, 274.

su od samog naseljenja bile podijeljene među pojedine dvorne zajednice, u prvom redu vrtovi i podvornice, a tad i plemenštine, postajala je sve tješnja. Radi prehrane i samog opstanka stanovništva svaka seoska zajednica morala je tražiti i stvarati nove oranice. Te su redovito nalazili u šumama, dakle u općinama. Upravo zbog toga javila se već u prvobitnoj rodbinskoj zajednici po očinstvu mogućnost diobe općina, što je u seoskim zajednicama postalo pravilo. Tu su dolazile u obzir u prvom redu šume. One su se krčile i u njima stvarale nove oranice, plemenštine. Premda o tome u izvorima nema neposrednih potvrda, to je po općem društveno-gospodarskom razvoju sigurno postojalo. Kao neposredni dokaz služe razni toponimi i nazivi u vezi sa prastaroslavenskim nazivom *laz*. A posredni dokazi kazuju, da su i samostani krčenjem šuma stvarali nove oranice. Tako papa Aleksandar III. god. 1178., potvrđujući prava samostana sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na Pašmanu, nekoć do 1125. sv. Ivana Evangeliste u Biogradu, uz drugo kaže: »Sane novalium vestrorum quos propriis manibus aut sumptibus colitis... nullus a vobis decimas presumat exigere.« A to bi bilo »naravno od vaših krčevina šuma, koje vi težite svojim rukama ili troškom... neka se nitko ne usudi naplaćivati desetinu«. Slično piše papa Urban III. 9. V. 1186. samostanu hospitalaca sv. Petra u Bojišću, a Celestin III. 5. V. 1195. sv. Krševanu u Zadru.²⁶

Kao potvrdu za običaj krčenja šuma, kao i da je za taj agrarni posao postojao hrvatski naziv *laz*, neka posluži isprava od 21. I. 1373. iz onodobne Slavonije.²⁷ Zabranjuje se kmetovima sv. Margarete čazmanskog kaptola »in prenotata sylva comuni nullam penitus extirpacionem, vulgaris laaz dictam, possint facere et valeant quodcumque temporis in processu« – »u spomenutoj zajedničkoj šumi ne mogu i ne smiju nikada unaprijed podnipošto praviti nikakovo *krčenje šume*, pučki zvano *laz*.«

Po svemu, dok su šume bile općine, zajedničko zemljište, društvena svojina pojedine seoske zajednice, njima su se služile sve rodbinsko-dvorne zajednice, iskorišćivale ih i njima zajednički upravljale. Ali na šume, jednako kao i na druge općine, nije pripadalo svakoj pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici jednako idealno pravo društvene svojine, pogotovo ne svima pojedincima seoskih zajednica. To idealno pravo društvene svojine, a tim i veličina udjela u diobi šuma, bila je usko povezana i zavisila o vrvnom pravu plemenština u užem smislu, dotično o udjelu u onoj matičnoj diobi općina, oranica ili plemenština.

c) Putovi

1

⁶ Putovi su također bili jedna od općina pojedine seoske zajednice. Čl. 101 Poljičkog statuta ima u vidu »pute općenè«, t. j. zajedničke. Među njima razlikuje dvije glavne vrste: 1. putove »općene velike« koji su vodili kroz čitavu poljičku župu i 2. »gonnik«, a to je bio put unutar pojedinih seoskih zajed-

²⁷ SCD XIV. 488.

nica. Isti taj član 101 Poljičkog statuta za jednu vrstu tih putova izričito kaže, da »imaju biti slobodni svakomu«, pri čemu se poziva na *zakon*, t. j. na običajno pravo. U tim riječima o slobodi putova sadržano je u prvom redu pravo, da njima može svatko bez ikakve smetnje, zapreke, neprilike, ustavljanja i sličnoga ići, prolaziti, nositi, voziti i sl. Tu je uključena i sloboda od svih daća, koje su se inače na putovima kraljevskim, kao i na onim feudalaca redovito naplaćivale. Poljička se župa do druge polovice XIV. st. sastojala od slobodnih članova seoskih zajednica, t. j. slobodnih plemenitih didića usto i njihovih i vladarskih kmetova. Naravno, da u to doba Poljica kao takva slobodna plemićka ustanova, po srednjovjekovnom običajnom pravu nisu poznavala ni neposredne poreze ni daće bilo koje vrste, a stim ni *cestarinu* – *pedagium*.

U čl. 101 Poljičkog statuta za *veliki put* ili župski kroz župu određena je bila najmanja širina »ednu rozgu«, što bi iznosilo oko 209 cm. Za *gonike* ili seoske putove širina je bila tolika, da su njima mogla slobodno prolaziti »dva voli u jarmu«, t. j. ujarmljeni volovi, za što je potrebno nešto više od 150 cm. Mjera volova u jarmu, uzima se ne toliko radi oranja, nego više zato, što je po čl. 60e Poljičkog statuta bilo u Poljicima kola, koja su vukli volovi. K tomu je istim čl. 101 bilo potpuno zabranjeno svako stiskanje ili sužavanje tih putova, dok je mijenjanje smjera bilo vezano za prethodno dopuštenje zajedničke poljičke uprave. Po čl. 13 Poljičkog statuta smatralo se teškim zločinom zgraditi stari put, a učiniti novi »prez dopušćena kneza zborom«, t. j. bez dopuštenja glavne poljičke skupštine.

Za putove kao općine seoskih zajednica znaju i razne hrvatske isprave, gdje putovi dolaze pod raznim nazivima. Tako »puti i stazi« u ispravi od 15. IX. 1475.;²⁸ »putov pričnih i okolnih i staz velikih i malih«; isprave 26. IV. 1499.²⁹ »putov pričnih i okolnih, puti i raspute i staz« isprave 8. V. 1499.³⁰ »putov pričnih i okolnih, staz velikih i malih«; isprave 10. VI. 1499.³¹ Ove isprave imaju u vidu širu nomenklaturu i vrste putova nego Poljički statut. U Poljičkom statutu spomenute su samo dvije vrste putova, i to onih širih za vuču i tegljenje, navedene pak isprave uz te šire putove, koje one zovu »stazama velikim i malim«, znaju i za stramputice, pješačke staze, prečace i sl.

2.

Nekoliko podataka običajnog prava pruža Novigradski zbornik u čl. 25, kad govori o više ljudi, koji bi hodili putem (*strada*) u skupini i pritom se na nešto namjerili i našli. Ako između njih nije prije bilo ništa dogovoreno, kako će nađeno međusobno dijeliti, tad se postupalo:

1. ako bi se na putu na nešto namjerio onaj, koji je išao prvi u skupini, svi su nađeno jednako međusobno dijelili;

²⁸ Đ. Šurmin n. d. 278.

³⁰ I. d. 422.

²⁹ I. d. 419.

³¹ I. d. 424.

2. ako bi jedan od skupine počev od drugoga dalje, nešto našao, oni, koji bi išli ispred toga, koji bi našao, nisu imali dijela, a svi su iza njega sudjevali u jednakom dijelu;

3. ako bi našao zadnji, sve bi pripalo njemu, a oni od skupine, koji bi išli ispred njega, ne bi ništa dobili.

Po čl. 33 Novigradskog zbornika, ako bi se za čovjekom, koji bi išao putem (*»strada«*), uputila tuđa životinja, kao konj, vo i sl., a za njom ne bi bilo gospodara, po običaju bio je dužan – *»ogni consuetudine vole«* – tri put pokušati životinju ustaviti i vratiti je natrag. U slučaju da za taj svoj čin ne bi imao svjedoka, bio je dužan učupati malo trave, baciti je životinji, da se njom zabavi i tako ustavi, dok se on udalji toliko, da ga prestane slijediti. Konačno, ako ne bi bilo trave, tad je bio dužan okrenuti kamen, koji mu je poslije služio za dokaz, da je životinju ustavljao i vraćao. Naravno, da je taj kamen morao biti oveći, oko kojega se morao dulje pozabaviti, dok bi ga okrenuo i time pokazao, da se zaustavlja, a da nije uvijek naprijed išao ili žurio.

Ako bi se netko idući putem (*»andando per strada«*), namjerio na pčele, koje su stajale na grani ili plotu uz put, po čl. 41 Novigradskog zbornika vrijedile su ove zasade običajnog prava:

1. Ako taj roj pčela ne bi bio udaljeniji od najbliže košnice, koliki je domet sjekirice,³² roj je pripadao gospodaru te košnice;

2. ako je udaljenost tog roja bila od najbliže košnice veća od dometa sjekirice, tad su pčele bile onoga, koji ih je našao;

3. svakom onome, koji bi idući putem tu naišao, dok onaj prvi ne bi spremio pčele u košnicu, pripadao je od tih pčela jednak dio kao i onomu, koji ih je prvi našao.

Konačno po čl. 42 Novigradskog zbornika, ako bi tko bilo gdje našao roj pčela i ne bi imao košnice, da ih u nju spravi, nego odsjekao granu, za koju se roj pčela bio uhvatio, i nosio ga na grani u ruci, svaki onaj, koji bi putem naišao i prihvatio se rukom grane, na kojoj su bile pčele, bio je dionik tog roja pčela.

Po svemu putovi su bili zajednički, od kojih su jedni pripadali širim zajednicama, kao u Poljicima čitavoj župi, a drugi užim zajednicama, t. j. onim seoskim. Po već navedenom o nalazima bilo kojeg predmeta na putu ili pčela uz put za takve predmete i stvari u Hrvatskoj nije vrijedilo pravilo vezano za osobu *»res clamat ad dominum«,* ni *»res est primi occupantis«,* postupalo se po pravu vezanom za stvari, ovdje za put, kako je naprijed navedeno, u slučaju nalaza predmeta na putu sa strane skupine ljudi ili nalazu pčela. Običajno pravo putova u svim navedenim slučajevima pokazuje, da su osnovi imovnih odnosa bile još uvijek stvari, a ne osobe.

³² Neobični naziv, ali sam to značenje našao u Tanzlinger-Zanotti, *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi ital. illir. e lat.*, rukopis u Arhivu JAZU u Zagrebu I 6. 142, 84: *»manarino (Sikirica, Sičiuica, nasak) securicula«*.

d) Vode

U izvorima spominju se razne vode kao općine seoskih zajednica. Poljički statut u čl. 80c razlikuje glavne vrste »rike ali tekućice«, t. j. rijeke i potoke. Rijeka Cetina pravila je granicu Poljicima sa SI i J; a od XV. stoljeća dalje i rječica Žrnovnica sa Z. Zato Poljički statut i uzima u obzir rijeke. Ktomu u današnjim Gornjim i Srednjim Poljicima bilo je jakih potoka, koji nisu nikad presušivali, a to su *tekućice* Poljičkog statuta. Bile su to dvije glavne vrste voda u Poljicima i statut ih ima pred očima. Budući da su Poljica istom 1444. došla do mora, statut ga i ne spominje, kao ni išta drugo, što je u vezi s morem.

Poljički statut u čl. 50c ima u vidu »vodu živu« ili izvore; usto »vodu rvenicu« ili iskopanu živu vodu, zdenac, bunar, i sl. Čl. 104 uz te dvije žive vode, spominje i treću vodu *dažjevu*, t. j. kišnicu ili gustijernu.

1.

U Poljičkom statutu zabilježeno je i običajno pravo tih pet vrsta voda. Za rijeke i potoke čl. 80c kaže: »Čigova je dionica, rekući zemla po brigu ali po kraju (= uz strmu ili ravnu obalu), tako e negovo do po rike«. Onomu, čije je bilo zemljište uz obalu rijeke, pripadala je i rijeka do polovice. Inače je poznato, da su u Srednjemu vijeku rijeke i njima slične vode bile i pripadale u *iura regalia*, t. j. u vladarevo pravo, njegovu svojinu i vlasništvo. Po navedenim riječima Poljičkog statuta u Poljicima vladar toga prava nije imao. Polovica vode rijeke ili potoka u Poljicima bila je onoga, čija je i koliko je bila njegova *dionica* ili zemljište, koje je ležalo uz obalu, bilo to po brijevu ili po ravni. Budući da se tu ističe, da se radi o *dionicama*, u pitanju su već podijeljeni dijelovi nekoć zajedničkog zemljišta ili općina pojedine seoske zajednice. Iz toga također slijedi, da u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, rijeke i potoci nisu u početku sve pripadale vladaru, nego također pojedinim seoskim i rodbinsko-dvornim zajednicama. Vode su nekoć bile općine, koje su svi članovi pojedine seoske zajednice zajednički iskorišćivali ribolovom, mlinicama, stupama, prijelazima i sl. S vremenom, diobom zajedničkih zemljišta, općina, pa slučajno i onih uz rijeke i potoke, i na rijeke i potoke kao općine protegnuto je opće pravo diobe općina – dionica – u seoskim zajednicama, a to bi bilo ono vrvno ili diobeno pravo prema udjelu u matičnoj diobi plemenština, ostavši uvijek idealno pravo društvene svojine.

Ribolov bio je osiguran pojedinoj dvornoj rodbinskoj kao i seoskoj zajednici po čl. 87 Poljičkog statuta, a pravo mlina i stupe po čl. 50b, 80 i 81 istoga statuta. Po čl. 80 mlinicu ili stupu bilo je slobodno podignuti, ali jedino na svom zemljištu uz obalu rijeke ili potoka »zemli na koi se stavi«. Pravo podizanja mlinice ili stupe pripadalo je zemljištu, na kojem bi se sagradila uz vodu, koja je tim zemljištem do polovice rijeke graničila, i na tu dionicu s rijeke bila navraćena. Na toj dionici bio bi iskopan i sagrađen jarak, kojim je voda tekla na mlin. U čl. 50b i 80ab taj se jarak zove »*kolovaja*«, danas

kolovađa.³³ Jedamput podignuta mlinica, a poslije porušena i takva stajala ne znam kako dugo, po čl. 80a uvijek je pripadala onomu, koji ju je bio napravio, i njegovim potomcima. Ali na zajedničkom zemljištu, bilo to zemljište u zajednici s bližim rođacima ili »družinom vrvitjom«, t. j. na još nepodijeljenom i čitavoj seoskoj zajednici zajedničkom zemljištu, dotično kako čl. 80b kaže »na općenom«, nije se smjela graditi ni kolovađa ni mlinica bez pristanka i odobrenja svih dionika (*dionici*). Ako bi netko na zajedničkom zemljištu počeo graditi mlinicu, tako da se za čitavo vrijeme gradnje ne bi nitko od dionika tog zemljišta gradnji usprotivio ili je zabranio, dogotovivši čitavu i mlin proradivši, kolovađa i mlinica bila je onoga, koji ju je sagradio. Ali po istom čl. 80b, u slučaju poznije diobe zajednice između dionika, na čijem je zemljištu na taj način bila sagrađena kolovađa i mlinica, onomu, koji ju je bio sagradio na zajedničkom zemljištu, zemljište upotrebljeno za tu gradnju uračunalo bi se u njegov dio »more mu se u miru (= veličinu, količinu) postaviti (= ubrojiti) i u dio negov.«

2.

U Poljicima prvotno, a takvih je uvijek bilo poslije, mlinice su bile općine, t. j. zajedničke pojedinoj seoskoj zajednici. Prežitak toga vidi se u čl. 80c Poljičkog statuta. Po tom članu bio je unaprijed određen broj udjela u iskorišćivanju mlinice, u slučaju da je nije sagradio sam jedan, nego njih više skupa. Prihodi od takve mlinice nisu se dijelili po broju sudionika ili njihovu doprinosu u gradnji, nego po već unaprijed određenim dijelovima same gradnje mlinice. Na početku i tokom rasprave istaknuto i utvrđeno je osnovno stvarno, a ne lično imovno pravo, što najjasnije pokazuje ovaj slučaj. Dijelova u gradnji mlinice bilo je pet; svakomu je od tih dijelova pri diobi dohotka od mlinice pripadao jednaki dio. Tako je prvi dio pripadao u prvom redu zemlji, na kojoj je bio mlin sagrađen. Drugi dio gospodaru zemljišta, preko kojega je bila navraćena i dovedena voda (*»kolovaja«*) na mlin. Treći dio pripadao je vanjskoj zgradi mlinice. Četvrti samoj napravi mlina, a peti »meštru ki ga čini i drži i načina i nastoi«, t. j. mlinaru.

Vrlo je važan taj podatak, jer je potpuno u skladu s osnovama društvenog razvoja uopće. Pravo iskorišćivanja zajedničke mlinice nije bilo vezano za osobe, na osobni doprinos u gradnji, nego samo za čisto materijalne dijelove bez obzira na njihovu pojedinačnu vrijednost. Slično kao i pri udjelu u diobi općina: osobe kod tih dioba nisu se uzimale u obzir nego stvarni zemljišni dio u prvotnoj matičnoj diobi plemenština, tako i kod iskorišćivanja mlinica, stvarni dio gradnje.

Čl. 81a uređuje red mljevenja u mlinici. Glavno i osnovno pravilo vrijedilo je kojim redom tko donese žito u mlinicu, takvim i melje. Od toga se odstupalo jedino samo u slučajevima:

³³ U ispravi iz god. 1192 – SCD II. 263 – krivo datirana 1193. »colovagia« je za Smičiklasu »neko zemljište«. Dok – isprava od 7. IV. 1299. – isti VII. 332 ima: »nam valcariam (stupa) ibidem cum uno murali (zidina), in quo sunt V conductus aque sine colovagie«.

1. gospodar mlinice mogao je preko reda samljeti, ali samo kvartu žita, i to ne onoga koje bi donio u mlinicu, nego od onoga, koje je strankama uzimao za ujam ili ušur;

2. u slučaju sedmine, to jest gozbe vezane za pogreb – čl. 81b;

3. jednako »za voinicu«, ono brašno, koje je vojnik nosio na polasku u vojsku – čl. 81b;

4. prednost je imao kovač, i to pozivom na onu prednost, koju je uživalo mlinsko gvožđe u kovačnici – »i u kovačnici mlinskomu gvozdiu red e neto (= netom) dojde«. – čl. 81b.

3.

U pogledu izvora, vrela ili živih voda, bilo onih na površini ili u izdubenim zdencima, bunarima, čl. 104 Poljičkog statuta određuje ovo:

1. svi izvori zajednički su svima – »Voda živa ima biti općena gdi godir e na čigovoj godi zemli« – t. j. bez obzira gdje i na čijem zemljištu izvire voda, a to zato, jer je taj izvor postojao prije i u vremenu postanka seoskih zajednica, pa je zato uvijek i ostao općina – *voda općena*.

2. bunari su pak onoga, koji ih iskopa na svome – »Voda rvenica osobita (=vlastita), onoga e, tko iu na svom izarve« (=iskopa).

Posebno isti taj čl. 104 govori o »vodi daždevoj«. To su vode, koje se za kiše hvataju i jarkom dovode do iskopane jame u zemlji. Ali jedamput navedena kišnica na svoje zemljište, u slučaju obilja vode, nije se smjela nikada i ni na koji način navratiti na tuđu zemlju.

Po svemu Poljički statut sadržava više dobrih podataka običajnog prava voda, a u drugim izvorima sličnih podataka gotovo i nema. U svim drugim izvorima, osobito ispravama, vode se redovito samo navode kao pripadnosti – *pristoēnia* – *pertinentiae* raznih zemljišta, osobito plemenština. Pritom su najobičniji nazivi *voda*,³⁴ *potok*,³⁵ *vodotiči*,³⁶ *voda kopana*,³⁷ *stajaća voda*,³⁸ *tekuća voda*,³⁹ *vodni istočnici*,⁴⁰ *vir*,⁴¹ *jaz*,⁴² *slap*,⁴³ *studenac*,⁴⁴ *malinica*,⁴⁵ *malinišće* i sl.,⁴⁶ *mlin* – *malin*,⁴⁷ *stupišće*,⁴⁸ *stupa*⁴⁹ i sl.

³⁴ Šurmin n. d. 184, 278, 341, 360, 381, 385, 389, 391, 407, 415, 419, 422, 424.

³⁵ I. d. 247, 422.

³⁶ I. d. 278, 389, 419, 424.

³⁷ I. d. 419, 424.

³⁸ I. d. 419, 424.

³⁹ I. d. 419, 424.

⁴⁰ I. d. 360.

⁴¹ I. d. 415, 422.

⁴² I. d. 347, 419, 422, 424.

⁴³ I. d. 247.

⁴⁴ I. d. 347, 389, 415 studenac-ribnjak, 419, 422, 424.

⁴⁵ I. d. 247.

⁴⁶ I. d. 185, 341, 347, 372, 389, 401, 415, 419, 424.

⁴⁷ I. d. 158, 185, 247, 347, 401, 415, 419, 424.

⁴⁸ I. d. 419, 422, 424.

⁴⁹ I. d. 158, 419, 422, 424.

Među vode mogu se ubrojiti i podvodna mjesta, u izvorima zvana *blata*, »blat i priblatji«. ⁵⁰ U Poljičkom statutu nema spomena o blatu, jer ih po konfiguraciji tla do 1444. uopće nije bilo ni moglo biti.

U Novigradskom zborniku ne nalazi se nijedan podatak o vodama.

*

Budući da su općine prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica, a u tima su u društveno-gospodarskim odnosima vladala načela vezana za društvenu svojinu stvari, a ne za osobe, ta su načela trajno ostala povezana s općinama, kao prežitak i poslije u vremenu seoskih zajednica, kako sam to već dosada pokazao. Odnosi pak društvene svojine u prvobitnim rodbinskim zajednicama bili su uređeni posebnim načelima društvenih proizvodnih odnosa. Ta su načela po svojoj biti bila prosta i jednostavna; takva su se usćuvala u odnosima općina seoskih zajednica. Tim načelima bio je upravljao sav svakodnevni društveni život ustanova užih i širih zajednica, pa i onaj svakog pojedinca.

Svatko je dnevnom upotrebom vrlo dobro poznao ta načela društveno-gospodarskih odnosa. Zato nije čudo, da su podaci o tim načelima ili običajnom pravu općina u seoskim zajednicama, pa i kao prežici, rijetko bilježeni u zbornike hrvatskog običajnog prava kao i u isprave. Jedino su sačuvana načela kao osnovna i najvažnija o neograničenom pravu diobe općina u svako doba, kao i oni posebnog diobenog prava pri svim diobama općina.

II. RODBINSKO-DVORNA ZAJEDNICA

Društveno-gospodarski odnosi općina prosti su i jednostavni, a oni rodbinsko-dvornih zajednica su zamršeni i zapleteni. Pitanje postanka i biti samih rodbinsko-dvornih zajednica nije ni u općoj nauci još dovoljno rasvijetljeno, a pogotovo kod nas. Na rodbinsko-dvornu zajednicu – domaćinstvo, kuća, hiža, dom, dvor, zadruga – redovito se kod nas gledalo i gleda očima individualnog prava rimske obitelji. A da li je to baš tako?

Utvrđeno je u nauci, da ustanova, koju zovem rodbinsko-dvorna zajednica, potječe iz vremena prvobitne rodbinske zajednice po očinstvu. ⁵¹ Ona je, kao i sve druge društveno-gospodarske ustanove prvobitnih rodbinskih zajednica, imala za osnov u prvom redu društvenu svojinu, koja se sastojala u zajedničkom radu i iskorišćivanju svih sredstava proizvodnje od članova kao i u njihovoj rodbinskoj povezanosti. U prvom sam dijelu pokazao, da je kod Hrvata od njihova doseljenja na Jadran kroz čitav Srednji vijek ustanova rodbinsko-dvorne zajednice imala i zadržala mnoge prežitke svog prastarog oblika u društveno-gospodarskom uređenju.

⁵⁰ I. d. 389, 424.

⁵¹ F. Engels, *Poreklo* n. d. 210 s. Evo i odgovora na zamjerke O. Mandića u *Hist. zborniku* n. d. 137 glede ovih naziva.

Prema krvnim odnosima unutar pojedine zajednice, a jer su ti bili u vremenu, o kojem je govor, samo sporedni, a ne glavni, oni i ne daju glavne njihove oznake. Istom u poretku individualne svojine, u kojoj su rodbinski odnosi glavni osnov, javlja se rodbinsko-dvorna zajednica u dvjema vanjskim oblicima. Jednog bi oblika bila zajednica, u kojoj su živjeli roditelji s djecom, dakle jedna porodica, koja se kao ustanova zove obično u nauci *kućna zajednica*, *inokosna porodica* i sl. U zajednici drugog oblika živjelo je više porodica skupa, međusobno rodbinski povezanih, a to bi bila *porodična zajednica*, *zadruga* i sl. Krvna veza u rodbinsko-dvornim zajednicama vremena, koje je u pitanju, kao takva između članova pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, bila ona prvoga ili drugoga oblika, u društveno-gospodarskim imovnim odnosima bilo unutar pojedine od njih, bilo u odnosima s drugim zajednicama, ne igra osnovnu i presudnu, nego samo slučajnu i sporednu ulogu. To zato, jer su osnovni društveno-gospodarski odnosi unutar pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica imali za osnov i izvor društvenu svojinu: svaka pojedina bila je posebna proizvodno-potrošačka zajednica.⁵² Budući da rodbinski odnosi unutar rodbinsko-dvornih zajednica ne igraju *presudnu* društvenu ulogu, nego oni društveno-gospodarski, nazivi *kućna* i *porodična* zajednica ne dolaze ovdje u obzir. Društveno pak gospodarske odnose treba istražiti i utvrditi. Samo po tim odnosima moći će se stvoriti prava društveno-gospodarska slika rodbinsko-dvornih zajednica, a krvni odnosi vode na stramputicu, kao gospodarsko-društvena tvorevina individualnog prava. U nedostatku neposrednih izvora, ipak se kao i dosada može doći do zaključka, ako se utvrdi, da se u običajnom pravu hrvatskih izvora Srednjega vijeka nalaze razni prežici društveno-gospodarskog poretka rodbinsko-dvornih zajednica iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica.

A. DRUŠTVENA SVOJINA

a) čl. 33 Poljičkog statuta

Kao što je Poljički statut osobito članom 56 i 59, poslužio za osnov utvrđenja slike društveno-gospodarskih odnosa hrvatskih seoskih zajednica Srednjega vijeka, istu će on zadaću izvršiti i pri oblikovanju slike takvih odnosa srednjovjekovnih hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica. U prvom redu dolazi u obzir član 33, koji u cijelosti donosim:

a) Gdi se dile brata bližna ili da- a) Gdi se dile brata bližna ili da-
ona ili sinovi od oca ili ini bližika, ona ili sinovi od oca ili ini bližika,
kim se podoba razdiliti, tada ako e kim se podoba razdiliti, tada ako e

⁵² F. Engels, *Poreklo* n. d. 282 gdje piše: »utvrđeno je skoro kod svih naroda zajedničko obrađivanje oranica od strane gensa, a docnije od strane komunističkih porodičnih zajednica«. Posljednje zovem *rodbinsko-dvorne zajednice*. Str. 298: »Domaćinstvo – t. j. rodbinsko-dvorna zajednica – jest komunističko za nekoliko, često za mnogo porodica.«

blago gibuće, to e lakho pravo raz-
diliti, *nego samo ako bi soda ali pro-
vižiun od gospode, toi gre onoi glavi
komu e pisano*. Ako li e plemenščina,
ima poiti na glave, i ima biti mlaemu
staro ognišće.

blago gibuće, to e lakho pravo raz-
diliti: ako li e plemenščina,
ima poiti na glave, i ima biti mlaemu
staro ognišće.

b) I kada se razdile pravo, tada ima svak svoje držati. I ako bi se kada posli podilivali ali pomirevali, volan e svak podilivati vazda i primirevati, kad mu godi drago. Nego samo svak e volan stati na svojoj ždribenici.

c) I da brata ali ini dionici, dokle se godić ne razdile, tada im e sve zaedno, i dobro i zlo, i korist i šćeta, i duzi komu su klužni i tko e nim dužan, to im e zaedno općeno, dokle se razdile, a kada se razdile, tada e svakomu svoi dio.

d) A sestre ne imadu dil kad ima brati ili od ni ostad, nego ruho i obrok na odaju.⁵³

Budući da čl. 33 nije do nas došao u prvotnom obliku, mora se provesti kritika njegova teksta. Uzet ću najprije ono, što je u tekst umetnuto i što je izbačeno.

1.

Tekst članka 33a govori o diobi imovine rodbinsko-dvornih zajednica, pričem ima u vidu troje: 1. diobu pokretnina, izostavivši kako se dijele; 2. novostečeno pripada onomu, koji je i stekao; 3. dioba plemenščina ide *na glave*. Najprije ću uzeti u pretres ono pod 2., dotično stavku »nego samo ako bi soda ali provižiun od gospode, toi gre onoi glavi komu e pisano«. *Soda* od latinskoga *soldum* znači platu za službu; *provižiun* od lat. *provisum* znači platu za vojnu službu. Te plate mogle su biti i u naravi, osobito one u zemljištima, radi čega rukopisi *abcd* dodaju *darovščina*.

Pod *gospodom* zastalno se podrazumijeva signoria, t. j. mletačka vlast. Da to stoji, pokazuje isti Poljički statut na više mjesta. Tako u čl. 8 »da se oda (= proglasi) neviran *gospodi* našoi«; po čl. 55a zbor je poljički zaključio, da ako bi koji Poljičanin »do virnosti takao našoi gospodi prisvitloi bnetačkoj«, bio je kažnjen smrću na lomači; isto po čl. (266) zbor je poljički god. 1662. uzakonio, da tko bi unaprijed počinio određene zloće »ke bi mogle nauditi puku ali gospodi«, kaznit će se smrću, porušit će mu se kuća, zaplijeniti pokretno u korist općine poljičke, a plemenščina bližnjemu; dotad učinjeno »sve prostiše svakomu prisvitla *gospoda* i poštovana župa poljička«.

Po tome Poljički statut pod nazivom *gospoda* redovito ima na umu mletačku nadležnu gospodu = signoria – i njihovu vlast. Poljica su došla pod mletačku vlast g. 1444., a statut je redigiran g. 1440., zato u toj redakciji statuta nije moglo biti pasusa čl. 33a, koji govori o *sodi ali provižiunu od*

⁵³ V. Jagić taj član nije podijelio na odjelke; ja sam to učinio radi lakše upotrebe. Usto sam proveo rekonstrukciju teksta i unio odjelak d.

gospode. Ali jer se čl. 33a nalazi u *glavnom rukopisu* onakav, kakav je do danas došao, u dijelu, koji je pisao pisar negdje na prijelazu XV. u XVI. stoljeće, taj sporni pasus u njega je unesen svakako negdje između 1444. i tog vremena; dotično ne pripada prvotnom sastavku Poljičkog statuta.⁵⁴

To je poznija, i to gruba interpretacija u prvotni tekst čl. 33a. Da taj pasus ne pripada prvotnom tekstu čl. 33a, govori i to, što se ta odluka odnosi isključivo na imovnu prinovu – *soda ali provižun* – koja potječe sa strane državne vlasti, onu vazalsko-feudalnu, i izvan kruga je imovnih odnosa seoskih zajednica, a prvotni statut i njegovo običajno pravo odnosilo se samo na tu ustanovu.

Usto uzevši sam taj pasus, on je u suprotnosti sa stavkom c tog istog člana 33, u kojoj se nalazi, da je pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici »sve zajedno, i dobro i zlo, i korist i šteta«. Svako dakle stećenje imovine po toj stavci bilo kojeg člana nije pripadalo njemu, nego njegovoj rodbinsko-dvornoj zajednici. U suprotnosti je također i sa članom 49a Poljičkog statuta, koji kaže, da s onim, što »čovik prinaide ili pribavi ali prikupi ali izdvori, ali inako kako godi dostigne sobom i svojim trudom ča bi prinašao, toi svaki zakon hoće, da e tim volan i slobodan i u smrt (= mortis causa) ili u život (= inter vivos), ili mu za put (= tijelo) ili za dušu, ili ča mu godi ugodno o-togai učiniti, rekući onoi ča e on osobito našao i dobio ili pribavio *posli dila s kim dio ima u plemenšćini*«. Slobodno raspolaganje stećenim na bilo koji način, bilo je po tom članu nužno uvjetovano, da je to taj stekao poslije nego se podijelio i imovno odijelio od svoje rodbinsko-dvorne zajednice, a nikako, dok je njoj pripadao, kako bi to slijedilo iz interpoliranog pasusa člana 33a.

2.

Ktomu i sadržajno pasus o *sodi ali provižunu* nije u vezi s tekstem. Tu se radi najprije o diobi pokretnoga – *ako je blago gibuće* – i poslije toga moralo je slijediti, kako se ta dioba vršila. Toga u današnjem tekstu čl. 33a nema. Dodaje se prosto bez pravog sadržaja i tekstovne veze »da je to lakho pravo razdiliti«, a nema onoga, što bi moralo biti i slijediti, kako se gibuće dijelilo. Nešto pak takvo u pravnom zborniku ni na koji način ne može se nalaziti. Zato treba sporni stavak o *sodi i provižunu* na svaki način iz čl. 33a izbaciti.

Ispred onoga pak »ako li e plemenščina ...« ili stavivši tačku i zarez, ili dodavši »onako kako« ili nešto slično, dobio bi se originalni tekst, nekako onakav, kakav je naprijed naveden u drugom stupcu. Time bi se dobilo važno poznato načelo hrvatskog imovnog običajnog prava, da se *dioba svih pokret-*

⁵⁴ V. Jagić n. d. XVI. po čl. 88, kojega datira god. 1576., drži, da je glavni rukopis Poljičkog statuta napisan negdje između te godine i 1605. Međutim je V. Mošin, *Ćirilski rukopisi*, Zagreb 1955, 39–40, pokazao, da čl. 88 nije datiran 1576., nego 1476. Radi toga po čl. 96., koji je iz god. 1482., i čl. 30., koji je iz god. 1485., usto i po vodenom znaku papira, *glavni je rukopis nastao negdje na prijelazu XV. u XVI. st.*

nina jednako kao i *nekretnina* unutar *rodbinsko-dvornih zajednica* vršina *na glave* – per capita, a ne po krvnoj vezi i koljenima rimskog imovnog prava. Takva je dioba potpuno u skladu s odnosima društvene svojine tih zajednica, kako ću to poslije drugim izvorima potvrditi.

Dok je po svemu čl. 33a interpoliran, dogodile su se u njegovu prvotnom tekstu i druge važne promjene. Tako je prvi pisar pri prepisivanju glavnog rukopisa, a možda netko još i prije njega, iz čl. 33 izbacio čitav odjeljak *d*. Budući da je prvi pisar prepisao prvi dio glavnog rukopisa negdje na prijelazu XV. u XVI. stoljeće, to je svakako najkasnije u tom vremenskom razmaku, ako ne i prije, pri prepisivanju izbačen iz čl. 33 odjeljak *d*, kad je interpoliran i onaj čl. 33a. Negdje poslije tog vremenskog razmaka neki drugi pisar dodao je u glavni rukopis ponovo odjeljak *d*. Taj pak sadržava, da u *rodbinsko-dvornoj zajednici* *uz živu braću sestre nemaju prava na dio*; jedino pri udaji, da im pripada pravo na samu udadbenu opremninu.

Odbacivši taj odjeljak *d* iz čl. 33, u Poljičkom statutu ne bi uopće bilo odredbe imovnog prava sestara, koja bi se na njih odnosila, a u vremenu proizvodnih odnosa društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica. Za imovno pravo sestara vrijedio bi jedino čl. 49c br. 11 Poljičkog statuta, koji je u suprotnosti s osnovama Poljičkog statuta, jer je sastavljen potpuno u duhu imovnog individualnog vlasništva oca; po tom čl. 49c kćeri su bile nužni zakoniti imovni nasljednici svog oca, što je potpuno protivno sačuvanim izvorima hrvatskog srednjovjekovnog imovnog nasljednog prava.

O nasljednom pravu sestara govore još čl. 36c i 100c. Od tih u čl. 36c stoji, da u slučaju ubojstva sa svrhom, da ubojici pripadne plemenština ubijenoga, a ubijeni bi imao jednu ili više kćeri, tad »plemenščina ostaie nim«. Po čl. 100c pak poslije smrti sina, udovica nije bila zakoniti baštinik njegove imovine, nego su to bila njegova braća; ako tih nije bilo, tad sestre. To bi bile sve odredbe Poljičkog statuta, koje se odnose na sestre ili uopće na ženske, kao imovne dionike u rodbinsko-dvornim zajednicama. Iz tih članaka slijedio bi zaključak, da je u srednjovjekovnim Poljicima postojalo jedino individualno vlasništvo, i zbog toga da čl. 33d treba izbaciti kao suprotan čl. 36c, 49c i 100c. Bez obzira na to, što bi takvo imovno pravo sestara u smislu tih triju članaka bilo potpuno u suprotnosti s osnovama, na kojima je sastavljen Poljički statut, s njegovim sadržajem, kao i s drugim izvorima hrvatskog srednjovjekovnog običajnog imovnog prava, pitanje imovnog prava sestara sam će Poljički statut riješiti.

Čl. 49c i 100 tvorevine su druge polovice XVIII. stoljeća. Čl. 49c ne nalazi se ni u jednom rukopisu ni prve ni druge redakcije. Unesen je u glavni rukopis, kako V. Jagić piše: »novijom rukom«. Od rukopisa prve redakcije *a* je pisan g. 1738., *b* god. 1762., a svi oni druge redakcije pisani su u drugoj polovici XVIII. stoljeća, od kojih *c* između god. 1781/96. Nijedan od tih rukopisa nema čl. 49c, slijedi, da je nastao negdje u drugoj polovici XVIII. stoljeća, kad su načela individualnog vlasništva već bila itekako duboko prodrli u gospodarsko-društveni život Poljica.

Jednako i postanak čl. 100 pripada istom tom vremenu. Rukopisi starije redakcije *afb²e²* nemaju tog člana. Imaju ga samo rukopisi *bcd*e druge re-

dakcije, od kojih su *bc* kao najstariji pisani god. 1762., pa je taj čl. 100 nastao negdje između 1660. i 1762. To je isto što je rečeno kod čl. 49c. Po svemu treba čl. 49c i čl. 100 kao tvorevine vremena zadnjih trzaja izumiranja proizvodnih odnosa društvene svojine unutar poljičkih rodbinsko-dvornih zajednica potpuno odbaciti u rješavanju pitanja imovnog običajnog prava sedstara u vremenu društvenog uređenja srednjovjekovnih rodbinsko-dvornih zajednica u Poljicima. Budući da je prvotni Poljički statut morao imati i odredaba imovnog prava ženskih, sigurno je tih i bilo, ali je do nas došao, i to slučajno, samo onaj čl. 33d. Zato taj član sadržajem svakako ide u prvotni sastav teksta čl. 33 i treba ga unijeti u tekst. Naprotiv čl. 49c i čl. 100, kao tvorevine iz vremena društvenog poretka sasma drugog od onog prvotnog sastava, osnova i sadržaja Poljičkog statuta, treba smatrati suvišnim, stranim, novijim domecima i kao takve ih upotrebljavati.

Sa čl. 36c je drugačije. Promatrajući čl. 36c, koji govori o prijelazu plemenštine na kćeri ubijenoga, s gledišta imovnih odnosa društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica, taj je član sadržajno ispravan i treba da u tekstu stoji. To uz pretpostavku, da ubijeni nije imao sinova. Takva pretpostavka morala je postojati, jer jedino ako nije bilo sinova, mogao je ubojica računati na nasljedstvo plemenštine ubijenoga.

Kćeri ili ženske uopće, dok su stajale u svojoj rodbinsko-dvornoj zajednici, bile su potpuni imovni dionici ili učesnici proizvodnje i potrošnje do svoje udaje ili smrti. Kako je to bilo, pokazat ću poslije. Dok je god rodbinsko-dvorna zajednica postojala, t. j. dok se ne bi diobom raspala, makar se u njoj nalazile i same ženske, u njoj su vladali gospodarsko-društveni odnosi društvene svojine. U tom smislu treba shvatiti čl. 36c o sestrama, pa tad potpuno odgovara čl. 33d Poljičkog statuta i društveno-gospodarskim odnosima rodbinsko-dvornih zajednica.

Čl. 33 nije sačuvan, kako iz svega slijedi, u prvotnom svom obliku. Pokazao sam, da je interpoliran stavak o »sodi ali provižiuu«, kao i da je brisan čitav čl. 33d. To se zgodilo negdje prije XV./XVI. stoljeća pod utjecajem individualnog prava, koje je postepeno preko Splita i Venecije prodiralo u Poljica.

b) Odnosi društvene svojine

Utvrdivši tekst čl. 33 može se prijeći i na njegovu naučnu upotrebu. Taj član u prvom redu ima na umu imovne odnose ili imovno običajno pravo poljičkih rodbinsko-dvornih zajednica. Držim, da je ta činjenica izvan svake sumnje. Čl. 56b i 59a Poljičkog statuta, koje sam prije obradio, imaju pred očima diobu općina, a s tim i odnose društvene svojine seoskih zajednica. Član 33. istog statuta ima pred očima diobu društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica, kako će to potvrditi analiza teksta toga člana 33.

U riječima čl. 33a: »Gdi se dile brata bližna ili daona, ili sinovi od oca ili ini bližika«, spomenuta je četverovrsna dioba. Najprije dioba »braće bližnje«,

pa ona »braće daone«, treća *sinova od oca* i četvrta *sinova od bližika*. Promotrit ću ih redom.

U čl. 62 Poljičkog statuta zabilježena su »braća bližnja ili daona ili vrvna« u vezi s diobom plemenština. Postepenost između tu nabrojene braće jasna je, a vidi se i iz čl. 36a, b, c. Tako čl. 36 »braća prisna« nisu drugo nego »braća bližnja« čl. 33a i 62 ili braća rođena. Zato čl. 33a predviđa diobu rodbinsko-dvorne zajednice, koju je sačinjavalo više *rođene braće*. »Braća daona« čl. 33a i 62, to su »braća neprem prisna« čl. 36b ili *rodaci*, članovi pobočnih loza, koji potječu od zajedničkog pretka. »Braću vrvnu«, što je potpuno ispravno, čl. 33a ni ne spominje, jer ta ne pripadaju u pravni pojam sastava pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, oni su izvan kruga društveno-gospodarskih odnosa rodbinsko-dvornih zajednica.

Po sebi kod *braće daone* javlja se pitanje, do kojeg su stepena ona mogla sezati u pobočnim lozama. U stastavu pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, pitanje sezanja rodbinske veze između *braće daone*, ovdje je za sada bez važnosti. Zbog odnosa imovne opće društvene svojine, koja je bila osnovni izvor svih društveno-gospodarskih odnosa unutar pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica, stepeni rodstva u njima nisu igrali nikakvu ulogu. Zato sezanje stepena *braće daone* u imovnim odnosima unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice nije bilo ničim ograničeno. Dok su god krvni rođaci dalji od rođene braće živjeli u jednoj rodbinsko-dvornoj zajednici imovno nerazdijeljeni, oni su bili *braća daona*. Zato riječ »di se dile brata daona« ne znači drugo nego slučaj, u kojem se dijeli *porodična zajednica*, pričem krvna veza zbog proizvodnih odnosa društvene svojine ne igra nikakvu ulogu.

2.

Ktomu čl. 33a govori i o diobi, u kojoj bi se dijelili »sinovi od oca ili ini bližika«. ⁵⁵ Jasna je činjenica mogućnosti diobe sinova od oca, ali nije ona *sinova od »ini bližika«*. *Bližika* se spominje i u čl. 100c, za koji sam utvrdio da potječe negdje iz druge polovice XVIII. stoljeća. Čl. 100c isključuje udovicu od nasljedstva poslije smrti njenih sinova. Red nasljedstva u takvu slučaju bio bi: živa braća, a ako tih nema, sestre; ako i tih nema, tad »ostaje njojovoj bližici«. Ta *bližika* nije drugo nego »ini dionici« čl. 33c, a to su po tom članu oni, koji nisu rođena braća nego braća daona ili druga krvlju povezana rodbina unutar jedne rodbinsko-dvorne zajednice.

Tu se javlja pitanje, kako može biti diobe između *sinova* i »ini bližika«. To je bilo nerazumljivo i poznijim prepisivačima Poljičkog statuta. Tako rukopisi *ab²e²*, zavisni o glavnom rukopisu, imaju »ini bližike«, a *bcd »ina bližika«*. Jedino glavni rukopis imao je »ini bližika«. Te izmjene pokazuju, da je u navedenom stavku o diobi sinova »od oca ili ini bližika«, posljednje bilo nerazumljivo i poznijim prepisivačima Poljičkog statuta, pa su zbog toga i nastale

⁵⁵ N. d. XV. 157. Tačnijim pregledom samog rukopisa napisano je u bližika *a*, ali je prvi ravni potez od *a* uvelike produljen preko okomitoga drugoga poteza, tako da se čini *e*, ali nije nego *a*.

razne varijante.⁵⁶ Mnogo se sličnih ispravaka i izmjena nalazi u svim rukopisima Poljičkog statuta. Uza sve to, u koliko se god može, treba ostati kod teksta glavnog rukopisa. V. Jagić⁵⁷ o tome za Poljički statut piše: »... malo ne svagdje najbolje je i najispravnije ono čitanje, što ga daje glavni rukopis, a odstupanje onijeh drugih tekstova dokazuje samo toliko, da potonji prepisivači, e da bi dotjerali do kakva-takva smisla, mijenjahu i izvlaču riječi i izreke, nagađajući svak po svome, što bi ono moglo značiti«. V. Jagić držeći se toga, pravilno je postupao ostavivši u tekstu »ini bližika«, premda bi na prvi pogled to izgledalo nesmisao. Tako uzevši, da bi tu stajalo »ina bližika« ili »ini bližike«, bilo bi sasna suvišno, jer je dioba tih već sadržana u onoj »braće daone«.

Smisao je onoga »gdi se dile ... sinovi od oca ili ini(h) bližika«, dioba sinova od oca ili druge rodbine. Da je to tako i da je Jagić pravilno postupao ostavivši prvotni tekst, pokazuje čl. 17d Novigradskog zbornika. Po tom članu nevjesta u slučaju ponovne udaje, nije mogla u novu rodbinsku dvornu zajednicu, u koju je udajom prelazila, sobom povesti svoju i svog pokojnog prvog muža maloljetnu djecu. Ona su ostajala u rodbinsko-dvornoj zajednici njihova pokojnog oca sa svojom bližikom sve do punoljetnosti, t. j. do navršene 16. godine života. Ti sinovi postavši punoljetni, imali su pravo tražiti diobu imovine rodbinsko-dvorne zajednice, kojoj su oni po njihovu pok. ocu pripadali; mogli su se oni odijeliti od bližike. Tu važnu činjenicu, koju otkriva Novigradski zbornik, ima na umu čl. 33a Poljičkog statuta, kad navodi slučaj, u kojem se dijele »sinovi od ... ini bližika«. Naziv sinovi stoji u značenju *od maloljetnika postali punoljetni*.

Ta pak činjenica važan je prežitak uređenja prvobitnih rodbinskih zajednica. Po najstarijem pravu kod Rimljana, Germana⁵⁸ i drugih postojala je pravna ustanova skrbništva i skrbnika (tutor). Toga kod nas nije bilo. Po čl. 17d Novigradskog zbornika jasno se vidi, da ni u XVI. stoljeću nije postojala redovita ustanova skrbništva, što je posve razumljivo. Po odnosima društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica malodobna djeca, bez obzira bili im roditelji živi ili mrtvi, bila su potpuno ravnopravna svim punoljetnim članovima zajednice, kojoj su pripadali. To je potpuno u skladu s društveno-gospodarskim odnosima osnovanim na društvenoj svojini rodbinsko-dvornih zajednica. Skrbništvo bi tu bilo ne samo potpuno suvišno, nego i u suprotnosti s pojmom i činjenicom tih odnosa društvene svojine. Diobu takvih bivših maloljetnika ili sinova ima na umu čl. 33a Poljičkog statuta u riječima »sinovi« od »ini bližika«.

Time se iz početnog stavka čl. 33a Poljičkog statuta može zaključiti, da je mogla postojati dioba imovine pojedine rodbinsko-dvorne zajednice:

1. između rođene braće = *brata bližna*;

⁵⁶ T. Matić, *Statut der Poljica*, Wissen. Mitteilungen aus BH XII. Beč 1912. 343. prevodi: »oder andere Verwandte«; B. D. Grekov, *Polica* n. d. 225: »ili inie bližiki«. Prvotno značenje bližika bilo je ono članova jedne rodbinsko-dvorne zajednice, a poznije ono podionika, kako i danas u Docu Donjemu u Poljicima.

⁵⁷ N. d. XI.

⁵⁸ H. Planitz, *Germanische Rechtsgeschichte*, Berlin 1941. 28.

2. između rođaka = *brata daona*;
3. između roditelja i punoljetne djece;
4. kad maloljetni sinovi-sirote postanu punoljetni, između njih i ostalih članova.

Usto te diobe pokazuju, da su mogla postojati dva već spomenuta *teoretsko-vanjska* ili idealna oblika rodbinsko-dvornih zajednica, onaj *kućne* i drugi *porodične zajednice*; prvi oblik ima na umu čl. 33a Poljičkog statuta u onom »sinovi od oca«, a u svim drugim slučajevima čl. 33a, c govor je o porodičnoj zajednici.

3.

U čl. 36a, c nalazi se jasno svjedočanstvo proizvodnih odnosa društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica. Poljički statut pruža mnoge neposredne dokaze, ne samo da su takvi odnosi društvene svojine postojali unutar hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica u Srednjem vijeku, nego i kakvi su društveno-gospodarski odnosi bili s njom u vezi. Tako po čl. 33a sve pokretno i nepokretno unutar pojedine od tih zajednica pri diobi dijelil se »na glave«. Kod diobe *na glave* svakom pojedinom živom članu jedne takve zajednice, koja se dijelila, pripadao je jednak dio. Dioba *na glave* po sebi neposredno pokazuje na društvenu svojinu, po kojoj tu nije igrala ni najmanju ulogu niti se u čemu uzimala u obzir krvna povezanost, rodbinski odnosi, stepeni, dob, spol članova i sl. To je potpuno u skladu i sa čl. 33c Poljičkog statuta. Po tom članu unutar pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica mogla su živjeti »brata ali ini dionici«. Ono »brata« tu su *braća bližnja* (rođena), a *dionici* su »braća daona« čl. 33a.

Ktomu čl. 33c sadržava najdragocjenije podatke običajnog prava, one potpune društvene svojine imovine rodbinsko-dvornih zajednica. U čl. 33c stoji, da dok se god jedna rodbinsko-dvorna zajednica ne podijeli, u prvom redu po čl. 49a Poljičkog statuta dok se ne podijeli plemenština, »tada im e sve zajedno, i dobro i zlo, i korist i šteta, i duzi komu su dužni i tko e nim dužan, to ime zajedno općeno...« Svim članovima dakle unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice bilo je sve »zajedno općeno«, t. j. svaka rodbinsko-dvorna zajednica po društvenoj svojini zajedničke imovine bila je u pravom smislu proizvodno-potrošačka zajednica.

Ktomu je pojedina rodbinsko-dvorna zajednica, kao sama ustanova, a ne njeni članovi, bila nosilac, osnov i izvor odnosa društvene svojine. Osim što to istječe iz svega dosada iznesenog, daje se također zaključiti iz čl. 59c Poljičkog statuta, koji glasi »Tko bi imio u odnomu selu ali u kotaru toga sela zemlu popolnu ali jih veće, a ne imao sada ni podvornice, tada i onada i kada one zemle teži i ore, dotle je volan volove u gaju napasti, dokle se težak priobue«. Tu se svakako radi o *selu* = seoskoj zajednici i o *gaju* = općini, koja je još bila društvena svojina seoske zajednice. U pitanju je jedino »popolna zemla«. Tu je u pitanju *oranica* bez obzira bila ona plemenština vrvna ili ona u širem smislu. Nju je mogao imati pripadnik jedne vanjske seoske zajednice, što je značajno i važno za društveni razvoj, jer pokazuje, da

je razvojem došlo do toga, da sve plemenštine nisu morale pripadati samo rodbinsko-dvornim zajednicama unutar kotara jedne seoske zajednice, kako je to bilo nekada na početku. Ktomu je to znak odstupanja društvene svojine u pravcu one individualne, jer imalac plemenštine, pa i one vrvne ili u užem smislu, u seoskoj zajednici nije time ujedno bio i član te uživao sva prava u toj seoskoj zajednici. To posljednje pravo čl. 59c izričito povezuje s držanjem »sâda i podvornice«, a ne plemenštine. Po tome su sâd i podvornica, dotično te dvije ustanove skupa s dvornim mjestom ili *pojedina rodbinsko-dvorna zajednica bila osnov i izvor društveno-gospodarskih odnosa u seoskim zajednicama*.

Po svemu, još kasno u Srednjem vijeku kod nas je rodbinsko-dvorna zajednica bila i ostala u *osnovi* onakva, kakva je bila i u vremenu prvobitnih rodbinskih zajednica, u plemenu. Zato u hrvatskim rodbinsko-dvornim zajednicama, bar onim po doseljenju:

1. nije bilo individualnog vlasništva, nego je cjelokupna imovina pojedine bila u svemu obuhvaćena proizvodnim odnosima društvene svojine;
2. proizvodni osnov odnosa bili su imovne stvari ili predmeti, a ne osobe;
3. članovi su imovinu samo držali, njom upravljali, upotrebljavali je, iskorišćivali i uživali;
4. postepenim razvojem proizvodnih snaga popuštaju društveno-gospodarski odnosi osnovani na osnovama društvene svojine i mijеšaju se sve većma sa onim individualne svojine.

c) Društvena svojina i članovi dvorne zajednice

U društveno-gospodarskim odnosima rodbinsko-dvornih zajednica Hrvata, u čemu oni nisu izuzetak, od doseljenja nadalje društvenim razvojem dolazilo je u odnosima prvotne društvene svojine do shvatljivog odstupanja. U čemu, kako i zašto je dolazilo do tog odstupanja, koje i kakve su se javljale razlike u pojedinostima, treba po mogućnosti obraditi.

Za proizvodne odnose unutar hrvatskih srednjovjekovnih rodbinsko-dvornih zajednica, Poljički statut a i druge isprave ne pružaju pouzdanih i jasnih podataka. Zato bi po samim tim izvorima u imovno-proizvodnim odnosima ili običajnom pravu, o kojemu je govor, bilo mnogo praznina i nejasnoća. Ali će tu prazninu umnogom ispuniti Novigradski zbornik. Rasvijetlit će mnogu tamu i popuniti praznine bar osnova srednjovjekovnog hrvatskog imovnog običajnog prava, osobito onog unutar rodbinsko-dvornih zajednica, poznijeg, a po prežicima i ranog doba.

1.

U čl. 33a Poljičkog statuta općenito se navedeni subjekti diobe unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice i bili bi: sinovi, otac, rođena braća i rođaci, ali uz ogradu »kim se podoba razdiliti«. Riječima »kim se podoba« s jedne strane izražena je sloboda diobe, a s druge, da je moglo biti i zakonitih

ograničenja, kao i zapreka. U tom pravcu Poljički statut ne pruža ništa, a Novigradski zbornik ima dosta gradiva.

U čl. 1 Novigradskog zbornika govori se neposredno o *diobi rodbinsko-dvorne zajednice*. Dioba se mogla izvršiti ili na zahtjev sinova od oca – čl. 1a – ili oca od sinova – čl. 1b; k tomu, ukoliko je to moglo biti dobrovoljno i sporazumno, moglo je biti i prisilno. U posljednjem slučaju ili zbog krivnje oca ili sinova. U slučaju dobrovoljne diobe, kao i one, do koje bi došlo krivnjom oca, cjelokupna imovina jedne rodbinsko-dvorne zajednice, pokretna kao i nepokretna, dijelila se tako, da je otac pojedinom sinu davao »dio od svega kao i sebi samomu«, t. j. dijelilo se *na glave*, čl. 33a Poljičkog statuta.

Ako bi pak jedan ili više sinova tražili diobu, a tomu otac nije dao povoda ni bio krivac, nije morao na to pristati. Ako bi usprkos tome sin ostavljao svoju matičnu rodbinsko-dvornu zajednicu, otac mu nije bio dužan dati ništa drugo nego samo *motiku, sjekiru i uže*. To bi bio sadržaj čl. 1 Novigradskog zbornika, iz kojega se dađu izvesti važne činjenice imovnih odnosa ili imovnog običajnog prava hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica.

Na čelu pojedine kućne zajednice stajao je otac, kome su pripadala posebna prava. O njemu je, redovito uzevši, zavisila dioba, a ne o sinovima, usprkos društvenoj svojini unutar rodbinsko-dvorne zajednice. Ako bi otac slabo upravljao imovinom svoje rodbinsko-dvorne zajednice ili loše postupao sa sinovima, u tom slučaju sinovi, bilo da se imovina ne upropasti, bilo da se zaštite od očeve pakosti, mogli su tražiti i dobiti diobu. Naprotiv, ako otac nije bio krivac, a sinovi bi tražili diobu i dio, otac nije morao to učiniti ni dati im dio imovine. Dapače po riječima čl. 1b: »Ako bi ih (sinove) otac tjerao bez uzroka sinova«, po onome »bez uzroka sinova« slijedi, da je otac mogao sinove radi počinjenih krivica, nerada, nedostojnog postupanja u kući ili vani, bez dijela otjerati. Zbog toga, što je pravo na diobu i na dio sinova unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice bilo povezano i zavisilo o krivnji jednako oca kao i sinova, bez drugoga slijedi: 1. da otac nije u svojoj rodbinsko-dvornoj zajednici bio gospodar u smislu *pater familias* rimskog prava, nego ograničen imovnim proizvodnim odnosima društvene svojine, na kojima su te zajednice još počivale; 2. premda Novigradski zbornik ništa ne kaže, ipak je jasno, da je krivnju oca ili sinova morao utvrditi nadležni sud; u slučaju krivnje očeve, prisiliti ga da provede diobu, a u onom krivnje sinova, istu spriječiti. Za ta ograničenja kratko je kazano u čl. 33a Poljičkog statuta: »kim se podoba razdiliti«.

Po svemu tome otac je u rodbinsko-dvornim zajednicama bio *starješina*. Vodio je gospodarsku i društvenu upravu, pazio na mir i poredak; zastupao svoju zajednicu u svim pitanjima i poslovima u odnosu članova i imovine svoje rodbinsko-dvorne zajednice sa članovima i imovinom susjednih rodbinsko-dvornih zajednica; predstavljao svoju rodbinsko-dvornu zajednicu na skupštinama svoje seoske zajednice, svog plemena, župe, saveza plemena i sl.; jednako pred svima sudovima i vlastima.

Čl. 1 Novigradskog zbornika jasno je svjedočanstvo, što je bio otac u hrvatskim srednjovjekovnim rodbinsko-dvornim zajednicama; njegova je vlast već postepeno rasla, ali je bila još daleko od vlasti rimskog *pater familias*.

2.

Značajna je i druga odredba čl. 1a Novigradskog zbornika. U pitanju je slučaj traženja diobe sa strane sinova, koji su ili bili već napustili ili namjeravali napustiti rodnu dvornu zajednicu, a otac nije hito pristati na diobu. Ako bi usprkos tomu sinovi napustili tu zajednicu, otac im nije bio dužan dati drugo nego *motiku, sjekiru i uže*. Hrvatsko običajno pravo tražilo je to oruđe, i sa predajom toga *sin bi potpuno zauvijek prestao biti član svoje dotadanje rodbinsko-dvorne zajednice; izgubio bi zauvijek sva imovna prava u njoj*. Budući da se tu radi o najprimitivnijem i prvotnom oruđu čovjeka uopće, sigurno je i taj običaj davanja tog oruđa sinu pri prisilnom odjeljivanju prežitak iz pradavnih vremena, onog prvobitnih rodbinskih zajednica, u kojima su Hrvati davno živjeli u Zakarpaću. Da li je taj običaj zabilježen i negdje drugdje, nije mi poznato.

Razumljivo je, da se taj običaj predaje motike, sjekire i užeta tako dugo sačuvao. Odijeljeni sin mogao je upravo tim oruđem stvoriti obradivu zemlju i tako osnovati svoju novu rodbinsko-dvornu zajednicu. Tim oruđem je čovjek u vremenu prvobitnih rodbinskih zajednica sjekao, čistio i krčio šumu, stvarajući oranice za sjetvu i prehranu, kao i gradeći nastambe. Tako je mogao raditi i u Srednjem vijeku svaki onaj, tko je napuštao bez dijela svoju matičnu rodbinsko-dvornu zajednicu. Slično kao prije u Zakarpaću, u novoj postojbini bilo je mnogo tzv. ničijeg zemljišta. Bilo ga je posvuda na Zapadu, a po čl. 43 Novigradskog zbornika dokasna i u Hrvatskoj. Prvotno bila su to na Zapadu narodna, a poslije državna ili vladarska dobra.⁵⁹ To se posljednje u Hrvatskoj Srednjega vijeka nije dogodilo. Po Poljičkom statutu najšira i jedina društvena ustanova, koja je imala zajednička zemljišta, *općine*, bila je seoska zajednica. Naprotiv, nije bilo *općina*, koje bi pripadale poljičkom plemenu ili čitavim Poljicima. Za Poljica je to razumljivo. Zbog konfiguracije tla i ograničenog prostora, Poljičani su od početka bili prisiljeni upotrebljavati i iskorišćivati sve, bilo to za obradu bilo za ispašu. Suvišnog zemljišta u Poljicima nije bilo. Ali tako nije bilo u mnogim drugim krajevima srednjovjekovne Hrvatske. Bilo je predjela, kojima je pretjecalo zemljišnog prostora, kao u krajevima između Knina i Nina. Zato su po Novigradskom zborniku u tim krajevima postojale dvije vrste *općina (comune)*. Po čl. 46 Novigradskog zbornika bile su *općine* seoskih zajednica, a po čl. 43 one opće, t. j. ničije, ali ni vladarske ni državne. Nažalost prevodilac obje vrste zove istim nazivom *comune*. Da one opće općine nisu bile državno dobro, može se posredno zaključiti po tome, što u Novigradskom zborniku nije istaknuto pravo države na te općine, a da su one njoj pripadale, bilo bi to učinjeno, pogotovo jer se radilo o pravu nadležne mletačke vlasti. Tako su i te šire ili *ničije općine*, kao zemljišta, prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica; sigurno su, kako ću poslije pokazati, igrale veliku ulogu ne samo u onodobnom općem gospodarstvu slobodom upotrebe, nego i pri postanku i stvaranju novih rodbinsko-dvornih zajednica, a s tim širenju naselja i pučanstva.

⁵⁹ F. Engels, *Die Mark* n. d. 64.

3.

Po samom članu 1 Novigradskog zbornika, jer se isključivo govori o dionbenim odnosima imovine između oca i sinova, moglo bi se zaključiti, da ženski članovi u rodbinsko-dvornim zajednicama Srednjega vijeka u Hrvatskoj nisu imali nikakvih stvarnih imovnih prava. O imovnom pravu ženskih članova Poljički statut ništa određeno ne kaže, na što sam već upozorio, a ni drugi naši dosada poznati izvori. Malo se zato znalo o imovnim, a tad i svim drugim pravima i odnosima ženskih članova unutar rodbinsko-dvornih zajednica. Sve je bilo neodređeno i nejasno. Ali će Novigradski zbornik mnogo toga otkriti, razjasniti i kazati.

O pravima ženskih članova unutar pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica govore članovi 2, 3, 4, 5, 17, 18 i 26 Novigradskog zbornika. Čl. 2 nastavlja s diobom rodbinsko-dvorne zajednice uzimajući u obzir dvostruki slučaj. Prvi bi bio onaj diobe majke, sinova i kćeri po smrti oca – član 2a – a, drugi diobe braće i sestara po smrti oca i majke – čl. 2bcde.

Po čl. 2a majka nije mogla uskratiti diobu sinovima, dok je po čl. 1. otac to mogao učiniti. Po tome, za žive majke sinovi su se mogli slobodno i po volji razdijeliti, kad su god htjeli, majka im to nije mogla uskratiti. Naprotiv, otac je mogao i silom odijeliti sinove, a majka to nije mogla. Uz ta negativna načela hrvatskog majčinog običajnog prava, čl. 2a sadržava i važne pozitivne. Tako, jer je u tom članu istaknuto, da majka »ne može im (t. j. sinovima) uskratiti« diobu, dalo bi se zaključivati, a to je važno, da je po smrti muževljevoj njegova udova preuzimala ulogu kućnog starješine. Da taj običaj nije postojao, tog ograničenja u tom članu ne bi ni bilo. U tom članu još stoji, da majka daje »sinovima i kćerama dio kao i sebi«. Iz toga pak slijedi: 1. da je majka provodila diobu; 2. da su u diobi zakonito sudjelovali, i to s jednakim dijelom, svi članovi jedne rodbinsko-dvorne zajednice, bez razlike sve ženske jednako kao i muški. To potpuno odgovara onom u čl. 33a Poljičkog statuta, u komu je kratko kazano, da su se kod diobe svega pokretnog i nepokretnog pojedine rodbinsko-dvorne zajednice dijelile *na glave*. To pak znači po ukupnom broju svih članova, bez razlike i kolektivno; dakle i *ženski članovi bili su pravi dionici, nosioci i subjekti »držanja« društvene svojine*.

4.

Diobom imovine matične rodbinsko-dvorne zajednice, svi dionici nisu postajali jednakopravni imovni subjekti dobivenog pri diobi dijela. Doduše u čl. 33b Poljičkog statuta kazano je: »I kada se razdile pravo, kada ima svak svoje držati«, a u čl. 33c »tada e svakomu svoj dio«. Pod tim riječima, koje pokazuju na starinu, o vlasništvu nema ni govora; radi se samo o držanju svog dobivenog dijela. Pitanje je, kako i dokle je pojedinac *držao* svoj dobiveni dio.

Budući da je po čl. 2a Novigradskog zbornika majka bila dužna dati pojedinim sinovima i kćerima dio »kao i sebi«, bila je i ona ravnopravni dionik

imovine rodbinsko-dvorne zajednice. Ali je po čl. 17 Novigradskog zbornika majka u raspolaganju tim svojim dijelom bila ograničena. Po čl. 17a djeveri redovito nisu smjeli međusobno podijeliti dio udove pokojnog njihova brata; ona je dio dobivala, imala i držala ga. Odmah su zatim u čl. 17b navedeni slučajevi, kad su djeveri, a pogotovo sinovi mogli udovu, dotično majku, lišiti dijela. To se moglo u slučaju njene preudaje ili nemoralna življenja. Iz toga slijedi, da majka, premda je bila dionik, ipak nije postajala vlasnik, a što je po sebi razumljivo, jer društvena svojina isključuje individualno vlasništvo; ona je samo bila uživatelj dobivenog dijela pri diobi; taj je dio držala do smrti, ponovne udaje ili zakonitog oduzimanja sa strane sinova. Jednim od tog troga majčin dio prelazio je na njene sinove; ako tih sinova nije bilo, prelazio je na kćeri, a ako nije bilo njih, na bližiku. Sve je to potpuno u suprotnosti sa čl. 100 Poljičkog statuta, što je razumljivo, jer je taj član nastao kasno, u vrijeme prevage individualnog vlasništva u Poljicima.⁶⁰

Slično je bilo i s dijelom drugih ženskih članova, kćeri ili sestara. Po čl. 2a Novigradskog zbornika one su dobivale dio, koji im je pripadao u diobi *na glave*. Ali u čl. 2d jasno stoji, da je pojedinoj taj dio pripadao do udaje, poslije koje »braća neka podijele njen dio između sebe«. To slijedi i iz čl. 3a, c, po kojima su sestre kao i majke bile samo privremeni uživaoci svog dijela, sestre kao i majke do udaje ili smrti; a jer se nemoralno življenje sestara ne spominje kao razlog gubitka dijela, u takvu slučaju one ga nisu ni gubile.

Pri ovom se javlja pitanje, na koje sa potpunom sigurnošću nešto određene ne mogu kazati. To je, da li su pojedini ženski dionici poslije izvršene diobe jedne rodbinsko-dvorne zajednice, mogli uzeti svoj dio i na njemu zasebno živjeti? Ili su morali za živa oca ili majke s njima živjeti? Ili su po smrti roditelja mogli živjeti sa kojim od braće?

Pri diobi za živa oca po čl. 1, jer o ženskima ništa ne govori, nego samo o muškima, koji traže diobu, svi ženski članovi, majka i kćeri, zastalno su ostajale s ocem. Po sadržaju čl. 2a Novigradskog zbornika majka se mogla odijeliti od sinova i kćeri, i to po riječima »ako bi se majka dijelila sa sinovima i kćerima«, slijedi, da je udova mogla živjeti podijeljeno na svom dijelu. A budući da u čl. 17a stoji, da djeveri nevjesti, a tim i majci, »ne mogu joj podijeliti muževlji dio«, može se zaključiti, da je udova ostajala na svom, dotično muževljem dijelu. Sestre su se po čl. 2a mogle odijeliti od majke, a u čl. 3a stoji: »kada se dijele braća, koja imaju imanja, i imajući sestara, njima se ne mora dati dio imanja«. Uzevši ta oba slučaja čl. 2a i 3a skupa može se zaključiti, da je sestrama pripadalo pravo na jednak dio kao i braći, jedino je zavisilo o braći, hoće li pri diobi i sestre dobiti stvarni dio i na njemu živjeti, ili će se pojedina po volji priključiti jednemu od muških podionika. Na taj način bilo bi razjašnjeno također prividno nesuglasje između čl. 33a Poljičkog statuta, koji kaže, da se cjelokupna imovina dijeli na glave i čl. 33d Poljičkog statuta da »sestre ne imadu dil kad imaju brati ili od nji ostatak potomke.

⁶⁰ Up. prije 83-84.

Svakako nijedan ženski član, majka, kćeri ili sestre *na dijelovima u diobi* dobivenim nisu mogle osnovati pravu rodbinsko-dvornu zajednicu, nije bilo domazetstva. S muškim članovima rodbinsko-dvornih zajednica bilo je inače. Dobivši bilo koji muški član diobom rodbinsko-dvorne zajednice svoj dio, na njemu je on osnivao novu posebnu rodbinsko-dvornu zajednicu. Neposredni je to prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica po očinstvu.

Utome je glavna oznaka razlike između imovnog prava muškaraca od prava ženskih u rodbinsko-dvornim zajednicama. Sporedne pak oznake iznijet ću prigodice u nastavku.

Po svemu tome srednjovjekovne hrvatske rodbinsko-dvorne zajednice još su stajale na osnovama prežitaka imovno-društvene svojine, a i drugih društvenih odnosa, u kojima se u njima živjelo u vrijeme prvobitnih rodbinskih zajednica. Dok je jedna rodbinsko-dvorna zajednica bila još na okupu, ona je kao takva, zbog društvene svojine osnove i izvora svih proizvodnih odnosa, bila potpuno zasebna proizvodno-potrošačka zajednica. U slučaju pak diobe, pojedini je muški i ženski član odnosio svoj dio, onaj *na glave*; jedino što su muški članovi na dobivenom dijelu osnivali nove rodbinsko-dvorne zajednice, a naprotiv kod žena to se nije nikada moglo dogoditi. Prežitak je to vrlo značajan iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica. *Pribraćenja*⁶¹ moglo je biti ali *domazetstva* nikako.

5.

U vezi sa ženskim dionicima javlja se ovdje i pitanje miraza, koji bi udanbenica dobila od svoje matične rodbinsko-dvorne zajednice i donijela u muževlju. U vrijeme prvobitnih rodbinskih zajednica vrijedilo je osnovno i sveto pravilo, da su nekretnine ostajale trajno i uvijek u rodbinskoj dvornoj zajednici, u kojoj su se nalazile. Zato se miraz žena nikada i ni u jednom slučaju nije mogao sastojati od nekretnina, kako se to vidi iz čl. 2c i 3d Novigradskog zbornika. Po čl. 2c braća su bila dužna pri udaji sestara »između sebe dati joj odjeću, obući je prema mogućnosti i kako bi se dolikovalo, a braća neka podijele njen dio između sebe«. Slično čl. 3d »da joj moraju dati odjeću od imanja, kako joj dolikuje«. S tim je potpuno u skladu i čl. 33d Poljičkog statuta. Po tom članu sestre, ako bi imale braće ili od braće muških potomaka, nisu imale dijela, nego samo »ruho i obrok na odaju«.⁶² To pak ne znači drugo, nego da joj daju odjevne predmete i prirede pirovanje pri udaji.

U srednjovjekovnim hrvatskim dvornim zajednicama po običajnom pravu, koji je prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica, majka bi ostavivši svoju očinsku rodbinsko-dvornu zajednicu, izgubila sva imovna prava u njoj. Međutim, ona bi ta prava dobila u dvornoj zajednici muževljevoj,

⁶¹ M. Barada, *Lapčani* n. d. 480s, 524, 525.

⁶² V. Jagić n. d. u *Rječniku* ispušta *obrok*, a T. Matić n. d. čitav d., B. D. Grekov n. d. 225 u tekst unijevši d, *obrok* prevodi *pridaṇmoe* = miraz. Tu pak *obrok* znači svadbenu gozbu, pir.

postavši njen u svemu ravnopravni član. Pri udaji po običajnom pravu, sadržanom u čl. 2ade, 3b, 17bc i 18 Novigradskog zbornika žena je donosila u muževlju zajednicu jedino udadbenu opremu. Ta je pak u čl. 2ae i 17be označena s »odjećam ili miraz« (*vestimenta o dote*), a u čl. 2d i 3b samo odjećom. Po čl. 17c žena je pri udaji mogla donijeti i životinja, što čl. 17c zove mirazom (*dote*). Zato se pod odjećom (*vestimenti*) podrazumijevaju ne samo usko uzevši tjelesno-odjevni predmeti, nego i oni u širem smislu, kao posteljina i sl. Pod mirazom podrazumijevaju se novac, nakiti, životinje i sl.

Važno je upozoriti, da je pri udaji žena mogla mužu i životinju dovesti za miraz, ali zemljišta nikako. To zato, jer je zemljište kao društvena imovina bilo osnov rodbinsko-dvornih zajednica i trajno ostajalo u njoj. Životinja nije pripadala imovnoj osnovi rodbinsko-dvornih zajednica, nego nadgradnji, pa je udadbenica mogla životinju iz svoje rodbinsko-dvorne zajednice povesti u muževlju. Sve je pak to potpuno u skladu sa već prije istaknutim, da su Slaveni, otkad se za njih zna, bili društveno-gospodarski u prvom redu poljodjelci.

Po hrvatskog običajnom pravu oprema udadbenice nije postajala svojina muža, nego je ostajala uvijek svojina žene, koja ju je donijela. To zato, jer se sastojala od ruha, a to je u osnovi smatrano kao »pratež« (čl. 71b i 77 Poljičkog statuta) ili *lična svojina*. Po čl. 2a Novigradskog zbornika pri diobi sinova i kćeri s majkom, sve se dijelilo, izuzevši majčin »miraz ili odjeću«. Po čl. 17b Novigradskog zbornika u slučaju, da su udovicu tjerali iz muževlje rodbinsko-dvorne zajednice radi njena nedolična života, nisu joj bili dužni dati ništa drugo nego njeno *ruho* i *miraz*, t. j. ono, što je pri udaji bila sobom donijela. Ako bi od njena miraza bilo nešto potrošeno, morali su joj to nadoknaditi. Ktomu po čl. 17bc udovici je bilo potpuno slobodno udati se i pritom ju je morala muževlja rodbinsko-dvorna zajednica »časno opremiti«, t. j. prirediti svadbu i dati joj njenu »odjeću i miraz«.

Po čl. 17bc drugačije se postupalo pri odlasku udovice, koja se »časno« preudavala, od one, koju su tjerali. Tako po čl. 17b posljednju su morali namiriti odjećom i mirazom u količini, koliko je bila ona sobom donijela. Onoj prvoj pak po čl. 17c morali su dati i od tzv. *prinove* ili porasta u blagu, kojega je bila pri udaji sobom donijela. Ako je blago paslo u zajednici s kućnim blagom i postojala posebna pogodba, koliko je od prinove pripadalo ženi, prema toj pogodbi morali su joj pri preudaji i dati; ako pak te pogodbe nije bilo, dobivala je samo polovicu od prinove.

Žena je do svoje smrti bila vlasnica udadbene opreme, koju je u muževlju rodbinsko-dvornu zajednicu donijela. Po čl. 2e Novigradskog zbornika majka je na smrti mogla tu opremu ostaviti, komu je u svojoj užoj porodici htjela. Premda u čl. 2e nije izričito kazano, da se radi o članovima njene porodice, to slijedi iz sadržaja čitavog čl. 2, u kojemu se radi isključivo o diobi imovine rodbinsko-dvorne zajednice. Ako pak majka ne bi ništa odredila, komu ostavlja svoju udadbenu opremu, pripala bi ona kćerima. U slučaju da ne bi bilo kćeri, po čl. 18 Novigradskog zbornika u suglasju s čl. 2e, žena je mogla miraz po volji ostaviti mužu ili sinovima. Ako pak žena to ne bi učinila, ženin je

miraz pripadao mužu, ali uz važna ograničenja. Muž je miraz samo plodouživao, a po njegovoj smrti miraz bi pripao od sinova samo onima, koji bi oca preživjeli. Značajno je, da miraz nije išao dalje od sinova, nego ako tih nije bilo, po smrti muža i sinova vraćala se udadbena oprema u očinsku rodbinsko-dvornu zajednicu, iz koje je majka nju bila donijela.

O imovnom pravu udovica, govori i Poljički statut u čl. 100, o kojem sam već govorio i utvrdio, da je nastao u drugoj polovici XVIII. st.⁶³ Uporedivši taj čl. 100 Poljičkog statuta sa čl. 2ade, 3b, 17bc i 18 Novigradskog zbornika, oni će se u nečemu slagati, ali u mnogom i u samoj osnovi također i razilaziti. Po čl. 100a Poljičkog statuta udovici, koja je imala djece, pripadalo je pravo prehrane do smrti, ali uz uvjet, da bi stanovala, i to »pošteno« s djecom »na dobru muža svoga« ili »na muževlju«. Po čl. 2 Novigradskog zbornika majka je bila ravnopravni član muževlje rodbinsko-dvorne zajednice, a po navedenim riječima čl. 100a ona to više nije bila; pripadala joj je samo hrana-rina. Na prvi pogled vidi se, da je čl. 100a sastavljen na sasma drugoj pravnoj osnovi od Novigradskog zbornika. Osnova je čl. 100 individualno vlasništvo oca. Uza sve to, pravo prehrane udovice u kući pokojnog muža po čl. 100a uvjetovano je potpuno jednako kao i u čl. 17b Novigradskog zbornika, a to je njenim moralnim udovičkim životom – stari prežitak. Po čl. 100b Poljičkog statuta slično sa čl. 17c Novigradskog zbornika, udovica u slučaju preudaje mogla je jedino i samo da »vazme dotu, koju je k njemu bila donila«. Po čl. 17bd Novigradskog zbornika pri preudaji pripadao je udovici potpuno onoliki miraz, koliki je bila donijela, usto naknada potrošenoga i dio od prinove. Po riječima čl. 100b Poljičkog statuta »koja (dota) se nađe nepotračena«, stvar je s mirazom potpuno drugačija. Pri preudaji po tome pripadalo je udovici samo ono, što je od njena donesenog miraza još bilo ostalo. Ktomu po istom čl. 100b nosila je i po koju malenkost (*bagatelu*), koju »bi joj isti muž ostavio po testamentu«. Dakle u vrijeme postanka čl. 100 u Poljicima bilo je prevladalo individualno vlasništvo oca i s tim nužno spojeno oporučno raspolaganje imovinom, čega Novigradski zbornik još ne poznaje. Ipak u odjeljku c tog čl. 100 još se vide tragovi starih proizvodnih odnosa društvene svojine. Ako po tom čl. 100c umre udovici sin, ona od njega ništa ne baštini nego njegova braća; ako nema braće, tad sestre; ako ni tih nema, imovina vmrloga sina pripada »bližici a ne materi«. Tad isti čl. 100c nastavlja, da je udovi ipak pripadalo plodouživanje sinovlje imovine, dok se ne bi udala ili ako bi »pošteno« živjela do smrti.

Po svemu prastari proizvodni odnosi društvene svojine nekadašnjih hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica od postanka Novigradskog zbornika g. 1551. do u XVIII. stoljeće uvelike su odstupili pred individualnim vlasništvom. Upravo to je doba najjačih borbi s Turcima, njihovih prodora i osvajanja, kao i seljenja našeg naroda. To je vrijeme turskog i mletačkog gospodstva na tlu nekadašnje srednjovjekovne Hrvatske, a stim i raspadanja starohrvatskih društveno-gospodarskih zajednica i njihova običajnog prava osnovanog na odnosima društvene svojine imovine.

⁶³ Up. prije str. 83–85.

U pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama moglo je biti i vanbračne djece. Mogla su ona potjecati od oca, braće ili sestara. Po prastarom običajnom pravu vanbračna djeca između slobodnih bila su slobodna i redovito su pripadala rodbinsko-dvornoj zajednici, u kojoj su se rodila, bila to zajednica oca ili majke. Zato je u svakoj rodbinsko-dvornoj zajednici moglo biti vanbračne djece, ali više po ženskim nego po muškim članovima. Vanbračna djeca muških članova, to su bila ili ona, koja bi se u rodbinsko-dvornoj zajednici rodila od prilježnice, ili ona, koju bi otac, a s dopuštanjem oca i sin, ne samo svojim priznao, nego i uveo u svoju zajednicu, pribratio.

Vanbračno dijete udovice redovito nije ostajalo u muževljoj rodbinsko-dvornoj zajednici. U prvom redu zato, jer po prastarom običaju vanbračna djeca ženina pripadala su po sebi rodbinsko-dvornoj zajednici majke. K tomu po čl. 17b Novigradskog zbornika i čl. 100a Poljičkog statuta opstanak majke u muževljoj rodbinsko-dvornoj zajednici zavisio je o njenu moralnom življenju. Zato je takva žena u slučaju vanbračnog rođenja redovito prestajala biti član rodbinsko-dvorne zajednice pokojnog muža i vraćala se onoj, iz koje je došla, a stime s njom i njeno vanbračno dijete. Po svemu u rodbinsko-dvornim zajednicama moglo je biti članova, koji su potjecali ili iz bračnih ili vanbračnih odnosa. Vanbračna djeca postajala su pribraćenjem redovito članovi rodbinsko-dvorne zajednice i stime ovdje nisu u pitanju. U pitanju je ovdje imovno pravo vanbračne, a ne pribraćene djece.

Po prastarim načelima prvobitnih rodbinskih zajednica djeca vanbračnih odnosa slobodnih smatrala su se slobodna, a stim ravnopravnim članovima rodbinsko-dvornih zajednica. Naprotiv vanbračna djeca između slobodnog i neslobodnog ili obratno, držala su se za neslobodne, bila su res, a ne osoba, rodila se u rodbinsko-dvornoj zajednici oca ili matere. Po Novigradskom zborniku takva načela ponešto su izmijenjena.

O vanbračnoj djeci govori čl. 4ab Novigradskog zbornika. Po tom su članu u prvom redu vanbračna djeca mogla živjeti u rodbinsko-dvornoj zajednici, kojoj su pripadali, ali samo do njene diobe ravnopravno s ostalim članovima. Očit prežitak iz vremena prvobitnih rodbinsko-dvornih zajednica. Ali pri diobi rodbinsko-dvorne zajednice, u kojoj su živjela vanbračna djeca, po čl. 4ab Novigradskog zbornika ona se nisu brojila među »glave«, t. j. među dionike ili učesnike diobe. Vanbračna su djeca u rodbinsko-dvornim zajednicama do diobe bila proizvodno-potrošački sudionici društvene svojine. S diobom zajednice oni su prestajali da to budu. S njima je bilo, ali ne isto, nego samo slično, ono, što i sa ženskim članovima. Ženske su, ali samo do udaje ili smrti, bile ne samo proizvodno-potrošački sudionici, nego i imovni dionici društvene svojine rodbinsko-dvorne zajednice, kojoj su pripadale. Pri udaji dobivenom udadbenom opremom žene su gubile stvarno, ali ne idealno imovno pravo na društvenu svojinu u rodbinsko-dvornoj zajednici rođenja. Po čl. 4a vanbračni muškarac pri diobi imovine rodbinsko-dvorne zajednice, kojoj je on po rođenju pripadao, nije ništa dobivao – »nemože imati dio imanja«, gubio je sva prava na društvenu svojinu u toj zajednici. Ali ako je on kao radni član, dok je ta rodbinsko-dvorna zajednica postojala, njoj pomogao nešto steći,

tada ili mu se od tog stečenog morao dati dio, naravno onaj »na glave«, ili su mu morali nadoknaditi njegov uloženi trud i po pravici ga platiti. Mjerilo te plate bilo je: platilo bi mu se onoliko, koliko bi se platilo svakoj drugoj unajmljenoj muškoj radnoj snazi. Po čl. 4b morala je vanbračnu žensku njena rodbinsko-dvorna zajednica ili jednako kao i zakonite ženske »odjenuti, kako se pristoji, i udati je«, ili je odijeliti tako, da je bila »plaćena kao najmenica«, t. j. slično vanbračnom muškarcu. Svakako, i u imovnom pravu vanbračne djece, Novigradski zbornik sačuvao je prežitke proizvodnih odnosa prastarih rodbinsko-dvornih zajednica, onih iz vremena poretka prvobitnih rodbinskih zajednica po očinstvu.

7.

Uz redovite i prave članove, dionike i ravnopravne učesnike društvene svojine, bilo je u pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama i onih, koji su u njima živjeli i radili bez ikakvih prava na tu svojinu. Uz robove, koji su postojali od samog doseljenja i poslije, nalazila se u pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama i *unajmljena radna snaga*. O *robovima* raspravio sam i ponavljati ne ću.⁶⁴ Ali ću pretrasti pitanje najamne radne snage – *najamnika*. O njoj govori čl. 12 Novigradskog zbornika. Najprije je po tom članu morala postojati pismena ili pred svjedocima usmena pogodba između gospodara i radne snage uzete u najam. U pogodbi moralo je biti označeno: 1. mjesto, gdje će najamnik stanovati; 2. vrijeme, koje će biti u najmu; 3. glavni poslovi, koje će vršiti; 4. plata, obično u naravi; 5. ona u obući, odjeći i sl. Onaj, koji bi došao na manje, bio to gospodar ili najamnik, bio je krivac. Međutim, taj čl. 12 Novigradskog zbornika po talijanskom prijevodu, a i po sačuvanim prijepisima, umnogom je nejasan. Tako se ne zna, da li treba uzeti »con che parte« – kojim dijelom – ili »con che ragon« i ono »che lui perda la sua parte«. Te nejasnoće čl. 12 Novigradskog zbornika otklonit će donekle čl. 93 Poljičkog statuta. U tom članku sadržano je starije i novije običajno pravo najmljene radne snage. Po Poljičkom statutu bilo ih je više vrsta, a pojedina je zavisila: 1. o plati; 2. vrsti rada – »koju hoć rabotu«; 3. o vremenskom trajanju, da li je bio netko unajmljen za polovicu ili za cijelu godinu ili na dulje. Čl. 93 Poljičkog statuta još predviđa, da u slučaju, ako bi najamnik napustio gospodara bez »podobna uzroka«, gospodar mu nije bio dužan ništa platiti. Ako bi pak gospodar bez uzroka otpustio najamnika prije ugovorenog roka, morao mu je platiti »pun najam«.

Tako je bilo po starom zakonu ili običaju poljičkom, a po novom je to bilo nešto izmijenjeno. Najamnik je mogao ostaviti gospodara i prije ugovorenog roka. Gospodar mu je morao platiti dio najma prema vremenu, koje je najamnik kod njega proveo. U slučaju da je najamnik gospodaru kroz to vrijeme počinio koju štetu ili zloću, gospodar mu nije bio dužan ništa platiti.

Jednako je mogao i gospodar otpustiti najamnika po volji, kad je htio, a platiti mu samo vrijeme provedno u najmu kod njega. Pritom čl. 93 Poljičkog

⁶⁴ Up. prije str. 55, 56s.

statuta upozorava, da se mora voditi računa o godišnjem doba, jer da je zimi lakše u radu, a teže u prehrani, a da je ljeti teže u radu, a lakše u prehrani. Ove novije odredbe čl. 93 Poljičkog statuta o najamnicima, učinjene su u suglasnosti s načelom istaknutim u čl. 12 Novigradskog zbornika, po kojemu ne smije da »čovječji trud propadne«. Po svemu robovi kao i najamnici nisu se brojali među prave članove pojedine rodbinske dvorne zajednice, u kojoj su radili; bili su samo upotrebljena radna snaga.

8.

U raspravama *Hrvatski vlasteoski feudalizam*⁶⁵ i *Lapčani*⁶⁶ potanko sam razradio odnose imovnog i društvenog uređenja srednjovjekovne hrvatske vlastele. Pokazao sam, da su proizvodni odnosi njihova vlasteoskog imovnog prava umnogom odgovarali imovnim zasadama rodbinsko--dvornih zajednica. Pri pisanju tih rasprava nisam u njima iz metodičkih razloga obrađivao odnose imovnog prava rodbinsko-dvornih zajednica, nego samo to pretpostavljao, pa mislim, da je čitaocu mnogo toga izgledalo apriorno. Ta je praznina ovom raspravom ispunjena, pa ću neke dopune dodati, koje će još jasnije potvrditi rečeno o imovnom pravu hrvatske vlastele u dvjema spomenutim raspravama.

Čl. 5 Novigradskog zbornika govori o imovnom pravu vlasteoskih ženskih članova. Navest ću ovdje odredbe tog člana, premda strogo uzevši, ne bi baš išle u ovu raspravu. To ću učiniti jedno, da pokažem, kako je imovno običajno pravo hrvatske vlastele i dedića bilo jedno te isto, a drugo, da dopunim i potvrdim odnose imovnog prava ženskih, koje sam iznio u dvjema prije spomenutim raspravama kao i dosada u ovoj. Po čl. 5a Novigradskog zbornika vlasteoska kći, dotično sestra, »koja ostane bez braće« sve dok se ne uda, imala je pravo na čitavo vlastelinstvo, i to ne samo plodouživati ga, nego u nuždi dio, pa i cijelo, založiti i prodati. To je pak potpuno u skladu s ovdje iznesenim načelima imovnog prava društvene svojine ženskih u hrvatskim srednjovjekovnim rodbinsko-dvornim zajednicama. Po pravu odnosa društvene svojine, imanje se moglo otuđiti samo u slučaju velike potrebe, koju je utvrđivao nadležni sud, kako to za vlastelinske ženske piše u čl. 5a Novigradskog zbornika u slučaju nevolje – *bisogno*.

Da je taj uvjet vrijedio i za ženske u rodbinsko-dvornim zajednicama, slijedi iz čl. 49a Poljičkog statuta. U njemu općenito stoji, da u rodbinsko-dvornim zajednicama »oni tko iu (plemenštinu) drži«, nije mogao tu plemenštinu otuđiti »brez velike nevole«; a jer su, kako sam prije pokazao, i ženske mogle držati društvenu imovinu, i one su ubrojene u čl. 49a Poljičkog statuta. To je pak u suglasju s pravom zajamčenim za vlasteoske ženske, o kojemu govori čl. 5 Novigradskog zbornika. Ako je prodaja bila uvjetovana »nevoljom« i

⁶⁵ N. d. 36 s.

⁶⁶ N. d. 474, 481, 490 s.

u jednom i u drugom slučaju, nju je stalno, to se po sebi razumije, morao utvrditi nadležni sud.

Poznato je, da su vlastela zapadnog feudalizma, kao i ona madžarskog donacionalizma, pripadala pod sud svog seniora, a to je redovito bio vladar. Našoj pak vlasteli nadležni sud nije bio onaj nadležnog seniora, nego zajednički sud, onaj, koji je sudio i pripadnicima rodbinsko-dvornih zajednica;⁶⁷ taj je sud u Hrvatskoj sudio jednako vlasteli kao i dedićima ili članovima rodbinsko-dvornih zajednica u svim njihovim parbenim poslovima. Sud u Poljicima po starom pravu, dok su samo dedići bili pripadnici poljičke općine, po čl. 3 Poljičkog statuta sastojao se od kneza i tri suca, po jednog od njih kao predstavnika svog plemena. Negdje poslije, i to nekako od druge polovice XIV. st. dalje, kad su i vlastela bila uključena u poljičku župu, ušli su u sudbeni poljički stol također i predstavnici te vlastele, kako to slijedi iz čl. 21 Poljičkoga statuta. Po tom članu poljički stol nije se više sastojao od tri, nego od 13 sudaca, i to od 4 vlastelina i 9 dedića. Ulaskom vlastele povećao se broj dedićkih sudaca od 3 na 9, time su dedići i dalje sačuvali prednost i presudnu riječ u vlasti. Ali to nije dugo trajalo. Po čl. 24 sudbeni stol poljički sastojao se od »četiri vlastele i četiri dedića«, i ta su osmorica vršila sudačku službu, koja je trajala samo »za tri misece«, a nakon toga roka zamjenjivala ih je nova osmorica. Te promjene, nastale tijekom vremena u sastavu poljičkog stola, očiti su svjedok suprotnosti između dvaju poljičkih plemićkih slojeva; borbe, u kojoj su se dedići branili i čuvali svoja nekadašnja prava, uzmičući pred vlastelom, koja su se u njihovu zajednicu uvukla. Vlastela su pak po svom onodobnom društvenom naprednijem stanju, usto i po položaju kraljevskog plemstva, potiskivala dediće, nastojeći preuzeti u svoje ruke glavnu vlast u Poljicima. Ali to im nije nikad uspjelo. Doduše, uspjelo im je dobiti u vlasti učešće jednako onom dedića, ali nikada prevlast, a kamoli apsolutnu vlast.

Slično kao u Poljicima bili su uređeni hrvatski plemićki stolovi i drugdje u Hrvatskoj. Takvi su bili *lučki*, *lički*, *bužanski* i drugi, gdje su živjela izmiješana vlastela i dedići. Ti mješoviti stolovi sudili su jednima i drugima, što je u potpunoj opreci sa svim načelima običajnog zapadnog prava, osobito s općim srednjovjekovnim načelom, da *par parem iudicat*.

Ktomu ni po zapadnom feudalnom pravu kao ni po madžarskom donacionalizmu feudalac uopće nije mogao ili je samo ograničeno mogao raspolagati lenom, ali uvijek uz dopuštenje vladara. Po čl. 5 Novigradskog zbornika, koji sadržava hrvatsko vlasteosko običajno pravo, *senior* – vladar – nije uopće ni najmanje ulazio ni odlučivao u tome, nego isključivo nadležni područni sud. To je bio isti onaj sud, koji je bio nadležan za svako otuđenje i dedićke nepokretne imovine. Da je to pravo u bilo čemu pripadalo vladaru, sigurno bi to bilo istaknuto u čl. 5 Novigradskog zbornika, kako je to učinjeno na drugom mjestu istog čl. 5, kad se radilo o vladarskom pravu, koje ću poslije navesti.⁶⁸

⁶⁷ I. d. 507, 519, 522, 526.

⁶⁸ Up. poslije str. 101.

Važan je čl. 5b Novigradskog zbornika, premda nažalost po talijanskom prijevodu nije do danas došao potpun, nego krnj, a tim, uzevši ga sama za se, i nerazumljiv. Ali uz povijesnu činjenicu, da su imovni odnosi hrvatskog imovnog običajnog prava vlastele uglavnom odgovarali onima rodbinsko-dvornih zajednica, postaje čl. 5b ne samo jasan, nego potvrda i svjedočanstvo, da je srednjovjekovno imovno pravo hrvatske vlastele u *osnovama* odgovaralo onom rodbinsko-dvornih zajednica. U slučaju udaje, a sigurno i smrti zadnjeg ženskog člana vlastelinstva, ono je prelazilo po čl. 5b Novigradskog zbornika na braću – *fratelli*. Prevodilac je poslije braće – *fratelli* – ostavio prazan i neispunjen prostor, da za tim nastavi *ascende alli fratelli ... i quali sono vicini della possessione*. U izvornom hrvatskom tekstu sigurno su tu bile označene razne vrste braće. Možda je stajalo braća »ne prem prisna«, ili »bližnja« ili »daona«. Prevodilac po svom pravnom shvatanju znao je samo za braću međusobno krvlju povezanu, ali ne za braću hrvatskog običajnog prava, onu, koja su međusobno bila samo imovno-društvenom svojinom povezana. Nerazumjeviši hrvatski tekst, prevodilac na talijanski nije ga svega ni preveo, nego samo ono, što je znao, a drugo ostavio prazno. Radi tog praznog prostora nastavak, koji slijedi neposredno poslije *fratelli* u talijanskom tekstu: »i quali sono vicini della possessione«, ne samo da je nerazumljiv, nego bi mogao zavesti i na krivi put; a taj je, kao da je polovinom XVI. st. i kod nas vrijedilo poznato na Zapadu staro *pravo susjedstva*. Ali tog prava nije poznavalo ni zapadno feudalno pravo, jer bi bilo u suprotnosti sa glavnom osnovom zapadnog lenskog sustava, dotično pravom seniora vladara. Pravo susjedstva nije poznavalo ni običajno pravo hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica. Pravo susjedstva bilo je u osnovi protivno jednom i drugom hrvatskom običajnom pravu. To pravo postojalo je u običajnom pravu germanske marke, a u njima sličnim našim seoskim zajednicama nema mu nigdje traga, osim izuzetnog i posebnog slučaja prodaje kuće u čl. 28 Novigradskog zbornika. Zato u čl. 5b ne može biti ni govora o *pravu susjedstva*.

Usprkos tim sporednim teškoćama čl. 5b jasno sadržava:

1. da su ženski vlasteoski članovi do udaje ili smrti *držali* vlastelinstvo, u kojem su rođeni;

2. poslije udaje ili smrti zadnjeg ženskog, a tad sigurno i muškog člana jedne vlasteoske kućne zajednice, vlastelinstvo nije prelazilo na vladara, nego na bližnju braću = podionike, dok je tih bilo; ti pak morali su biti neposredni potomci prvog lenskog obdarenika, i to po muškoj, a ne po ženskoj lozi;

3. ako tih nije bilo, vlastelinstvo je pripadalo vladaru, a ne *agnatskoj* rodbini, koja je potjecala od pretka jednog starijeg stepena od onog prvog obdarenika; dotično pravo nasljedstva na vlastelinstvo bilo je vezano od agnata samo na one počevši od prvog obdarenika dalje; agnati izvan tog kruga ili linije nisu imali nikakva imovnog ni nasljednog prava;

4. u slučaju potpunog utruća vlasteoske loze, vlastelinstvo je *pripalo* vladaru.

Imovno običajno pravo nasljedstva u rodbinsko-dvornim zajednicama s osnovom na društvenoj imovini nije poznavalo ni krvnog srodstva ni rodbinskih stepena u imovnim odnosima, a tim ni tog ograničenja prava agnata. Član 5b u slučaju devoluiranja vlastelinstva na vladara kaže: »ascende la

possessione, al signore che domina quel paese«. Upozoravam na ono *al signore*. Tu nije kazano na dužda ili mletačku gospodu (*signoria*), nego općenito *al signore* – na gospodina. Tako je napisano, jer je tada krajevima između Knina i Nina, koji običajno pravo Novigradski zbornik bilježi, dijelom vladao sultan, a dijelom Venecija. Međutim se tih krajeva nisu bili odrekli ni ugarski kraljevi. Zato je tu upotrebljen općeniti naziv *gospodin*, koji je sigurno bio i u izvornom hrvatskom tekstu. Pogotovo i zato, jer je u pitanju leno i lenski gospodar, senior, seigneur. U našim izvorima *gospodin* često stoji u feudalnom značenju i označuje vladara. Tako u čl. 1 Poljičkog statuta Poljičani biraju »kneza, od gospodina« i onoga »ki e gospodinu viran«. Taj član 1 Poljičkog statuta zastalno potječe iz god. 1440., dok su Poljica još bila pod ugarskim kraljem; a već god. 1444. ona su pod duždem, a god. 1513. pod sultanom.⁶⁹ Zato, jer je naziv *gospodin* bio općeniti naziv za svakog lenskog gospodara, bio u Poljicima nadležan ugarski kralj, venecijanski dužd ili turski sultan, taj naziv nisu trebali mijenjati, i prepisivači nisu ga ni mijenjali. Slično i pop Dukljanin u svom Ljetopisu, u *hrvatskoj redakciji*, na više mjesta zove vladara *gospodinom*.⁷⁰ Svakako naziv *gospodin* po feudalnom značenju općeniti je naziv za vladara, bez obzira na pitanje oznake samog naziva i političkih odnosa.

Konačno čl. 5a Novigradskog zbornika govori također o »i nobili huomeni«, dakle o *plemićima*. U srednjovjekovnoj Hrvatskoj bile su dvije vrste plemstva: *dedići* članovi seoskih zajednica i *vlastela* vladarski obdarenici. Da čl. 5 govori o vlasteli kao plemićima, a ne o dedićima, dokaz je već istaknuta činjenica čl. 5b, da ako imanje plemićko postane ošasno, ono sjeda na vladara, kako to i mora. Naprotiv nekretnine plemića dedića nisu nikada mogle postati ošasne, niti po tome sjedati na vladara; prelazile su na braću bližnju, daonu ili konačno na onu vrvnu, pri čemu kao mjerilo nije služila krvna veza, nego ona matične diobe plemenština.

Svakako i čl. 5 Novigradskog zbornika potvrđuje ono, što sam obradio u *Hrvatskom vlasteoskom feudalizmu i Lapčanima*, da je običajno vlasteosko pravo u osnovi i glavnim pojedinostima bilo ono hrvatskih seoskih i rodbinsko-dvornih zajednica s razlikom, da su hrvatska vlastela društveno i gospodarski bila potpuno izvan tih zajednica. Imovno pravo hrvatske vlastele stajalo je u prvom redu na osnovama krvnih veza i zapadnog individualnog onodobnog imovnog prava, a tek sporedno na proizvodnim odnosima društvene svojine hrvatskih rodbinsko-dvornih zajednica. Naprotiv rodbinsko-dvorne zajednice stajale su na imovnim odnosima društvene svojine, koju imovni odnosi krvne veze samo nagrizaju. Zato bi bilo pogrešno kazati, da su i vlastela živjela u rodbinsko-dvornim zajednicama. S njima vlastela nemaju ništa zajedničko. Za vlastelu se može, a i mora reći, da su živjela u *kućnim* ili *porodičnim zajednicama*, jer im je osnov njihovih imovnih odnosa u prvom redu bila krvna veza. Obratno nego u rodbinsko-dvornim zajednicama, u kojima je društvena imovina bila osnov i izvor svih društveno-gospodarskih odnosa i veza, a krvna veza bila je potpuno sporedna.

⁶⁹ S. Kaštelan, *Povijesni ulomci iz Poljica*, Split 1940, 64.

⁷⁰ Izd. F. Šišića, Beograd 1928, 411, 415, 416.

d) Pravo društvene svojine

Budući da su u poretku prvobitnih rodbinskih zajednica vladali isključivo proizvodni odnosi zajedničke društvene svojine, stepeni srodstva uopće nisu imovno dolazili u obzir. Naša srednjovjekovna rodbinsko-dvorna zajednica, kao društvena ustanova, u osnovi i odnosima neposredni je prežetak društvenog poretka prvobitnih rodbinskih zajednica. Zato radi odnosa društvene svojine, koji su u prvotnim našim rodbinsko-dvornim zajednicama još postojali, zbog takve svojine, razlike stepena srodstva u imovnom pogledu unutar njih bile su potpuno bez važnosti.

Radi gospodarskih pak odnosa, kojima su dvije ili više rodbinsko-dvornih zajednica međusobno unutar jedne seoske međusobno bile povezane, došlo je do izražaja stepenovanje ili postepenost imovnih odnosa i prava između pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica unutar seoskih zajednica. Pokazao sam, da je osnov te njihove povezanosti bio gospodarski i uglavnom bio vezan za matičnu diobu plemenština. Da su u matičnoj diobi plemenština one bile dane u vlasnost pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici, stepena imovno-pravne povezanosti unutar pojedine seoske zajednice ne bi ni bilo. Otpala bi *braća vrvna* i *bližni* naših izvora. Ali plemenštine u matičnoj diobi nisu bile dane pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici u vlasništvo, nego kako se Poljički statut u čl. 49a upadljivo tačno izražava, da »iu drži« i da »ima iu radovati«, što znači samo na držanje i upotrebu, a nikako u vlasništvo.

Usto su *vrune plemenštine* po porijetlu *općine*, a tim i dijelovi odnosa društvene svojine prvobitnih rodbinskih zajednica. Društvena pak svojina tih zajednica preko općina prešla je i na njihov neposredni izdanak seosku zajednicu, naravno uz neke preinake i izmjene. Tako u matičnoj diobi dobivene plemenštine nisu ušle i prešle u isključivu društvenu svojinu rodbinsko-dvornih zajednica, koje su u toj diobi učestvovala, i postale odmah sastavni dio njihove društvene svojine. Ne, plemenštine su trajno i dalje ostale kao posebna ustanova u okviru društvene svojine seoskih zajednica, u kojemu su bile i prije matične diobe. Plemenštine su na taj način imale dvojak odnos s obzirom na društvenu svojinu: odnosi, kojima je osnov u društvenoj svojini rodbinsko-dvornih zajednica, i drugi onaj društvene svojine seoskih zajednica. Društvena svojina rodbinsko-dvornih zajednica na plemenštine bila je stvarna, jer su ih one držale, obrađivale i iskorištivale. Naprotiv, društvena svojina seoskih zajednica na plemenštine imala je oznake idealnog prava, onog pristanka, očekivanja i prednosti (Beispruchsrecht, Wartrecht). Ta su pak prava bila dvovrsno ograničena. S jedne strane, što su dolazila do izražaja samo kod diobe općina u seoskim zajednicama, o čemu je već govoreno, a usto i kod otuđenja plemenština sa strane rodbinsko-dvorne zajednice, o čemu će biti poslije govora. Konačno, ta je društvena svojina plemenština bila sputana uskim okvirom matične diobe plemenština. Naime, usprkos postepenom povećanju broja rodbinsko-dvornih zajednica, nastalih diobom starih, njihovo pravo na društvenu svojinu plemenština bilo je ograničeno i zavisilo je o neposrednom udioništvu pojedine od njih u matičnoj diobi plemenština, dotično, koliki je *dio* od matične diobe pojedina uživala – $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ i t. d.

Ali iz Poljičkog statuta i drugih naših poznijih izvora vidi se, da se to idealno pravo društvene svojine seoskih zajednica u poznije doba nije odnosilo samo na plemenštine matične diobe ili vrvne, nego na sve bez razlike nekretnine pojedine rodbinsko-dvorne zajednice ne izuzevši ni okućnicu. Da je to tako, svjedoče neposredno izvori. Po njima je idealno pravo društvene svojine dolazilo do izražaja kod otuđenja svake nepokretne imovine rodbinsko-dvorne zajednice; jednako kod vrvnih plemenština, kao i onih u širem smislu; kod otuđenja cjeline ili dijelova dvornog mjesta, sâda, podvornice i drugoga zemljišta, koja su bila izvan plemenština matične diobe. Upravo zbog takve društvene svojine u vremenu, iz kojeg su sačuvana svjedočanstva o plemenštinama, javljaju se sve oranice, a i druga zemljišta bez razlike, pod zajedničkim nazivom *plemenštine*; sve to tako, da se samo u rijetkim slučajevima mogu raspoznavati i određeno kazati, o kojoj se plemenštini u jednom ili drugom izvoru radi.

Dvoje je ovdje u pitanju: 1. kako je došlo do izjednačenja i jedinstva društvene svojine unutar dvorne zajednice, koja je prvotno bila dvovrsna, tako da su bile skupa obuhvaćene plemenštine vrvne ili u užem smislu i prvotna društvena svojina okućnica; 2. kako je idealno pravo društvene svojine, koje je imala pojedina seoska zajednica prvotno samo na vrvne plemenštine s vremenom dobilo to pravo i na okućnicu rodbinsko-dvornih zajednica. Premda svjedočanstava, po kojima bi se to dalo utvrditi, nisam našao, ali jer se tu radi o vrlo važnom pitanju ne samo našeg, nego i općeg društveno-gospodarskog razvoja, pokušat ću da po mogućnosti i to bar donekle osvijetlim.

1.

Da naši izvori međusobno redovito ne luče plemenštine, jasno je svakomu, koji je imao u ruci Poljički statut i naše isprave. Upravo, jer je to opća činjenica, teško je navesti neposredne potvrde takva razlikovanja. Da nema člana 59a Poljičkog statuta, uopće se ne bi znalo, da su nekoć postojale vrvne plemenštine ili one u užem smislu matične diobe. Za njih se malo zna i kod drugih naroda, pa ta činjenica itekako priječi ispravno gledanje na opći društveno-gospodarski razvoj. Zato je čl. 59a Poljičkog statuta vrlo važno svjedočanstvo za opću nauku.

Da u našim izvorima, usto i u našem gospodarsko-društvenom razvoju, plemenština dolazi kao ustanova i u širem značenju, navest ću povijesnu potvrdu. Čl. 33 Poljičkog statuta kaže: »Ako li je plemenščina, ima poti na glave i ima biti mlaemu staro ognišće«. Tu je govor o diobi plemenština uopće, koje se sve dijele na glave, t. j. svakom pojedinom članu bez razlike pripada jednak dio u plemenštinama. Pritom naveden je izuzetak, da jedino »ima biti mlaemu staro ognišće«. Kuća pak s ognjištem nalazila se u sklopu dvornog mjesta; po tekstu tu se naziv »plemenština proteže i na kuću s ognjištem; izlazi, da Poljički statut i kuće imovno broji među plemenštine; kad pak kuće, tad pogotovo druge zemljišne dijelove, kao sâd i podvornice.

Dok je tako sam naziv »plemenština« s vremenom postao potpuno sporedan, važno je, da se pravo društvene svojine plemenština potpuno izjednačilo i bilo jedno te isto, radilo se o plemenštinama vrvnim, kao i onim u širem smislu. Kako je do toga došlo? Do posebnog idealnog prava društvene svojine vrvnih plemenština, ili plemenština u užem smislu, došlo je po tome, što one, nekoć društvena imovina prvobitnih rodbinskih zajednica, matičnom diobom nisu bile predane pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici u vlasnost, nego najprije na privremenu, a poslije na trajnu upotrebu i držanje. Sve se to zbivalo u vrijeme, u kojemu je društvenim napretkom prvotna društvena svojina već bila u uzmicanju i postepenom popuštanju, a individualne svojine, osim one lične ili prateži, još nije ni bilo. Pojedina prvobitna rodbinska, jednako kao poslije ni seoska zajednica, nije se potpuno odrekla svih imovnih prava na te plemenštine. Pustivši ih iz svoje prave i stvarne društvene svojine, kako to zakonitost općeg razvoja i traži, zadržale su ih u idealnom pravu društvene svojine, koje su pravo dokasna prvobitna rodbinska zajednica – pleme i seoska zajednica sačuvala.

Slično se zbilo, ali davno prije toga, i sa prvotnim zemljišnim pripadnošću ustanove rodbinsko-dvorne zajednice. Više je puta istaknuto, da je ustanova rodbinsko-dvornih zajednica nastala u vrijeme društvenog poretka društvene svojine prvobitnih rodbinskih zajednica. Sigurno, jer drugačije nije ni moglo biti, došlo je do te ustanove dugim, polaganim i postepenim razvojem proizvodnih snaga, koje su omogućavale opstanak zajednica i manjeg kruga ljudi. Budući da se oblikovanje rodbinsko-dvorne zajednice zbiva u vrijeme poretka imovne društvene svojine, ona je morala i u toj novoj ustanovi biti osnov. Usto, ta nova ustanova nije bila prekinula gospodarske, a ni druge društvene odnose sa svojom matičnom zajednicom, plemenom, a time ni odnose s njenom društvenom svojinom.

U vrijeme postojanja rodbinsko-dvornih unutar prvobitnih rodbinskih zajednica i dalje su se još zajednički obrađivale oranice, kojih su prežetak vrhne plemenštine. Ktomu ostali su im zajednički i razni poslovi nadgradnje, kao oni sudbeno-upravni, obrambeni, vjerski i dr. Radi tih međusobnih vrlo uskih veza i odnosa, i to ne samo onih nadgradnje, nego i onih još zajedničke imovne društvene svojine, matična je ustanova – pleme – neprestano i dalje držala u svojim rukama, kao nadležna sudbena vlast, pravo nadzora i odluke u svim gospodarskim i drugim pitanjima, koja bi se pojavila unutar pojedinih njoj podčinjenih novonastalih ustanova rodbinsko-dvornih zajednica; dakle i u onima društvene njihove svojine. Na svaki je način među razna prava, koja je imala ustanova plemena, išlo i ono, da bdi nad imovnim pravom svojih rodbinsko-dvornih zajednica, a to njeno pravo javljalo bi se pri svakom otuđenju zemljišne imovine rodbinsko-dvornih zajednica. Tako u prvotno vrijeme prvobitnih rodbinskih zajednica pojedina njena rodbinsko-dvorna zajednica nije mogla nijednu imovinu otuđiti bez znanja i odobrenja njene matične ustanove. Prežici su upravo tog prastarog običajnog prava sve razne formalnosti, koje su se dokasna sačuvala i vršile kao *conditio sine qua non* zakonitosti otuđenja razne imovine društvene svojine. To idealno pravo društvene svojine imale su prvotno prvobitne rodbinske zajednice nad čitavom

tadašnjom imovinom rodbinsko-dvornih zajednica, a to je nad dvornim mjestom, sâdom i podvornicama; ustanove plemenština tada još nije ni bilo.

Vrvne plemenštine, ili one u užem smislu, nisu drugo nego nastavak ili dalje zemljišno proširenje obradivog zemljišta, potrebnog opstanku pojedine rodbinsko-dvorne zajednice. Početak je tim plemenštinama u vrijeme poretka društvene svojine prvobitnih rodbinskih zajednica, a završno oblikovanje u vrijeme seoskih zajednica. Stoga je razumljivo, da se s plemenštinom moralo dogoditi slično, što se prije zbilo sa dvornim mjestom, sâdom i podvornicom, a to je, da su plemenštine, osim što su ušle u društvenu svojinu rodbinsko-dvornih zajednica, ostale i u onoj svoje šire zajednice, i to ne samo plemena nego i seoske zajednice. Naravno sve to uz one razlike, koje su po sebi nameštale u međuvremenu već nastale društvene promjene, one od vremena oblikovanja rodbinsko-dvornih zajednica do vrvnih plemenština. Kod oblikovanja rodbinsko-dvornih zajednica sudjelovala je samo matična ustanova, ona plemena. Kod vrvnih plemenština pak sudjeluje troje: pleme, seoska i rodbinsko-dvorna zajednica, a svaka od tih triju ustanova sa svojim društveno-gospodarskim poretkom, onim imovne zasebne društvene svojine. Tu činjenicu potvrđuju prežici kod svakog otuđenja zemljišne imovine, kako će se poslije vidjeti. Pojedina je rodbinsko-dvorna zajednica u kasnijoj fazi svog razvoja postepeno uključila i plemenštine u svoju stvarnu društvenu svojinu, onu u kojoj je prije držala samo okućnicu. Društvena svojina pak plemena i seoske zajednice dolazila je zbog toga do izražaja u svakom slučaju otuđenja bilo koje zemljišne imovine rodbinsko-dvornih zajednica. Tako i po tome, držim, da je došlo do izjednačenja, dotično do proširenja značenja naziva plemenština.

Drugotrajnim razvojem proizvodnih snaga postepeno je popuštala prvotna društvena svojina; slabila je i uzimala, tako da je s vremenom umnogom ona izmijenila svoj oblik, i to u nečemu više, a u drugom manje. Tako su sva zemljišta rodbinsko-dvornih zajednica i u novonastalom poretku seoskih zajednica ostala u okviru društvene njihove svojine, ali u obliku različitom od nekadašnjeg, onog prvotne, i to prave te svojine. Društvena je svojina seoskih zajednica dolazila do izražaja uglavnom samo u određenim prilikama i oblicima, kao u diobi općina, otuđenju plemenština i sl. Ali se više nije radilo o pravoj i stvarnoj društvenoj svojini, nego o idealnom njenu pravu. Tim su pravom međusobno bile povezane općine i plemenštine vrvne unutar pojedine seoske zajednice. Tom su društvenom svojinom općine i plemenštine međusobno povezivale sve rodbinsko-dvorne zajednice unutar jedne seoske zajednice. Ali ta povezanost nije bila jednaka između sviiju rodbinsko-dvornih zajednica, nego različita po skupinama.

Skupine su se pak oblikovale prema zajedničkom sudjelovanju u matičnoj i poznijim diobama plemenština. Kako su neke od tih dioba bile bliže matičnoj, a druge udaljenije, prema tome bila je i njihova međusobna imovna povezanost unutar idealnog prava društvene svojine, koje je seoska zajednica uživala, bliža ili dalja. Po tom idealnom pravu društvene svojine došlo je: 1. do postupnosti ili stepenovanja imovnih odnosa idealnog prava društvene svojine u seoskim zajednicama; 2. do stepena imovne povezanosti između pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica unutar pojedine seoske zajednice. A jer je toj

postepenosti izvor i osnov gospodarski, on će takav i ostati. Krvna ili rodbinska veza samo je slučajna, a stim i bez presudne važnosti. Da je to tako, pokazat će pitanje naziva *bližnjih* naših izvora.

2.

U Poljičkom statutu i raznim hrvatskim ispravama nalazi se naziv bližnji kao imovni subjekt. Tako se spominju bližnji u čl. 23a, 36a, 36c, 51abcd, 59bc, 78c, 79, 88 Poljičkog statuta i u ispravama od god. 1483.,¹ 18. II. 1450.,² 1490.,³ U hrvatskim pak ispravama, onoj od 1. V. 1447.,⁴ 1. III. 1484.,⁵ 1495.,⁶ 26. IV. 1499.,⁷ 10. VI. 1499.⁸ spominju se »bližnji i dalni i kih pristoi«. Od bližnjih tih isprava jedni su *braća rođena*, koju tim nazivom zove čl. 33a i 62 Poljičkog statuta; *daona* pak *braća* čl. 33a i 62 Poljičkog statuta su rodaci; »kih pristoi« pak su braća izvan krvne veze, a to su *vrva* čl. 36c i 62 Poljičkog statuta.

Upozoravam, a to je već prije istaknuto, *da tu nije govor o bližnjima unutar jedne rodbinsko-dvorne zajednice, nego o bližnjima dviiju ili više takvih zajednica* međusobno imovno povezanih idealnim pravom društvene svojine. Zato rođena braća, a jednako i rođaci, dok ne razdijele imovinu svoje rodbinsko-dvorne zajednice, nisu bližnji, koji su ovdje u pitanju. Istom poslije njihove međusobne diobe oni postaju bližnji. A zašto?

Razumljivo je, da su svi članovi pojedine seoske zajednice međusobno bili braća ili bližnji, radi zajedničkog njihova imovno-gospodarskog udjela u njenim još njima zajedničkim općinama. U tom igra ulogu samo gospodarska veza, koja ih međusobno povezuje i čini braćom ili bližnjima. Ali rodbinsko-dvorne zajednice unutar jedne seoske zajednice nisu samo bližnji zbog još stvarnog udjela u društvenoj svojini općina, nego i zbog onog posebnog idealnog prava društvene svojine plemenština. Ta posljednja svojina prije matične diobe plemenština bila je stvarna, a poslije iste postojala je trajno u plemenštinama, ali ne više u obliku stvarnom, nego idealnom. Od tog idealnog prava društvene svojine sačuvani su u našim izvorima razni prežici.

Po čl. 49a Poljičkog statuta plemenština, a to je svako naslijeđeno zemljište, plemenština u užem jednako kao i ona u širem smislu, kako u izvoru kaže »ča e stara baščina, ka e ošasta (= ostavljena) od prvih (= pređa)«, u prvom redu bila je redovito neotuđiva. To se moglo učiniti samo izuzetno u slučaju »velike nevole«. Čl. 51 Poljičkog statuta sadržava *staro običajno pravo* postupka pri otuđenju plemenštine, i to zato, jer je u tom članu istaknuto, da tako »zakon stari hoće«. Taj pak stari zakon sadržavao je:

¹ Đ. Šurmin n. d. 151., koju pogrešno stavlja u god. 1439. Up. Mažuranić VI. n. d. 249 i 1390.

² Đ. Šurmin n. d. 183, 184.

³ I. d. 352.

⁴ I. d. 170–172.

⁵ I. d. 295.

⁶ I. d. 388.

⁷ I. d. 418.

⁸ I. d. 423.

1. »da se plemenščina ne more prodati ni založiti u tmi, toj rekući otai (= potajno), a navlastito od bližnega«;

2. »da ima se prodati svitlo bilodano (= javno) i ponuditi prvo bližnega svoga«.

Naravno, jer se po čl. 49a nije moglo otuđiti »brez velike nevole«, prije otuđenja morao je nadležni sud slučaj ispitati saslušavši bližnje, koji su morali dati pristanak na otuđenje, a poslije pristanka bližnjih, sud je mogao donijeti zaključak o dopuštenju ili zabrani otuđenja. To izlazi iz mnogih isprava. Otuđenje po svemu tome moralo se odvijati javno: moralo se javno oglasiti, što se zapravo namjeravalo otuđiti.

Proglašenje otuđenja različito se vršilo. Po čl. 51a Poljičkoga statuta po starom zakonu »da ima opoviditi (= poglasiti) oni, koi misli prodati po tri zборе (= na tri javne skupštine), ali o knezu na tri obroke (= na tri službena kneževa pohoda) govore: ovo ću prodati, ako će koi bližni kupiti, pristupi«. Po tome u Poljicima oglas i ponuda otuđenja plemenštine trajali su dosta dugo. Po čl. 22 Novigradskog zbornika uvjet pravovaljanosti otuđenja bio je također javni oglas, koji je morao biti učinjen tripot kroz 30 dana, da se javi ili najbliži – *il piu propinguo* – ili komu je otuđitelj bio dužan; ako se kroz to vrijeme ne bi nitko od najbližih javio, mogao je otuđiti, komu je htio.

Čl. 23 Senjskog statuta iz god. 1388. za pravovaljanost otuđenja traži: »odrediše da nitko ne može i ne smije prodati nepokretnu stvar, ako prije nisu izvršena četiri oglašenja u četiri uzastopna nedjeljna dana«. To je nekako isto što traži i Novigradski zbornik, vrijeme od oko 28 dana.⁹

Postupak pri otuđenju zabilježen je također u raznim hrvatskim ispravama. Tako u ispravi stola ličkoga iz god. 1483./6.¹⁰ Po toj ispravi rodbinsko-dvorna zajednica Vladišića bila se zadužila kod braće svoje Petričevića. Vladšići i Petričevići dvije su rodbinsko-dvorne zajednice, a pripadale su istoj seoskoj zajednici. Zadužili su se Vladišići, jer ih je »našla potribe i nevolê, ku vi (suci) znate«; i oni od ličkog, njima nadležnog stola, traže dopuštenje, da mogu »založiti nikoliko naše plemenštine«. Stol priznavši opravdanost, nalaže im »da gredu s našim rotnim pristavom i da nude vsakoga bližnjega svoga po zakonu«. Stol im je dao rotnoga ili službenog pristava, koji to izvršivši, izvesti stol, »da (je) nudi vsakoga bližnega i da neti nigdor za to pohitati, nego Duêm Petričević brat nih«. Potvrda postojanja seoske zajednice! Braća su članovi seoske zajednice, ona su bližnji, kojima pripada po idealnom pravu društvene svojine postepena prednost pri svakom otuđenju zemljišne imovine.

Pred stol lički došao je Ivan Račić u ime svoje i svog brata Martina, dakle u ime svoje rodbinsko-dvorne zajednice, kojoj je po svemu Ivan bio starješina. Pred stolom on govori: »Ovo mi se e spotribilo plemenćine moe prodati za nike moe potribe, mogu li ili ne mogu? da bi ste mi dali svoi zakon«, t. j. zakonito sudbeno dopuštenje ili odluku. Upozoravam, da premda on tu nastupa u ime svoje rodbinsko-dvorne zajednice, u govoru pred stolom ne kaže on u pluralu *nam*, nego u singularu *mi*, jer je on kao starješina svoje zajednice njen

⁹ O tome postoje mnogi podaci u ispravama i statutima dalm. gradova, koje kao suviše ne navodim.

¹⁰ Đ. Šurmin n. d. 150–152.

punopravni predstavnik. Stol »imivši pun svit i cel dogovor – habito pleno consilio et maturo concensu – dao je načelni pristanak uz nalog, da zajedno s rotnim pristavom »nudi svih svojih bližnjih i dalnjih i kih pristoi«. Kad od tih nitko, a to je od članova seoske zajednice, nije htio da kupi, tad mu stol dopušta, da proda »komu moreš« t. j. i izvan svoje seoske zajednice. Tad je prodao Matiju Draškoviću, o čemu stol lički izda dne 12. IV. 1490. ispravu.¹¹

Pred isti stol lički dolazi Petar Petričević, tražeći dopuštenje za prodaju svoje plemenštine, da bi mogao »odkupiti sina iz turske ruke«. Stol na to pristaje i nalaže mu, da sa pristavom »nudi bližne i dalne i kih pristoi po zakonu«, t. j. sve članove redom svoje seoske zajednice po običajnom pravu, počevši od najbližih do najudaljenijih. Pošto su svi odbili, stol mu dopušta, da proda »komu moreš«, i on proda Jurju Milečiću iz Sebidraže Vesi. Stol o tome izdaje ispravu god. 1495.¹²

Pavao Slavković traži dopuštenje za prodaju plemenštine, jer mu »se e potriiba spotribila, brez ke ne mogu biti«. Stol određuje isti postupak, premda se radilo tu dijelom o prodaji, a dijelom o daru crkvi u Zazičnu. Kad su »bližni i dalni i vsi kih pristoi« ne samo odbili da kupe, nego unaprijed i dopustili, da jedno proda, komu hoće, a drugo daruje crkvi u Zazičnu, stol pristaje da proda i daruje crkvi u Zazičnu. Stol lički to posvjedočava ispravom od 26. IV. 1499.¹³

Za sličan postupak svjedoče i isprave stola buškoga. Pred taj stol došao je Petar Francić iz Mohlića, tražeći dopuštenje za prodaju plemenštine, jer mu »se e spotribila potriiba, bez ke biti ne može«. Stol mu načelnim pristankom naređuje, da s pristavom pođe i »nudi bližnjih svojih i dalnjih i kih pristoi«. To učinivši pristav izjavljuje, da su nudili redom najprije bližnje, t. j. unutar seoske zajednice sve bliže povezane, ali da nitko nije htio kupiti. Tad su pošli k »daljnim«. Došavši Dujmu Vlajiću, on je zapitao pristava: »povii mi, e li nudit Petr bližne vse svoje po zakonu?« Kad pristav to potvrdi, Dujam pristade da kupi, jer je imao na to pravo. Stol to prihvaća i izdaje o toj kupnji ispravu 1. III. 1484.¹⁴

Taj isti stol buški ispravom od god. 1490.¹⁵ dopušta, da Ivan Kosinski založi dio svoje plemenštine uz isti postupak. Kosinski traži dopuštenje, jer mu »se spotribilo«. Stol naređuje »da gre pristav s nim k nega bližnim i da ih nudi, da vramu v svoje ruke svoje pristoiene«. Kad su to bližnji ne samo otklonili, nego i dopustili mu, da »založi kadi more«, on založi samostanu u Zazičnu.

Pred kneza Tomaša Gusića dođe u Ripče brojno izaslanstvo Nebljušana izjavljujući »u ime svoje« »i svih sinov, otac i bratev bližne i dalne«, kako oni Mikuli Gašparovu »u pitani (=na sudu) i u plemenu svom dopustili su dobrovoljno vzeti v zaklad (= zalog) vsu zemlju sutca Duima Vučića«, koju mu je Dujam skupa sa sinom Antunom već bio založio, po onoj ispravi od 1. V. 1447.¹⁶ Postupak zaloga bio je proveden u plemenskom sudu nebljuškom, ali je trebala i potvrda šireg suda, onoga krbavskog kneza Tomaša. Prežici prastarih odnosa društvene svojine!

¹¹ I. d. 340–341.

¹² I. d. 388–389.

¹³ I. d. 417–420.

¹⁴ I. d. 294–296.

¹⁵ I. d. 351–352.

¹⁶ I. d. 170–172.

Najljepšu sliku postupka pri otuđenju imovine pruža isprava lapačkog stola od 28. XI. 1448.¹⁷ Pred taj stol pristupi Juraj Karlov iz Strižića, tražeći dopuštenje, da može prodati ili založiti svoju plemenštinu. Kao razlog navodi: »ubožtvo me e dostiglo, Turci nas su oplinili i požgali, ne mogu živiti na moei plemenščini«. Stol mu naređuje, da najprije pita dopuštenje za otuđenje od svoje seoske zajednice »ako ti hote tvoē bratē Strižići dopustiti«. Ako to dopuste, da nudi kupnju ili zalog njima, a ako oni odbiju, tad drugim Lapčanima; ako pak i ti odbiju, tad slobodno može prodati ili založiti svakomu drugomu, ali taj mora biti »plemenit rusaški človik« i moraju Strižići na tu osobu pristati. Sve to učinivši dođe pred taj sud Juraj Karlov s mnogim Strižićima, gdje pristav izvijestivši sud, kako »e hodil vele krat s rečenim Jurem Karlovićem i da e pital rečeni Strižić vsih, ako hoće ki ono imane kupiti ali u zaklad vzeti, ili ako oni nete, ako mu dopuščaju inomu komu prodati i založiti«. Ktomu izjavi pristav, da su slično nudili »ine Lapčane«. Ali su svi Strižići i Lapčani odbili. Tad su Strižići pred tim stolom »dobrovolnim zakonom dopustili«, da Juraj Karlov proda Mikuli Gašparovu. Sud je to odobrio i izdao o tome posebnu ispravu, koja je vrijedila kao kupoprodajni ugovor.

Moglo bi se navesti još sličnih dokaza za postupak otuđenja. Uzeo sam samo prednje, jer sadržavaju sve bitno tog postupka, njegova razvoja i prežitaka.

Po svemu, svako otuđenje plemenština bilo je općenito zabranjeno. One su ostajale u rodbinsko-dvornoj zajednici, kojoj su pripadale, a koja je po čl. 49 Poljičkog statuta imala samo pravo da »iu drži«, »ima iu radovati i uživati i ob noi živiti«. To su sve vrlo važni izrazi, potpuno pravilno upotrebljeni, jer se tu nije radilo o vlasništvu, nego samo o trajnom držanju i iskorišćivanju. Poredak društvene svojine, koja je bila u rodbinsko-dvornim zajednicama, po sebi isključuje svako pravo i neposredno vlasništvo kao takvo. Otuđenja je moglo biti, ali ne po volji i na zahtjev imaoca, nego jedino u slučaju »velike nevole« ili »potribe«, koju je morao uz sudjelovanje svih bližnjih nadležni sud ustanoviti. U Lici, Bužanima i Pounju to je vršio plemenski sud, a u Poljicima ili tri javne skupštine ili tri sastanka kneževa dvora kroz godinu dana, što je u biti jedno te isto.

Tek pošto bi ta nadležna vlast ustanovila »veliku nevolu«, u Lici, Bužanima i Pounju dodijelila bi otuditelju pristava, da skupa obidu postepeno sve redom bližnje, počevši od najbližih do najdaljih, ne samo nudeći im, ne će li tko od njih uzeti, nego i pitajući ih, dopuštaju li otuđenje. Ti prežici su najvažniji i vode u daleku prošlost.

U Poljicima sve se to vršilo ili na trima skupštinama ili na trima sastancima kneževa dvora, gdje su se bližnji mogli otuđenju usprotiviti ili pristati, kupiti, uzeti u zalog, zamijeniti i sl. U Poljicima kao i po Senjskom statutu i Novigradskom zborniku mnogo je toga već bilo otpalo i izmijenilo se. Sve je to bilo uvelike pojednostavljeno. Dovoljno je bilo po Senjskom statutu i Novigradskom zborniku trokratno javno oglasiti i pozvati, da uzme najbliži ili da se javi vjerovnik u slučaju duga.

¹⁷ I. d. 175–178.

Svakako najstariji su prežici sačuvani u navedenim ispravama iz Like, Bužana i Pounja. Tako značajno je običajno pravo, da je službeni pristav s otuđiteljem išao od jednog do drugog člana redom, najprije po rodbinsko-dvornim zajednicama unutar svoje seoske zajednice, a tad i u plemenu, tražeći od sviju pristanak i nudeći svakog pojedinca, da on kupi, uzme u zalog i sl. Od toga se u Poljicima već bilo odustalo. Dovoljno je bilo triput javno oglasiti preko triju javnih središnjih ustanova, a to je skupština ili sijela kneževa dvora. Ali u svemu ostalom navedene isprave i Poljički statut potpuno se slažu. Naprotiv po Senjskom statutu i Novigradskom zborniku postupak otuđenja umnogom je bio izmijenjen i pojednostavljen, ali prežici prastarih načela i odnosa društvene svojine sačuvani su posvuda, makar i u ponešto različitim oblicima.

3.

Osim tih općih načela običajnog hrvatskog srednjovjekovnog prava o otuđenju plemenština Poljički statut sačuvao je i mnoge zasebne podatke prežitaka tog prava. Tako neke prežitke za pitanje prednosti ili postepenosti među bližnjima. Poslužit ću se čl. 51bcd Poljičkog statuta, koji govori o prodaji plemenštine. Čl. 51b kaže: »Da (=ali) sada su Poljica i ošće (= također) uzakonila, da e bližni volan iskupiti do godišća« (= kroz godinu). Čl. 51c: »Ako li se iošće koi bližni naide, bliže od onogai ki e iskupio, volan e oni (= ima pravo) od onogai iskupiti«. Čl. 51b: »ako li sta (= su) oba po ednako bližna ali bi ih veće bilo ki mu su ednako blizu, tada imaiu onakoi i na oni dio iskupiti, kakono i svoiu plemenšćinu dile«.

U čl. 51a Poljičkog statuta istaknuto je »zakon stari hoće« i sadržava starije običajno pravo za razliku od novijega, za koje u čl. 51b piše: »Da sada su Polica iošće uzakonila«, što se odnosi na čl. 51bcde i po svemu na čl. 52abc. Ovdje upozoravam na činjenicu općeg običajnog prava. Redovito uzevši običajno pravo nije stvarno zavisilo ni od volje naroda ni vlasti. Običaje je stvarala stvarnost razvoja proizvodnih snaga i njihov odnos na društvene prilike. Postepenim trajnim društvenim razvojem običaji su sve jasnije i određenije dolazili do vanjskog izražaja, oblikovanja i upotrebe; na koncu i do formalnog uzakonjenja. Taj je tok mogao trajati i vjekovima. Zato navedene riječi čl. 51b Poljičkog statuta, da su Poljica »sada uzakonila«, ne znače, da prije uvrštenja tih novih odredaba u Poljički statut one nisu bile u običaju. Redovito su se u zakonike bilježila bitna, osnovna i opća načela, a pojedinosti, osobito one pojedinačnog postupka i slučaja nisu. Njih je dobro poznavao dnevni život po njihovu izvršivanju i općoj upotrebi.

Po starijem poljičkom običajnom pravu, čl. 51a prodaja onoga, što je jednom bilo zakonito prodano, nije se mogla opozvati (iskupiti). To načelo u odnosu na prodavaoca i prodani predmet i dalje je trajno ostalo i vrijedilo. Iskupa nije bilo, dotično prodavalac nije imao pravo, da prodaju onoga, što je jednom redovito prodano, opozove. Ali ako to nije mogao prodavalac učiniti, po čl. 51bcde, mogli su to tražiti i učiniti bližnji, koji su mogli već prodano od kupca prekupiti, i to:

1. pravo prekupa plemenštine bilo je vremenski ograničeno na godinu dana (*do godišća*) – *Jahr und Tag* prastarog germanskog prava – čl. 51b;

2. prekupiti je mogao samo bližnji – čl. 51b;

3. svi bližnji nisu imali jednako pravo prekupa, nego je između njih postojala postepenost u pravu na to – čl. 51c;

4. u slučaju da je jedan dalji bližnji bio prekupio, imao je pravo svaki uže bližnji postepeno jedan od drugog prekupljivati – čl. 51c;

5. to pravo prekupa bilo je ograničeno kroz godinu dana, računajući od dana prve ne samo učinjene, nego i potpuno u djelo provedene prodaje ili kupnje;

6. kako pravo kupnje, tako i prekupa nije pripadalo pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici, već svima jednako bližnjima; zato, kako je moglo njih više jednako bližnjih skupa kupiti, moglo je i prekupiti, bilo to od jednoga kupca ili prekupca, kao i od njih više skupa; u slučaju više kupaca ili prekupaca jednako bližnjih, oni su međusobno dijelili kupljenu ili prekupljenu zemlju »kakono i svoiu plemenšćinu dile« – čl. 51d;

7. stranke, prodavalac i kupac, nisu odlučivale o cijeni, nego »cinci dostoini«, t. j. zakoniti procjenitelji – čl. 51e.

Kako se vidi, premda bi se tu po čl. 51a radilo tobož o tek uzakonjenim običajima, ni u čemu oni ne pokazuju bilo koji trag odstupanja od starih načela i odnosa društvene svojine. Ostalo je sve isto i te upravo netaknuto. Prvotno imovno običajno pravo bližnjih na plemenštine po tim podacima Poljičkog statuta ni u čemu nije bilo popustilo. No ako bi se strogo stajalo na riječima Poljičkog statuta, čirilo bi se, kao da se tu radi o novotarijama. Ali stvarno ne radi se tu o novim običajima ni zakonima. To su sve prastara načela običajnog prava o odnosima društvene svojine, koja nisu bila unesena u stari statut, nego je to bilo učinjeno u poznije doba: ne radi se o novom pravu, nego o novom formalnom uzakonjenju ili unošenju u zakonik – statut.

4.

Čl. 52bc Poljičkog statuta govori o zamjeni plemenština i kaže: »ako li bi se tko zaminio plemenščine laptom (= komadom, dijelom), ali ih veće utakam¹⁸ (= završno, konačno, bez opoziva, potpuno) prez pridavka, ima se

¹⁸ V. Jagić n. d. 246 tumači, da znači *paria paribus*, jednako i Mažuranić VI. n. d. 1516. *alterum pro altero, zamjenito*. T. Matić n. d. 354–355 tumači i prevodi *gegenseitig*; slično i B. D. Grekov n. d. 241 »ravnocennimi« = jednake vrijednosti. Takvo značenje *utakam* tu nema. Ne radi se tu o cijeni, nego o posebnom pravnom poslu izvršenom pri otuđenju. Svakako je *utakam* u vezi s imenicom *takmiša* i glag. *utakmiti, stakmiti* i sl. U modruškoj ispravi od 4. VIII. 1463. – Šurmin n. d. 236 – radi se o nagodbi između modruškog kaptola i Apaja Likovića, za koju piše: »i tako načinismo, utakmismo meu sobom« – utanačismo, ugovorismo. Po ispravi od 1. VI. 1486. – I. d. 312 – u Bihaću pred banom »utakmila se edna stran (Svilići) i druga (Nemanjići) dobrovolnim zakonom (načinom) pod zavez (pod kaznu) 100 dukatov« – pogodiše se. U ispravi od 24. II. 1487. – I. d. 316 – »i totu budući obi više rečeni strani nazoči (Markovići i Juraj Kosinjski) središe i stakmiše meu sobom« – pogo-

zaminiti svitlo bilodano, i volan se je zaminiti s kim mu drago. Ako li bi onda, pri neg se zamini i utvrdi, ter bi se bližni koga nih javio tere rekao: brate ja ti ću dati utakam takeer (= takove) zemle, zamini se sa mnom, togai se nemože odnetiti (= odbiti)«. Čl. 52c: »da ako bi se jure zamirili i namirili zemle edni drugzim i utvrdili se pismom ali pristavi, ne budući obiju vola, ali ne budući ke himbe ali jale vola privarke, ako li bi koi komu nadoplatio pinezi ali cinom, tada e volan bližni iskupiti do godišća po zakonu poličkomu kakono prodaiu«.

Tim riječima Poljički statut također i *zamjenu* plemenštine s plemenštinom smatra otuđenjem. To pokazuju razna ograničenja i prava bližnjih u takvim zamjenama, navedena u čl. 52bc, a koja su slična onim već navedenim pri prodaji. U čl. 52bc određeno je:

1. načelno zamjena je dopuštena;
2. zamjena je mogla biti samo plemenštine plemenštinom;
3. zamijenjene plemenštine morale su biti jednako vrijedne;
4. zamjena se morala izvršiti javno uz sav postupak, kakav je bio određen pri kupoprodaji;
5. da se zaštite prava bližnjih i da se ne poremeti ili ošteti vrvno pravo plemenština, pri zamjeni bila je zabranjena svaka nadoplata, varka, podvala ili prijevара, uz poništenje i ništetnost ne samo ugovorene, nego i već izvršene zamjene;
6. kao kod prodaje i kod zamjene postojalo je pravo prednosti u postepenosti bližnjih;
7. pravo opoziva zamjene, zakonito izvršene i provedene, nije postojalo;

diše se, da – I. d. 31, 317 – kaže: »i onde se obidvi više rečeni strani dobrovolno utakmista, da pustista obidvi strani edna drugu stranu za čista i zaprisežena« – nagodiše se, pogodiše se i što zovu »takminu i mir«. God. 1490. – I. d. 352 – Ivan Kosinjski priznaje starješini samostana Sv. Spasa, da kad se »stakmista s priurom ... i da mu priur ... libar 70 ter 5«. U svim navedenim slučajevima glagoli utakmiti, stakmiti stoje u značenju pravnog posla jedne konačne pogodbe, a nikako u onom zamjene, namire i sl. Podatak isprave od 24. IV. 1490. – I. d. 341 – još očitije će to potvrditi. Kad Ivan Račić, prodavši plemenštinu Mateju Draškoviću, od Ličkog stola traži, da mu o tomu izda ispravu, kaže, jer »ste slišali obi strani govorenje i utakmlen'e naiu«. Tu pod »govorenjem« podrazumijeva se sam tok i čin pogodbe, a pod utakmljenjem, da je taj pravni posao bio između njih u svemu potpuno završen i proveden. To značenje utakmiti, stakmiti, utakmljenje odgovara srednjovjekovnom pravnom postupku otuđenja, koje je bilo formalno vezano za tri pravna posla. U prvi išle su sve formalnosti prije pogodbe, kao javno oglašenje, procjena i sve s time skopčano pred javnom nadležnom vlašću. Drugi je bio sklapanje pogodbe s isplatom, a treći službena provedba sklopljene pogodbe u djelo s nekim dodatkom u novcu ili naravi. Naravno, sva ta tri čina uz posebne formalnosti, razližite prema kraju i vremenu. Često prva dva dolaze pod jednim nazivom. Tako u *Kartularu sv. Petra u Selu* – Rački Doc. n. d. 128, 52 i 64 – prva dva dolaze pod nazivom »*conventio*« a treći pod »*definitio*«. U okolici Splita od XI. do XIII. st. treći posao dolazi pod nazivom *pro fine* – I. d. 127 do 136; SCD II. 31, 186; III 54, 96, 130 – Naziv »*besvetie*« i sl. također stoji u tom značenju – SCD III. 130, 408; IV. 461. U tom značenju izvršenog trećeg završnog i konačnog pravnog posla stoji »*utakam*« čl. 52ab Poljičkog statuta i odgovara tekstu. Sve znači, da je predmet pogodbe predan i prešao »u držanje« nove stranke po odnosima prava društvene svojine, a ne u vlasništvo ili posjed po rimskom pravu.

8. redovito uzevši, također ni pravo bližnjih, da se takva zamjena poništi njima u korist;

9. jedino ako bi same stranke, koje su učinile zamjenu, dobrovoljno pristale, ili ako je pri zamjeni bila počinjena kakva prijevara i sl., bližnji su imali pravo tražiti poništenje zamjene s pravom prednosti, i to kroz godinu dana, kao i kod prodaje.

Sva ta načela običajnog prava potpuno su u duhu odnosa društvene svojine rodbinsko-dvornih i seoskih zajednica.

5.

Poljički statut u više članova predviđa otuđenje zemljišne imovine *zapljenom po kazni* (konfiskacija). U pitanju su ovdje samo plemenštine u odnosu na bližnje.

Po srednjovjekovnom općem imovnom vladarskom pravu kaduciteta sva po kazni zaplijenjena, jednako također i ošasna dobra, redovito su pripadala fisku, t. j. nadležnoj državnoj vlasti. U dalmatinskim gradovima radi njihova posebnog društveno-komunalnog razvoja i uređenja, pravo konfiskacije pripadalo je pojedinoj gradskoj općini. Po Poljičkom statutu pak pri općoj zapljeni sve pokretnine pripale bi zajednici, poljičkoj općini. Naprotiv kod plemenština ostalo je potpuno netaknuto prastaro pravo društvene svojine rodbinsko-dvornih i seoskih zajednica, dotično pravo bližnjih, kako to slijedi iz slučaja, koje navodi Poljički statut.

Po čl. 23a Poljičkog statuta bilo je zabranjeno bez razlike svima »vlasteli i didtćem i kmetićem i vlašićem« stupiti u tursku vojsku ili k martolozima. Budući da se čl. 23a nalazi u glavnom rukopisu, nastao je najkasnije na prijelazu XV. u XVI. stoljeće, a po turskoj vojsci i martolozima ne pripada prvotnom statutu ni onom iz 1440. godine.

Uza sve to taj član 23a pruža dragocjenu sliku društvenih odnosa i imovnih prava u tadašnjim Poljicima. Tako, ako bi stupio u tursku vojsku »kmetić ili vlašić«, »da se ima uhititi i obisiti«, a »imana negova polovina općini, a polovina gospodinu negovu«. Sve kako i odgovara općem feudalnom pravu i poretku. Naprotiv »da didić ima se uhititi i vlasteličić i obisiti, a gibuće (= pokretno) sve u općinu, a bližnemu plemenščina«. Isto sadržava i čl. 23b, ali ukraće: plaća glavom, »a imane gre u općinu; ako li plemenščinu ima, gre bližnemu«. O sličnom zločinu veleizdaje govori također čl. 88, koji je zaključen 6. VIII. 1476. i po svemu suvremen sa člankom 23. Po tom čl. 88 svi nutarnji nemiri, nesklad, politička udruženja, rad i sve slično, što bi moglo škoditi Poljicima, bilo je zabranjeno »pod zarok (=kaznu) odn vire gospocke (Mletaka) i poličke, i pod izgubljenje svega svoga dobra: da mu se obrne u općinu gibuće, a plemenščina bližnemu«.

To su slučajevi *konfiskacije* kao kazne za počinjena djela veleizdaje ili notae infidelitatis. Sličnu konfiskaciju Poljički statut još predviđa u slučaju ubojstva rođenoga brata, i to u čl. 36a. Po tom članu ubojica rođenoga brata prestaje biti Poljičanin, t. j. gubi sva prava, koja je dotada imao u Poljicima »a plemenščina negov dio, ako iu ima, bližnemu komu pristoi po baščini (= pravu) bližnih, kako da bi umro«.

Jednako kažnjava općom zapljenom Poljički statut i određene krađe. Tako po čl. 78c lupež u seoskoj zajednici, kojoj je pripadao kao član – »lupež ... u selu meusobac« – ne samo da je za kaznu bio kažnjen smrću vješanjem, nego i zapljenom svega »ča ima«. Ali »ako ima plemenščine, ostae bližnemu, a ino blago općini«. Ako bi Poljičanin u službi negdje izvan Poljica počinio po čl. 79 »koiu neviru ali sramotu (gospodaru), ali ga obružio ali mu ino koe zlo učinio, tada se ima oni krivac tirati i iskati, i ne ima za toi niedan negov bližni nikoe zlo podleći, da pače negov (počinitelja) dio vas ili e plemenščina ili gibučee, gubi ga on i ima upasti u bližnega«.

6.

Kod svih tih navedenih raznih slučajeva otuđenja, bilo onih isprava iz Bužana, Like i Pounja, bilo po Poljičkom statutu ističu se dvije glavne značajke:

1. od nekretnina jedino su plemenštine potpadale pod poseban postupak i ograničenja pri otuđenju;

2. a to radi općih ali posebnih imovnih prava bližnjih u vezi sa plemenštinom, i to ne samo sa vrvom plemenštinom ili onom u užem smislu, nego i sa svakom zemljišnom imovinom uopće.

Pitanje društvene svojine plemenština već je izneseno. Preostaje samo imovno pravo bližnjih u vezi odnosa s njima. Dvojica ili više njih mogu biti međusobno bližnji radi različitih veza, kojima su oni međusobno povezani, kao onih krvnih, gospodarskih, političkih, vjerskih i t. d. Budući da se u svim navedenim slučajevima otuđenja radi uvijek o izuzetnom postupku u odnosu bližnjih na plemenštinu, svakako je na prvom mjestu u pitanju njihova imovinsko-gospodarska veza. Osnov pak toj vezi može biti povezanost krvna, ona susjedstva ili čisto imovno-gospodarska. Krvna povezanost tu ne može biti glavni nego samo sporedni ili slučajni osnov zbog društvene svojine, kako je to već višekrat izneseno. Još u rodbinsko-dvornim kao i u seoskim zajednicama vriedila su načela imovnih odnosa društvene svojine, kojima je osnov bio gospodarski, a takvi su bili i odnosi. Istom u individualnom vlasništvu krvni odnosi stupaju na prvo mjesto i postaju glavni i osnovni za sve društveno-gospodarske odnose.

Ne mogu biti glavni osnov ni veze susjedstva. Da su u pitanju samo dvorna mjesta, to bi nekako i moglo biti, ali se radi o plemenštinama, pri kojima susjedstvo po sebi otpada. Naveo sam u prvomu dijelu kako u glavnoj matičnoj diobi plemenština, pojedina rodbinsko-dvorna zajednica nije pripadajuću plemenštinu dobivala u komadu, nego rasparčanu. Radi toga je svaki pojedini komad plemenština imao susjedstvo četiriju, a ne jednoga bližnjega; zato ni susjedstvo ne dolazi u obzir. Ostaje, da dokle god je prevladivao imovni poredak načela odnosa društvene svojine, glavna oznaka, pravi osnov i izvor povezanosti bližnjih sa plemenštinama mogao je u prvom redu biti imovno-gospodarski, a krvna kao i sve druge veze samo su bile sporedne i slučajne.

7.

Punopravni članovi, oni, koji su imali glavnu gospodarsku i upravnu vlast u Poljicima do u drugu polovicu XIV. stoljeća bili su »plemeniti didići«. Otada dalje skupa s njima i vlastela sudjeluju u vlasti. Dedići su bili članovi seoskih zajednica, samo oni su njih sačinjavali, a vlastela su, redovito uzevši, bila izvan uređenja tih zajednica. Dedići su sjedili na zemljišnoj imovini seoskih zajednica, vlastela su pak redovito držala zemlje porijekla i postanka vladareva. Ali kod jednih i drugih, kako sam već pokazao, dokasna je vrijedilo običajno pravo načela odnosa imovne društvene svojine. Kod dedića takvo pravo ne samo unutar društvene svojine pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, nego također i društvene svojine seoske zajednice. Slično, ali u osnovi različito, bilo je i kod vlastele. Postojala je i kod njih dvostruka gospodarska povezanost. Jedna unutar njihovih pojedinih kućnih ili porodičnih zajednica, a druga između onih vlasteoskih zajednica, koje su nastale diobom jedne feudalno-matične jedinice, na primjer svi Bribirci, Frankopani, Kačići i sl. Zato bližnji, o kojima je ovdje govor, ako su u pitanju dedići, oni su bližnji, jer pripadaju jednoj seoskoj zajednici; ako su vlastela, tad ukoliko pripadaju jednoj feudalnoj zajednici kao jedinici, kakva i kolika je bila, kad ju je vladar poklonio prvom lenskom obdareniku. Sve je to i te kako važno. Posebna je to oznaka srednjovjekovnog društvenog razvoja Hrvata, koju zapadni feudalizam ne poznaje. Poljički statut se jednako odnosio na dediće i na vlastelu; jednima i drugima bio je jednako obvezatan, što je u Poljičkom statutu posvuda istaknuto. Zato i sve navedene odredbe Poljičkog statuta o otuđenju i zapljeni jednako se odnose na imovinu dedića i vlastele, tih dviju vrsta Poljičkog plemstva. Sve se kreće u okviru odnosa zajedničkog imovnog prava, onog društvene svojine bližnjih.

8.

Bližnji, uzevši ih kao članove unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, međusobno nisu mogli ništa ni prodati ni kupiti zbog odnosa društvene svojine njihove zajedničke imovine. Zato oni kao bližnji u svim pitanjima otuđenja imovine, koje spominje Poljički statut i druge naše isprave, ne dolaze u obzir. Oni se mogu međusobno samo dijeliti, a ni na jedan način pojedini nešto otuđivati. Drugo je pitanje, ukoliko je pojedinac od njih kao bližnji po članstvu u pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici odgovoran i potpada pod kaznu za počinjene zločine.

Po starom pravu *odmazde*, na koju je bila obvezana cjelokupna pojedina društveno-gospodarska zajednica, sigurno je to pravo kod nas još vrijedilo i u Srednjemu vijeku. U našim izvorima poznata je *vražda*, kazna za prolivenu krv, koju je snosila ili samo rodbinsko-dvorna zajednica ili širi krug, na pr. u Poljicima sva Poljica.¹⁹ Ali jer se vražda plaćala u novcu, naravno da je

¹⁹ *Uražda* je naziv za sločin krvoprolića, slijedila smrt ili ne, vezana za odmazdu. Dijelila se na *mrtvu* i *živu vraždu*. Prva za ubojstvo, a druga za svaku drugu tje-

rodbinsko-dvorna zajednica bila prisiljena plaćati u prvom redu novcem dobivenim od prodaje pokretnina, blaga, žita, vina i sl. – ili novcem uzajmljenim, a jedino u skrajnjem slučaju onim dobivenim od otuđenja plemenštine.

Da je to bilo tako, pokazuju čl. 36ac, Poljičkog statuta. U čl. 36a govor je o ubojstvu rođenoga brata, za koji su zločin određene kazne: ubojica, ako ga uhvate, plaća glavom; ako pobjegne, prestaje biti Poljičanin. Tu je Poljički statut mogao imati na umu ubojstvo unutar jedne još nepodijeljene ili već podijeljene rodbinsko-dvorne zajednice. Ako bratoubojica nije imao svoju posebnu rodbinsko-dvornu zajednicu, sve je prosto i jednostavno. Uz druge označene kazne on je gubio svoj dio, koji je ostajao i dalje u društvenoj svojini rodbinsko-dvorne zajednice, kojoj je pripadao. Zato je u takvu slučaju bilo suvišno i bespredmetno, da se u tom članu navode i plemenštine. Ali jer čl. 36a spominje kao kaznu i gubitak plemenština, znači, da se tu radi o bratoubojici, koji je imao već svoju rodbinsko-dvornu zajednicu. Porodica bi ubojice plaćala svoj pripadajući dio vražde za prolivenu krv, i to od pokretne i druge slične zajedničke imovine. Namirivši pak vraždu, ono što bi preostalo, i dalje bi uživala rodbinsko-dvorna zajednica ubojice. Vražda se nije plaćala plemenštinom, kako to izlazi iz riječi tog člana 36a, da plemenština ubojice pripada »bližnjemu komu pristoi po baščini, kako da bi umro«, a ne kaže bližnjemu ubijenoga. To je u skladu sa članom 37ab. 41ab, Poljičkog statuta. Naime pri svakom ubojstvu, redovito porodica ubojice nije plemenštinu gubila, nego joj je ostajala netaknuta. Ubojstvo brata poseban je ipak zločin, koji je kao takav kvalificirao i Poljički statut time, što je za takvo ubojstvo u njemu određena dvostruka vražda, a usto i kazna smrtna, a ako pobjegne, gubitak svih imovnih i časnih prava i trajno progonstvo iz Poljica.

Za razna ubojstva počinjena iz koristoljublja određene su u čl. 37b posebne kazne: plaćanje vražde, smrtna kazna vješanjem ili rastrgnućem (*raskvartati* – *squartare*), trajno progonstvo, gubitak svih prava u Poljicima i sl.

U čl. 36c radi se o ubojstvu počinjenom sa svrhom, da se ubojica smrću ubijenoga dočepa njegove plemenštine. Takvo se ubojstvo moglo zgoditi između međusobno povezanih ustanovom plemenštine, a to je između članova unutar jedne seoske zajednice. U tekstu pak stoji: »ako li bi tko ubio bližnoga ali vrvnoga za čiča plemenščine«. Tu može biti slučaj ubojstva između rođene braće, rođaka i svih drugih članova unutar jedne seoske zajednice. Krvna veza ni tu ne dolazi u obzir, nego samo imovna preko plemenština. Još je tu istaknuto, a o čemu sam već govorio, da ubojici ne pripada plemenština ubijenoga riječima: »da tomu uboici ne ima biti oni dio, nego inomu komu pristoi po razlogu od plemena«. Među kaznama nabrojenim u čl. 37b Poljičkog sta-

lesnu povredu, pri kojoj je bila prolivena krv. Prežitek je iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica. Po Poljičkom statutu plaćala se:

- a) za prolivenu krv između Poljičana. Vraždu je plaćao počinitelj – čl. 26, 35abc, 36d;
- b) Poljica pak čitava u ovim slučajevima: 1. za krv prolivenu u igri – čl. 37c; 2. u samoobrani – čl. 41b; 3. pri krađi – čl. 37d, 96; 4. za ubojstvo stranca iz osвете – čl. 36e; 5. za ubojstvo razbojnika pljačkaša – čl. 37d, 41b.
- c) Vražda pripada čitavim Poljicima, ako bi vanjski ubio Poljičanina, ali ako to ne bi počinio iz osвете – čl. 36g;
- d) od plaćanja opće vražde nitko nije bio oslobođen – čl. 20.

tuta gubitak plemenštine nije nigdje posebno naveden; izlazi da je ona u svim tim slučajevima stajala izvan zakonsko-kaznenog dohvata. To je razumljivo, jer, kako je već utvrđeno, plemenštine su trajno ostale, makar i u idealnom pravu društvene svojine seoskih, a stvarne društvene svojine pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, a ne pojedinaca. S tim je potpuno u skladu ono, što je zabilježeno u čl. 36c o plemenštini. *Plemenština* zbog društvene svojine bližnjih na nju u seoskim zajednicama dokasna u Poljicima, a tad sigurno i drugdje u *Hrvatskoj Srednjega vijeka, nije nikad mogla biti predmet konfiskacije, kao ni ošasno dobro.*

O tom pravu i o međusobnim gospodarskim odnosima bližnjih govori također i čl. 79 Poljičkog statuta. U tom članu nije govor o ubojstvu, nego o zlodjelima, koja bi netko počinio protiv gospodara, kod kojega bi »bio na sodi ali u službi«, negdje izvan Poljica. Taj gospodar, koji se nalazio izvan Poljica, mogao je tražiti zadovoljštinu na poljičkom stolu, ali tako da »tada se ima oni krivac tirati (sudbeno) i iskati, i ne ima za toi niedan negov bližni nikoe zlo podleći, da pače negov dio vas, ili e plemenščina ili gibuće, gubi ga on i ima upasti u bližnega«. Po tome se izvanjski nije mogao ni u čemu naplatiti od imovine počinitelja Poljičanina, koja se nalazila u Poljicima. U slučaju da je počinitelj, naravno, od poljičkog stola, bio osuđen na gubitak pokretnoga i nepokretnoga, po istom tom članu 79 Poljičkog statuta od toga tužitelj nije ništa dobivao; sve, što bi se na tužbu krivcu oduzelo imovine, on je sam sve to gubio, a pripadalo bi njegovim bližnjima i na njih prelazilo.

Sve su te činjenice razumljive jedino i samo uz pretpostavku, da još postoje odnosi društvene svojine unutar rodbinsko-dvornih kao i seoskih zajednica. Svjedočanstva su i dokazi svega toga mnogobrojni navedeni prežici iz vremena poretka prvobitnih rodbinskih zajednica, koji su sačuvani u našim izvorima do u XV. stoljeće a i kasnije, a koji su jasno u potpunoj suprotnosti s poretkom odnosa individualne svojine.

9.

U prije navedenim slučajevima ubojstva preostala imovina počinitelja, poslije nadoknade i namirenja kazne, pripala bi bližnjemu. Od toga se djelomično odstupalo u slučaju počinjene veleizdaje i domaće lupeštine. U takvim slučajevima plemenština po svojoj društvenoj svojini pripala bi bližnjemu, a sve ostalo, a to su uglavnom bile pokretne, pripale bi poljičkoj općini. Dokaz je to početaka razvijanja, slabljenja i popuštanja prvotne opće društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica. Do tog je došlo osim društvenim razvojem još i utjecajem raznih drugih činilaca. Tako utjecajem državnopravnih srednjovjekovnih imovnih načela, kao i onih individualnog vlasništva. Ta su se načela postepeno uvlačila najprije u društvenu svojinu rodbinsko-dvornih zajednica, podgrizala je i razvodnjavala. Odvijalo se to potpuno prirodnim putem. Najlakši je bio prodor u društvenu svojinu rodbinsko-dvornih zajednica, i to onu pokretnina, jer su one bile u sklopu samo jedne, a nekretnine dvostruke društvene svojine. To lakše se to događalo, što je od samog početka bilo pokretnina unutar rodbinsko-dvornih zajednica, koje su bile izvan njihove

društvene svojine. To je pratež i drugo, o čemu sam već govorio. To je bila lična svojina, koja je po sebi stalno po ljudskoj prirodi težila za proširenjem. Kod plemenština s dvostrukom društvenom svojinom bilo je to drugačije, pa je i išlo teže. One nisu bile kao pokretnine ograničene samo odnosima jedne društvene svojine, onom rodbinsko-dvornih zajednica, nego i onom seoskih zajednica ili bližnjih. Po tome je razumljivo, da je prva na udaru bila društvena svojina rodbinsko-dvornih zajednica, i to u pokretninama, kako to pokazuje čl. 23ab, 71a, 78c, 88 i (266) Poljičkog statuta. Upravo zbog činjenice, što su plemenštine stajale u okviru odnosa dviju društvenih svojina, prodor individualnog vlasništva u njihovu društvenu svojinu vršio se teže i polaganije, osobito zbog društvene svojine seoske zajednice, i to u prvom redu u društvenu svojinu općina. To zato, jer je društvena svojina općina stvarno još bila potpuna i netaknuta, a s tim i prodor u nju otežan.

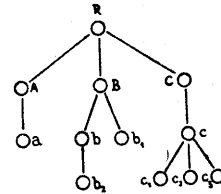
Druga društvena svojina, kojom su međusobno gospodarski bile povezane sve rodbinsko-dvorne zajednice unutar pojedine seoske zajednice, bila je ona plemenština. Plemenštine su nekad bile općine. Matičnom diobom plemenština, usto i davanjem plemenština pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama na trajno zasebno obrađivanje i iskorišćavanje ispale su plemenštine iz kruga društvene svojine općina. Budući da se to događalo u vrijeme društvenog poretka, u kojemu su još vladali odnosi društvene svojine, tragovi tog poretka morali su se zadržati i u novonastaloj ustanovi plemenština. Sačuvali su se u obliku idealnog prava društvene svojine, kojemu je bio izvor i osnov u matičnoj diobi plemenštine. Ktomu su se u daljim diobama pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica neprestano plemenštine dijelile, zadržavši pritom kao mjerilo međusobnih gospodarski odnosa udio u matičnoj diobi. Tako su nastale baš po tim odnosima razlike njihovih međusobnih povezanosti. Po njima su neke rodbinsko-dvorne zajednice bile međusobno bliže, a neke dalje. U tom idealnom pravu društvene svojine plemenština po svemu je osnov i podrijetlo značenju i nazivu *bliznji*. U tom treba tražiti oznake tog naziva, povezanost i postepenost između bližnjih naših izvora.

Kao neposredna potvrda opet neka posluži Poljički statut. Čl. 51d govoreći o slučaju *prekupa* sa strane više »jednako bližnjih«, ne kaže, da ti prekupljuju »na glave«, t. j. svaki pojedinac jednak dio, kako bi stajalo, da je bila njihovu blištvu osnov krvna veza; tu stoji da moraju »oni iskupiti, kakono i svoiu plemenščinu dile«. Iz toga slijedi neposredno i jasno, da pri diobi prekupljene plemenštine između »jednako bližnjih« nije igrala ulogu krvna veza, nego njihovo udioništvo u zadnjoj međusobnoj diobi plemenština tih prekupaca sa prodavaocem. To je slično onomu, što je kazano u čl. 59a Poljičkog statuta, da se gaj dijeli po vrvnom pravu, t. j. po dijelu, koji netko ima od udjela u matičnoj diobi plemenština.

Matična dioba plemenština glavna je skretnica, koja je gospodarsko-društveni razvoj skrenula s poretka odnosa potpune društvene svojine na kolosijek idealnog prava društvene svojine bližnjih, koji vodi prema individualnom vlasništvu. Uporedivši prije rečeno o vrvnom pravu s ovdje kazanim o imovnom pravu bližnjih, vidi se, da je po srijedi jedno te isto imovno pravo, idealno pravo društvene svojine plemenština.

Radi razumijevanja te važne činjenice hrvatskog srednjovjekovnog imovnog običajnog prava, onog vrvnog ili bližnjih, navest ću neke primjere po priloženoj shemi. Pritom naravno da ne ću počinjati od prve matične diobe plemenština, nego od jedne od poznijih.

Diobom rodbinsko-dvorne zajednice R među troje sinova ili braće ABC nastale su tri nove rodbinsko-dvorne zajednice, one ABC . Pri toj diobi R svaki je sin dobio po jednu trećinu plemenštine one od R . Poslije te diobe pojedina od triju nastalih rodbinsko-dvornih zajednica sastojala se od članova kako su označeni u priloženoj shemi, A od a , B od b , b_1 b_2 i C od c c_1 c_2 c_3 . S vremenom su umrli ABC , a ostali su živi a b b_1 b_2 c c_1 c_2 c_3 , ali svi žive podijeljeno, svaki u svojoj rodbinsko-dvornoj zajednici. U slučaju da rodbinsko-dvorna zajednica a otuđuje svoju plemenštinu, njeni su bližnji b b_1 b_2 c c_1 c_2 c_3 . Kad bi se to računalo po krvnoj povezanosti, najbliži bi mu bili b b_1 i c , a dalji b_2 i c_1 c_2 c_3 . Ako bi a otuđivao dio ili svu svoju plemenštinu, a ta je bila $\frac{1}{3}$ od R , kad bi se računalo po krvnoj vezi, b_2 c_1 c_2 c_3 otpali bi, a b b_1 primili bi po jednu četvrtinu, c jednu polovinu plemenštine od a .

Po ovdje utvrđenom načelu računanja blizine povezanosti u diobi plemenština bližnjih drugačije će to izgledati. U slučaju otuđenja plemenština sa strane a , jer se radi o zadnjoj diobi između ABC , ta je dioba mjerilo postepenosti prava svih bližnjih, koji potječu od te međusobne diobe ABC . Zato, ako bi se svi živi bližnji, a to bi bili b b_1 b_2 c c_1 c_2 c_3 javili kao interesenti pri otuđenju plemenštine od a , svima je pripadalo pravo prvokupa, prekupa i slično, jer su mu po diobi R svi ti bili jednako bližnji. Ali nije svaki dobivao i jednak dio, jer je taj zavisio o udioništvu kod diobe R . Tako, jer su b b_1 b_2 učestvovali u diobi R s jednom trećinom, kod otuđenja od a svoj trojici b b_1 b_2 pripada pravo udjela s jednom trećinom, a svaki od njih napose imao je pravo $\frac{1}{9}$. Slično c c_1 c_2 c_3 , jer su sudjelovali u diobi R s $\frac{1}{3}$, stime svi skupa sudjeluju i kod a , ali svaki pojedinac s $\frac{1}{12}$ od plemenštine a . Dovoljno je međusobno porediti prvi slučaj osnovan na krvnoj vezi i posljednji na pravu bližnjih, da se uoči golema razlika.

Drugi slučaj ista shema. C je imao sina c i tri unuka c_1 c_2 c_3 . C i c su mrtvi, a c_1 c_2 c_3 su podijeljeni na tri rodbinsko-dvorne zajednice. Ako c_1 otuđuje plemenštinu, c_2 c_3 su njegovi najbliži, jer su oni dionici plemenštine, koju je imao c i koju su oni međusobno podijelili. Pravo prvokupa, prekupa i t. d. pripada jedino c_2 c_3 . Ako bi pak c_2 i c_3 odbili kupnju, zalog, zamjenu i sl., tada stupa na snagu dioba R i svi živi potomci sudionika diobe R , a to bi bili a b b_1 b_2 , jednako su bližnji, svima pripada jednaka prednost, ali ne svima jednaki dio. Budući da je c_1 imao $\frac{1}{9}$ od diobe plemenština R , ako bi tražili a b b_1 b_2 svoje pravo bližnjih od otuđivane plemenštine c_1 , tim bližnjima zadnja je zajednička dioba plemenština ona od R , u kojoj a ima udio od $\frac{1}{3}$ kao i b b_1 b_2 skupa; no R , ako su se b b_1 i b_2 podijelili, svaki bi imao udio u

diobi plemenštine $\frac{1}{12}$. To bi bili faktori udjela u kupnji, zalogu i sličnom plemenštine od c_1 .²⁰

Tako ta postepenost imovinske povezanosti između bližnjih s prošlim diobama plemenština sve se većma udaljuje, a i zapleće, dok ne dođe do one tzv. *matične diobe plemenština u seoskim zajednicama*, na kojoj je osnovano *vruno pravo* ili ono bližnjih, poznato »pravo očekivanja« i sve, što je s njim spojeno. Zato je u čl. 51d Poljičkog statuta istaknuto, da, premda se radi o dva ili više »ednako bližna«, ipak preкупljenu plemenštinu dijele »kakono i svoju plemenštinu dile«, t. j. prema dijelu u onoj diobi plemenština, koja ih međusobno najbliže povezuje i po kojoj su oni *bližnji*. Tako je istom jasno i ono čl. 59a o diobi *općine* gaja, da se dijeli »naiprvo ako bi se znala vrv i dio kako gre od plemenščine meu selom«. Konačno radi toga u čl. 36c stoji: »ako li bi tko ubio bližnoga ali vrvnoga za čiča plemenščine«, t. j. imovna je povezanost bližnjih, i to po diobama plemenščina, išla od rođene braće pa sve dalje do matične diobe, koja je skupa obuhvatala i imovno povezivala sve članove unutar pojedine seoske zajednice. U tome se sastojalo *idealno pravo odnosa društvene svojine*, koje su imale sve dvorne zajednice u plemenštinama seoske zajednice. Iz tog idealnog prava društvene svojine plemenština proistjecala su *prava prvokupa* (protimezis), *prekupa*, *otkupa* i *svih drugih imovnih prava prednosti* (preferencije) u Srednjem vijeku kod nas, a i drugdje.

11.

Maloljetnost je imala uvijek određenu ulogu u imovnim društvenim odnosima. Kada je kod Hrvata u Srednjem vijeku malodobnost svršavala, a nastupala punoljetnost, po našim izvorima to nije jasno. *Uinodolski zakon* o tome ništa ne govori, što je razumljivo, jer ima na umu *gospodarski* bespravne kmetove. Ali s Poljičkim statutom je drugačije. U čl. 99 Poljičkog statuta govor je, kako se u parnici za plemenštinu nije dužno odgovarati, »dokle mu se ne svrši vrime od lit 18«. Inače se u drugim izvorima upotrebljavaju općeniti izrazi, kojima je danas teško odrediti pravo značenje. Tako po ispravi od 15. VIII. 1321.²¹ Ivan pok. Mihajla Vučete izjavljuje na sudu pred banom Mladenom, da ne će u parnici odgovarati »donec fuerit etatis habilis ad cingendum spatam« – *dok ne bude sposoban opasati sablju*. U kojoj je pak godini života hrvatski plemić postajao sposoban da opaše sablju, što znači da postane punoljetan, po poznatim se izvorima ne zna. Po Verböczyjevu – *Tripartitumu*²² – muškarac je u starije vrijeme postajao punoljetan sa navršenom 14. a ženske sa 12. godinom. Slično po *Korčulanskom statutu* čl. 50 mogao je, ali nije morao, biti kažnjen »infans a XIII annis et infra et femina semiliter«.²³ Po *Dubrovačkom statutu* – knjiga IV, čl. 76: »Masculus ad aetatem legitimam ad quatordecim annos, femina vero ad duodecim«.²⁴

²⁰ Kako je velika razlika između računanja prednosti po bližnjima od one po krvi!

²¹ *SCD IX*. 12–13.

²² *Corpus juris hungarici*, Tyrnaviae 1751. 44. – P. I. t. III. § 4 i 6.

²³ J. Hančl, *MHJ I*. Zagreb 1877. 19.

²⁴ Bogišić–Jireček, *MHJ IX*. Zagreb 1904. 108.

Po *Splitskom statutu* – knj. III, čl. 67: »Filius familias maior XXV annis ad iuditia possit esse procurator«, t. j. punomoćnik.²⁵ Po knj. III, čl. 68: »Pupilli, scilicet masculi minores XIII annis et feminae minores XII annis« moraju imati tutora, a »si mulier maior XIII annis et masculus XVIII annis« mogao je parničiti se bez tutora, ali uz prethodnu zakletvu, da će se odluci suda pokoriti.²⁶ Pristanak na prodaju sa strane sina »si esset maior XVIII annis« vrijedi, a »si esset minor XVIII«, prodaja da ne vrijedi.²⁷ Po knj. II, čl. 21 *Splitskog statuta* splitski plemić, ako je htio ući u gradsko vijeće, »sit maior viginti annis«.²⁸ Po tome za razne čine zakonici predviđaju razne godine života. U kaznenim parnicama uzimaju se redovito godine kanonskog prava, za muškarce 14, a za ženske 12 godina. U Splitu i njemu susjednim Poljicima za punoljetnost u imovnim poslovima bila je potrebna navršena XVIII. godina života.

O punoljetnosti govore čl. 9l, 10c i 17d Novigradskog zbornika. Po čl. 9l, ako se izgubi životinja ili ona počini koju štetu u vrijeme ispaše, da pastir bude vjerodostojan, morao je imati navršenu 16. godinu. Po čl. 10c vjerodostojan je član obitelji, koji dovodi blago pastiru na ispašu, muškarac, ako je navršio 16, a ženska 12 godina života. U čl. 17d govor je neposredno o vremenu, u kojemu muškarac postaje punoljetan. Radi se o udovici, koja se preudaje. Ona svoju maloljetnu djecu ne može sobom povesti, ona ostaju kod stričeva, sve dok ne dođu do punoljetnosti, a to da je »razumije se doba od 16 godina«. Zato i u čl. 9l za vjerodostojnost pastira vrijedi punoljetnost od 16 godina, i oba se člana slažu. Po Novigradskom zborniku punoljetnost je kod Hrvata nastupala redovito s navršenom 16. godinom života.

Da je punoljetnost bila povezana za navršenu 16. godinu, svjedoči isprava od 12. I. 1460.²⁹ iz Sustjepanske Luke na Dugom otoku, onodobne zadarske općine, kraja, koji se nalazio u blizini onome, o kojemu govori Novigradski zbornik. To je oporuka župnika (*parokian*) tog mjesta, koji određuje za svog glavnog baštinka »ditića«, ali imanje da mu se mora predati »budući živ do let 16«.

Po svemu općenito uzevši, punoljetnost je u srednjovjekovnoj Hrvatskoj nastupala s navršenom 16. godinom, ali izuzetno kao u Poljicima s 18. pod neposrednim utjecajem susjednog Splita.

12.

Budući da su gospodarski odnosi glavni odraz stepena društvenog razvoja, izlazi, da oni igraju veliku ulogu također i u odnosima nadgradnje. Od društveno-gospodarskih hrvatskih ustanova Srednjega vijeka jedino rodbinsko-dvorne zajednice imale su uz gospodarski i krvni osnov, a stim i odnose. Krvna veza u njima nema nikakvu gospodarsku, nego samo vanjsku organizacionu funkciju. Gospodarski proizvodni odnosi i ta veza, a ne ona krvna, ujedinjavala je sve članove jedne rodbinsko-dvorne zajednice u jednu cjelinu, proizvodno-potrošačku jedinicu.

²⁵ J. Hančl, MHJ II. Zagreb 1878. 96.

²⁶ I. d. 97.

²⁷ I. d. 99.

²⁸ I. d. 31.

²⁹ Đ. Šurmin n. d. 221–222.

Po krvnoj vezi, ako se radilo o rodbinsko-dvornoj zajednici šireg oblika, pojedina se od njih mogla sastojati od članova međusobno krvno povezanih u pobočnim lozama od II. stepena dalje.³⁰ A kako je s razlazom i diobom pojedine rodbinsko-dvorne zajednice prestala uža gospodarska povezanost između dotadašnjih članova pojedine od njih, *vjerojatno* se to isto događalo i s rodbinskom vezom. Čini se, da je u Srednjem vijeku kod nas krvna ili rodbinska povezanost bila ograničena na sam okvir pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica. Po sebi to ne bi bilo ništa neobično, nego prežitak eksogamije prvobitnih rodbinskih zajednica. U prilog činjenici takva sezanja rodbinske veze navest ću neka svjedočanstva iz izvora.

Poznato je, da je iz starijeg doba hrvatske povijesti sačuvano malo izvora. Od tih ipak ima nekoliko, koji neposredno pokazuju na tešku borbu, koju je vodila službena rimska crkva sa svojim vjernicima u Hrvatskoj, i to u pitanju krvne veze pri sklapanju brakova.

Papa Nikola II (1059–1061) održao je travnja mjeseca 1059. u rimskom Lateranu reformnu sinodu, koje su zaključci dobro poznati.³¹ Tako je zaključkom XI. bila zabranjena ženidba između rođaka »sve do sedmoga koljena ili dok se zna, da postoji rodstvo«.³² Poslije te sinode papinski poslanici razidoše se po raznim krajevima Evrope, da se lateranski zaključci posvuda na provincijalnim sinodama pretresu, odobre i provedu. U tu je svrhu u naše krajeve došao biskup Majnard i održao, ali istom početkom 1063., provincijalnu sinodu u Splitu. Akta se te sinode nisu sačuvala. Do nas je došla samo potvrda akata te splitske sinode sa strane pape Aleksandra II iz god. 1063.³³ Po toj se potvrdi vidi, da splitska sinoda nije prihvatila XI. zaključak lateranske sinode. Naime, u potvrdi Aleksandra II. na osobiti se način ističe, kako je papi teško »quia voluntatem vestram atque supplicationem, ut in quarto gradu quicumque estis permaneat, nullo modo sequi audemus, sed consilium damus ita tamen, ut hoc consilium nunquam sit posteris ad imitationis exemplum. Non enim hac in re bonum, quod volumus, sed quod nolumus malum in spe futuri boni permittimus. Hoc nimirum, ut quicumque in quarto sund gradu, omnino separentur et secundum indulgentiam, si caste vivere non possunt aut nolunt, legitime matrimonio iungantur. Qui vero in quinto, si

³⁰ U svim slučajevima, koje ću navesti, u pitanju su *stepeni* srodstva između dviju pobočnih *loza* (lineae collaterales) i upotrebljena je *computatio germanica* ili *canonica*, a ne ona *romana*. Kod obje komputacije računa se po starom pravilu: »tot sunt gradus (stepeni), quot sunt generationes (koljena) stipite dempto«, s razlikom da se kod *germana* ili *canonica* računaju stepeni uzevši u obzir sva koljena jedne i druge loze skupa, a kod *romana* samo ona najdulje loze.

³¹ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925. 501. Postojala su i druga ženidbena pitanja, kao ono poligamije. Oko god. 886 – Fr. Rački, *Doc n. d. 186* – papa Stjepan VI. prigovara splitsko-ninskom biskupu Teodoziju pod koga je pripadala gotovo čitava Hrvatska: »Zar možda poučavaš, da barbarski narod sklapa brak sa dvije zaručnice odjednom? Zar možda nisi čitao, kako apostol (Pavao) za sakrament ženidbe kaže: bit će dvoje u jednomu tijelu? Zar možda tvoje knjige krivo kažu, da će biti troje u jednomu tijelu? Prestani već ...« Dokaz postojanja običaja poligamije u Hrvatskoj i pri koncu IX. st.

³² F. Šišić, *Povijest Hrvata* n. d. 501.

³³ I. d. 504–506; *Priručnik*, Zagreb 1914. 233–238.

caste vivere possunt et volunt, cum penitentia maneat. Quod si non possunt separari ab invicem, legitime nubant. Si vero obedire noluerint, usque ad satisfactionem ab ecclesia et comunione alieni fiant». Iz tih riječi izlazi:

1. papa je prisiljen, da izuzetno odstupi od XI. lateranskog zaključka, po kojemu je ženidba između rođaka bila zabranjena do sedmog stepena;

2. splitska je sinoda tražila slobodu sklapanja braka od četvrtog stepena dalje, što je papa odbio;

3. izuzetno za brakove, koji su već postojali u četvrtom ili petom stepenu, papa određuje: a) moraju se rastati; b) koji to ne će, uz prethodni oprost moraju se ponovo vjenčati; c) nepokorni izopćeni su iz crkve;

4. budući da papa ništa ne kaže o 6. i 7. stepenu, u njima je sklapanje braka dopustio;

5. budući da su naši tražili slobodu sklapanja braka od 4. stepena dalje, uzevši u obzir reformnu sinodu i prisustvo papinskog legata, sigurno je bilo ženidaba i u 3. i u 2. stepenu, pa su na sinodi naši uzeli srednju mjeru.

Papa je, kako se vidi, za dva stepena bio popustio, t. j. za 6. i 7., a za 4. i 5. samo privremeno dopustio, da se već postojeće ženidbe u 4. i 5. stepenu srodstva pozakone. To pak nije bilo provedeno, jer su se ženidbe kod nas i dalje sklapale po starom.

Listopada god. 1075. Zvonimir u svojoj krunidbenoj zakletvi papi Grguru VII. uz drugo obećava: »Dokinuvi nezakonito sklapanje ženidbe između rođaka, uvest ću zakonito s mirazom, prstenom i svećeničkim blagoslovom i ne ću dopustiti, da se ženidbeni zakoni ukidaju«. ³⁴ Time Zvonimir obećava:

1. da ne će dopuštati sklapanje ženidbe između rođaka u stepenima zabranjenim sa strane crkve;

2. da to spriječi, uvest će obvezatno sklapanje braka po rimskom i kanonskom pravu;

3. ne će dopustiti, da se uvode i vrše pri sklapanju braka običaji, koji su u suprotnosti sa crkvenom disciplinom (*constituta*).

Zakletvena ta Zvonimirova obećanja u prvom redu pokazuju, da borba započeta god. 1059. sa strane papinstva za provedbu kanonske ženidbe u Hrvatskoj nije bila dokončana ni napuštena. Osim toga ista obećanja jasno pokazuju i na sadržinu te borbe. S jedne strane, da kod sklapanja ženidbe u Hrvatskoj krvna veza između mladenaca nije igrala ni najmanju ulogu, što odgovara već utvrđenoj društvenoj vezi. S druge strane osobito je važan podatak Zvonimirove obaveze, da će pri sklapanju braka uvesti miraz (*dos*), t. j. onaj rimskog prava, iz čega slijedi, da dotada u Hrvatskoj takva miraza nije bilo, nego da je još vrijedio prastari običaj miraza u rodbinsko-dvornim zajednicama, kako sam već prije to utvrdio.

³⁴ Tekst kod Fr. Rački, Documenta n. d. 103–104. i kod F. Šišića, Priručnik n. d. 268 ne odgovara Deuseditovu, koji u ovom pasusu glasi: »parentelae illicitam copulam destruens, legitimam – sc. copulam – dote, anulo, sacerdotisque benedictionem (!) constituam et constituta corrumpi non permitam«; tekst sam uzeo iz rukopisa Deusedita, koji se nalazi u Vatikanu – Vat. lat. 3833 – a napisan je original 1086/7 za živa Zvonimira.

Po tome je Zvonimirova zakletva neposredno svjedočanstvo, da su u onodobnoj Hrvatskoj još uvijek prevladivala načela običajnog prava prvobitnih rodbinskih zajednica, a ne ona rimskog. Upozoravam:

Zvonimirova nastojanja, da uvede pri sklapanju braka ustanove kanonskog prava, a ukine one prvobitnih zajednica, uz druge, jedna je od glavnih suprotnosti u njegovim odnosima s narodom!

Aleksandar III. (1159–1191) na traženje splitskog nadbiskupa Gerarda 31. I. 1168. ili 1170. odgovara:³⁵ »Verum super eo quod in quarto et in quinto gradu consanguinitatis quidam in provincia tua dicuntur esse coniuncti, propter duritiam populi talia matrimonia, licet sint contra sacrorum canonum institutionem contracta, sub silentio et dissimulatione pretereas. Et ne similia decetero matrimonia contrahantur, uniuersis generaliter studeas in communi synodo sub interminatione anathematis prohibere, decernens, quod talia matrimonia, si post prohibitionem tuam contracta fuerint, irrita debeant esse, et tu deinceps, si in prescripto gradu consanguinitatis contracta inueneris, cassare nequaquam omittes«. Kako se iz tog papinskog pisma vidi, nadbiskup je splitski, tudinac Gerard, opazio, da se u našim krajevima sklapaju ženidbe i u 4. i u 5. stepenu srodstva pa se obratio papi pitanjem, što da radi. Papa ga upućuje:

1. da preko takvih ženidaba prelazi šutke, praveći se, da za njih ne zna;
2. da ih poslije na općoj sinodi zabrani pod prijetnjom izopćenja;
3. da su sve tako nezakonito sklopljene ženidbe poslije zabrane na toj sinodi potpuno nevaljale;
4. da sve poduzme, kako bi taj običaj ukinuo.

Da li je Gerard na sinodi to učinio ili nije, ne zna se, ali se tim pitanjem bavila i poznata splitska sinoda, održana svršetkom travnja 1185. Nažalost ni akta te sinode nisu sva sačuvana, nego samo dijelovi. Tako posebna isprava od 1. V. 1185.,³⁶ koja radi o razgraničenju biskupija; druga o povlasticama splitskih kanonika,³⁷ treća potvrda zaključaka te sinode sa strane pape Urbana III. od 11. XI. 1186.³⁸ Uz drugo u posljednjoj ispravi nalazi se: »Illud vero quod ... de contractu matrimonii ante quintum consanguinitatis vel affinitatis gradum lineam statuisti, ne videamur in aliis gradibus indulgeri, non decernimus confirmandum«. I na toj je dakle sinodi bilo zaključeno, da je dopuštena ženidba između rođaka od 4. stepena dalje, ali papa poništava taj zaključak, i ostaje kod prije izuzetno dopuštene granice, one od 5. stepena dalje.

Postoji još jedno svjedočanstvo, koje se može ovdje navesti. Na sinodi držanoj u Baru god. 1199.³⁹ raspravljalo se o ženidbenoj zakonitosti između

³⁵ SCD II. 122–123.

³⁶ I. d. 192–193, ali tekst taj ne odgovara izvorniku, koji se nalazi u arhivu trogirskog kaptola, nego je uzet iz nekog falsifikata sa mnogo umetaka i ispuštanja.

³⁷ I. d. 194–197.

³⁸ I. d. 202–204.

³⁹ I. d. 335–338.

rođaka. U sačuvanim aktima te sinode kaže se, kako je u katoličkoj crkvi zabranjen brak između rođaka »usque ad septimum consanguinitatis gradum«, a da »in partibus Dalmatie et Dioclie a multis factum in veritate conperimus, ut homines dei timorem non habentes cum consanguineis in quarto et quinto gradu vel infra contra sanctorum patrum constitutionem coniugia contrahere non formident. Quapropter presenti decreto statuimus, ut quicunque in quarto gradu presertim vel infra coniugium habere convincitur, nisi ad mandatum ecclesie satisfecerit et a sue consanguinitatis incesta coniunctione recesserit tandiu maneat excommunicatus et ab omnibus ecclesie sacramentis separatus, donec a nefaria copula separetur et ad mandatum ecclesie satisfaciat«. Posve ista slika kao i prije, jedino što se tu izričito spominju također ženidbe *infra* = niže, ispod 4. stepena, t. j. i u 3. i u 2.

To su svjedočanstva teških suprotnosti, koje su vjekovima postojale i neprestano bile na djelu. Zadirale su u same osnove i bit društvenog života. Bile su to borbe na najosjetljivijem tlu, onom porodice. Zato su morale biti vrlo teške; međutim, jer su se odvijale u krugu privatnika, službena ih povijest nije bilježila, ali ih je zato društveni razvoj i te kako osjećao.

Po navedenim svjedočanstvima u našim su se krajevima u XI. i XII. stoljeću, a tad pogotovo u stoljećima prije, sklapale ženidbe između rođaka u 4. i nižim stepenima, sigurno po tome u 3., a vjerojatno i u 2. stepenu. U 3. stepenu bili su to drugi bratučedi ili rođaci, a oni drugog stepena prvi bratučedi ili rođaci, od braće djeca. Te se rodbinske veze poklapaju s uređenjem naših srednjovjekovnih rodbinsko-dvornih zajednica. Unutar njih ženidbe se nisu sklapale, nego samo izvan njih, bez obzira na krvnu povezanost u jednom ili drugom slučaju. Prežitak eksogamije.

Zalud se crkva vjekovima oštro borila nastojeći, da sklapanje brakova, kako je to učinila u drugim krajevima na Zapadu, na pr. u Franačkoj već u VIII. stoljeću,⁴⁰ također provede i u našim krajevima. Zalud su joj bila sva nastojanja, da sklapanje braka svede u krvne granice rimskog i kanonskog prava. Tom pak posebnom stanju sklapanja brakova kod nas u Srednjemu vijeku nije bila uzrok, kako piše papa Aleksandar III. »surovost naroda«, nego to, što još i u XII. stoljeću kod nas osnove društvenog života, a stim i braka, nisu u prvom redu bile krvne, nego društvene, one rodbinsko-dvornih zajednica. Po prastarom običajnom pravu brak je u rodbinsko-dvornim zajednicama bio zabranjen; zato, dok je god postojao poredak rodbinsko-dvornih zajednica, uzaludne su bile borbe crkve protiv hrvatskog ženidbenog uređenja. Naravno da je i ta borba imala udjela u popuštanju i odstupanju prastarog uređenja rodbinsko-dvornih zajednica te prijelazu na individualnu obitelj. U srednjovjekovnoj Hrvatskoj ženidba je također bila uključena u granice ustanove »bližnjih«.

⁴⁰ H. Planitz n. d. 90. Inocent je III. na IV. lateranskom koncilu 1215. dopustio ženidbu od petog stepena dalje.

B) IMOVNI PREDMETI

Obradivši srednjovjekovne društveno-gospodarske ustanove u seoskim zajednicama, nosioce imovnih prava i društvenih odnosa unutar njih, prijeći ću na same imovne predmete, kao i na ono, što je s njima u vezi, a sačuvano je u poznijem običajnom pravu. Već je utvrđeno, da je u pojedinim rodbinsko-dvornim zajednicama vladala potpuna, a u seoskim zajednicama samo djelomična društvena svojina. Predmete društvene svojine seoskih zajednica već sam obradio, preostaju oni društvene svojine rodbinsko-dvornih zajednica.

U našim izvorima ti posljednji predmeti dolaze ili svaki pod svojim vlastitim nazivom ili onim skupnim kao *stvar*, *rič*, *blago*, *odjeća* i sl. Dije se pak na *gibuće* = pokretno, res *mobiles* i *negibuće* = nepokretno, nekretnine, res *immobiles*, usto i *blago gibuće* = bonum mobile, *rič* i *stvar gibuća* = res mobilis.¹

U Srednjem vijeku razlika između pokretnih i nepokretnih stvari nije bila posvuda ista. Običajnim pravom i zakonicima bilo je određeno, što se smatralo nekretninom, a što pokretninom. Kod nas se to nalazi zapisano u Poljičkom statutu čl. 50a: »zove se gibuće ča se gible ili ča se more lasno gibati, a zove se stabulo ali negibuće ono ča se s mista ne gible.« U nastavku među negibuće ubraja: svaku vrstu *zemljišta* – *zemla* –, *kuća*, *palāča*, *polipa*, *crkva*, *kaštel*, *mlinovi*, *vodeni jarak*, *trajno živa voda*, a »ino sve zove se gibuće« ili »sve ino na svitu zove se gibuće, zač se more lasno gibati s mista« – čl. 50b. Od pokretnina nabraja samo one, koje bi se inače lako mogle ubrojiti među nekretnine, a to su:

1. »kuća, ča bi gomionica slamom pokrivena« – čl. 50b, a to bi bila poljska kućica na gomili usuhu građena i slamom pokrivena;²

2. na polju rukami iskopana voda – čl. 50c, a to je živa voda iskopana na samoj površini zemlje u vrijeme obilja podzemnih voda; dakle ne trajna, nego samo periodična vrela.

a) *Dvorno mjesto*

Glavne nekretnine, koje su se nalazile u društvenoj svojini pojedine rodbinsko-dvorne zajednice bile su:

I. a) dvorno mjesto; b) sād; c) podvornica.

II. plemenštine: a) oranice; b) livade i sjenokoše.

1.

Naša arheologija, smatrajući možda sporednim, do danas nije pružila građu, po kojima bi se dala stvoriti bar približna slika prastarih naših dvornih mjesta i njihovih pojedinosti. Tog materijala, koji bi morao biti polazna

¹ P. s. čl. 18, 50abc, 71a, 73h, 79, 85, 88, 89a; 52a, 61, 66, 68b.

² Ako to nije kućica od pruća, koja se može lako premještati?

tačka i osnov, nažalost nema, pa se ne može ništa ni kazati. Upućen sam tako na sporedni kolosijek, onaj prežitaka sačuvanih u pisanim izvorima. Kao drugdje, tako i tu glavnu pomoć pruža Poljički statut. Njegov član 50a navodi razne zgrade, koje su mogle biti u sastavu dvornog mjesta, a te bi bile:

1. *kuća*, pod kojim se nazivom razumijeva svaka prizemnica, sigurno pravokutnog oblika, pokrivena kamenom pločom, daskom, ševarom ili slamom; takve zgrade – kuće – služile su u stambene i gospodarske svrhe, a u jednoj se nalazilo ognjište; pojedine od gospodarskih zgrada bile su: staje za blago i sijeno, žitnice za spremu i sušenje žita; svinjci, kokošinjci i t. d.; sve pak sa svim potrebnim inventarom;

2. *polaća*, stambena zgrada sazidana vapnom na kat s prizemljem;

3. *kašteo*, poznije kula, stambena zgrada sazidana tako, da je mogla služiti i u vojno-obrambene svrhe;

4. zidane krušne peći.

Sve te glavne građevne predmete Poljički statut stavlja u dvorno mjesto. Usto sve nepokretno jednako kao i pokretno, što se nalazilo ili pripadalo pojedinom dvornom mjestu i bilo društvena svojina pojedine rodbinsko-dvorne zajednice. Izuzevši od pokretnina samo one, koje su bile tijesno povezane s ličnom upotrebom pojedinca i bile njegova vlasita lična imovina – *Sonder-eigentum*. To je bilo oružje, odjeća, nakiti i sl., sve one pokretnine, koje su pripadale pojedincu kao lična svojina od najstarijih vremena dalje. Njih Poljički statut u čl. 71b i 77 zove *pratež*; po čl. 71b redovito *pratež* je bila izuzeta od sudbene ovrhe. Zaplijeniti su se mogli pojedini *pratežni* predmeti izuzetno, i to s pristankom ili na zahtjev vlasnika dužnika. O tome čl. 71 piše: »a oni, komu e dužno, ne ima uzbignuti (= odbiti) niedne *prateži* po cinu dostoinu, odlože (= osim) oruža muškoga ter halin ženskih; ere nie podobno raspasati oruža junaka ni halin s žen svlačit. Da i oš, ako bi bilo oružje zaliho (= suvišno), ali haline ča bi dužnik svojom volom dao, tada ni togai ne more uzbignuti«. Svakako su i tu po srijedi *prežici* iz prastarih vremena, svetinje lične svojine.

Sačuvani su *prežici* te svojine i u Novigradskom zborniku. Po čl. 2b u slučaju diobe braće za žive još majke, *jahaći konj* pokojnog oca nije se dijelio. Vjerojatno je ostajao na upotrebu majci. A to zato, jer po istom tom članu, tek poslije smrti majke, taj se konj dijelio, ali tako, da je na njega imao pravo prednosti najstariji sin uz naknadu njegove vrijednosti.

Po čl. 2c Novigradskog zbornika pri diobi braće zgrada, u kojoj se nalazilo *staro ognjište*, pripadala je najmlađemu bratu. Slično ima i čl. 33 Poljičkog statuta, koji kaže, da dok se cjelokupna imovina jedne rodbinsko-dvorne zajednice dijeli na glave, »ima biti mlaemu staro ognjište«. Ono *mlaemu* znači, pri diobi od muških diobenika najmlađemu. Dok je tako po hrvatskom običajnom pravu, i to onom prednosti najmlađega (*Jüngstenrecht*) istomu pripadalo očevo ili domaće staro ognjište sa zgradom, po *Russkoj pravdi*,³ *Uerböczyevu Tripartitumu*⁴ i *germanskom pravu* pripadala je najmlađemu sinu očeva kuća.⁵ Čl. 100 Ruske pravde kaže: »a dvor bez dela oten vsjak men-

³ B. D. Grekov n. d. 67, 72.

⁵ H. Planitz n. d. 132.

⁴ N. d. Tit. 40. § 22.

šemu sinovi«. Potpuno isto ima i *Tripartitum*: »Domus autem paterna, filio iuniori deputatur ad residendum et habitandum«. Slično je i po germanskom pravu, po kojemu su stariji sinovi morali graditi nove dvore za sebe, a najmlađi ostajao na starom dvoru (Erbhof). Hrvatska je po tome tradicija slična, ali nije ista s ruskom, ugarskom i germanskom; u Hrvatskoj je po Poljičkom statutu sačuvan stariji prežitak prava *najmlađih* na kućno ognjište. Osim toga po čl. 2c Novigradskog zbornika najmlađemu sinu pripadalo je uz kućno ognjište također i očevo oružje.

U čl. 28 Novigradskog zbornika sačuvan je možda podatak o pravu susjeda, o kojemu inače drugdje u izvorima kod Hrvata u vremenu, o kojemu je govor, nisam našao traga. Tu stoji: »Item chi volesse vender la casa, è debitore di domandar il vicino se la vole«. Ali jer bi to bilo jedino svjedočanstvo o pravu susjedstva na hrvatskom tlu, može se staviti u sumnju. Jedno zato, što *il vicino* može biti prijevod od izvornog *susjeda*, a može jednako biti i od *bližnjega*, čime bi otpalo pravo prednosti susjeda, a ostalo ono našeg bližnjega. K tomu, uz pretpostavku prava susjeda, po ustrojstvu naših rodbinsko-dvornih zajednica nove nastale diobom starih redovito su ostajale na starom tlu dvornog mjesta ili u neposrednoj blizini, kako to i danas pokazuju naši zaselci (komšiluci). Time i uz pretpostavku *il vicino* = susjed, to ne bi bilo baš neposredno *protiv* (contra), nego *uz* (iuxta) naše pravo bližnjih. Konačno, ako se uzme, da je tu sačuvan prežitak prednosti prava susjedstva, koje je pravo postojalo u obližnjim dalmatinskim gradovima, moglo je to pravo iz tog pravnog područja prijeći i na ono hrvatsko, ali *negdje u poznije doba*. Svakako, *pravo prednosti susjedstva prvotno hrvatsko običajno pravo nije poznavalo*.

2.

Dvorno mjesto, osobito stambene zgrade, po Poljičkom statutu uživale su posebni pravno povlašteni položaj. Poljički statut redovito određena posebna prava povezuje s nazivom *kuća*. Ali da pod nazivom *kuća* podrazumijeva čitavo dvorno mjesto, vidi se u prvom redu iz naziva *nadvorje*, kojim Poljički statut naziva svaku povredu, silu ili nasilje počinjeno na kući. Da se *nadvorje* odnosi na čitavo dvorno mjesto, izlazi također i iz čl. 42 Poljičkog statuta, u kojemu piše: »Ako bi tko komu bio ženu ali sestru ... ali hćer ... na kuću došad, u kući ali u dvoru«. Zato naziv *nadvorje* po jezičnom postanku i po čl. 42 Poljičkog statuta označuje svaku povredu posebnog prava dvornog mjesta.

U Poljičkom statutu *nadvorje* nalazi se u čl. 37cdef, 42 i 46. Po čl. 37c, ako bi navalivši netko na tuđu kuću, nekoga člana te kuće ubio, počinio bi dvostruki zločin i upao bi u dvostruku kaznu: onu zločina ubojstva i posebnu kaznu *nadvorja*. Jednako, ako bi tom zgodom nekoga samo udario ili počinio koju štetu i sl., po čl. 37f odgovarao je uz zločin *nadvorja* i za ono tom prigodom počinjeno kazneno djelo.

Po čl. 43 Poljičkog statuta u slučaju da bi neka »ženska glava« nekoga bez uzroka psovala, pokušala vući za kosu ili tući, taj ju je mogao bez kazne

udariti štapom, ali samo »do praga nee«, t. j. izvan dvora i kuće, a ako bi to učinio unutar, počinio bi nadvorje i za nj bi odgovarao.

Ako bi pak lupež pri krađi u dvornom mjestu – *pri kući* – bio ranjen ili ubijen, počinitelj po čl. 37d nije postajao krivac za prolivenu krv, »mrtvu ili živu«. A jer se po prastarom općem pravu za svako krvoproliće radi odmazde plaćala odšteta, zvana *vražda*, i u posljednjem slučaju vražda se plaćala, ali je nije plaćao počinitelj, nego Poljica. Prastari prežitak iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica!

Kako iz čl. 46 Poljičkog statuta slijedi, stare kazne nadvorja bile su zami-jenjene novima, jer piše: »Bio je u pridne dni vele velik i težak zarok (= kazna) i zakon od nadvora, tako da ga nitkor ne bi mogao lahko platiti; a sada Polica i od toga učiniše i uzakoniše polagli zakon, ča e libar 100, odliše (= osim) inoga svega, ča bi se u tom zgodilo...« Po tom se novom za-konu za povredu dvornog mjesta plaćala kazna od 100 libara, uz napose onu već u statutu predviđenu za počinjeno tom prigodom pojedino zlo. Tako po čl. 42 Poljičkoga statuta, ako bi netko bez uzroka udario tuđu ženu, sestru ili kćerku, plaćao je »dvodupao sioni osud, ča e libar 50«; ako bi pak to isto učinio »na kuću došad, u kući ali u dvoru, ta e dužan dvakrat toliko, ča e libar 100«. Po svemu tome onaj, koji bi bez uzroka udario tuđu ženu, sestru ili kćerku van dvora, plaćao je kaznu od 50 libara; ako bi to učinio u dvoru, osim što je plaćao 100 libara za to počinjeno djelo, plaćao je također i drugih 100 za nadvorje. Premda je tako stara kazna nadvorja u Poljicima bila ubla-žena, ipak je bila još itekako teška. To je prežitak prastare svetinje prvobitne nastambe, kuće, dvornog mjesta. To isto pokazuje i čl. 17a Poljičkoga statuta, po kojemu za krađu u kući – *ispod praga* – bila je određena *rota od samo-dvanadesete* porotnika, a za onu u polju njih *samošest*.

3.

Osim prije navedenih izuzetaka kod diobe predmeta jedne rodbinsko-dvorne zajednice, inače se postupalo tako, da se sve dijelilo *na glave*, t. j. po broju svih članova, tako da bi svaki pojedini član dobio jednaki dio od svega. Isto to načelo nalazi se i u čl. 26 Novigradskog zbornika, koji kaže *per testa*. Posljednji pak zakonik u čl. 26, govoreći o podjeli prehrambenih predmeta pri diobi jedne rodbinsko-dvorne zajednice, predviđa važna odstupanja od toga osnovnog načela, diobe na glave. Po tom čl. 26 ti prehrambeni predmeti nisu se dijelili *na glave* – *per testa* – nego u određenim slučajevima također i *per denti* – po zubima, što znači da se vodilo računa o dobi, t. j. tko je i koliko je jeo.

Dioba na glave značila je, da je svaki živi član unutar pojedine rodbinsko-dvorne zajednice, bez obzira na spol, dob i krvnu vezu, dobivao jednaki dio nekretnina i pokretnina. Dioba pak po zubima dolazila je u obzir samo kod prehrambenih predmeta, tako da svaki pojedinac nije dobivao od tih predmeta jednaki, nego različiti dio.

Čl. 26 Novigradskog zbornika ima na umu pri diobi imovine diobu žitarica i pritom razlikuje:

I. Diobu starog – čl. 26a – i novog žita – čl. 26d –, koje se nalazilo na gumnu u vrijeme vršidbe i dijelilo se:

1. djeca u povojima ili dojenčad, koja nisu jela, dobivala su žita, koliko bi ga stalo u majčinu košulju, pritom skupivši i zavezavši košulju u skutima – čl. 26d – dioba po zubima;

2. djeca, nekako od 2 do 4 godine, po dvojica od njih skupa dobivala su puni dio žita – čl. 26b – dioba po zubima;

3. počevši pak od one djece, koja su pri vršidbi mogla bilo u čemu pomoći, kao dodati motiku, lopatu ili metlu, pa svi drugi stariji članovi dobivali su jednak pun dio žita – čl. 26a – dioba na glave.

II. Ako se vršila dioba žitije rodbinsko-dvorne zajednice u vrijeme između sjetve i žetve, žito se po čl. 26g nije dijelilo na već izneseni način, nego na glave, t. j. svaki član bez razlike dobivao je jednaki dio.

III. Kod diobe unutar jedne rodbinsko-dvorne zajednice, od povrća, sočiva, svinja i drugih životinja tovljenih za klanje, dojenčad nisu ništa dobivala – čl. 26ef –, jer se smatralo, da je njihova hranarina namirena žitom, bilo onim punog dijela, bilo onim napunjene majčine košulje; svi su ostali članovi dobivali jednak dio na glave.

To je običajno pravo dvornog mjesta, koje sam mogao ustanoviti.

b) *Sâd*

Uz svako dvorno mjesto nalazilo se zemljište, u najstarijim izvorima zvano *sâd*. Služio je za vrt, voćnjak i vinograd. U izvorima dolazi skupni naziv *sâd* za sve troje, inače se javljaju običniji nazivi, vrt, voćnjak i vinograd napose. *Sâd* – ili vrt, voćnjak i vinograd skupa, sačinjavali su posebnu gospodarsku jedinicu, koja je bila sastavni dio društveno-gospodarske ustanove rodbinsko-dvorne zajednice. Skupni prastari naziv *sâd* nalazi se samo u čl. 59ac Poljičkog statuta. Inače *sâd* može služiti i kao naziv samo za voćnjak, a osobito za mladi vinograd. U ispravi, koju je knez Anž Frankopan izdao u Klisu 31. X. 1436.⁶ i njom darovao braći Dubravčićima dva, dotada kmetska imanja, u Suvaču kod Sinja, uz drugo tu on spominje: »zemle, vinograde, *sâda*, vrtle, sinokoše i vsaka ina prihodišća i koristi« – introitus et proventus. Budući da su tu uz *sâd* posebno još navedeni vrtli i vinogradi, a voćnjaka nema, slijedi, da tu *sâd* znači voćnjak. Inače u Poljičkom statutu *vrt* se spominje u čl. 54abc i 109, *vinograd* u čl. 37d, 54abc, 60ab i 103, a *voćnjak* neposredno nikada.

Vrt po čl. 54ad Poljičkog statuta morao je biti dobro ograđen, naravno zidom ili plotom. Gospodar je mogao poslije zabrane, da mu se u vrt ne pušta životinja, uhvativši je, da mu u vrtu čini štetu, ako je to bila sitna životinja, kao ovca, koza, svinja i sl., ovu ubiti i pojesti. Naprotiv, ako se radilo o krupnoj životinji, – volu, konju, magarcu – po čl. 60a morao je takvu životinju uhvatiti i odvesti svojoj kući do otkupa ili naplate počinjene štete i

⁶ Đ. Šurmin n. d. 138–139.

troškova. Ako bi u vrtu pravile štetu kokoši, po čl. 54c mogao je gospodar vrta poslije zabrane, ako je bila jedna, ubiti je i pojesti, a ako ih je bilo više, također samo jednu, pijevca nikada.

Posebne kaznene odredbe običajnog prava za štete počinjene u vrtovima ima Novigradski zbornik u čl. 38. Iste su različite prema vrsti i uzrastu pojedinog povrća. Šteta počinjena na kupusu, ako bi strukovi bili uništeni do korijena, izbrojili bi se; i ako je počinitelj imao kupusa u svom vrtu, onoliko strukova, koliko je bilo uništeno, morao je toliko prepustiti u svom vrtu oštećenome. Ako pak počinitelj štete ne bi imao kupusa, morao je za svaki uništeni struk platiti 4 soldina. Ako bi pak životinje samo obrstile kupus, procijenila bi se šteta, koju bi gospodar životinje platio.

Čl. 54ab Poljičkog statuta kaže: »vrtlu e zakon kakono vinogradu«, što pokazuje, da su početno vrt i vinograd bili sastavni dijelovi iste gospodarske jedinice, a to je sada. To potvrđuje i čl. 37d Poljičkog statuta, u kojemu piše, da ako bi gospodar ubio lupeža »pri vinogradu ali inomu voću«, vraždu nije plaćao ubojica, nego Poljica. Isto ono, što i u sličnom slučaju ubojstva u dvornom mjestu. Vinograd tu je zakonski povezan i izjednačen sa voćnjakom, a prije s vrtom, što je potvrda da se sad prvotno sastojao od vrta i voćnjaka, kojima se poslije doseljenja Hrvata u nove krajeve pridružio i vinograd.

Vinograde su redovito obrađivale rodbinsko-dvorne zajednice, a samo izuzetno, i to pod utjecajem blizine dalmatinskih gradova, *težaci (coloni)*, koji su kao slobodni obrađivali gospodarev vinograd iz dijela, t. j. dajući gospodaru određeni dio plodina kao *dohodak*. *Kmetovi*, redovito uzevši, nisu gajili vinogradarstvo, jer je obrađivanje vinograda trajalo dugo godina, a kmetovska je služba bila nestalna i prolazna. Radne dužnosti *težaka*, koje ujedno sadržavaju i način obrađivanja vinograda, donosi čl. 20 Novigradskog zbornika.

Po čl. 20a *težak* je morao svake godine vinograd rezati, kopati i prekopati. Ako ga sam težak ne bi mogao prekopati, bio je dužan zatražiti, da mu gospodar u tome pomogne. Ne učinivši to, težak je gubio polovicu ploda te godine. Gospodar pak, ako se ne bi odazvao zamolbi težaka, i ovaj bi sam prekopao vinograd, gubio je te godine svoju polovicu ploda. Ta polovica ploda čl. 20b nije baš jasna. Vjerojatno se odnosi na činjenicu, da je težak radio gospodaru zemlju, dijeleći s njim plod na polovicu. U slučaju da gospodar zatraženu pomoć prekopavanja vinograda ne bi pružio težaku, i težak ne bi prekopao vinograd do sv. Vida (15. VI.), bio je težak dužan dati gospodaru polovicu – čl. 20c. Ako ne bi težak do sv. Jurja (23. IV.) obrezao vinograd, makar ga do tog dana uskopao i na vrijeme prekopao, gubio je vinograd.

Po tome su glavni poslovi u vinogradstvu bili:

1. rezanje, koje se moralo izvršiti najkasnije do Jurjeva (23. IV.);
2. do isto tog roka uskopati vinograd;
3. do sv. Vida prekopati ga.

Ta tri glavna posla u vinogradu označena su i u čl. 6f Novigradskog zbornika, u kojemu je dodano i takljanje ili postavljanje kolja.

Novigradski zbornik u čl. (36) posebno govori o štetama počinjenim u vinogradu. Razlikuje štetu učinjenu na lišću, mladicama ili na grožđu. U svakom

takvu slučaju procijenila bi se šteta prema količini mošta u vremenu naredne berbe, bez obzira u kojem se stanju rasta nalazio vinograd u vrijeme počinjene štete: bilo to u vrijeme pupanja loze, izraslih mladica ili već gotova za berbu grožđa. Šteta bi se odmah, pošto je bila učinjena, utvrdila, ali ne bi procijenila ni plaćala. To se činilo istom poslije izvršene berbe grožđa. Kao razlog takvu postupku i takvoj kasnoj naknadi štete, Novigradski zbornik navodi opće nepogode, zbog kojih i inače to trsje ne bi došlo do berbe. Uzroci bi bili: 1. provala neprijatelja; 2. poplava ili grad i 3. vatra, od kojih bi vinograd ionako bio postradao, a time po sebi i otpao razlog odšteti.

c) Podvornice

Osim sâda uz dvorno mjesto nalazile su se i oranice, zvane *podvornice*, kao treća posebna gospodarska ustanova u sklopu rodbinsko-dvorne zajednice. Veličina podvornica nije poznata. Na početku svakako to su bila prostrana zemljišta, pojedino dovoljno, da prehrani rodbinsko-dvornu zajednicu, kojoj je pripadala. To su oranice koje su se pri naseljenu ždrijebom dodjeljivale po čl. 59a Poljičkoga statuta pojedinoj od njih u veličini broja članova.

O prostranosti podvornica da se zaključivati po poznijim ispravama o njima. Petar Petričević god. 1495.⁷ prodaje Jurju Milečiću »veliki ždribi zemle, (ki) drži vnutrne zemle 100 už i 20«. Pavao Slavković 26. IV. 1499.⁸ dariva samostanu u Zažičnu Donjemu »pol ždribja, už 40 vnutrne zemle«; a također uz to i »edan ždribi zemle ... ki ždribi onde teče (= iznosi) vnutrne zemle už 80«. Istom samostanu 10. VI. 1499.⁹ dariva Juraj Malić »ždribi edan, to est už merom vladanskom 80 zemle vnutrne«.

U tim ispravama, kako sam već prije pokazao, *unutarnja zemlja* je isto što vrt i podvornica. Usto su bile dvije vrste mjere zemljišne površine, zvane *ždrijeb*. *Veliki ždrijeb* imao je 120, a službeni ili *mali* samo 80 uža. Nije mi poznata veličina uža, a tim ni ždrijeba. Stoga ću pokušati, da bar približno to utvrdim.

Naziv *ždrijeb* odgovara lat. *sors*, koji se osobito javlja u Zadarskom katastru.¹⁰ Po čl. 6c Novigradskog zbornika i drugim ispravama sa hrvatskog područja oko Zadra,¹¹ *sors* = ždrijeb iznosio je 30 ili 32 *gonjaja*. Po Zadarskom statutu¹² gonjaj je bio velik »viginti passus per longum et totidem per amplum«. A jer je zadarski *passus* ili *brachium*, hrv. sežanj, bio dug nešto manje nego rimski (= 147 cm), uzmimo 140 cm, to je gonjaj zapremao oko 840 m², a tim *sors* ili ždrijeb oko 25.000 m², oko dva hektara i po, dotično oko 16 jutara.¹³ Uzevši da *sors* = ždrijeb hrvatske okolice Zadra odgovara

⁷ I. d. 389.

⁸ I. d. 418.

⁹ I. d. 424.

¹⁰ Izd. S. Antoljak, *Starine* 42, Zagreb 1950. 371–399.

¹¹ *SCD* X. 265, 298; XI. 106.

¹² Up. str. 17, bilj. 21.

¹³ Ako se uzme, da je *sors* (ždrijeb) iznosila 30 gonjaja, imala je oko 25.200 m², ako pak 32 gonjaja, tad o. 27.880 m²; općenito uzevši o. 25.000 m².

malome ždrijebu, onom od 80 uža, razdjelivši 25.000 sa 80, uže bi kao površinska mjera iznosilo oko 312,5 m², a kao dužinska mjera oko 17,5 m. Prema tome u navedenim ispravama pomenute unutarnje zemlje ili podvornice, za koje usto nije kazano, da se daju čitave, nego samo označeni njihovi dijelovi, prostrana su zemljišta. Tako je podvornica Petra Petričevića obuhvala preko dva i po hektara; od onih Pavla Slavkovića prva je iznosila oko hektar i 1/4, a druga oko 2 i 1/2 hektara, jednako kao i ona Jurja Malića. Po tome su prvotne podvornice bile dosta prostrane oranice. Usprkos tome, što su se prvotne podvornice novim diobama rodbinsko-dvornih zajednica cijepale, sitnile i tim smanjivale, navedeni slučajevi iz svršetka XV. st. pokazuju, da se tu nije radilo o prostorno malenim, nego prostranim zemljištima, pa kolika su po tome ona morala biti kod prvotnog ždrijebanja pri naseljenju?

d) Zgon

Budući da je srednjevjekovno hrvatsko običajno imovno pravo jednako vrijedilo za rodbinsko-dvorne zajednice kao i za vlasteoske jedinice, osvrnut ću se i na vlasteosku gospodarsku ustanovu, koja bi odgovarala podvornicama rodbinsko-dvornih zajednica, lat. zvana *mansus*, *terra dominica*, *dominicalis* i sl.

U našoj nauci još nije utvrđen naš naziv za zemljišta unutar pojedinih vlastelinstava, koja je vlastelin u svojoj upravi držao, obrađivao i iskorišćivao. Redovito su to bile zemlje, koje su se nalazile uz sam vlastelinski dvor. Takve su se zemlje po nekim ispravama u Lici zvale *potkošna zemlja*, ali općenitije dolaze pod prastarim nazivom *zgon*.

1.

Ispravom od 12. IV. 1490.¹⁴ stola ličkoga plemeniti Ivan Račić u ime svoje i svog brata Martina prodaje Matiju Draškoviću »selišće i podkošne zemle 40 ter 6 už, i sinokoše ...«. Po fundacionalnoj ispravi od 1. VI. 1490.¹⁵ razni Draškovići darivaju pavlinskom samostanu u Zažičnu Donjemu: 1. Petar Marinov sa dva svoja sina »zemle vnutrnnje podkošne pet i po uža«; 2. potomci Jurja Draškovića »zemle podkošne už 12«; 3. Andrije Draškovića potomci »zemle podkošne 5 už i po«; 4. potomci Ivana Draškovića »zemle podkošne 5 už i pol«; 5. Draškovići »pridivkom Rogutići daše zemle podkošne už 9 ... a na Stanicah daše 2 už i sinokoše«.

Podkošan po VI. Mažuraniću moglo bi značiti *travnjak*, koji se kosi.¹⁶ To pak ne može da bude, jer u navedenoj ispravi od 12. IV. 1490. neposredno poslije *podkošne zemle* slijedi da prodaje i *sinokoše*, a sjenokoša je travnjak, koji se kosi, pa tu *podkošna zemla* nije travnjak. Isto izlazi iz navedenog

¹⁴ Đ. Šurmin n. d. 341.

¹⁵ I. d. 345, 346.

¹⁶ N. d. 962.

darovanja Drašković-Rogutića. U darovanju Draškovića Petra Marinova kaže se, da dariva »zemle vnutrjne podkošne«, a prije sam pokazao, da u unutarnju zemlju ide i podvornica. *Podkošan* pak, ukoliko jezično može da bude u vezi sa *kositi*, *kosa*, može i sa *koš*, t. j. onim, što je od pruća opleteno. Često su još i danas, a pogotovo u pradomovini Hrvata u Zakaparcu, dvorna mjesta bila ograđena plotom, opletenim od pruća, t. j. košem. Zato *podkošna zemlja* nije drugo nego ona *pod košem*, što je isto ono, što i pod dvorom, a to je podvornica. Kao što naziv *podvornica* po tome nije drugo nego zemlja pod dvorom ili pod dvornim mjestom, tako i *podkošna zemlja* je ona pod košem ili dvornom ogradom. Pogotovo jer je potkošna zemlja u slučaju prodaje Ivana Račića u vezi sa selištem, t. j. dvornim mjestom.

U svim navedenim slučajevima naziv potkošna zemlja odnosi se na vlasteoska imanja, pa vjerojatno taj naziv znači zemljište uz vlasteoska dvorna mjesta, a podvornica uz dvorna mjesta rodbinsko-dvornih zajednica. U navedenim slučajevima naziva potkošne zemlje radi se o Draškovićima i njihovim plemenitim plemenštinama – lat. *nobilitas*, a ne o *didina plemenština* – lat. *hereditas*, ona seoskih zajednica. Upozoravam na naziv *podkošna zemlja*, jer u ruskom i danas *koš* znači »salaš, šator, kozački logor«,¹⁷ preko kojega se naziva ne može prijeći.

2.

Sa *zgonom* je inače. O njemu se dosta pisalo i u najnovije doba. Prije se znalo, da se taj naziv nalazio u dvjema srpskim ispravama, a sa hrvatskog tla samo u Novigradskom zborniku, ali vrlo lošem Thalloczyjevu izdanju; k tomu i posvuda u toponomastici. U ispravi kralja Milutina oko god. 1313–1318. stoji kratko »zgon da ne«, a u onoj Stevana Dečanskog iz god. 1330. »zgon da im ne«.

Budući da se u spomenutim ispravama radi o kmetovima, po Đuri Daničiću¹⁸ bio bi zgon »opera quedam serva«. Za St. Novakovića¹⁹ »rabota, na koju je svak bez razlike izlazio i na koju se išlo zāmanicom«, t. j. sva radna snaga besplatno i u pomoć. K. Jirečku²⁰ značenje nije jasno, jer kaže: »Taman je termin zgon. Teži oblik rabote«. Po R. Grujiću²¹ bi se pod zgonom podrazumijevale sve seljačke rabote dužne vladarima, »i to ne samo od seljaka sa svojih krunskih dobara, nego i od svih ostalih seljaka«. V. Skarić²² kaže, da nije »tačno poznato, šta je, ali je svakako neka težačka dužnost prema vlastelinu, kome je težak bio kmet«. M. Vlajinac²³ posvetio je značenju zgonu posebnu, opsežnu i iscrpnu radnju, ali njegovi zaključci nisu baš uvijek odre-

¹⁷ D. P. Đurović, *Rečnik rusko-srpskohrvatski*, Beograd 1946. 409.

¹⁸ *Rječnik iz knjiž. starina srpskih* III, Biograd 1864. 231.

¹⁹ *Selo, Glas SAN XXIV*, Beograd 1891. 221.

²⁰ *Istorija Srba*, prev. J. Radonić III, Beograd 1923. 195.

²¹ *Seljak u star. srp. državi, Južna Srbija* 1922. II. 342.

²² *O geograf. nomenklaturi BH, Glasnik Geogr. društva XIII*. 1927. 41.

²³ *Zgon ili kulučenje, Srp. etn. zbornik XLIX*, Beograd 1931. 1–467.

deni. Tako bi zgon značio: »Svaki skup ljudi, koji su silom pribrani i prinuđeni, da se održavaju na okupu, pa da tako skupno, kad treba, vrše i pojedine rabote.«²⁴ Na drugom pak mjestu: »zgon ne znači samo rabotanje crkvenih ili drugih podložnika na vladalačkim gazdinstvima, već sadržava u sebi osobito još i pojam rabotanja van mesta stanovanja.«²⁵ Opet: »Da je zgonom smatrana i svaka ona rabota u polju, koju bi sami manastiri izvršili pomoću svojih ljudi, samo ne u njihovu mjestu stanovanja, već izgonjenjem odn. sagonjenjem u druga mesta.«²⁶ Konačno: »Zgon, dakle, nije bio ništa drugo nego rabotanje podložnih ljudi van mesta svoga stanovanja. Kao takav on, prema tome, nije predstavljao neku naročitu vrstu rabota, već samo način, na koji se dolazilo do potrebnih radnika za svršavanje pojedinih posala ... su zgonom vršeni svi poljski radovi na njivama, livadama i po vinogradima.«²⁷

Budući da nije bilo poznatih drugih izvora, ostalo se približno u krugu Daničičeve definicije, uz široko polje kasnijih dodavanja i domišljavanja. U zadnje doba objelodanjeno je više izvora sa hrvatskog tla, koji će pitanje značenja naziva zgon potpuno utvrditi i pokazati neispravnost prije navedenih tvrdnja. Pokušaj I. Grgića u posljednje doba umnogom je nepotpun.²⁸

Najprije nuzgredno spominjem, da se naziv zgon nalazi u *Popisu zemalja modruškog vlastelinstva* od 12. IV. 1486.,²⁹ u kojemu uz drugo stoji, da je Stjepan Frankopan poklonio crkvi sv. Marije u Otočcu *selo* ili kmetско naselje *Blaževu Luku* i njene zgoni, a tu se selo sastojalo od 5 kmetovskih jedinica. U *Zadarskom katastru* iz XV. st. spominje se zgon na više mjesta. Tako za kmetove *vranskog vlastelinstva* kaže se, da su »svake godine bili obvezani i dužni po svakom paru volova raditi i obraditi jedan gonjaj zemlje za zgon; i to polovicu uzorati ili umekotiti, kako se to čini posvuda na zadarskom području.«³⁰ Za *vlastelinstvo Ljubča* isti *zadarski katastr* kaže:³¹ ... »Ljudi Ljubča, koji imaju orače volove i stanovnici u Ljubču u njegovom kotaru«

²⁴ I. d. 16.

²⁵ I. d. 25.

²⁶ I. d. 25.

²⁷ I. d. 33.

²⁸ *Pabirci po dalm. agrarnoj historiji*, *Zadarska revija* III, Zadar 1954. 124–131. Sva ta literatura o zgonu *L. Katiću* je potpuno strana kad je napisao u radnji *Petar Skok*, *Postanak Splita*, Starohrvatska prosvjeta III/4 1955, 199: Toponim Zgoni ... je ime nastalo po tome, što su se tamo zgonile ovce na potok, na vodu.«

²⁹ Đ. Šurmin n. d. 310.

³⁰ N. d. 393: »omni anno teneantur et debeant pro quolibet pari bovum arantium laborare et cultivare unum gognale terre pro sgono, videlicet medietatem cultivare siue mechatore, prout universaliter observatur in districtu Jadrensi«. Slično str. 396: »omni anno teneantur et debeant pro quolibet pari bovum arantium laborare et cultivare unum gognale terre pro sgono, videlicet medietatem dicti sgoni seminare omni anno, aliam medietatem cultivare siue mechatore, prout universaliter observatur in districtu Jadrensi«.

³¹ I. d. 395: »... homines de Gliuba habentes arativos boves et habitantes in Gliuba et territorio suo consequi possit et consequenter in facto gognalis terre pro sgono annuatim pro medietate laborandi et culturandi seminandique et opera que anno singulo prestare tenentur, ut fit et servetur quoque in Lavrana pro iuribus communis Venetiarum«. Str. 397: »Item omnes habitatores dicti loci debeant arare, cultivare et seminare quatuor gognalia terre pro sgono, expensis domini dicti loci.«

da su dužni »upogled zemljišta zgon godišnje za zgon polovicu obraditi i obrađivat te sijati i sve, što su godišnje dužni činiti, kako se to zgađa i čini također u Vrani na korist mletačke općine«. Dakle u Ljubču i Vrani o zgonu isto. O Ljubču pak na drugom mjestu isti izvor kaže: »Jednako svi stanovnici (*habitatores*) rečenoga mjesta, (Ljubča) moraju orati, obrađivati i sijati četiri gonjaja za zgon na trošak pojedinog vlastelinstva«. Tim riječima istaknuto je posebno pravo kmetova, koji su stanovali u gradu Ljubču ili tzv. podvoraca, koji su svi skupa bili dužni na rad samo četiri gonjaja zgon.

Po tim samim svjedočanstvima naziv zgon nije potpuno još određen. U *Miscellanea*³² izašla je sudbena rasprava vođena u Zadru prosinca 1748. između zadarskog samostana sv. Krševana i njegovih kmetova u Diklu. U gl. 14 te rasprave stoji: »Redovnici zahtijevaju, da obrade godišnje dva zgon, koliko su kmetovi dužni; jedan da obrade, a drugi pripreve za iduću godinu. Zgon ili zgoni je komad oranice, koji drže za svoj račun i korist gospodari; za sjetvu toga dužni su kmetovi dati radnu snagu, a nasuprot gospodari njima za trud dati samo hranu, koja uostalom iznosi malo«. Tu je, eto, dana definicija zgon. Bile su to unaprijed određene oranice, koje su obrađivali kmetovi, ali za isključivu upotrebu i korist vlastelina. Time bi naziv zgon odgovarao zemljištima u zapadnom feudalizmu zvanima *mansus dominicus*, *terra dominicata*, *terra indominicata*, *dominicum* i sl. Prema tome, sam naziv zgon ne odnosi se samo na kmetovski rad, nego u prvom redu i na zemljište, koje su oni na isključivu korist gospodara obrađivali. Pojedini kmet prema broju ždrebova ili parovima oračih volova obrađivao je gospodaru toliko zgon. U filološku stranu tog naziva ne ulazim, ali su svakako zgon i gonjaj u jezičnoj vezi.

3.

Novigradski zbornik pruža više podataka, koji će rečenu definiciju zgon ne samo potvrditi, nego tu gospodarsko-vlasteosku ustanovu umnogom rasvijetliti. Tako po čl. 6e, kad je gospodar davao kmetu jednu kmetsku jedinicu na teženje, morao mu je pokazati i zemljište »gdje mu je dužan obrađivati zgon«, »na kojemu se može posijati kvarta žita«. To je mala kvarta oko 30 kg sjemena ili jedan gonjaj oranice, kako izričito i piše u *Zadarskom katastiku*, »unum gognale terre pro sgono«.³³

Pojedini kmet na svom dijelu zgon morao je gospodaru izvršiti godišnje ove radove:

1. Po *Zadarskom katastiku*³⁴ kmet je bio dužan polovicu zgon »cultivare siue mechatare«, što je u čl. 6e Novigradskog zbornika kazano »facendo la preparacione detta utega«. Prevodilac ne znajući prevesti hrvatsku riječ *utega*, ostavio ju je i u talijanskom tekstu. Riječ je ta u vezi sa težiti, težak, teg i sl. Oko Trogira uz druga značenja *teg* ima i ono novouzoranog ili uskopanog tla; kaže se: »ne gazi mi po tegu« i sl. Da teg ima to značenje, navest ću

³² Izd. Drž. arhiva zadarskoga, Zadar 1950–1952. 127.

³³ N. d. 393.

³⁴ I. d. 393, 396.

potvrdu iz *Urbanskoga* ili *Krčkoga* statuta.³⁵ U cap. 16 tog statuta piše: »da bravari (pastiri) ki su i ki budu, da imij potegnut intradu (plodove), dokli e v bravarii; da se nimi platit, ako bi učinili ki teg, ki ne bi siven« = posijan. To znači, da su pastiri stada kao platu dobivali na upotrebu određena zemljišta; ako bi prestao biti pastir, pošto je već bio uzorao, ali ne posijao zemlju, prestankom pastirske službe morao je napustiti takvu zemlju. Iz toga slijedi, da pastir uzoranu i posijanu zemlju u takvu slučaju nije gubio. Po tome *utega* Novigradskog zbornika ne znači ništa drugo nego ono *mechotare Zadarskog katastika*.

2. Drugu polovicu svog dijela zgonu bio je kmet dužan gospodaru posijati, *seminare Zadarskog katastika*. U čl. 6e Novigradskog zbornika taj rad kmeta potanje je označen, tako da je kmet bio dužan: a) u talijanskom tekstu zadržano hrvatsko *opliiti* – oplijeviti, što znači na proljeće počupati travu i korov iz posijanog zgonu; b) požeti žito; c) složiti u snoplje; d) odnijeti na gumno; e) ovršijeci; f) prenijeti žito gospodarevoj kući. Sve je te radove vršio kmet na svom dijelu zgonu za gospodara. Sijanje nije spomenuto, što znači, da taj rad kmet nije vršio, nego gospodar,³⁶ bilo sam, bilo po svojim službenicima.

Zbog takva značenja naziva zgon nije čudo, da se on kao vlasteosko-gospodarska ustanova, koja se redovito nalazila uz dvorno mjesto, sačuvao na mnogo mjesta u našoj geografskoj nomenklaturi u susjedstvu gradina, razvalina i nekadašnjih vlasteoskih dvorova.

Po navodima iz izvora o zgonu vidi se, da je kod Hrvata dokasna bio u običaju dvopoljni sustav obrađivanja polja. Polovica zemljišta bila je na ugaru, t. j. bila uzorana, a druga polovica zasijana.

e) Opće odredbe

Konačno ću navesti i neke odredbe općeg običajnog prava u odnosu prema zemljištima. Po čl. 13 Novigradskog zbornika svaki pokušaj, da se nečije zemljište protivpravno na bilo koji način djelomično ili čitavo oduzme gospodaru, mogao je dotični gospodar to spriječiti upotrebivši pritom i silu, pa i ubivši otimača. Po čl. 16a ako bi gospodar našao, da na njegovu pašnjaku pase životinja gospodara susjednog pašnjaka, mogao ju je zaplijeniti i tražiti odštetu od 32 soldina za svaku pojedinu životinju, uhvaćenu u šteti. Ako je to bilo noću, plaćala se dvostruka odšteta po čl. 16b. Gdje su bile između pašnjaka označene granice, blago je moglo prijeći i pasti susjedni pašnjak, koliko je bio domet sjekirice – čl. 16c.

Ako bi se voćka nalazila tako blizu, da bi deblom ili granama nadvisivala susjedno zemljište, po čl. 23 Novigradskog zbornika gospodar tog zemljišta morao je najprije ponuditi gospodaru voćke, da zajednički beru plodove; ako bi taj to odbio, slobodno je mogao po tihom vremenu, a ne u vrijeme vjetrova, na svom zemljištu ispod susjedova stabla zapaliti vatru, i što bi pritom iz-

³⁵ Izd. I. Crnčić i F. Rački MHJ IV. Zagreb 1890. 172.

³⁶ Po kazivanju 83-godišnjega starca Jelića Frane iz Poljica vlastela Pavići sijali su jašući konja sa sedla.

gorjelo, dobro bi bilo. Važan je to i poseban prežítak prastare vjere u svetinju vatre. Taj prastari običaj postoji u Hrvatskoj, a u obližnjim tadašnjim dalmatinskim gradovima, a i posvuda u Evropi, vrijedi pravilo rimskog zakona, po kojemu se u takvu slučaju mogao osloboditi takva granja sjećom svega cnoga, što se nalazilo iznad njegova zemljišta.

U čl. (37) razlikuju se štete počinjene na sijanicama prije klasanja ili u klasu žita. Postupak je bio isti kao i kod vinograda. Šteta bi se odmah ustanovila i utvrdila, a procijenila i plaćala tek poslije izvršene godišnje opće žetve. To zato, jer ako bi oštećeno žito u vremenu do nove žetve općim uzrokom nastradalo, otpala bi time i počinjena šteta.

Po čl. 94 Poljičkog statuta tko bi bilo kojim znakom označenu granicu između dvaju zemljišta izbrisao; ili, ako je bio jarak, njega zatrpao; sam označivao ili postavljao nove granice, za kaznu bi mu se odsjekla ruka i gubio bi od svoje zemlje onoliko, koliko je bio pomicanjem granice oduzeo susjedu.

f) Lov.

Donijet ću i običajno pravo *lova*, ukoliko je u svojim odnosima vezan za zemljište. Od samog početka razne vrste lova bile su za razumnog čovjeka glavno sredstvo pribavljanja hrane. Na Zapadu u Srednjem vijeku lov je kao *ius regale* pripadao vladaru ili onomu, komu bi on to pravo ustupio. Redovito darivanjem lena prelazilo je na vlastelina također i pravo svakog lova na darovanom zemljištu. Tako i *ribolova* na *vodama tekućim* – rijekama, potocima – ili *stajaćim* – jezera, ribnjaci. Uz ribolov bio je također i raznovrsni lov na divljač, zvijeri i ptice.

Budući da za lov u Hrvatskoj u vremenu narodne dinastije nema izvora, zato se neposredno ne može ništa ni utvrditi. Ali Poljički statut i Novigradski zbornik sačuvali su prežitaka lova iz starijih vremena, pa se po njima može zaključivati. Po čl. 81 Poljičkog statuta pravo ribolova pripadalo je onomu, koji je imao svoje »lovišće ali ribnak ali zatoč«. To su mjesta ribolova u Poljcima uglavnom bila na rijeci Cetini; more dolazi u obzir istom od god. 1444. dalje, kad su se Poljica do mora proširila između ušća Cetine i Žrnovnice. Svaka povreda tih lovišta smatrala se »kako da mu ono iz doma vazima«. Ribolov je po tome bio vezan za mjesto ribolovne naprave; komu je pripadala ta naprava, pripadalo mu je i pravo ribolova, a naprava je pripadala zemljištu.

Čl. 111 Poljičkog statuta govori o lovu na zvjerad. Zbog veze tog člana sa čl. 15 Novigradskog zbornika donosim ga u cjelini: »Hoće zakon stari, da svako zvire stoi (pripada) zavodnika (protjerioca), ki ga uzrene (protjera), odlože (osim) ako bi zavodnik poupio (zvao u pomoć) togai ali onogai, tada mu ima dio dati. Kako e rečeno, svako zvire est onogai ki ga uzrene, nego samo medvid ter lisica, tim e zakon, tko ih ubie; da pak (ali ipak) i od onih ki prispui ima im se nikoliko pošteno učiniti ča se zove potočno. I koe se zvire ubie na čioi zemli, ima se dati po pravdi na zemlu očeste (dio) četvrto. I potočno ima biti razlika, kako i diono; ere ako bi tko od lovac veći trud

priao ali veći rizik, kako u vodi ali inako, ima mu biti izbodno (preko djela), ali boli dio; ako li e potočnik (koji je pozvan došao u pomoć), bole pošteno».

Poljički statut u tom članu ima u vidu »svako zvire«, t. j. svaku divljač, od koje ubijene pripada:

1. četvrti dio zemljištu, na kojem je zvijer ubijena;
2. čitava onomu, koji bi zvijer digao, bez obzira da li ju je ubio on ili netko drugi; naravno, ako se radi o ničijem zemljištu;
3. pripada dio i potočnicima, t. j. onima, koji bi se odazvali pozivu onoga, koji je zvijer digao i pomogli mu ubiti je;
4. samo su medvjed i lisica pripadale onomu, koji bi ih ubio, jedino dio pripadao je i potočnicima;
5. od onih, koji su imali pravo na dio, ni lovcima ni potočnicima nije pripadao jednak dio, nego prema uloženu trudu i pogibelji pojedinca.

Tu nije sve jasno, ali će Novigradski zbornik i u pitanju lova štošta novo kazati. Tako Novigradski zbornik ne govori o općem lovu, osobito onom malom na ptice, zečeve, srne, lisice, jazavce, kune i drugo, nego samo o velikom lovu, onom jelena, vepa i medvjeda. Po čl. 15 Novigradskog zbornika ako bi netko na tuđem zemljištu ubio jelena, vepa ili medvjeda, bio je dužan dati gospodaru zemljišta, i to od jelena but, od vepa glavu, a od medvjeda šape. To je svakako stariji prežetak od onoga, što u takvu slučaju kaže čl. 111 Poljičkog statuta, da zemljištu pripada četvrti dio svake na njemu ubijene zvijeri. Ako pak lovac od ubijenog jelena gospodaru zemljišta ne bi dao but, on mu je mogao ubiti kravu; od ubijenog vepa, ako mu ne bi dao glavu, mogao mu je ubiti domaću svinju; od medvjeda, ako ne bi dao šape, poznatu poslasticu, mogao mu je ubiti tele. Značajni običaji!

Ako bi lovac ili njih više skupa digli ili potjerali koju zvijer, i u bijegu se ona namjerila na stranog lovca, koji bi je ubio, taj od te zvijeri nije imao pravo ni na šta. Pravi lovci mogli su mu dobrovoljno od nje nešto dati. Potpuno ono isto, što je kazano i u čl. 111 Poljičkog statuta gore pod br. 2.

U slučaju da zvijer ne bi digli lovci, nego bi se kako god inače digla, i na bijegu bi je netko ranio, a drugi poslije ubio, prvi je dobivao pleće i tri rebra te sudjelovao u daljoj diobi jednakim dijelom. U diobi te ubijene zvijeri nije sudjelovao samo onaj, koji ju je ranio i ubio, nego također i svi oni, i to jednakim dijelom, koji bi tu nadošli, dok se ne bi s ubijene zvijeri odrla koža – čl. 15c.

Ako se ne bi lovac, nego netko drugi namjerio na zvijer gdje leži ili pase, i istu potjerao, a drugi je poslije na bijegu ubio, prvomu je pripadala koža i glava te zvijeri – čl. 15d. Ako bi netko digao zvijer sa psima, pripadao je psima želudac i jetra ubijene zvijeri – čl. 15e.

Sve su to, istina, još oskudni podaci srednjovjekovnog hrvatskog običajnog lovnog prava, ali pokazuju, da nemaju ništa zajedničko sa zapadnim, kao ni sa mađarskim lovnim pravom. U Hrvatskoj je lov ostao u prastarim granicama – stari zakon lova. Nije mu osnov bio ni us regale, ni feudalno, ni individualno pravo, nego ono zemljišno imovno pravo. Potpuno u skladu, ko i sve ostalo dosad navedeno, s imovnom zajedničkom svojinom seoskih i rodbinsko-dvornih zajednica u Hrvatskoj između Gvozda i mora Srednjega vijeka.

ZAGLAVAK

Na kraju ću iznijeti preglednu sažetu sliku društveno-gospodarskih osnovnih ustanova povijesnog razvoja Hrvata u Srednjemu vijeku.

1.

Nauka je utvrdila, da je u prvotnom poretку prvobitnih rodbinskih zajednica osnov njihovih društveno-gospodarskih odnosa bila zajednica svih proizvodnih snaga i društvena svojina svih sredstava potrebnih za život. Među članovima pojedine zajednice postojala je opća povezanost zajedničkog rada uz jednakost u podjeli i potrošnji plodova. Svaka takva zajednica bila je posebna proizvodno-potrošačka jedinica, a sve njeno pokretno i nepokretno bilo je njena zajednička društvena svojina, bolje opće dobro, izuzevši sitne predmete lične svojine, pratež. Usavršavanjem i pronalaskom novog oruđa i sredstava za život, podjelom rada nastale su pukotine u toj općoj prvotnoj društvenoj svojini. Po općoj zakonitosti razvoja to je postepeno išlo naprijed, pogotovo otkad je pripitomljenjem određenih životinja njihova radna snaga upotrebljena u obradi zemlje. Po tome postepenim razvojem došlo je do pojave nove društveno-gospodarske ustanove unutar prvobitnih zajednica, one rodbinsko-dvornih zajednica.

Kao u prvobitnim zajednicama, tako i u novonastalim rodbinsko-dvornim od samog početka, sve pokretno i nepokretno bilo je društvena svojina: od pokretnina sve životinje i oruđe, a od nekretnina stambeno-gospodarske zgrade s privraćem i okućnicom.

Prije pojave rodbinsko-dvornih zajednica postojala je jedinstvena društvena svojina, samo ona pojedinih prvobitnih rodbinskih zajednica. Pojavom rodbinsko-dvornih zajednica društvena svojina je postala dvojaka: jedna je ostala i dalje, a to je ona pojedine prvobitne rodbinske zajednice, i druga nova pojedine rodbinsko-dvorne zajednice.

Postepenim razvojem proizvodnih snaga i sredstava za život, time i množenjem radne snage i potrošača, javlja se potreba širenja obradivog zemljišta. Pritom dolaze u obzir još zajednička zemljišta, ona društvene svojine prvobitnih zajednica. Te zajednice daju zajednička zemljišta prikladna za obrađivanje, dijeleći ih pojedinoj rodbinsko-dvornoj zajednici u veličini prema broju članova na privremeni rad i iskorišćivanje – periodične diobe –, za-

državši i dalje trajno u svojim rukama društvenu svojinu tih zemljišta. Te periodične diobe na početku bile su vezane za jedan plodored, s vremenom na dva i t. d., dok nisu duljom upotrebom konačno te zemljišne dionice prešle u trajan posjed i uživanje, ali ne u svojinu pojedinih rodbinsko-dvornih zajednica. Takva zemljišta naši izvori zovu imenom *plemenština*, i to ona *vrna* ili u užem smislu.

Pri tom razvoju ne odigrava se ono, što se odigralo pri stvaranju ustanove rodbinsko-dvornih zajednica, kad se prvotna rodbinska zajednica potpuno odrekla svoje dotadašnje društvene svojine na svu pokretnu i nepokretnu imovinu nove ustanove. Pri stvaranju plemenština prvobitne zajednice nisu se odrekle dotadašnjeg prava svojine na zemljišta, ustupljena rodbinsko-dvornim zajednicama.

Pojavom nove ustanove *seoskih zajednica* unutar prvobitnih zajednica, slavenskog *plemena*, prvotni se gospodarsko-imovinski odnosi samo donekle mijenjaju. Izgubivši *pleme* svoje neposredne gospodarske funkcije, one su uglavnom prešle na seoske zajednice, a da se ipak pleme nije potpuno odreklo prava svojine na *plemenštine*, kao i na tzv. *općine*. Pleme je i dalje zadržalo i uživalo pravo svojine na tu imovinu, ali samo u obliku idealnog prava. To je pravo dolazilo do izražaja samo kod svake vrste otuđenja te imovine – *dar*, *zamjena*, *zalog*, *prodaja*, *kupnja* i sl. – To svoje pravo vršilo je *pleme* kao takvo u obliku *pristanka*, *dopuštenja* ili *odbijanja*, a *pojedinaac* pravom *prvokupa*, *prekupa*, *otkupa* i sl. Sve to odvijalo se uz razne formalnosti i određenim redoslijedom, koji u osnovi nije bio vezan za krvnu, nego u prvom redu za diobenu vezu, ili udioništvo u matičnoj diobi plemenština. Naime višestrukim dijeljenjem vrvnih plemenština nastao bi redoslijed tih dioba, a prema tome stvarnom i vremenskom redoslijedu brojili su se također bliži ili dalji diobenici, subjekti idealnog prava u postepenosti društvene svojine na općine i plemenštine.

Gospodarski odnosi glavnog stanovništva ranosrednjekovne Hrvatske odvijali su se:

U pojedinoj seoskoj zajednici postojalo je neposredno pravo društvene svojine na još zajedničko, nepodijeljeno zemljište, tzv. općina; u svakoj pak rodbinsko-dvornoj zajednici odnosi društvene svojine na dvor sa stambenim i gospodarskim zgradama, na okućnicu sa šâdom i podvornicom i na sve nekretnine.

Idealno pak pravo društvene svojine na plemenštine i općine pripadalo je plemenu i seoskoj zajednici na isti način; jedino što se u poznije vrijeme to idealno pravo postepno proširilo i na okućnicu rodbinsko-dvornih zajednica, što je dovelo do prijelaza na individualno vlasništvo.

Pojedina rodbinsko-dvorna zajednica nije mogla otuđiti imovinu svoje društvene svojine bez prethodnog dopuštenja ali samo plemena; kućni starješina nije imao nikakvo pravo otuđenja. Pri otuđenju plemenština radi idealnog prava plemena i bližnjih bilo je potrebno dopuštenje svih tih uz određene formalnosti, razna prava prednosti i ograničenja.

Po pravu redoslijeda ili prednosti bliži po diobi imao je prednost pri otuđenju pred onim daljim, i to redom do matične diobe, naravno *ceteris paribus* u uvjetima i cijeni.

Radi tog prava prvokupa najprije su se morali ponuditi svoji bližnji po diobi, i to redom od najbližih do najudaljenijih, unutar svoje seoske zajednice.

Poslije neuspjeha u svojoj seoskoj zajednici nudili su se članovi drugih seoskih zajednica, ali unutar svog plemena, i to boljem nudiocu.

Ako bi i to bilo uzalud učinjeno, nudilo se i moglo se otuđiti bilo komu izvan plemena, ali samo dедиću ili vlastelinu, boljem nudiocu i na kojeg bi bliži pristali i pleme ga odobrilo.

Da se ograniči otuđivanje, moralo se prije svega tražiti dopuštenje za otuđenje sa strane nadležnog suda, bilo to onog plemena ili plemenskog saveza; taj sud bi ga saslušavši razloge otuđenju, dopustio ili odbio; istom poslije tog odobrenja moralo se namjeravano otuđenje bližnjim redom nuditi ili javno oglasiti.

Društvena svojina prvobitnih i dvornih zajednica nije samo gospodarskim odnosima povezivala svoje članove, tako da je svaka pojedina bila zasebna proizvodno-potrošačka jedinica, nego ih je također vezala i u svim drugim njihovim međusobnim odnosima, kao i u svim onim prema vani bilo s pojedincima ili zajednicama.

Tako svaki gospodarski ili lični prijestup među članovima jedne, prije prvobitne, a poslije i seoske zajednice, smatrao se povredom čitave zajednice, i sudila mu je ona sama povremenim ili trajnim izgonom.

Takav prestup pojedinca ili više njih, počinjen protiv jednog ili više članova druge zajednice ili na štetu njegovu, smatrao se kao prestup čitave te zajednice protiv čitave one druge.

Počinitelj je odgovarao lično jedino i samo unutar svoje rodbinsko-dvorne zajednice, inače prema vani redovito je odgovarala njegova rodbinsko-dvorna zajednica ili pleme.

U parnici nije sudjelovao samo počinitelj, nego unutar plemena čitava njegova rodbinsko-dvorna zajednica, a vani čitavo pleme, zajednički u troškovima, u zakletvama – rotama – kao rotnici, kao i u odmazdi, plaćanju kazne ili primanja odštete.

Pri svemu tome seoske zajednice, kao ustanove, nisu ni u čemu sudjelovale ni imale udjela.

Sve su to neposredni prežici zajedničke odgovornosti iz vremena poretka prvobitnih rodbinskih zajednica sa zajedničkom općom društvenom svojinom.

2.

U suglasju s ovdje iznesenim i obrađenim pojedinostima u osnovnim, ali nižim ustanovama društveno-gospodarskog razvoja Hrvata u Srednjemu vijeku iznijet ću i neke višeg ili šireg kruga, kojima su prve osnov.

U Hrvatskoj između Gvozda i mora Srednjega vijeka postojala je teritorijalna društveno-gospodarska ustanova, seoska zajednica, početno u svom potpunom obliku, a poslije dokasna postepeno odstupujući, izumirući, negdje i u nečem brže, a drugdje i u drugom sporije.

Kroz čitavo je to doba seoska zajednica sa svima svojim društvenim i gospodarskim ustanovama bila osnovna ustanova, a stim i presudni činilac društvenog i općeg povijesnog razvoja Hrvata.

U toj Hrvatskoj nije bilo političkih, upravnih ni sudbenih ustanova osnovanih na krvno-rodbinskim vezama, zato stari naši izvori i ne poznaju ustanove s nazivom *rod*, *bratstvo* i sl. Tek u kasno doba postepenim ustupanjem gospodarskih odnosa prvotne društvene svojine pred onom individualnog vlasništva, koje je vezano za osobe, a stim i za krvne veze, ti se nazivi mogu pojaviti.

Bez načela društveno-gospodarskih odnosa seoske zajednice ne može se promatrati društveno-gospodarski, a stim ni povijesni razvoj Hrvata u tom razdoblju.

Društveno-gospodarski odnosi unutar seoskih zajednica sačuvali su se u mnogim našim izvorima negdje kao neposredni, a drugdje kao jači ili slabiji prežici.

Zajednička društvena svojina cjelokupne imovine ili opće dobro, bila je osnov i okosnica svih srednjovjekovnih hrvatskih društveno-gospodarskih ustanova i proizvodnih odnosa. Neposredni je to prežetak društvene svojine gospodarskog poretka prvobitnih rodbinski zajednica.

Po takvoj društvenoj svojini gospodarsko-društveni odnosi naših rano-srednjovjekovnih društveno-gospodarskih ustanova u osnovi su različiti od onih općeg rimskog prava, koje to pravo, te odnose zove *leges barbarorum*.

Zbog društveno-gospodarskog razvoja Hrvata u Srednjem vijeku, koji se odvijao na osnovama prežitaka prastarog poretka društveno-gospodarskih odnosa u prvobitnim rodbinskim zajednicama, moraju se sve hrvatske srednjovjekovne društveno-gospodarske, političke i druge ustanove sa tog stanovišta promatrati. Imale su one drugačiji osnov, a stim i oblik od njima suvremenih sličnih ustanova ne samo na Zapadu, nego i u susjednim dalmatinskim gradovima, u kojima je gospodarsko-društveni poredak u svemu bio osnovan na rimskom pravu.

Jedino i samo u tom obliku treba promatrati ne samo gospodarske, nego i političke ustanove Hrvata u Srednjem vijeku – državu, državni aparat, upravnu podjelu i sl.

Doselivši se Hrvati s Avarima živjeli su, kao slobodni i njima savezni, društveno-gospodarski, u ustanovama seoskih i rodbinsko-dvornih zajednica, upravno-politički pak u plemenima ili savezima plemena, ali unutar kaganovih gospodarsko-vojničkih i upravnih jedinica županija, kojima je osnov bio nomadsko-vojnički poredak.

Po oslobođenju od avarskog vrhovništva nastala je hrvatska država. Ime je dobila, što su pritom Hrvati odigrali glavnu ulogu u sklopu drugih manjih skupina slavenskih srodnika. Preuzela je od Avara klasnu podjelu na slobodne i neslobodne uz teritorijalnu gospodarsku i upravno-političku podjelu. U novoj državi plemena, seoske i rodbinsko-dvorne zajednice nastavile su i dalje svojim dotadašnjim društveno-gospodarskim životom, uz jedinu razliku, da su one i u političkom životu preuzele glavnu ulogu. Vladar pak te nove

države preuzeo je u potpunosti haganov sistem županija s promjenom u gospodarskom pogledu, da im otada unaprijed glavni osnov nije bilo stočarstvo, nego poljodjelstvo.

Na samom se početku hrvatska država utoliko razlikovala od avarske, što nije imala oblik po vojsci – vojnička država –, ni po vlasti vladara – monarhija –, ni po dvorskoj pratnji kao germanske države, ni po feudalcima – feudalna država –, nego po jakim prežicima odnosa društveno-gospodarskog poretka prvobitnih rodbinskih zajednica ili plemena.

Gospodarsko-društveni život u novoj Hrvatskoj odvijao se: 1. na vladarskim veleposjedima, županijama, koje su bile ne samo vladarske teritorijalne i gospodarski zatvorene jedinice, nego također i upravno-političke kao i vojne jedinice; 2. u seoskim i rodbinsko-dvornim zajednicama, u kojima po načelima gospodarskog uređenja prvobitnih zajednica veleposjeda nije bilo; 3. u plemenima, običnije u savezu plemena ili župa, od kojih je pojedina sačinjavala unutar županija posebnu teritorijalnu sudbeno-političku jedinicu svojih seoskih i rodbinsko-dvornih zajednica; župe su početno bile zavisne o vladarskim službenicima, županima, samo vojno-politički, a poslije donekle i sudbeno.

U starije doba izvor slobodnog stanja bilo je zakonito rođenje u rodbinsko-dvornoj zajednici unutar seoske zajednice; poslije izvor plemićkog stanja, t. j. svih vojničkih i političkih prava bila je pripadnost plemenu.

Narodnu vojsku (*exercitus chroaticus*) sačinjavali su svi punoljetni muškarci, članovi plemena, a onu vladareve, banove ili županove pratnje plaćenici, bez obzira na njihov društveni položaj; posade utvrđenih gradova su prvotno redovito sačinjavali neslobodni gradski podložnici, a poslije oslobođeni, zvani plemeniti.

Vladar u ratu bio je glavni vojskovođa i sudac, a u miru samo sudac svojim neposrednim podložnicima u županijama, ali ne i u župama. Zato u Hrvatskoj nije bilo konfiskacije, ošasnosti ni kazne u korist vladara ili države.

Zbog postojanja ustanove općina unutar seoskih zajednica u Hrvatskoj nije vladar kao drugdje na Zapadu, osim na svojim veleposjedima, bio gospodar glavnih šuma, voda, putova, lova i sl., sve je to pripadalo ili župama ili seoskim zajednicama.

Prijestolnice nije bilo, nego, jer su po županijama postojali utvrđeni gradovi i gospodarski dvorovi, na njima je po volji vladar sa svojim dvorom povremeno boravio.

Plemenskih utvrda ili gradova redovito, pogotovo na početku, nije bilo.

Upravni aparat vladara sastojao se isključivo od njegovih službenika:

a) župana, i to: 1. dvorskih službenika, vezanih za vladarev dvor i sve njegove funkcije, po kojima poslije dobivaju posebna imena; 2. gospodarskih i vojno-upravnih službenika, upravitelja pojedine županije;

b) podžupana, vladarevih gospodarsko-upravnih službenika u pojedinim širim ili užim dijelovima županija;

c) raznih gospodarskih, upravnih i vojničkih pomoćnih službenika, satnika, gradščika, dvornika i sl.

Početno je služba župana na čelu pojedine županije bila u prvom redu vojnička. Poslije seobe, dugotrajnim mirnim stanjem, njegova se služba utoliko

mijenja, što njegova gospodarska služba kao trajna dolazi na prvo mjesto s prerogativama: 1. župan je bio gospodarski upravitelj vladarevih veleposjeda (terrae regales) i ostale njegove imovine u županiji, kojoj je stajao na čelu; 2. u ratu vojni zapovjednik četa svoje županije; 3. sudac, zamjenik vladara u svim sudbenim poslovima podložničkog stanovništva svoje županije; 4. policajno-izvršni organ; 5. župan s vremenom postepeno ulazi i u sudbeno-upravni dvor (stol) plemenski kao izaslanik i zamjenik vladarev; 6. po toj upravo funkciji župan na prijelazu XI. u XII. stoljeće dobiva u latinskim izvorima naziv comes po sličnoj službi franačkog grofa; 7. novi naziv comesa, hrvatski kneza, pogotovo potiskuje i zamjenjuje onaj starog župana, kad od druge polovice XI. stoljeća pojedine obitelji dobivaju u leno jednu ili drugu županiju sa vladarskim posjedom i čašću župana – comes, knez, vlastel, vlasteostvo.

Unutar županija, a i župa, bilo je vladarevih posjeda, koje su uživali viši i niži njegovi službenici, kao nagradu za vršenje službe. Ti posjedi u stvari mogli su biti i veleposjedi, osobito oni bana i župana.

Osim tih vladarsko-službeničkih veleposjeda bilo je već rano i veleposjeda pojedinih crkvenih ustanova, koji su veleposjedi nastali uglavnom darovstima u prvom redu vladara, a ponešto i privatnika, te kupnjom.

DODATAK

**NOVIGRADSKI ZBORNIK
STAROHRVATSKOG OBIČAJNOG PRAVA**

NOVIGRADSKI ZBORNİK

Do nas nije došao nijedan zbornik običajnog prava, kao ni zakonik iz starog doba hrvatske povijesti. Nema svjedočanstava ni da su postojali. Malo ih je i iz poznijeg vremena. Dvije su zbirke hrvatskog srednjovjekovnog običajnog prava: *Uinodolski zakon* iz god. 1288. i *Poljički statut* iz god. 1440. Svakako njima treba dodati i *Novigradski zbornik* starohrvatskog običajnog prava iz god. 1551. i 1553. Doduše, on je poznat, ali radi loših izdanja ostao je u našoj nauci gotovo nezapažen. Budući da je to izvor od prvorazredne važnosti, kako sam to naprijed pokazao, izdat ću ovdje njegov kritički tekst.

Novigradski zbornik je dosada dva puta tiskan. Prvput god. 1863. u Zadru kao spomendar prijatelja dru. Gaju Bulatu na vjenčanju s Katom Bašom, ali je tiskan u malo primjeraka, tako da je danas bibliografska rijetkost.¹ L. Thallóczy,² kako tvrdi, našavši prijepis iz XIX. stoljeća u knjižnici Garanjin-Fanfona u Trogiru, objelodanio ga je pod naslovom »Hrvatsko običajno pravo od god. 1551. i 1553.« a kaže, da to čini, »da se kod nas prvi puta za nj sazna« (!). Thallóczy je izdao samo dio talijanskog teksta, a hrvatski prijevod čitavog Novigradskog zbornika. Objelodanjeni dio talijanskog teksta umnogome je pogrešan, a hrvatski prijevod pogotovo, tako da je nerazumljiv. Uz takva dva izdanja nije čudno, da je Novigradski zbornik malo poznat i ostao neiskorišten.

V. Bogišić³ poznavao je Novigradski zbornik, o njemu je kratko izvjestio i donijevši sadržaj upozorio na neke pojedinosti ne davši mu veće važnosti. Poznavao je on tiskani tekst iz g. 1863. i dva starija prijepisa, onaj iz knjižnice franjevačke u Dubrovniku i iz Archivio de Frari u Mlecima.

L. Jelić spominje Novigradski zbornik u trima raspravama: »Povijesno topografske crtice biogradskog primorja«,⁴ »Moći sv. Šimuna u Zadru«⁵ i »Hrvatski zavod u Rimu«.⁶ Po Luki Jeliću postojali bi ovi rukopisi:

¹ U arhivu JAZU primjerak nabavljen 1953. sa drugim rukopisima G. Bulata.

² *Glasnik zem. muzeja BH* XVIII, Sarajevo 1906. 17–36.

³ *Rad* 1. JAZU Zagreb 1867. 229–236.

⁴ *Ujesnik arheol. društva N. S. III.* Zagreb 1898. 91.

⁵ *Rad* 145. Zagreb 1901 181.

⁶ *Ujesnik zem. arhiva IV.* Zagreb 1902. 16–17.

1. U knjižnici *Paravia* u Zadru, Mss. Miscellanea, No. 1182. sv. XIII. br. 1, rukopis XVII. stoljeća;⁷
 2. U bivšem *Arhivu* dalmatinskog namjesništva, Fondo s. Domenico N. 412, koji je navodno god. 1874. nestao;
 3. U knjižnici dubrovačkih franjevaca, *Odsjek Čulić* E 946;
 4. U knjižnici Garanjin-Fanfonja u Trogiru, koji je poslije Thallóczy objelodanio;
 5. Tiskani tekst iz god. 1863.
- Kako se vidi, L. Jelić je rukopise Novigradskog zbornika vrlo dobro poznavao.

Thallóczyjevo izdanje spominju: Ivan Ružić,⁸ Ivan Strohal⁹ i Milan Vlainac,¹⁰ a naš najbolji poznavalac hrvatske pravne povijesti, Vl. Mažuranić, prešućuje ga.

I. SAČUVANI RUKOPISI

1.

Od Novigradskog zbornika sačuvan je samo talijanski tekst i ovdje pri izdanju poslužio sam se ovim rukopisima:

a) U rukopisnom materijalu *Ivana Luciusa* (1604–1679), koji se čuva u *Arhivu* splitske stolne crkve, nalazi se pod sign. br. 528. ser. B, list 138–143. To je papirnati svešćić vel. 30×20,5 cm. Na l. 138 po sredini je naslov: »A laude de Dio. 1551 alli 12 di febraro a Novegradi«. Sa strane pak drugom rukom, koja je čitavoj golemoj Luciusovoj građi označavala sadržaj, kratkim latinskim regestom, napisano je »Croatiae consuetudines«. Tekst Novigradskog zbornika običajnog prava zabilježenoga god. 1551. seže do polovine lista 142, a neposredno iza toga dodatak: »1553. a di 20 di marzo«, da na listu 143. svrši sa »Joannes a Morea traduxit«. Rukopis je iz XVII. stoljeća; nije ovjerovljen ni označen prepisivač. Da se radi o prijepisu, pokazuju riječi na svršetku teksta: »Le sopradette consuetudini furono copiate dal libro delli processi inespediti nel tempo del regimento dal clementissimo signor Antonio Navagier, già conte di Zara, che principiano a carta 143 et finiscono a carta 148«. Po svemu se čini, da je ovaj prijepis Novigradskog zbornika prepisan iz talijanskog originala. Označit ću ga i citirat s *a*.

b) U rukopisnoj Ljubićevoj ostavštini, koju je S. Antoljak nabavio za Državni arhiv u Zadru, fasc. 8, uz drugo nalazi se i prijepis Novigradskog zbornika. To je svešćić od 14 papirnatih listova, vel. 28×20 cm, od kojih je na prvih sedam tekst Novigradskog zbornika a ostali su prazni. Tekst svršava sa »Joannes de Morea traduxit«, a ispod toga važna bilješka za tradiciju toga prijepisa: »Questa copia fù tratta dal volume de processi inespediti corso (!)

⁷ Do tog prijepisa nisam mogao doći, jer se ta knjižnica još nalazi u Veneciji.

⁸ *Društveno stanje Hrvata, Mjesečnik* Pravničkog društva, Zagreb 1911. 529.

⁹ *Pravna povijest dalm. gradova*, Zagreb 1913. 164.

¹⁰ Zgon, SAN, Beograd 1932. 8–9.

sotto il regimento dell'illustrissimo signor Antonio Navagier (!) già conte di Zara a carta 143. A in inautentica(!)¹¹ copia si trova ancora appresso li RR. padri di San Grisogono di questa città di Zara e trovassi (!) pure anco appresso il Kavalier Dottor Gregorio Calcigna, dalle quali fù tratta la presente». Po ovomu taj rukopis nije prepisan iz Navagierova izvornika, nego iz dvaju poznijih prijepisa, i to negdje na prijelazu XVII. u XVIII. stoljeće bilježit ću ga sa b.

c) Rukopis knjižnice franjevacu u Dubrovniku, sign. Čulić E 946. Sveščić od 14 listova, vel. 28,5×19 cm. Tekst sa potvrđama napisan je na prvih 18 stranica, a ostale su prazne. Str. 1 lijevo na vrhu »Copia«, a zatim »Copia cavata dal volume de processi inespediti sotto il reggimento dell'Illustrissimo signor Antonio Navagier già conte di Zara, a carte 143«. Tad slijedi tekst Novigradskog zbornika, koji svršava na str. 18 sa »Joannes de Morea traduxit« uz dodatke: L(ocus) S(igilli) S(ancti) M(arci). Giovanni Pietro Gariboldo, cancelliere pretorio di Zara, copiato, sottoscritto e sigilato.

L. S. S. M. Antonio Arighi, coadiutore pretorio di Zara, ha fatto copiare d'altra simile esistente appresso Reverendissimi padri di S. Grisogono, sottoscritto e sigilato.

Simon Braicich, nodaro publico e giurato di Zara, ha fatto copiare d'altra simile autentica, esistente appresso Dr. Gregorio Calcigna, fatta e autenticata et in fede sottoscritto».

Čitav tekst, kao i ove tri notarske bilješke, pisala je jedna ruka, a nastavila nova:

»Domenico Cultelli, generale (?) autorita nodaro publico e giurato di Zara, ho fatto copiar da altra simile autentica esistente nelle mani del nobil signor Dr. Gregorio Stratico, confrontato, sottoscritto e sigilato li 22 aprile 1792«. S lijeve strane crni otisak pečata donekle ovalnog oblika notara Dominika Cultelli, koji se pečat sastoji od kule sa tri tornja i po sredini ulaznim vratima; ispod kule DCN – Domenico Cultelli nodaro, a naokolo uz rub mjesto legende ukras. Tad isti Cultelli nastavlja:

»Attendo di mie pugne estese le postille, dove si vedono«. Naime Cultelli je pregledao pisani tekst od nepoznatog prepisivača i svojom rukom unio popravke i ono, što je prepisivač ispustio, a na posljednjem retku svakog lista vlastoručno se potpisao *Cultelli*.

Poslije tog ovjerovljenja Cultellijeva Vicencij Mersio »coadiutor pretorio« dodao je:

Noi Girolamo Bragadin per la Serenissima (Repubblica) di Venezia, contadi di Zara, a chiunque attestiamo essere il soprascritto domino Dominico Cultelli, publico e giurato nodaro di questa città quale si e di proprio pugno sottoscritto, degno di piena credenza in questo.

Zara. 23. aprile 1793.

Utisnut pečat
sv. Marka

Girolamo Bragadin conte – vlastoručno
Vincencio Mersio, coadiutor pretorio – vlastoručno

¹¹ Pogreška prepisivača mjesto »un autentica«.

Kako se vidi, i ovaj rukopis franjevacu u Dubrovniku prepisan je u Zadru god. 1792. Poznavao ga je V. Bogišić preko prijepisa što mu ga je prepisao prof. Lovro Kukuljica. Rukopis označujem sa *c*.

d) Za tiskani tekst prigodom vjenčanja Gaje Bulata u Zadru 1863. V. Bogišić napisao je:¹² »Ali budući da je to bilo prigodom ženidbe po običaju samo u nekoliko egzemplara, on još ne izgubi karakter rukopisa«. To je knjižica od 8 listova, vel. 20,5×15 cm.¹³ Tekst počinje na str. 5: »Copia cavata dal volume de' processi inespediti sotto il reggimento dell'illustrissimo signor Antonio Novagier gia conte di Zara a carte 143«. Svršava na str. 15s »Joannes de Marca (!) traduxit«. Tad

L. S. S. M. Giovanni Pietro Gariboldo,¹⁴ cancelliere pretorio di Zara a coppiato, sottoscritto e sigilato«. Zovem ga *d*.

e) Rukopis Garanjin-Fanfona, koji je samo dio tiskao Thallóczy i bez opisa. Po tiskanome poslije »Joannes de Morea« nalazi se:

Giovanni Maria Benvenuti cancelliere pretorio ha fatto copiare dal volume dei processi civili dell'illustrissimo quondam Antonio Hlavagier (!) fù conte in Zara a carta 143. Zvat ću ga *e*.

Do drugih rukopisa nisam mogao doći, ali dovoljni su i ovi, da se utvrdi pravi tekst.

2.

Radi samoga teksta Novigradskog zbornika važno je odrediti međusobnu vezu ili filijaciju sačuvanih prijepisa. To će omogućiti u prvom redu zabilježeni notari, pa tekstovne razlike između prijepisa.

Prijepis *a* nema označena ni prepisivača ni ovjervitelja; k tomu, jer samo taj prijepis kaže, da tekst Novigradskog zbornika svršava na str. 148. knjige sudbenih spisa kneza Antuna Navagiera, vjerojatno je taj rukopis *a* prepisan iz iste knjige negdje u XVII. stoljeću i nema veze sa drugim sačuvanim prijepisima.

Također je i prijepis *e* zaseban, jer se čini, da je i on prepisan iz sudske knjige Antuna Navagiera. Dao ga je prepisati I. M. Benvenuti, koji je bio notar u Zadru od 1622.–1642.

Naprotiv prijepisi *b*, *c* i *d* istoga su makar posrednog podrijetla. Onaj *b*, kako u njegovu ovjervljenju piše, prepisan je po dvjema zadarskim prijepisima predloščima. Jedan se nalazio u benediktinskom samostanu sv. Krševana, a drugi kod dra. G. Galzinje. Za prijepis *c* notar A. Arighi svjedoči,

¹² Rad 1. n. d. 229.

¹³ Tiskano u tiskari S. Anich. Naslovni list: »- Na piru - Gajtana nauč. Bulata - sa gospodičnom Katom Bašom dne 4. veljače 1863 - u Zadru -«; na str. 3: »- Tebi - koji sve narodno ljubiš - a znadeš biser prebirati - tebi - Pravoslavlja naučitelju - ove mrvice narodnoga prava - ako i tuđim slovom napisane - ako tuđom nemarnostju zabačene - narodu uvijek svete - na - pirnom veselju - s tobom se radujući - poklanjaju prijatelji -«

¹⁴ Po V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia 1913. 196 taj je notar napisao ispravu 27. XI. 1642. kao »notarius et curiae archiepiscopalis cancellarius«.

da je prepisan iz predloška benediktinaca sv. Krševana, koji je bio prepisao notar G. P. Gariboldo. Međutim, i za prijepis *d* kazano je da je prepisan iz predloška tog istog notara Gariboldo. Po tome i *d* je prepisan iz predloška sv. Krševana. Dakle prijevosi *b*, *c* i *d* potječu iz istoga predloška, onoga, kojega je za samostan sv. Krševana bio prepisao G. P. Gariboldo. Da li taj predložak još postoji ili ne, nisam mogao utvrditi. Za njega nije znao ni L. Jelić.

U popisu zadarskih notara, koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru, nije zabilježen G. P. Gariboldo. Tragajući za njim, našao sam ga zapisanog na spisu od 9. XII. 1642.¹⁵ Po tome je i taj samostanski prijepis, po kojemu su prepisani *b*, *c* i *d*, iz polovice XVII. stoljeća, suvremen prijevodu *a* kao i predlošku od *e*. Vremenski bi pak redosljed navedenih rukopisa bio: *a*, *b*, *e*.

3.

U svim prijevima Novigradskog zbornika neposredno poslije teksta označeno je »Joannes de Morea traduxit« uz neznatne varijante.¹⁶ U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se notarski spisi tog notara, i to od god. 1545. do 1570. ali po spisu od 8. I. 1542. on je već tada radio u zadarskoj kancelariji, jer je potpisao taj spis »Joannes a Morea coadjutor«.¹⁷ Budući pak da je Novigradski zbornik nastao g. 1551. i 1553., u vrijeme, dok je Ivan iz Moreje (Peloponeza) bio notar u Zadru, autencija je Novigradskog zbornika potvrđena.

Važan je podatak zabilježen u svim prijevima, da je notar Ivan preveo »traduxit« Novigradski zbornik. Zato sačuvani talijanski tekst tog zbornika nije originalni sastavak nego prijevod. Na početku Novigradskog zbornika zabilježeno je, da se radi o pravnim običajima sakupljenim i zabilježenim u Novigradu. Po onodobnim političkim prilikama može jedino da se radi o Novigradu na ušću Zrmanje, na hrvatskom jezičnom tlu. A jer je talijanski tekst prijevod, originalni tekst mogao je biti i zastalno je bio napisan hrvatski. To potvrđuje i talijanski prijevod, u kojemu ima više hrvatskih naziva, koje notar Ivan nije znao prevesti,¹⁸ pogotovo jer je vjerojatno bio Grk sa Peloponeza. U svim prijevima označeno je, da se originalni talijanski tekst nalazio u sudbenim spisima zadarskog mletačkog kneza Antuna Navagiera, koji je tu čast vršio god. 1557. i 1558.¹⁹ Zato je notar Ivan preveo na talijanski Novigradski zbornik negdje između 1553. i 1558. Po svemu hrvatski tekst Novigradskog zbornika bio je sastavljen god. 1551. i 1553., a talijanski prijevod između 1553. i 1558., a unesen je u sudbene spise kneza A. Navagiera 1557. ili 1558.

¹⁵ Drž. arhiv zadarski, *Atti del conte Bertuzzi Civran* 1642–1643. 1, 4.

¹⁶ Ima *a* »a Morea«, *b c e* »de Morea«, a tiskani *d* pogrešno »de Marca«.

¹⁷ Drž. arh. zad. spisi tog notara B. I. 4. 1. 28.

¹⁸ Tako čl. 10a, 30 (40) *sosbina* – sodžbina; čl. 10b *sporotnici* a čl. 30 *porotnici*; čl. 30 *soz* – soč; čl. 7e *sgogno* – zgon; *utega*, *opliti*, *pletencia*; čl. 15a *gaio* – gaj; čl. (41) *roij* – roji, rojevi; čl. (44) *prilip* – priljep.

¹⁹ L. Fonda, *Istoria de s. Simeone*, Zadar 1835. U popisu zadarskih comesa donosi on: »1557 Alvise Navagero. 1559 Alvise Corner«; MHJ IV. n. d. LXXIX. god. 1509. mletački je zapovjednik Navagiero zauzeo Rijeku i Trsat.

POSTANAK NOVIGRADSKOG ZBORNIKA

1.

U Ugarskoj državnoj zajednici, u kojoj je bila i onodobna Hrvatska²⁰ sve do u XVI. stoljeće, nije bilo *općih zakonika*. Glavni osnov društvenog poretka bili su »stari dobri običaji« – *bonae regni consuetudines*. Običajno pak pravo redovito nije nastalo nečijom voljom, odlukom ili naređenjem, nego iz nužde održanja gospodarskog, kao i drugih oblika društvenog života. Zbog toga običaji nisu statični, nego u neprestanom razvoju, podvrgnuti promjenama razvoja proizvodnih sredstava, kao izvoru raznovrsnih društvenih odnosa, a i drugih životnih prilika kraja i vremena. Zbog različitih odnosa i prilika, o njima zavisno običajno pravo niti je posvuda isto, niti takvo trajno ostaje. Običaji, dotično običajno pravo zavisno je u prvom redu o gospodarskim, a zatim geografskim, etničkim, povijesnim i drugim prilikama određenoga kraja i vremena. Zato u srednjovjekovnim državama, bilo to i u jedinstvenim tvorevinama, običajno pravo redovito nije bilo jednolično i zajedničko čitavom državnom području, nego često različito, vezano za pojedine zajednice – općine, pokrajine, ili etničke jedinice. Ktomu je obavezna snaga običajnog prava u prvom redu zavisila o jakosti vlasti, koja je nad običajnim pravom bdjela i njim se služila; zatim o prostornoj veličini zajednice, u kojoj je jedno te isto običajno pravo vrijedilo. Dapače je i jakost kao i stalnost samih pozitivnih zakona (= *leges*) redovito zavisila o činjenici, kakav će se stvoreni zakon pokazati na djelu, t. j. kako i ukoliko je on bio u suglasju ili suprotnosti sa već postojećim *dobrim običajima*. Po tome u srednjovjekovnom zakonodavstvu pisani zakoni redovito nisu bili glavne i osnovne zakonsko-pravne ustanove i odredbe, naprotiv to su bili *dobri običaji*.

Srednjovjekovno običajno pravo, zbog mjesne i stvarne rasparčanosti obično je ostajalo *nepisano pravo*, a pojedini običaji nepisani zakoni (*consuetudines*). Redovito je svim srednjovjekovnim pravnim kodifikacijama bio osnov već postojeće običajno pravo. Zato Srednji vijek, izuzevši bizantinsko zakonodavstvo, poznaje malo pravih zakonika, ali zato više *zbornika običajnog prava*.

Prvi je slučaj povijesno utvrđenog kodificiranja običajnog prava u našim stranama onaj splitskog načelnika (*potestas*) Gargana de Arcindis, pravnika rodом iz Ankone. Da uredi splitsku općinu, kojoj je bio na čelu od god. 1239. do 1242., na način onodobnih talijanskih komuna, Gargan to nije mogao učiniti jednostavno prenijevši komunalno talijansko statutarно pravo, a zabacivši dotadašnje običajno pravo, kojim se Split upravljao. Gargan je radi toga pri uređenju novog *statutarnog*, bolje *kapitularnog*, prava Splita, uzeo za osnov dotadašnje splitsko običajno pravo. To izričito kaže Garganov privrženik i onaj, koji je Gargana doveo iz Ankone u Split, poznati Toma arcidakon splitski (1201–1268), pišući o Garganu: »Dade naime sastaviti jednu knjigu (*volumen*), koju nazva *Capitularium*; u kojoj naredi, da se zapišu svi dobri običaji (*omnes consuetudines bonas*), koji su u gradu vrijedili od starine

²⁰ Pod tim nazivom podrazumijevam hrvatske predjele između Gvozda i mora.

(*ab antiquo*), dodavši mnoga druga prava (*multa alia iura*), koja su bila potrebna u javnim i privatnim poslovima (*in actibus publicis et privatis*), a to je u parnicama, i da se pravda dijeli svima jednakom mjerom (*in causis et pro justitia equo libramine omnibus exhibenda*). Tu je knjigu (*libellum*) sudbeni dvor (*curia*) uvijek imao pri ruci (*semper habebat pre manibus*) i bez nje nisu suci ni odvjetnici započinjali raspravljati parničke poslove (*ad discutienda causarum merita*). Taj *capitulare* prepisaoše Trogirani i drugi, koje je takmičenje naše uprave poticalo na dobro djelovanje.²¹ Po ovome Gargan je dao sastaviti ili kodificirati zbornik kapitularnog ili statutarnog prava na osnovi starih splitskih običaja, dodavši zakone (*iura*), koje je kao učenik onodobne bolonjske pravne škole glosatora dobro poznavao. Ti zakoni, po Tominim riječima, osobito su se ticali *sudbenog prava, postupka i kazna*, a *imovno pravo* ostalo je uglavnom i dalje u granicama starog splitskog običajnog prava. Za Splitom povedoše se i drugi dalmatinski gradovi i uvedoše u XIII. stoljeću *kapitularno*, a početkom XIV. stoljeća *statutarno* pravo u pravom smislu, t. j. dopune kapitularima.

Ako je običajno pravo igralo takvu ulogu u dalmatinskim gradovima, u kojima sigurno nije bila presahla tradicija bizantinsko-rimskog prava, koliko je još veća uloga morala biti običajnog prava kod Hrvata! Ta Hrvati, kao i svi drugi narodi za seobe na rimsko tlo, bili su društveno uređeni isključivo po običajnom pravu, i to onom prežitaka iz vremena prvobitnih rodbinskih zajednica. To je običajno pravo kod Hrvata, kako sam pokazao u prvom dijelu, bilo dokasna tako u kreposti, da Ivan Lucius pišući o nagodbi između Trogirana i Šibenčana, sklopljenoj 7. II. 1263., za Šibenčane kaže: »E viveva si all' uso di Croatia senza legge scritta, con le consuetudini«,²² t. j. po običajnom nepisanom pravu. Za Šibenik se zna, da je od svog početka dalje uvijek bio čisto hrvatska društvena politička ustanova, a nikada romanska.

Prvi do danas poznati slučaj kodifikacije običajnog prava kod Hrvata je Vinodolski zakon iz god. 1288. Riječi njegova protokola »stariih i iskušanih zakon« i »stare dobre zakone« ne znače drugo nego običajno pravo Vinodola. Pogotovo što piše za one, kojima su bili povjerili posao kodifikacije, da su izabrali one »ke viahu, da se bole spominahu v zakonih svojih otac i od svojih ded ča bihu slišali... da bi vse dobre stare iskušene zakone u Vinodol činili položiti v pisma«.²³ Po svemu radilo se o sastavljanju zbornika, u koji su uglavnom od vinodolskog običajnog prava bili uneseni običaji odnosa između vinodolske vlastele i njihovih podložnika, u prvom redu kmetova.

Drugi je slučaj kodifikacija Poljičkog statuta. Po svom postanku on nije istovremeni sastav, nego su u njega unošene odredbe kroz dugo razdoblje, kako sam to u prvom dijelu od slučaja do slučaja kazao. Po riječima samog početka Poljičkog statuta »I sući statut is (s)taroga novi činimo 1440«, on je djelomično postojao uređen i napisan i prije god. 1440. Mnogi njegovi dijelovi dodavani su sve do konca XVIII. st. Glavna je razlika između Vinodolskog zakona i Poljičkog statuta, što Vinodolski zakon sadržava u prvom

²¹ Izd. F. Račkoga, Zagreb 1894. 123–124.

²² *Memorie di Traù*, Venezia 1673. 79.

²³ Izd. Račkoga MHJ IV. n. d. 3–24.

redu kazneno-običajno pravo jednog hrvatskog vlastelinstva, a Poljički statut gospodarsko i kazneno pravo hrvatske srednjovjekovne šire jedinice, općine ili župe Poljica, u kojoj su nastavali dedići i vlastela. U tom je razlika i važnost tih dvaju zbornika hrvatskog običajnog prava.

2.

Kodifikacija općeg prava za hrvatsko-ugarsku državnu zajednicu javlja se kasno. Čini se, da je prvi naredio, da se to učini, kralj Matijaš god. 1486., ali jer je teško išlo, to je bilo samo djelomično izvršeno.²⁴ Nastavilo se god. 1498., kao i za Vladislava II. 1500. Konačno je taj posao priveo kraju Stjepan Verböczy god. 1514. i predložio saboru *staleža na prihvāt »Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae«*. Da je do toga tako kasno došlo, razumljivo je po sebi. Od samog svog početka od IX/X. stoljeća Ugarska nije bila etnički ni društveno jedinstveno uređena. Sastojala se od osvajača nomada, koji pod svoju vlast podčiniše mnogo Slavena. Ovima se pridružiše useljenjem manje i veće skupine drugih naroda, kao one Nijemaca, Francuza, Talijana, Kumana i drugih. Usto su u sklop ugarske države ušle i čitave državne tvorevine, kao Hrvatska i dr. Od Slavena poljodjelaca Mađari nomadi poprmiše mnoge pojedinosti društvenog uređenja. Nijemci, Kumani, pogotovo Hrvati, ulaskom u ugarsku državnu tvorevinu kao slobodni, donijeli su svoja društvena uređenja i po njima su dalje živjeli. Budući da u Ugarskoj nije bilo jedinstveno društveno uređenje, a stīm i razvoj, to dokasna nije moglo biti ni jedinstvenih zbornika običajnog prava, a pogotovo ne zakonika. Svaki pokušaj stvaranja nečega takva bio je izravan izazov za mnoge i široke krajeve Ugarske. Povijesno je zajamčeno, da su Anžuvinci Karlo i Ludovik u XIV. stoljeću krišom i silom kušali uvesti u Hrvatsku *»legem ungaricalem«*. Tim pokušajima nastavljaju Zigmund (1387–1437) i Matijaš (1458–1490). Postupak svih tih vladara u pravcu uvođenja jedinstvenosti zakonodavstva u sve krajeve ugarske krune, uz drugo, jer je zadirao u same osnove gospodarsko-društvenog života nemadžarskih naroda, izazvao je kod njih teške borbe i široke ustanke. Tako kod Hrvata onaj Mladena II. god. 1322., Nelipića god. 1326–1344., Ivana Paližne i drugova god. 1382–1393., Hrvoja Vukčića god. 1397–1408., Ivana Frankopana god. 1436., Frankopana uopće god. 1460–1468. i t. d. Konačno je pokušaj sastavka jedinstvenog zakonika za Ugarsku izvršio S. Verböczy na početku XVI. stoljeća. Ali je u to doba teritorijalni oblik Ugarske, a pogotovo Hrvatske, uvelike već bio izmijenjen.

Ladislav Napuljac prodao je god. 1409. Veneciji pravo na Dalmaciju, ustupivši joj odmah područje, kojim je on tada vladao, i to dalmatinski Zadar, hrvatski Nin, Novigrad, Vranu i Pag. God. 1412. uze Venecija Ostrovicu, Skradin i Šibenik, a god. 1420. Trogir, Split, Kotor, otoke Brač, Hvar i Korčulu. U društveno uređenje tih krajeva Venecija nije dirala. U svakoj pojedinosti od tih jedinica uglavnom je ostalo staro pravo. Jedino što je Venecija

²⁴ M. Lanović, *Stjepan Verböczy*, Rad 277, Zagreb 1943. 72.

glavne službe popunila Mlečanima i posvuda postavila svoje vojničke posade. Zato je i dalje u dalmatinskim gradovima ostalo u krepости njihovo statutarно, a na nekadašnjem hrvatskom državnom tlu starohrvatsko običajno pravo, kako to potvrđuje Novigradski zbornik. God. 1444. predadoše se Veneciji Poljica i Omiš, a god. 1452. Makarsko primorje (= Krajina), a Knin, Sinj, Klis i drugo ostadoše u Hrvatskoj.

Padom Bosne god. 1463. Turska dođe u susjedstvo hrvatskim krajevima u Ugarskoj kao i onima pod Venecijom. Turske čete ne miruju nego provaljuju god. 1500., 1507., 1513. i 1517. preko hrvatskog područja do samih dalmatinskih gradova, koji su tada bili pod Venecijom. Prosinca 1514. zauzeše Turci tvrđi Karin, istočno i nedaleko Novigrada; dne 28. V. 1522. pade Knin, a odmah zatim i Skradin; kolovoza 1523. zauzeše Turci Ostrovicu, 30. III. 1527. Obrovac, 1537. Klis, a 1538. Nadin i Vranu. Mirom od 2. X. 1540. između Turske i Venecije bila je povučena granica *vanjskom crtom područja novigradskog, zemuničkog na Uransko jezero i granicu općine šibenske*.

Takvo je eto bilo političko stanje, kad je god. 1551. i 1553. bio sastavljen Novigradski zbornik. Novigrad je bio mletački pogranični kraj prema Turskoj. Uza sve to na samom početku Novigradskog zbornika istaknuto je, da se radi o »le consuetudine di Croacia, cominciando da Tnina²⁵ (Knin) fino a Nona« (Nin), dakle o običajnom pravu u Hrvatskoj, premda je sve područje između Knina i Nina tada bilo uglavnom u turskoj a nešto malo u mletačkoj vlasti. Ktomu se tu ističe, da je to običajno pravo, koje su zapisali, bilo još potpuno u krepости – »le quali consuetudini hanno amministrato i nostri avi et proavi et noi dopo di loro«. Za sastavljače Novigradskog zbornika i za Veneciju još god. 1551. Novigrad je Hrvatska, a ne Dalmacija.

Skupljanje i zapis hrvatskog običajnog prava god. 1551. i 1553., premda u Novigradskom zborniku to nije istaknuto, sigurno je učinjeno po nalogu i za upotrebu mletačkih, u prvom redu sudbenih vlasti. Na nekadašnjem hrvatskom pravnom području, po onom, što sam kazao, niža sudbena vlast ostala je i dalje u rukama starih hrvatskih sudbenih ustanova. Viša sudbena vlast, osobito ona priziva i žalba, koje je Venecija uvela pri samom konačnom ulasku, bila je u rukama dalmatinskog providura, a zadarskog kneza. Ktomu zadarski knez, jer se njegov kotar sastojao od nekadašnjeg dalmatinskog i hrvatskog pravnog područja, morao je suditi i po hrvatskom običajnom pravu, zato su mletački službenici morali imati napisano hrvatsko običajno pravo. Da je to bilo tako, pokazuje činjenica, što se talijanski prijevod Novigradskog zbornika nalazio u sudbenim spisima zadarskog kneza Antuna Navagiera. Silom prilika moralo se sakupiti, zapisati i na talijanski prevesti hrvatsko običajno pravo, da bude uvijek pri ruci mletačkim službenicima. Pogotovo u doba i na tlu izloženom neprestanim turskim provalama i borbama, pri kojima je vangradsko stanovništvo u svemu dnevno stradalo, izloženo pljački, otimačini, ubojstvima i neprestanoj seobi.

²⁵ Prijepisi c i d mjesto Tnina imaju Zara. Budući da su ta dva prijepisa učinjena po predlošku notara G. P. Gariboldo, kojega je on pisao o. 1640., kad je mletačko područje oko Zadra bilo ograničeno na malen prostor uz samo more, tako da je i Zemunik bio u turskim rukama od 1571. do početka Kandijskog rata 1645., Gariboldo je unio u svoj prijepis stanje, kakvo je tada bilo, teritorij između Zadra i Nina.

Da je Novigradski zbornik nastao radi potreba mletačkih vlasti, pokazuje i njegov sadržaj. U Vinodolskom zakonu i Poljičkom statutu unesena su samo osnovna načela običajnog prava bez pojedinosti, kako se u to doba i drugdje postupalo. Pojedinosti se, koje bi za današnju nauku bile itekako važne, redovito nisu pisale i unosile u pravne zbornike, jer su bile vrlo dobro poznate iz dnevne prakse jednako vlastima kao i strankama. Naprotiv u Novigradskom zborniku, koji je uglavnom bio namijenjen mletačkim vlastima, kojima je hrvatsko običajno pravo bilo potpuno i u svemu tuđe i nepoznato, morale su biti zapisane sve pojedinosti tog prava. Radi toga Novigradski zbornik ima posebnu vrijednost i važnost. U njemu su zabilježeni prastari običaji, koji sežu u daleku prošlost. Sakupljeni su oni sa tla središta hrvatske države, koje je tu bilo od njena postanka u VII. stoljeću do dolaska Turaka. Ti su običaji sa područja starohrvatskih županija: kninske, brijunske, sidraške, lučke i ninske, ono pet od jedanaest, koje spominje car Konstantin Porfirogenet († 959). Po tome, jer se radi o prostranom tlu, onom pet starohrvatskih županija, za njihovo se običajno pravo može kazati da je uglavnom bilo i ono starohrvatske države. A jer se tu radi o običajnom pravu, koje po sebi seže u daleku prošlost, vrijednost Novigradskog zbornika još je veća.

B

TEKST I PRIJEVOD NOVIGRADSKOG ZBORNIKA

Uvod

Donosim talijanski tekst i hrvatski prijevod Novigradskog zbornika. Za osnov teksta poslužio sam se najstarijim prijepisom *a*, a pogrešno i ispušteno dopunio sam po drugim prijepisima. Varijante sam označio u bilješkama, a manje sam jezične solecizme i ortografske razlike izostavio.

Tekst nije bio podijeljen ni na poglavlja ni na članke. Podijelio sam ga na članke i odjeljke; članke sam označio rednim brojevima, a odjeljke slovima. Članke dvaju dodataka iz god. 1553. stavio sam u oble zgrade.

Nastojao sam, da hrvatski prijevod bude razumljiv, pričem se nisam udaljio od talijanskog teksta.

A laude di dio. 1551¹ alli² 12 di³ febraro⁴ a Novigradi.

Qui di sotto scriveremo le consuetudini che sono state nel paese di Croacia, cominciando⁵ da Tnina⁶ fin a Nona; le quali consuetudini hanno amministrato i nostri avi et proavi et noi dopo⁷ di loro.

Na slavu božju. 1551. na 12. veljače u Novigradu.

Ovdje dolje napisat ćemo običaje, koji su bili na tlu Hrvatske između Knina i Nina; kojih su se običaja držali naši djedovi i pradjedovi i mi poslije njih.

¹ MDLI ima *b*; ² li u *c* i *d*; ³ di nema *c*; ⁴ *b* i *d* *febreare*, *c* *febreare* a *d* *febraro*, Sa strane »consuetudines Croatie«; ⁵ nemaju *b* i *e*; ⁶ *b* i *e* imaju *Zana*; ⁷ *a* i *b* *doppo*.

Član 1.

Et prima,¹ quando si divide il padre con figlioli.²

a) Et che gli figlioli³ partono⁴ dal padre et senza causa del padre,⁵ non è tenuto⁶ dar li più il padre, se non a cadauno la zappa, la manara et la corda.

b) Ma quando il padre li desse la repulsa senza causa di figlioli⁷ li debba dar la parte del tutto come a se solo medesimo.

¹ a pa, b prima, c primo, e nema; ² c figli; ³ e li figli; ⁴ a parteno; ⁵ a nema et senza causa del padre; ⁶ a tanuto; ⁷ e de figli.

Prvo kad se dijeli otac sa sinovima.

a) Ako sinovi odlaze od oca a bez očeva uzroka, nije im otac dužan dati drugo nego pojedinomu motiku, sje-kiru i konop.

b) Ali kad bi ih otac tjerao bez uzroka sinova, mora im dati dio od svega kako i sebi samomu.

Član 2.

a) Similmente se la madre si dividesse con li figlioli¹ et con le figliule,² non li può devedar³ se non darli a cadauno la parte come a se, eccettuando la dote sua ovvero⁴ i vestimenti.

b) Et se la madre morisse et i figlioli⁵ volessero dividersi et essendo fra loro il cavallo che si cavalca, die andar al maggior fratello ma per pretio, se lui vollesse; la consuetudine vole che lui sia invitato prima;

c) et al miner fratello il focolare che il padre avesse construtto et l'arme del padre.

d) Et alle sorelle, se qualcuna si maridasse, che debanno tra loro darli i vestimenti, vestirla secondo il possibile e come sarebbe conveniente et li fratelli dividano la sua parte fra loro.

e) Et se fosse di vestimenti ovvero della dote della madre, a chi la madre sua lasciasse, sarà bene lasciato; et se non avesse lasciate a qualcuno, va alle figliole et non alli fratelli.

a) Isto tako, ako bi se majka dijelila sa sinovima i kćerkama, ne može im uskratiti, nego dati pojedinomu kao i sebi, izuzevši svoj miraz ili odjeću.

b) A ako bi majka umrla i sinovi bi se htjeli podijeliti, a imali bi u zajednici jahaćeg konja, on treba da pripadne starijemu bratu, ako ga on hoće ali uz naplatu; običaj traži, da bude njemu najprije ponuđen;

c) a najmlađemu bratu ognjište, koje je otac sagradio, i oružje očevo.

d) A sestrama, ako se koja uda, da moraju (braća) između sebe dati joj odjeću, obući je prema mogućnosti i kako bi se dolikovalo; a braća neka podijele njen dio između sebe.

e) I ako bi bilo majčine odjeće ili miraza, komu ostavi njegova majka, bit će dobro ostavljeno; a ako ne bi nikomu ostavila, pripada kćerima, a ne braći.

¹ c i e figli; ² c i e figlie; ³ ako od devietar = spriječiti, zabraniti, ako pak kako imaju b i e divider = podijeliti; ⁴ a uvijek o ver; ⁵ e i figli; ⁶ a invidato; ⁷ a, b, d, e nemaju et l'arme del padre; ⁸ a nema; ⁹ a i b lassase; ¹⁰ be e se non avesse lassato dok a toga nema; ¹¹ e fiole.

Član 3.

a) Similmente quando si dividono¹ i fratelli i quali hanno possessioni, et avendo sorelle, non se li die² dar la parte delle possessioni,³ se non il viver et il vestire, che possa viver;

b) et se la si marida, che debbano darli i vestimenti dalla possessione, come li⁴ conviene;

c) et se qualche sorella non volesse maridarsi, ma volesse servir a dio, che debba esser alimentata et vestita dalla possessione.

a) Također kad se dijele braća, koji imaju posjeda i imajući sestara, ovi- ma se ne mora dati dio posjeda, nego hrana i odijevanje, da mogu živjeti;

b) ako se uda, da joj moraju dati odjeću od imanja, kako joj dolikuje;

c) a ako se koja sestra ne bi htjela udati, nego bi željela služiti bogu, mora biti hranjena i odijevana od imanja.

¹ a divide; ² a dia; ³ e possessoni; ⁴ b, c i e si.

Član 4.

a) Similmente se si trovasse qualche bastardo tra i fratelli, non può aver parte della possessione;¹ eccetto se lui avesse agiutato² aquistar con la fatica, li vien la parte dell'aquisto, ovvero che si paghi per fameggio³ quel che e giusto.

b) Similmente dove s'imbatterà bastarda non debba aver parte, ma debba esser pagata per fantesca ovver vestita⁴ come e conveniente et maridarla.⁵

a) Također ako bi bio koji između braće vanbračni, ne može imati dio posjeda; osim ako je on trudom pomogao steći, pripada mu pravo stečenoga ili da mu se plati kao najamniku ono, što je pravo.

b) Također gdje bi bila vanbračna kći, ne smije imati dijela, nego mora biti plaćena kao služavka ili je do- lično odjeti i udati.

¹ e possession; ² e aiutato; ³ a famegio; ⁴ b i e vestirla; ⁵ b maritada.

Član 5.

a) Similmente quando morono i nobili huomeni¹ et dopo² di loro resta la possessione, et quella donzella che resta non maritata³ può usufruttuar la possessione et per bisogno impegnare et vendere;

b) et quella che fosse maritata,³ non può usufruttuar la possessione ma ascende alli fratelli ...,⁴ i quali sono

a) Također kad umiru vlastela, a poslije njih ostane imanje, to ona djevojka, koja se ne uda, može plodouživati imanje i za nuždu založiti ga i prodati;

b) a ona koja se uda, ne može plodouživati imanje, nego prelazi na braću ... koja su bližnja po imanju; a ako ne bi bilo takve braće ... pre-

vicini della possissione; et non trovandosi di tal fratelli ...,⁵ ascende la possissione al signore che domina quel paese.

lazi imanje na vladara, koji vlada onim krajem.

¹ To su *vlastela* = plemići; ² *a* uvijek *doppo*, ovdje i *e*; ³ *b* *maritada*, *e* *maridada*; ⁴ u svim prijepisima prazan prostor označen točkama, jedino ih nema *b*, nego odmah nastavlja s *quali* bez *i*; ⁵ isto kao kod 4 i nastavlja s *ascende*.

Član 6.

a) Similmente un patron che hà possessioni sue et quando vuol far habitar il collono sulla possession¹ e tenuto il patron agiutarlo fabbricar ovvero construer² la casa sul cavo della sorte;³

b) et è tenuto di darli mezzo gognal⁴ de terren per far un horto; et il collono non debba semenar⁶ altro nell'horto, se non le cose pertinenti all'horto cio è herbazzi, rave et aggio; et seminando ovver piantando è tenuto responder⁷ il terratico, come del restante del terreno.⁸

c) Et oltra⁹ l'horto è tenuto il patron adimpirl¹⁰ la sorte di terra,¹¹ cio è gognali 32; et oltre¹² a ciò è tenuto darli¹³ quel che pertien¹⁴ a tal sorte: terreni, pascoli, boschi et aque.

d) Et che¹⁵ el collono non è obbligato al patron di angaria alcuna finche non metta il fasso sull'arra;¹⁶ et quando ponerà il fasso sull'arra¹⁶ di¹⁷ prima angaria e tenuto al patron.

e) Che il patron li mostri dove se li die far il sgogno,¹⁸ sul qual si può seminar una quarta di formento, facendo la preparacione¹⁹ detta²⁰ vtega;²¹ medesimamente è obbligato il collono opliti il sgono,²² è tenuto tagiarlo, è obbligato ligarlo, è tenuto portarlo sull'ara, è obbligato tibiario,²³ è tenuto portarlo a casa;

f) è debitore cerpirli un giorno la vigna, l'altro zappar ed terzo rezza-

a) Također gospodar, koji ima svoje imanje i kad hoće naseliti kmeta na imanju, dužan je gospodar pomoći mu sagraditi ili napraviti kuću na okrajku ždrijeba;

b) još mu je dužan dati po gonjaja zemlje, da napravi vrt; a kmet ne smije drugo sijati u vrtu nego stvari, koje pripadaju vrtu, a to je povrće, repa i luk; a sijući drugo ili sadeći, dužan je dati dohodak kao s ostaloga zemljišta.

c) I osim vrta dužan mu je gospodar namiriti ždrijež zemlje, a to je 32 gonjaja; i osim toga dužan mu je dati ono, što pripada takvu ždrijebu: puste, pašnjake, šume i vode.

d) I da kmet nije dužan gospodaru nikakvo podavanje, dok ne stavi snop na gumno; a kad postavi snop na gumno, dužan je gospodaru prvo podavanje.

e) Gospodar neka mu pokaže, gdje mu je dužan obrađivati zgon, na kojemu se može posijati kvarta žita, urađivši pripremni rad zvan utega; jednako je dužan kmet opliti zgon; dužan je požeti ga, dužan je svezati ga, dužan je odnijeti ga na gumno, dužan je ovrći ga, dužan je ponijeti ga kući;

f) dužan mu je jedan dan rezati vinograd, drugi kopati, a treći prekopati i potakljati, četvrti tiještiti ili pretakati;

par et metter sotto le forcade, il quarto torcolar ovvero travasar;

g) item è debbitore il collono al patron un giorno mucchiar il fieno ovvero mucchiar la paglia;

h) item è debbitore il collono al patron un giorno andar in viazzo all'anno, un giorno andar e tornar l'altro;

i) item è debbitore il collono al patron dell'honoranza de natale: primo di tre pletenice de pane, cio è d'un quartarol di pane, ma all'hora il quartaruol è stato minor di quello al presente; è debbitor d'una lonza simil al porco che amazzarà; item il collono al patron e debbitore di tre somme di legna;

j) item è debbitor il collono al patron d'una gallina de carneval;

k) item è debbitor al patron de pasqua de 12 uova;

l) et il patron è debbitor al collono a tutte queste angarie darli il vivere.

¹ b sua; ² b i c construir; ³ a, b i e corte; ⁴ e gognale; ⁵ e terreno; ⁶ e seminar; ⁷ e di risponder; ⁸ a nema come del restante del terreno; ⁹ b allora; ¹⁰ a adempirli; ¹¹ e del terren; ¹² e oltra; ¹³ e di darli; ¹⁴ a ima darli qualche pertica, e appartien; ¹⁵ b i d nema che, dok e mjesto che el ima samo del; ¹⁶ b, c, d i e ara; ¹⁷ e de prima; ¹⁸ a sogno, b sgonno, e sgono; ¹⁹ b i e apparitione; ²⁰ b i e ovvero; ²¹ b i e vsegà, d usiga; ²² a i d imaju tako sa praznim prostorom prije sgono, b ima vsegà d'essa e obligato il collono apolir il sgonno, dok c i e appositi il sgono; ²³ u a nema è tenuto portarlo sull'ara, è obligato tibiario, è ...; ²⁴ d nettar; ²⁵ e colonno; ²⁶ b nema ovog članka; ²⁷ e d'andar; ²⁸ a nema ovog članka, a b un giorno andar in viazzo, l'altro tornar; ²⁹ c i e pletirise; d pletmire; ³⁰ e quartariol; ³¹ b ima all hor, c allora; ³² e quartariol; ³³ e e al presente; ³⁴ a i d nemaju item il collono al petron nego gli è debbitore; ³⁵ b, c i e nemaju è debbitore il collono al; ³⁶ e ovi; ³⁷ e viver.

g) isto tako je kmet dužan gospodaru jedan dan slagati sijeno ili slamu;

h) isto tako dužan je kmet gospodaru jedan dan na godinu ići na put, jedan dan poći, a drugi vratiti se;

i) isto je tako kmet dužan gospodaru za božićnu počast: prvo tri pletenice kruha, a to je kvartarol kruha, ali u ono je doba kvartarol bio manji od sadašnjega; dužan je jednu pečenicu odgovarajuću svinji, koju će ubiti; isto je tako dužan kmet gospodaru tri tovara drva;

j) isto je tako dužan kmet gospodaru jednu kokoš za poklade;

k) isto je tako dužan gospodaru 12 jaja za Uskrs.

l) a pri svim ovim podavanjima dužan je gospodar dati kmetu hranu.

Član 7.

Et questo è: quando una villa over luoco farà patto, altri volessere se volessere far patto, altri volessere a un modo et altri ad altro modo, quello è fermo come la maggior parte degli huomeni tirarà ovvero amarà il suo patto, che faranno fra loro, la consuetudine non obsta.

¹ e pasto; ² e nema; ³ b i e osta.

I ovo je: kada neko selo ili mjesto pravi dogovor (pogodbu) između sebe ili bi ga htjeli učiniti, pa bi jedni htjeli na jedan, a drugi na drugi način, onaj je pravovaljan za koji potegne većina ljudi ili vole svoj dogovor, koji će između sebe učiniti, a nije protiv običaja.

Član 8.

a) Et quel patto che faranno fra loro della mandra ed eleggeranno fra loro dove hanno d'accompagnar la mandra. Ogni sorte d'animali che pascolano in mandra è tenuto il patron di¹ credito che ha saputo condurre i animali al detto luoco et non² quello che è ignorante et consegnarli al mandrer per numero;

b) et non trovandosi li el³ mandrer, el patron è tenuto aspettar⁴ il mandrar⁵ et non lasciarli per negligenza i suoi animali, acciochè non si perdessero ovvero che⁶ non facessero danno in qualche luoco; perche perdendosi ovver facendo danno in qualche luoco,⁷ il mandrar⁸ non è tenuto pagar quello che non li fosse consegnato per numero;

c) et secondo il patto della villa non venendo il mandrar⁸ a tempo nel luoco, dove s'hanno d'accompagnar gli animali, è debitor di castigo secondo il patto;

d) ed il mandrano è tenuto a⁹ numerar tutti i animali avanti che li muova dal luoco dove s'accompagnarono;¹⁰ et se li non trovasse il numero di¹¹ animali, senza dilazione die dar a saper al patron;

e) et se il mandrar¹² conoscesse qualche malattia negli animali, è tenuto senza dilazione avvisar il patrono, così al luoco dove s'accompagnano, come nel pascolo, come anche nel luoco¹³ dove si riduceno par riposare et così dove esser si voglia, se non vuol essere negligente;

f) et è tenuto il mandrar¹⁴ tre volte al giorno numerar i animali, che sono dinanzi a lui;

g) ed è debitore il mandrar¹⁴ guardar bene et conoscere da¹⁵ che cosa succede il danno; e se con foglia o con herba s'affoga o strangola,¹⁶ non

a) I onu pogodbu koju međusobno sklope o velikom stadu i izaberu između sebe, gdje imaju dopratiti stada. Svaku vrstu životinje, koja pase u stadu, dužan je gospodar povjeriti onomu, koji zna dovesti blago na urečeno mjesto, a ne onomu, koji ne zna, i predati ga pastiru na broju;

b) I ako ondje ne bi bilo pastira, gospodar je dužan čekati pastira, a ne nehajem pustiti mu svoje blago, da se ne bi izgubilo ili da ne bi počinilo štetu na kojemu mjestu; jer izgubivši se ili počinivši štetu na kojemu mjestu, pastir nije dužan platiti ono, ako mu ne bi bilo predano na broju;

c) i po seoskom ugovoru ne došavši pastir na vrijeme na mjesto, gdje se ima dopratiti blago, plaća kaznu prema pogodbi;

d) I pastir je dužan izbrojiti svo blago, prije nego ga makne s mjesta, gdje je dopraćeno; i ako ondje ne bi našao broj blaga, dužan je bez odlaganja obznaniti gospodara;

e) I ako bi pastir opazio koju bolest ima blagu, dužan je bez odlaganja obavijestiti gospodara, tako na mjestu, gdje je dopraćeno, tako na paši, također i na odmaralištu, kao i bilo gdje, ako ne će da bude nemarnik;

f) i pastir je dužan triput na dan prebrojiti blago, koje je ispred njega;

g) i dužan je pastir dobro gledati i upoznati, što je uzrok šteti; pa ako se uguši ili zadavi lišćem ili travom, ne otkrivši to, pastir je nemarnik; i

discomprendolo, il mandraro è negligente; e se in qualche luoco i animali cadessero¹⁷ dove s' affonda, ovvero in disesa cadessero, ovvero che qualche bò li spingesse¹⁹ et non discoprisse,²⁰ il mandraro in questo è negligente.

h. item quando il mandraro conduce alla villa la mandra è tenuto a gridar²¹ et far motto ²² alli patroni: »conducete²³ gli animali a casa«, et i patroni sono debitori subito²⁴ di uscire et ricever²⁵ per numero i suoi animali²⁶ et riverderli se sono sani o no;

i) et non trovando il numero degli animali ovvero trovando qualche infermità negli animali, è tenuto il patron senza dimorare²⁷ avvisar il mandraro; et non dando avviso et stando la notte fuori²⁸ gli animali et perendosi, la mitta²⁹ del danno sopra il patron et l'altra mitta²⁹ sopra il mandraro; ed il patron è debitor agiutar andare³⁰ a cercare col mandrer simili animali; et quando il mandraro non andasse col patron a cercar simili animali³¹ per dove hà pascolato monstrando, che il patron l'accompagneri innanzi, il mandrare è tenuto a pagar il tutto.

j) et il mandraro³² quando s'accade che qualche cosa dinanzi a lui si perdi³³ nella madra, non li vien creto per consuetudine finche non haverà passato 16 anni; et dopo questi³⁴ 16 anni,³⁵ quado accade³⁶ qualche³⁷ danno dinanzi a lui, se gli puo creder con consuetudine.³⁸

k. et se fosse³⁹ qualche mandraro de cattivo intelletto ed ignorante, come⁴⁰ s'accade, se l'avesse anco 30 anni, con consuetudine non se li⁴¹ crede.

ako bi blago palo u neko mjesto gdje se utapa, ili bi palo u provaliju, ili bi ga gurnuo koji vo, i ne bi ot-krio, pastir je u tome nemarnik;

h) također kad vodi pastir blago u selo, dužan je vikati i davati znak gospodarima: »vodite blago kući«; a gospodari su dužni odmah izaći i primiti po broju svoje blago i pregledati ga, da li je zdravo ili nije;

i) i ne našavši na broju blago ili našavši koju bolest u blagu, dužan je gospodar bez oklijevanja obznaniti pastira, a ne obznanivši ga i ostavivši blago noću vani pa izgubivši se, polovica štete ide na gospodara, a druga na pastira; i gospodar je dužan poći pomoći tražiti takvo blago sa pastirrom; i kada pastir ne bi pošao s gospodarom tražiti takvo blago, pokazujući, gdje je pasao, tako da ga gospodar prati ispred njega, pastir je dužan sve platiti;

j) I pastir, kad se dogodi, da se pred njim u stadu nešto izgubi, po običaju nije vjerodostojan, dok ne prođe 16. godinu života, a poslije tih 16 godina, kad se pred njim dogodi koja šteta, po običaju je vjerodostojan;

k) I ako bi bio koji pastir slabog razuma i glup, kako se zgada, pa mu bilo i 30 godina, po običaju nije vjerodostojan.

¹ e ima de; ² e etiam; ³ e non trovando se li el; ⁴ b agiutar; ⁵ e mandrer; ⁶ e nema; ⁷ u e od perche ... do luoco, il ... dodao vlastoručno D. Cultelli; ⁸ isti dodao il mandrer; ⁹ e bez a; ¹⁰ e s'accompanaranno; ¹¹ e delli; ¹² e mandrer; ¹³ e al luoco; ¹⁴ e mandraro; ¹⁵ e di; ¹⁶ a nema; ¹⁷ b vedessero; ¹⁸ b i e overo discadessero; ¹⁹ b overo che qualche -

– prazno – li spingere, e spangesse; ²⁰ a discoperisse, e non lo discoprisse; ²¹ a i e cridar, ²² d noto; ²³ b conducere, e e condur i animali; ²⁴ a nema; ²⁵ b ricever a casa; ²⁶ e a case; ²⁷ b i e dimora; ²⁸ e di fuora; ²⁹ b, c, d i e metà; ³⁰ b, c, d i e nemaju; ³¹ a, b, c i e nemaju et quando il mandraro non andasse col patron a cercar simili animali; ³² b ima medo, e il medemo; ³³ e perde; ³⁴ e quali; ³⁵ b nema et dopo questi 16 anni; ³⁶ e l'accade; ³⁷ b i d accade che qualche; ³⁸ a ima dinanzi a lui, se gli può creder con consuetudine; b i d dinanzi a lui si perdi nella mandra non li vien creduto per consuetudine; ³⁹ e fusse; ⁴⁰ e bez s'; ⁴¹ e gli.

Član 9

Item non si crede a nessun huomo per consuetudine, che fosse¹ in quelchuna² de queste cinque cause:

La prima causa è questa: chi³ ammazza l'huomo;

L'altra, chi si trova⁴ che abbi⁵ giurato falso,⁶ non gli è creto per consuetudine;

La terza causa è: chi⁷ havesse fatto falsa testimonianza, non se li crede;

La quarta causa è: chi è ladro, non se li die credere;

la quinta causa è: dietro falsa sobina.⁹

A questi tali non è¹⁰ creto, se non con¹¹ li giurati detti sporotnici;¹² et qual è il danno o dubbio contra¹³ di lui, tal li convien dare i congiurati, qualche volta manco et qualche volta più, secondo la qualità del danno.

¹ e fusse; ² e qualcheduna; ³ e che; ⁴ e che s'attrova; ⁵ e abbia; ⁶ e il falso; ⁷ e che; ⁸ b i e non se li crede; ⁹ b chi falso scriva, d chi tiò falsa sestina, e chi falsa soliva; ¹⁰ e non li è; ¹¹ d nema; ¹² a con li giuramenti detti soprotnici, b i e colli giurati detti sporotnici, d con li congiurati detti sporotnici; sa strane u a I. Lucius zabilježio porotnici; ¹³ e contro.

Član 10.

Item similmente è cretto alla famiglia,¹ la qual² accompagna avanti el mandraro,³ se è de anni 16 maschio et femina d'anni 12; et se qualchuno non fosse nelle sopradette cause.

¹ e famiglia; ² e quale; ³ e il mandrer.

Član 11.

Item¹ il suo per il suo² non è cretto,³ ne compagno per compagno.

¹ b ima che; ² a sui; ³ b certo, d creduto.

Isto tako po običaju nije vjerodostojan nijedan čovjek, ako bi bio u jednoj od ovih krivica:

Prva je krivica ova: koji ubije čovjeka;

druga je: koji se nađe da se krivo zakleo, nije vjerodostojan po običaju;

treća je krivica: koji je krivo svjedočio, nije vjerodostojan;

četvrta je krivica: koji je lupez, nije vjerodostojan;

peta je krivica: radi krive sodžbine;

Takvi nisu vjerodostojni osim sa zakletvenicima, zvanim porotnicima, i kakva je šteta ili sumnja protiv toga, takve treba dati porotnike, katkada manje, a katkada više, prema vrsti štete.

Isto tako je vjerodostojan sluga, koji prati (blago) do pastira, ako je muško od 16, a žensko od 12 godina; i ako netko nebi bio u naprijed navedenim krivicama.

Član 12.

Item chi s'accorda star insieme dove si voglia et di che luoco si voglia, con che parte¹ s'accorderanno et con che ragion et fin² a che tempo, dinanzi³ testimonii et per scrittura, et chi venisse⁴ a manco a qualcuno ovvero se disdicesse,⁵ che lui⁶ perda la sua parte; et questo la consuetudine non vole, che la fatica dell'huomo si perda.

Isto tako tko se pogodi drugomu služiti bilo gdje i u kojem god bilo mjestu, uz koji će se dio pogoditi i uz koje uvjete i za koliko vremena, pred svjedocima i pisanim ugovorom, i koji bi drugomu došao na manje ili bi otkazao, da taj gubi svoj dio; i to običaj ne će, da čovječiji trud propadne.

¹ a i c parti, b i e parte, d patti; ² a fra; ³ b divanti; ⁴ a viene; ⁵ e disdicesse; ⁶ e nema lui.

Član 13.

Item chi voltase¹ la possessione ovvero usurpasse e tolesse di più a un patron per dar all'altro, et se l'ammazzarà,² è ben ammazzato,³ non è tenuto d'homicidio.

Isto tako tko bi preotimao zemljište za drugoga ili protivpravno prisvajao ili više oduzimao jednom gospodaru, da dade drugomu, i ako ga ubije, dobro je ubijen, nije krivac za ubojstvo.

¹ b i e volesse; ² a i e et l'amazara, b et l'ammazzarà, d se l'mazzara; ³ e mazzato.

Član 14.

Item se qualcuno volesse dar giuramento a donna per qualsivoglia causa et la donna fosse¹ gravida non se le die dar² giuramento, finchè non è libera.

Isto tako, ako bi tko htio, da se žena zakune zbog čega god bilo, a žena bi bila trudna, ne smije joj se dopustiti zakletva, dok ne rodi.

¹ e fusse; ² e dar più.

Član 15.

a) Item se si ammazzarà qualche fiera su la possessione di qualcuno, cioè cervo o cerva, al patron vien il quarto da dredo; et se qualcuno non le desse al patron, sta nel¹ patrone ammazzarli la vacca;

et chi ammazzasse il porco, al patron vien la testa; et chi non la portasse, e in sua libertà, il patron² ammazzarli il suo porco domestico;³

et chi ammazzasse l'orso, è debitor di dar a patron le man³ de orso; et se non le⁴ desse, sta in arbitrie del patron ammazzarli un⁵ vedello se l'ha.

a) Isto tako, ako se ubije koja zvijer na čijem zemljištu, i to jelen ili košuta, gospodaru ide zadnja četvrt; i ako tko ne bi dao gospodaru, gospodar mu može ubiti kravu.

A tko bi ubio vepa, gospodaru ide glava; a tko je ne bi donio, slobodno gospodar može mu ubiti njegovu domaću svinju.

A tko bi ubio medvjeda, dužan je dati gospodaru medvjede šape; a tko ih ne bi dao, može mu gospodar ubiti tele, ako ga ima.

b) Et chi andasse⁶ in cazza solita⁷ a cazzar et levasse la fiera o fugasse⁸ et se s'imbatesse qualcuno che ferisse la fiera o l'ammazzasse, a quello⁹ tale non vien ne il ferir ne la parte; eccetto se li cazzadori li dessero qualche cosa da buona volontà.

c) Et se fosse¹⁰ la fiera che li cazzadori non l'havessero levata ma qualche altro accidente, et qualcuno la ferisse, a questo tale vien per la ferita la spalla et tre coste e la parte; et a cadaun altro, che s'imbatesse, vien la parte, finchè la carne è su la pelle.

d) Et chi trovasse la fiera giacendo o pascolando et la levasse, a questo vien la pelle et la testa ...¹¹

e) Et se la levasse con li cani, alli cani¹² vien l'interiora¹³ et il figado;¹⁴ et s'intende di tal levare vien così del porco come dell'orso et del cervo.

b) A tko bi pošao u obični lov loviti i digao bi zvijer ili potjerao i ako bi se netko namjerio, koji bi zvijer ranio ili ubio, tomu ne pripada za ranjenje ni dio, osim ako bi mu lovci dali nešto dobrovoljno.

c) I ako bi bila zvijer, koju nisu lovci podigli nego neki drugi slučaj, i netko je rani, tomu pripada za ranjenje pleće i tri rebra i dio; i svakomu drugomu, koji bi se namjerio, dok je meso u koži, pripada dio.

d) I tko bi našao zvijer gdje leži ili pase i digao je, tomu pripada koža i glava.

e) I ako bi se digao sa psima, psima pripadaju crijeva i jetra; a razumije se, za takvo dizanje to mu pripada, radilo se o vepru ili o medvjedu ili o jelenu.

¹ e al; ² b ima et se qualcuno non le desse al patron è in libertà; ³ b, d i e la man; ⁴ b, c, d i e la; ⁵ e il; ⁶ b i e ammazzasse; ⁷ d solito; ⁸ e fugisse; ⁹ b, c, d i e questo; ¹⁰ e fusse; ¹¹ a, b i d prazan prostor; ¹² b i e a detti cani; ¹³ a interiore; ¹⁴ b i e fegado, d fegato.

Član 16.

• Et dove sono vicini et hanno pascoli, non havendo qualche imprestido tra loro, se qualcuno troverà alcuno su la sua herba et le pignorerà,¹ lo puo prebevarar¹⁰ soldi² 32, così nel gajo³ di bo⁴ come nell'herba vacua.⁵

b) Et se qualcuno pascolasse de⁶ notte l'herba d'altri et lo trovasse il patron dell'herba, vien doppia prebeveratione.¹⁰

c) Et dove sono le mete ovver confini dell'herbe, puo l'uno nell'altro oltra⁷ la meta entrar sull'⁸ herba tanto quanto può trar del⁹ manarin.

A gdje su susjedi i imaju pašnjake, a nisu u kojem zajmu između sebe, ako netko nađe nekoga (pasti) na svojoj travi i zaplijeni, može ga kazniti 32 solda, tako u volujskom gaju, kao i na otvorenoj travi.

b) I ako bi tko noću pasao tuđu travu i gospodar trave bi ga našao, plaća dvostruku kaznu.

c) I gdje su međaši ili granice travnjaka, može jedan ući na travu drugoga preko granice, koliko je domet sjekirice.

¹ b i e pignoreria, d pignorerà; ² a b i e imaju različite oznake; ³ b gajo; ⁴ b nema di bo, d i e di 60; ⁵ d di vacua; ⁶ e di; ⁷ e oltre; ⁸ e nell'; ⁹ e tirar di ¹⁰ Up. Zadarska revija, III. Zadar 1854, 8. U ispravi zadarskog suda od 18. VIII. 1614; per beveratione ovvero condanna fatta dalli giudici...« Vjerojatno u vezi s klas. praebitio, onis (od praebio = davanje naredeno od države).

Član 17.

a) Et quando i cognati si parteno¹ et dividono con la cognata, non li² possono devedar³ la parte del marido, se ella non volesse maridarse;⁴

b) et se ella vergognasse il tor maritale, i cognati la possono descazzar⁵ senza parte alcuna e non darli altro se non quello che si trovasse di suoi vestimenti o dote; et se si spendesse qualche cosa di suoi vestimenti o dote,⁷ se li die reffare.

Ma se la⁸ si maridasse honoratamente, li sono debitori espedirla⁹ onorevolmente et darli i suoi vestimenti e la dote.

c) Et se della sua dote seguirà qualche augmento¹⁰ d'animali et si pascolasse senza accordo, dieno dar alla cognata la mittà¹¹ del augmento;¹⁰

et se venisse a mancare qualche animal de cavedal, se die reffar del augmento.

d) Et havendo la cognata prole con suo marito et col¹² fratello di tal cognati,¹³ non può portar seco la prole doppo di tal marito ma lassarla alli cognati fra¹⁴ tanto che pervenirà all'età della sua discrezione;¹⁵ et l'età s'intende d'anni 16 et puo¹⁶ tuor¹⁷ la sua parte.

a) A kada se djeveri rastavljaju i dijele od nevjeste, ne mogu joj uskraiti muževlji dio, ako se ona ne bi htjela udati;

b) a ako bi ona sramotila bračnu ložnicu, mogu je djeveri otjerati bez ikakva dijela i drugo joj ništa ne dati nego ono, što bi se našlo njena ruha ili miraza; a ako bi se upotrebilo što njena ruha ili miraza, mora joj se nadoknaditi.

Ali ako bi se ona časno udala, dužni su je dostojno opraviti i dati joj njeno ruho i miraz.

c) I ako bi od njena miraza nastalo kakvo povećanje u blagu i paslo se bez ugovora, dužni su dati nevjesti polovinu primove;

i ako bi se zgodilo, da je nestala koja životinja od glavnice, mora se nadoknaditi od primove.

d) I imajući nevjestu porod sa svojim mužem, a bratom tih djevera, ne može sobom povesti djecu pokojnog muža, nego ih ostaviti djeverima sve dok ne dođu do dobi razuma, a razumije se dob od 16 godina, i može uzeti svoj dio.

¹ d i e partono; ² e. si; ³ b i e divider, d devedar; ⁴ e maridarsi; ⁵ e la; ⁶ e licenziarè; ⁷ a, b i e nemaju et se si spendesse qualche cosa di suoi vestimenti o dote; ⁸ e ella; ⁹ e spedirla; ¹⁰ e augmento; ¹¹ b, c i d metà; ¹² a, c, d i e nemaju; ¹³ d cognata; ¹⁴ e fin; ¹⁵ a doppo l'marito, ma lassarla alli cognati fratanto che pervenirà i t. d., b doppo di tal marito ma levarla alli cognati fintanto che pervenirà ... descrizione, e i d doppo il marito. ma lassarla alli cognati fin tanto che pervenirà i t. d. ¹⁶ b poi; ¹⁷ e poi tor.

Član 18.

Et uno che se marida¹ et ha prole con la moglie, et la moglie premore alla prole,² et non dando ordine la moglie del suo a qualcuno, quello che portasse al marito resta al marito;³

I koji se oženi, te sa ženom ima porod i žena umre prije djece, a ne odredivši žena komu ostavlja ono, što je donijela mužu, ostaje muževlje; a sin kad umre poslije majke i

et il fiolo⁴ morendo doppo la madre et il padre doppo ili figliulo,⁵ tal beni vanno al paterno. otac poslije sina, takva imovina ide u »očinstvo«.

¹ e maridi; ² Tako ima b, dok a ... et la moglie prima more alla prole, d et ha prole con la moglie per mare, che alla prole; ³ a i b nemaju resta al marito; ⁴ e figliulo; ⁵ e figlio.

Član 19.

a) Il collono il quale senza licenza del patron tibia o vendemia, questo il patron lo fa prigionie;¹

b) et se collono² et dove ili patron trovasse l'collono che lo robba, il patron lo puo scazzar³ di tutta la fatica senza alcuna stima.

a) Kmet, koji bez dopuštenja gospodara vrše ili bere grožđe, toga neka gospodar utamniči;

b) i ako bi kmet krao i gospodar našao kmeta, da ga krade, gospodar ga može potjerati sa svoga truda bez ikakve naknade.

¹ b padrone, c i d patron, e patrone; ² e lo collono; ³ e scacciar.

Član 20.

a) Et uno che ha la vigna sul terreno del patrone et non da alla vigna la sua consuetudine, cerpir, zappar, rezzappar;

b) cerpendo, zappando et non rezzapando et non domandando agiuto del¹ patrone, perde la mittà² del frutto; et domandando agiuto dal patrone³ et non dandoli⁴ il patrone, el collono non è debitore⁵ della mittà.²

c) Et se il collono non rezzappasse la vigna fin a s. Vito⁶ è debitor al patron della mittà;²

d) item se non la cerpisse⁷ fin a s. Zorzi, ili collono perde i cavi et la vigna, sebben l'havesse zappato⁸ fin a s. Zorzi et rezzappato, perde pur la vigna.⁹

a) onaj, koji ima vinograd na gospodarevu zemljištu i ne obrađuje vinograd prema običaju: rezati, kopati, prekopati;

b) Ako obreže i uskopa, ali ne prekopao i ne zatraživši pomoć od gospodara, gubi polovicu ploda; a ako zatraži pomoć od gospodara, a gospodar mu je ne bi dao, težak nije dužan dati polovicu.

c) I ako težak ne bi prekopao vinograd do sv. Vida, dužan je gospodar dati polovicu;

d) isto tako, ako ga ne bi obrezao do sv. Jurja, težak gubi trsje i vinograd, premda bi ga do sv. Jurja uskopao i prekopao, ipak gubi vinograd.

¹ e al; ² b, c i d metà; ³ b nema dal patrone; ⁴ e dandolo; ⁵ samo u b dodano al padrone; ⁶ e Vido; ⁷ a cernisse; ⁸ e zappata; ⁹ b i e rizzapato poi perde la vigna.

Član 21.

L'uomo¹ che ha la vigna sul terreno d'altri et per bisogno la vende, prima die domandar² il patron se la vole;

Čovjek, koji ima vinograd na tuđem zemljištu i za nuždu ga prodaje, dužan je, najprije pitati gospodara,

et non domandandolo³ et vendendo la ad altri, el patron la puol⁴ haver per quel che un altro l'havesse pagato; et non volendola il patrone è tenuto domandar; se la vole il colleterale;⁶ non la volendo il patron (o) il colleterale,⁶ a chi la vende è ben venduto, pubblicando se è debitor⁷ qualche cosa ad alcuno.⁸

da li ga on hoće; a ne pitajući ga i prodavši ga drugomu, gospodar ga može imati za ono, što mu je netko drugi platio; a ako ga gospodar ne bi htio, dužan je pitati, hoće li ga bliži rođak; ako ga gospodar ne će ili bliži rođak, komu ga proda, dobro je prodan, oglasivši, ako je komu dužan.

¹ b i e Se uno; ² e dimandar; ³ e dimandandolo; ⁴ e pol; ⁵ b la puol riavere; ⁶ b colatrale, d colleticale; ⁷ e pubblicandosi debitor; ⁸ e a qualch'uno.

Član 22.

Et uno che vende la possessione over la impegna, li conviene per consuetudine publicar tre fiate fin a 30 giorni, se vi e¹ in qualche luoco il più propinquo o qualcuno a chi fosse² debitore, che debba respondere et conparere;

et se qualcuno fin a⁴ quello⁵ termine non comparisse, egli la può⁶ vender et impegnare.

I onaj, koji prodaje plemenštinu ili je zalaže, dužan je po običaju dati tri puta oglasiti kroz 30 dana, da li je u kojemu mjestu bližnji ili netko, komu bi bio dužan, da bi mu morao odgovarati i pristupiti;

i ako do onoga roka nitko ne bi pristupio, on može plemenštinu prodati i založiti.

¹ c i d nemaju vi è; ² e fusse; ³ b i e comprare; ⁴ d fra; ⁵ b, c, d i e questo; ⁶ e puol.

Član 23.

Et uno o doi o tre che hanno i frutti appresso i confini ovvero appresso la vaneza² et il suo frutto havesse appoggiato il tronco over il ramo sopra la vaneza² alla mia vigna over terreno et non dara³ usufruttuar quel ramo il patron de quel frutto a comun⁴ beneplacito, non li può devedere⁵ liberare il suo terreno, non con la maniera⁶ ma impiar el fogo sul confin per bonazza et quel che tuorrà⁷ el fuogo,⁸ vol la consuetudine.⁹

I jedan ili dvojica ili trojica, koji imaju voćke uz međaše ili uz lijehu, i njegova bi voćka nagnula deblo ili granu na lijehu mojega vinograda ili zemljišta, i ne bi dopustio gospodar one voćke slobodno zajedničko korišćenje, ne može mu zabraniti osloboditi svoje zemljište, ne sa sjekirom, nego naložiti vatru na granici za tišine i ono, što odnese vatra, po običaju je.

¹ b e doi; ² c, d i e vanezza; ³ d deve; ⁴ b, d i e nostro; ⁵ a devedere, b i e recider; ⁶ b i e manara; ⁷ e torrà; ⁸ e fogo; ⁹ b per bonazza, che torrà il fuogo, tanto vuol ca (!) consuetudine, d per bonazza, et quel che torà il fuogo. tanto vuol la consuetudine.

Član 24.

Item come suol accader che si fanno compagne¹ così de cazze² come di³ mercantia,⁴ come d'ogni altro guadagno,⁵ il tutto va alla mittà, così el danno come il guadagno,⁵ così come s'accordano.

Isto tako se događa, da se prave udruženja tako od lova kao i trgovine i svakoga drugoga dobitka, sve se dijeli na polovicu, tako šteta, kao i dobitak onako, kako se pogode.

¹ a compagne; ² e da caccia; ³ e da; ⁴ mjesto de cazze come di mercantia ima b di cassa di mercantia; ⁵ b vadagno.

Član 25.

a) Item se gli huomeni andassero per strada o più o manco, et non havendo fra loro alcun patto, et il primo che va avanti de loro,¹ s'imbattesse in qualche utile, a tutti li drediani² vien la parte;³

Isto tako, ako bi više ili manje ljudi išlo putem nemajući pak međusobno nikakvu pogodbu, i prvi, koji ide ispred njih namjeri se na nešto korisno, svima, koji su iza njega pripada dio;

b) et se quello che va de mezzo s'imbattesse in qualche utile, vien la parte a quelli che li vengeno dredo;⁴

b) i ako bi se namjerio na nešto korisno onaj, koji ide srednji, pripada dio svima, koji su iza njega;

c) et se drano⁵ s'imbattesse in qualche utile,⁶ il tutto vien a lui et alli primi niente.

c) i ako bi se zadnji namjerio na nešto korisno, sve pripada njemu, a prednjima ništa.

¹ b i e imaju avanti va al luoco; ² e dedriani; ³ b a tutti li dedriani voi la parte; ⁴ a nema vien la parte a quelli che li vengono dredo; ⁵ e il dredano; ⁶ a nema et s'el drano s'imbattesse in qualche utile.

Član 26.

a) Et quando i fratelli si vogliono divider fra loro¹ ovvero qualche famiglia,² et si dividono³ avanti di quel che⁴ vien la biava nova, a cadauno vien la parte della biava che è potente far servizie torno l'ara, come è sporzer la zappa, la pala, la scova,⁵ se li da la parte a pieno come a quelle che ha arrato;

a) I kada se braća hoće međusobno razdijeliti ili koja obitelj, a dijele se, prije nego prispije novo žito, svakomu pripada dio žita, koji može raditi oko gumna, kao pružiti motiku, lopatu, metlu, daje mu se potpuni dio, kao i onomu, koji je orao;

b) et quelli che non posseno far servitio,⁶ a doi⁷ vien una parte;

b) a oni, koji to ne mogu raditi; dvojici pripada jedan dio;

c) et se fusse putto⁸ in cuna ovver in fassa, la consuetudine vole, che l'cavo⁹ della camisa della madre sia legato¹⁰ et che s'empia¹¹ de biava; e questo è il viver di simili putti.²¹

c) a ako bi bilo dijete u kolijevci ili u povelju, običaj traži, da se zavežu skuti majčine košulje i da se napuni žitom; i to je hranarina takve djece.

d) Također se razumije, da se tako dijeli i novo žito, koje bi se našlo

d) Altrettanto s'intende, che così vada tal parte et della nova biava¹³ che si trovasse sull'ara et li fratelli volessere dividersi d'ogni biava che fruttarà¹⁴

e) Similmente se fusse horto d'herbazzi, et questo si divide per denti¹⁵ et ogni legume.

f) Et s'el porco ovver altro che si passe per ammazzar fusse¹⁶ et questo si divide così.

g) Et se s'imbatte la divisione et ancora non fosse¹⁷ la biava nova all'ara ma sul campo, questo non si divide a denti ma per testa,¹⁸ come l'altro havere et robba.

na gumnu, a braća bi htjela podijeliti sve žito, koje urodi.

e) Isto, ako bi bio vrt s povrćem, i taj se dijeli po zubima, i svako sočivo.

f) A ako bi bila svinja ili drugo što se tovi za klanje, i ovo se tako dijeli.

g) I ako se zgodi dioba, a još novo žito ne bi bilo na gumnu nego na polju, to se ne dijeli po zubima, nego po glavama kao druga imovina i stvari.

¹ b fra di loro divideresi; ² e famiglia; ³ e dividano; ⁴ a qualche; ⁵ b i e attorno l'ara, come a spazzar la zappa, la palla, la vacca, d servitu a ... sull'ara, come a sparzer i t. d.; ⁶ servitii; ⁷ d a lui; ⁸ b i e et si fusse putti, d et chi fosse putello; ⁹ b dal cavo, d capo, e del cavo; ¹⁰ e legato; ¹¹ e l'empia; ¹² d di simil patto; ¹³ b biada; ¹⁴ b frutterà, d fruttava; ¹⁵ a, b i e si divide per denti, e così per i t. d.; d dividesi coi pretendenti; ¹⁶ b i e che si possa poi ammazzar fusse, d che si fusse per ammazzare; ¹⁷ e fusse; ¹⁸ b per terza.

Član 27.

Item se alcuno comprasse vigna su la possession d'altri, è debitore pagare al patron un castrado ovvero soldi 32.

Isto tako, ako bi tko kupio vinograd na tuđem zemljištu, dužan je platiti gospodaru zemljišta jednu ovcu ili 32 soldina.

¹ b, d i e imaju različite znakove za tu. novčanu jedinicu.

Član 28.

Item chi volesse vender la casa è debitore di domandare il¹ vicino se la vole.

Isto tako, tko bi htio prodati kuću, dužan je pitati susjeda, ako je hoće.

¹ b i d al.

Član 29.

Item se si facesse calpastro o sul campo o sulla vigna o nell'orto, et il patrone non lo trovasse, o non vendendolo qualcun altro che testimoni-asse contra,¹ la sospitiene² non si può cercar con giuramente ne scriver.³

Isto tako, ako se potare ili njiva ili ili vinograd ili vrt, a gospodar ga ne bi zatekao, ili ne vidjevši ga tko drugi, koji bi svjedočio protiv, u sumnji ne može se tražiti zakletvom ni dosuditi je.

¹ e contro; ² b la supposizione, c i d suspitione; ³ e nema ne scriver.

Član 30.

Et altrettanto del bosco; non imbatendosi a pieno dove taglia, se non e testimonianza, con giuramento non si puo cercare.

Isto tako u šumi; ne namjerivši se uistinu gdje siječe, ako nema svjedočanstvo, ne može se tražiti zakletvom.

Član 31.

Et altri danni furtivi¹ si possono cercare et domandare per sospina et per testimonii; et non havendo² testimonianza, la consuetudine li può dar giuramento a cadauno contra chi è suspicion, non essendo in queste cause; prima se è homicida, l'altra se ha giurato falso, terza se è ladro, quarta se ha fatto falsa³ testimonianza o stato falso soz;⁴ et questi tali non sono cretti senza i congiurati detti potrotnici.⁵

A druge štete počinjene krađom mogu se istraživati i potraživati po sođžbini i po svjedocima; i nemajući svjedočanstva, po običaju može se dati zakletva svakomu, protiv koga postoji sumnja, ako nije u ovim krivicama: prva, ako je ubojica, druga, ako se krivo zakleo, treća, ako je lupč, četvrta, ako je krivo svjedočio ili krivo prijavio; i ti takvi nisu vjerodostojni bez kletvenika zvanih potrotnici.

¹ e fruttivi; ² e essendo; ³ b nema; ⁴ b i e nema, d sozco; ⁵ b potrotnici.

Član 32.

Item se alcuno s'imbatesse sugli animali d'altri, o vivi o morti che fussero, et li movesse o portasse² dal luoco dove s'imbatesse in essi, se tal animali si perdessero, la consuetudine vole che li paghi; però alcuno non li movi del luoco, se non vuol pagare.

Isto tako, ako bi se tko namjerio na tuđu životinju ili živu ili mrtvu, pa je potjerao ili odnio s mjesta, gdje se na nju namjerio, ako bi se ta životinja izgubila, običaj traži, da je plati; zato neka je nitko ne pomiče s mjesta, ako ne će da plati.

¹ e sia gli; ² b i e et li levasse o movesse, d movesse o lovasse.

Član 33.

a) Item quando s'imbatti,¹ che l'uomo va per strada et accade che dredo di lui si inviassero animali² de qualcuno, come saria cavallo o bò o altra sorte de animalo,³ et non li è il patron dredo,³ ogni consuetudine vole, che tal animale⁴ si debba far ritornar tre fiате et fermarlo;⁵

b) et se vi è con chi poter testimoniare, che l'ha fermato,⁶ questo è

a) Isto tako, kada se zgodi, da čovjek ide putem i dogodi se, da bi se za njim uputila nečija životinja, pa bio to konj ili vo ili druga vrsta životinje, a za njom nije gospodara, običaj svakako traži, da se mora takva životinja tri puta pokušati povratiti i zaustaviti je;

b) i ako ima, tko bi mogao posvjedočiti, da ju je zaustavljao, dobro je

bene; et se non è con⁷ chi testimoniar è debitore svellere un poco d'herba o⁸ revoltar una pietra, questa è la sua testimonianza; se havesse qualche suspetto in lui colui de chi è animale smarito, li puo dar giuramente secondo la consuetudine, che non⁹ li ha fatto danno poco ne assai.

a ako nema, tko bi posvjedočio, dužan je učupati malo trave ili okrenuti jedan kamen, to je njegovo svjedočanstvo; ako bi imao koju sumnju na njega onaj, čija je izgubljena životinja, može mu dati zakletvu po običaju, da mu nije nanio štetu ni malu ni veliku.

¹ e l'uomo s'imbatte, che l'uomo i t. d., b l'uomo s'imbatte, va i t. d., ² e bestiami; ³ e dredo; ⁴ a nema non li è il patron dredo, ogni consuetudine vole che tal animale; ⁵ e fermarla; ⁶ è fermato; ⁷ b nema; ⁸ c e; ⁹ a da non, b et non.

Član 34.

Item a donna qual esser si voglia et sarà gravida, non se li può dar giuramento per conto alcuno fin tanto che non partorisce.¹

Isto tako ni jednoj ženi, koja bi bila trudna, ne može se dopustiti zakletva bilo za što, sve dok ne rodi.

¹ b partorisca, d partorirà.

Član (35)

1553 a di 20¹ marzo.

La consuetudine del calpestrar: dove si facesse danno delle vigne o nelle biave o nell'orto.

Na 20. ožujka 1553.

Običaj o gaženju: gdje se čini šteta u vinogradima ili žitu ili vrtu.

¹ b, c, d i e imaju alli 20 di

Član (36)

Se si facesse nelle vigne¹ nel pampino,² o nella palmita o nella uva, in ogni di questi tempi si deve stimar il danno fin al mastello; et che questo calpestro ovver danno non si die³ pagar finchè non s'haverà vendemiato;⁴ et questo perche se l'hoste⁵ ovver la tempesta o l'acqua o il fuoco tollesse l'uva, non si die pagar ne anco il danno che è stimato, perchè non restaria ne anco quel danno se così intravenisse.⁶

Ako se učini u vinogradima sa lišćem, ili na mladicama ili na grožđu, u svakom od tih vremena mora se procijeniti šteta do berbe; i da se to gaženje ili šteta nemora platiti, dok se ne pobere grožđe, a to stoga, što se, ako neprijatelj ili nevrijeme ili voda ili vatra uništi grožđe, ne mora platiti ni šteta, koja je procijenjena, jer ne bi ostala ni ona šteta, ako bi se tako desilo.

¹ e vigne, dok drugi nemaju; ² e pampini; ³ e dia; ⁴ b rimediato; ⁵ c il giaccio; ⁶ b i e pervenisse.

Član (37)

Et delle biave similmente: in herba et inspige¹ se die stimar el danno; ne pero fin all'ara² si die pagar il danno, perchè anche questo va per conto come anco la vigna.

¹ e spigo; ² e ora.

I isto tako od žita: u travi i u klastju mora se procijeniti šteta, ali se ne mora platiti šteta do gumna, jer se i s ovim postupa kao i s vinogradom.

Član (38)

Et dell'horto come delle verze:

a) Se si calpestrasse fin alla radice, convien numerar le gambe et che dia altri tanti gambi¹ nel suo horto cogliere;² et dove non avesse delle sue verze per dargliene, convien che ogni gambo paghi quattrini;³

b) et se non fosse calpestrato fino alla radice ma rossegade⁴ le foglie solamente, stimando bisogno pagar il danno.

c) Et altrettanto gli altri herbazi qualsivogliono, convien⁵ che si paghi.

I od vrtla kao i zelja.

a) Ako se pogazi do korijena, treba izbrojiti strukove, te da daje isto toliko strukova u svomu vrtlu; a ako ne bi mu imao dati svog kupusa, treba za svaki struk da plati 4 novčića;

b) a ako ne bi pogazio do korijena nego bi bilo samo lišće izgrizeno, procijenivši treba platiti štetu.

c) Isto tako i svako drugo povrće treba platiti.

¹ e tante gambe; ² e nema; ³ b, d i e razni znakovi; ⁴ b i e rosegà; ⁵ e stimandolo convien.

Član (39)

Et delle avi questa e consuetudine:¹

a) In qualsivoglia² vicinanza dove sono le avi doi³ o tre o qualsivoglia quantità, se le avi⁴ si lassasero senza avvertire più presto, le avi de qualsivoglia si appigliassero, sue sono le avi;

b) et se l'averò⁵ ovver patron delle avi si dubitasse per⁶ il sottosentare⁷ dell'alvero⁸ contra qualcuno vicino che li ha messo delle sue avi, le può cercar con giuramento non vi essendo testimonii.

I ovo je običaj sa pčelama:

a) U bilo kojoj blizini, gdje su dva ili tri ili koliko god bilo ulišta, ako bi se pčele rojile a da se odmah ne bi opazilo, pčele za čije se bilo što uhvate, njegove su pčele;

b) a ako bi pčelar ili gospodar pčela sumnjao na kogod susjeda, da je podmetnuo ulište, u koje je spremio njegove pčele, može ga tražiti da se zakune, ako ne bi bilo svjedoka.

¹ b, c, d i e la consuetudine; ² e dodano questa; ³ b dua; ⁴ b i e le due avi; ⁵ b avara; ⁶ e si dubita se per; ⁷ d sostentare; ⁸ b i e del buco, d anno.

Član (40)

Et se a qualcuno fossero rubate le avi¹ et non se potessero trovare ne sottrager² fin a quanti anni che tu vogli, et se si discoverzessero per sobbina, che le avi sono vive et quant³ saranno col frutto, è tenuto restituirle con li busi⁴ delle avi et pagar la sobbina; et se le avesse ammazzate senza frutto, che ghe le debba pagar quanto valevano a⁵ quel tempo.

I ako bi komu bile ukradene pčele i ne bi se mogle naći ni osloboditi do koliko godina hoćeš, i ako bi se otkrilo po sodžbini, da su pčele žive, i koliko bi ih bilo sa podmlatkom, dužan je vratiti ih s ulištima pčela i platiti sodžbinu; ako li ih je ubio bez pomlatka, da ih je dužan platiti, koliko su u ono vrijeme vrijedile.

¹ a bez le avi; ² b i e ne sotto giace; ³ a gnte; ⁴ e bucci; ⁵ b vogliono in, e nema.

Član (41)

Et se s'imbatasse che qualcheduno trovasse le avi sul ramo ovver su la siepe andando per strada et lontan dall'aviero¹ quanto può trar² dal manerino, le avi dette roij sono del patronè dell'aviero;³ et quel che non si può arivar col manarino,⁴ le avi sono di quello che il trovarà; et quello che primo le trovasse finchè non l'haverà riposte nell'avearo et⁵ quello che si imbaterà là o uno o più quanti sono, ognuno ne deve haver la parte.

I ako se zgodi, da bi netko idući putem našao pčele na grani ili na plotu i daleko od košnice, koliko se može doseći sjekiricom, pčele zvane rojevi pripadaju gospodaru košnice; a ono, što se ne može doseći sjekiricom, pčele su onoga, koji ih nađe; i onaj, koji ih prvi nađe, dok ih ne stavi u ulište, i onaj, koji se ondje namjeri, ili jedan ili više njih koliko ih je, svakom pripada dio.

¹ b i e aviario, d aviario; ² mjesto trarre – tirare, e tirar; ³ b aviario, d avearo; ⁴ b manerino; ⁵ a i e nemaju li trovarà; et quello che primo le trovasse finchè non l'haverà riposte nell'avearo.

Član (42)

Item se qualcuno trovasse le avi dove esser si voglia et non avesse dove riponerle ma le porta in mano su la frasca, ognuno che pigliasse per il ramo ne deve aver la parte.¹

Isto tako, ako bi tko našao pčele bilo gdje i ne bi ih imao gdje spremiti, nego ih je nosio u ruci na grani, svatko, tko bi se prihvatio grane, treba da ima dio.

¹ a nema čitav ovaj član.

Član (43)

Item dove è bosco ovver campagna o monte comune et sono gli¹ attacchi delle avi per quelli i qual busi e

Isto tako, gdje je opća šuma ili polje ili brdo i postoje priljepi pčela u onim dupljama ili sličnim mjesti-

luochi simili Iddio ha fatto, dove entrano le avi, nissuno deve fabbricar simil busi ne ongere ne conzar, se non de s. Zorzi doppo el levar del sole; et quello che conzara² primo è suo; et non puo esser di quello il qual solamente la segna,³ ma di quello che compitamente l'accozarà.

¹ e per gli; ² e acconzera; ³ e segni.

Član (44)

Et se qualcuno tenesse le avi nello attacco prilip¹ fino al seguente giorno di s. Zorzi et non vodarà² il buso³ ovver l'attacco, et quello che venisse a lui primo conzarlo de s. Zorzi, sue son le avi et l'attacco.

I ako bi tko držao pčele u priljepu do idućeg svetog Jurja, a duplju i priljep ne bi ispraznio, onaj koji bi na sv. Jurja došao prije njega, njegove su pčele i priljep.

¹ b i e nemaju; ² b i e conzarà; ³ d do tuda taj član glasi: *et se qualch'uno trovasse le avi nell'attacco prilip fin al seguente giorno de s. Zorzi, et non andrà al buso.*

Član (45)

Et chi volesse far li attacchi non li puo far su la possession de alcuno senza lizenza del patron della possession.

I tko bi htio praviti priljepe, ne može ih praviti na tuđem zemljištu bez dopuštenja gospodara zemljišta.

Član (46)

Et dove è il bosco comune d'una villa, et uno della villa trovasse in quello le avi nell'albero ovvero nella pietra, ne le può cavar a se senza gli altri della villa, perchè come il bosco e di tutti comune così sono anche quelle avi.

I gdje je zajednička šuma jednog sela i jedan bi iz sela našao u njoj pčele u stablu ili u stijeni ne može ih za sebe izvaditi bez drugih seljana, jer kako je zajednička šuma svima, tako su i one pčele.

KAZALO

A

adopcija u članstvo plemena 47-49
 ager- 38, 39, 40, 41
 agnati- 100
 Aleksandar II. papa - 122
 Aleksandar III. papa - 73, 124
 Ambrojić Mikula - 25
 analogija - 5, 7
 Anić Vlatko 25
 Antoljak Stjepan 150
 Anžuvinci 156
 Archivio di Frari 149
 arhiv dalmat. namjesništva 150
 arhiv splitske stolne crkve 150
 Arighi Antonio 151, 152
 Avari 57, 143

B

Bag (Karlobag) 40
 baguški kotar 40
 Balša 27
 banški sud 22
 Barski sinod 124
 baština 5, 11, 13, 24-28, 115
 baštinsko pravo 26
 Benvenuti G. M. 152
 berba 169 čl. 19a, 174 čl. 36
 Bihać 22
 Biograd 73
 Bisići 14, 18, 19, 35, 36, 38, 39
 blago 66, 82, 126
 blato 14, 79

bližika 5, 80, 84, 85
 bližnji 12, 29, 30, 45, 102, 106, 115, 118
 Bočaci 34, 42
 Bogišić V. 149, 152
 Bojničić Radoje 25
 Bosna 7, 157
 Botuci 34
 brachium 132
 Brač 42, 156
 braća 12, 43, 92, 100, 160 čl. 3a, 5b
 braća bližnja = rođena 12, 28, 29, 80,
 84, 85, 86, 100, 102, 106
 braća daona = rodaci 28, 29, 80, 84, 85,
 87, 106
 braća vrvna 20, 28, 29, 34, 84
 Bragadin Girolamo 151
 Braičich Šimun 151
 brat mlađi 159 čl. 2c,
 brat prisni = rođeni 28
 brat stariji 159 čl. 2b,
 bratovština 61
 bratstvo 5, 14, 47, 60-63, 143
 bratstvo crnogorsko 60
 bravar = pastir 137
 Bribirci 115
 Brinje 35, 41
 Bročnani 41
 brodarstvo 57
 Bulat Gajo 149, 152
 buнар 78
 Buški stol 14, 18, 21, 28, 34, 35, 36, 38,
 40, 41, 99, 108
 Buško knežstvo 34, 38
 Butina vez 42, 53
 Bužani 22, 27, 29, 35, 38, 39, 42, 44, 49,
 50, 109, 114
 Bužanski vikar 30

Citirani članci u kazalu su izvađeni iz Novigradskog Zbornika koji je dan u cjelini
 na kraju teksta. S.

C

capitulārium 154, 155
 carnevale 162 čl. 6j
 cavo = kraj, okrajak, trs 161 čl. 6a, 169
 čl. 20d, 171 čl. 26c
 Celestin III., papa 73
 cestarina 74
 Cetina 35, 76, 138
 Ciprijan sv. 45.
 colon 5, 161 čl. 6a i 6d, v. težak
 Cultelli Dominico 151
 curija 15, 46
 curtis 5, 38, 39, 42, 53, 57

Č

Čazmanski kaptol 73
 Čisla 44
 Čudomirići (mj.) 25

D

Dalmacija rimska 57
 dalmatinski gradovi 156, 157
 Daničić D. 134
 Deanšević Martin Marko 25
 desetina 46, 47–48
 Desić Mikula 61
 Diklo 136
 Dinaridi 70
 dio 25, 102
 dio po vrvi 26
 dioba 13, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30,
 68, 84, 89, 91, 129, 130, 168 čl. 17,
 171 čl. 26
 dioba na glave 87, 89, 92, 129, 130, 172
 čl. 26g
 dioba periodična 24, 32, 33
 dioba po zubima 129, 130, 172 čl. 26c
 dionica 19, 29, 30, 37, 76
 dionik 11, 12, 21, 29, 30, 77, 81, 87
 djedići (didići) 45, 46, 47, 48, 62, 99,
 113, 115
 djeveri 91, 92, 168 čl. 17
 djevojka 160 čl. 5a
 dobitak životinje 66, 67
 Dobrečić Mikula 50
 dohodak 131, 161 čl. 6b
 Dolac Donji 44, 45, 46
 Dolac Gornji 44, 46
 Doljani 41
 dom 5, 14
 domaćinstvo 19
 donacionalizam 99

doseljenik 48
 Draškovići 13, 34, 36, 133
 Drašković Matija 18, 108, 133
 Dražani 17
 drvo 14, 70
 drvosić 14, 70
 družina vrvitja 27, 29, 76
 Državni arhiv u Zadru 150
 Dubrovački statut 120
 Dugi Otok 121
 Duorava 44, 70
 Dubravčići 130
 dvor 16, 19, 42, 45
 dvorno mjesto 11, 15, 16, 18, 19, 55, 57,
 126–130
 dvorna zajednica 12, 13

F

familija 39, 42, 165 čl. 10
 feudalizam 58
 feudalna zajednica 115
 fisk 113
 Frančić Petar 108
 Frankopani 42, 49
 Frankopan Anž (Ivan) 34, 35, 41, 130,
 156
 Frankopan Stjepan 35, 40, 43, 135
 Franjevačka knjižnica u Dubrovniku 150,
 151
 fundus 38

G

gaj 10, 11, 12, 16, 24, 37, 66–68, 87, 118
 Galzinja Grgur 151, 152
 Garanjin – Fanfonja 149, 150, 152
 Garganus de Arscindis 154
 Gariboldo G. P. 151, 152, 153
 Gata 44
 gatanski (gatski) kotar 40
 generacio 5
 gens 6
 genus 5
 Germani 86
 Gerard, nadbiskup 124
 Glagolići 27
 gonjaj 17, 55, 132, 161
 gonnik 73
 gora v. šuma
 gorica 70
 gospodar 161 čl. 6a i 6c
 gospodin 81, 101, 161 čl. 5b
 Gradec (zagrebački) 15
 granice 138

Grebčić Matko 41
 Grekov B. D. 45
 Grgić I. 135
 Grgur VII. 123
 Grujić R. 134
 gumno 161 čl. 6d i 6e, 171 čl. 26a, d, g,
 175 čl. 37
 Gusić Tomaš 108
 Gusići 49
 gustijerna 76

H

Henčić Juraj 25
 hereditas 34
 hiža 5
 honoranza = počasni prinosi 162 čl. 6i
 Hotila Vas 34
 hrvatsko plemstvo 51
 Hvar 156
 Husta Vas 42

I

idealno pravo kolektivizma 26, 30, 102,
 104, 120
 imanje 34
 individualna svojina 32, 92
 Inocent III. 125
 inokosna porodica 80
 ispašiste 12, 13, 66, 161 čl. 6c, 163 čl. 8e
 istočnik 78
 ius regale 70, 138
 Ivan sv. 73
 izaslanik kraljev 22
 izaslanik sudski 26
 izvori 6, 78

J

Jadro 16
 Jagić V. 45, 83, 85
 jahači konj 127
 jalovina = mlada životinja 67
 jaram (oruđe) 74
 jaz 14, 78
 Jelena sv. 42
 Jelić Luka 149, 150
 Jireček K. 134
 Jistac Dujan 27
 Joannes de Morea 151, 152, 153
 Juraj sv. 71, 169 čl. 20, 177 čl. 43 i 44

K

Kačići 115
 kamen 174 čl. 33b
 kamik 14
 kapitularno pravo 154
 Kapituo sitanjski 46-47, 61, 62
 Karin 157
 Karinov Petar 36
 Karlo II. 156
 Karlović Juraj 34, 41, 43, 109
 Kartular sv. Petra 72
 Kaseški kotar 40
 Kaštel 126, 127
 katun 45
 kčer 84, 98, 159 čl. 2a
 kišnica 76
 klis 16, 130, 157
 kmet 39, 42, 54, 55, 113, 131
 kmetska jedinica 17-18, 40, 52-60
 knez poljički 45
 Knežosekavas 42
 Knin 55, 157
 kn'nska isprava 23
 kn'in-ki stol 24, 25
 kolenščina 22, 23, 30, 38
 kolovadja 29, 76, 77
 koljeno 5, 22
 konfiskacija 113-114
 konj 159 čl. 2b
 konj jahači 127
 kopati 161 čl. 6f
 Korčula 156
 Korčulanski statut 120
 Kosinij 34, 41
 Kosinjski Ivan 34, 108
 Kosinjski Juraj 34, 41
 Kostanje 44
 kotar 10, 11, 12, 13, 22, 24, 38, 40-42,
 53
 Kotor 156
 kovač 78
 Kovač Andrija 25
 krađa 113, 129, 173 čl. 31, 176 čl. 40
 Krbava 20
 Krbavac Bartul 20
 krč (krčevina) 72
 krčki statut 137
 Krešimir 50
 Kremenčani 44, 46, 47, 50, 61
 krivokletva 165 čl. 9
 Kršelac 49
 Krševan sv. 39, 42, 73, 134, 153
 krvna veza 23, 26, 27, 29, 80, 115, 122
 kuća 5, 14, 17, 42, 127, 128, 161 čl. 6a,
 161 čl. 6c, 172 čl. 28
 kućište 16
 kućna zajednica 19, 80, 87, 89
 Kuklići 19, 39

Kukuljica Lovro 152
 kupnja 26
 Kuzma i Damjan sv. 73
 kvarta 45, 78, 161 čl. 6e, 166 čl. 15a
 kvartarol 162 čl. 6i

L

Ladislav V. 14
 Ladislav Napuljac 156
 Ladislav podkapetan Senjski 38
 Lagodušići 35
 Lapčani 34, 43, 44, 49, 109
 Lapački stol 34, 41, 43, 109
 Lateranski sinod 122
 latifundija 57
 laz 72, 73
 leno 99
 leto 71
 Lički Stol 14, 18, 19, 35, 36, 38, 39, 40,
 41, 42, 99, 107, 108
 Lika 14, 39, 44, 52, 109
 Limići 44, 46, 48, 50
 Liskovica kod Zadra 17
 livada 32
 lomača 62
 lopata 171 čl. 26a
 Lopušić Mikula 19
 lov 138–139, 166 čl. 15, 171 čl. 24
 lovac 139, 167 čl. 15b
 Lucius Ivan 150, 155
 Lučki Stol 99
 Ludovik I. 156
 Ludin 72
 lug 70
 lupež 114, 129, 165 čl. 9

Lj

Ljetopis popa Dukljanina 101
 Ljubač 135
 Ljubče 135, 136
 Ljubić Š. 150

M

Madžari 156
 Maglići 44
 majka 91, 92, 93, 159 čl. 2a, 171 čl. 26c
 Majnard 122
 Makarsko primorje 157
 Mala Strana 14
 Mala Vas 42

malin = mlin 14, 78
 malinišće 78
 Malić Juraj 19, 34, 36, 39, 132, 133
 Malić Petar 14, 19, 34
 Mali Prokišci 35
 maloljetnik 84, 120, 127, 171 čl. 26
 manara = sjekira 159 čl. 1a, 170 čl. 23
 manarino = sjekirica 167 čl. 16, 176 čl.
 41
 Mandić O. 61, 79
 mandra = stado 69, 163 čl. 8a, 164 čl.
 8h, 164 čl. 8j
 mansus 38, 57, 133–137
 mansus dominicalis 133
 mansus dominicus 136
 Margarita sv. 73
 Marija sv. 35, 135
 Marinci 38
 marka 37, 61
 Martin opat 57
 Martin sv. 46
 martolozi 113
 matična dioba plemenština 24, 26, 28,
 30, 31, 33, 37, 68, 102, 104, 105, 118
 Ma'ijaš kralj 156
 Mažuranić Vl. 15, 17, 133, 150
 Morsio Vincencio 151
 meso 130
 Miklošić Fr. 17, 42
 Miku'la Gašparov 22, 41, 43, 108, 109
 Miletić Juraj 14, 36, 108, 132
 Milutin kralj 134
 miraz 93, 123, 159 čl. 2a i 2e, 168 čl. 17,
 168 čl. 18
 Miroslav 50
 Miscellanea 136
 Mitarinić Tomaš 18, 40
 mjera 11, 24, 31
 mjera vladanska 36
 Mladen ban 120, 156
 Mleci 81, 113, 156
 mlinica 76, 77
 Modruše 35, 41, 135
 Modruška županija 35, 40
 Mogorovići 18, 35, 38, 39
 Mohlići mj. 17, 19, 21, 22, 27, 29, 30,
 35, 36, 38, 41, 44
 Mohlički kotar 41
 Mokro 41
 mo ika 89, 90, 159 čl. 1a, 171 čl. 26
 muž 95

N

Nadin 157
 nadvorje 128
 najam 102

najamnik 97, 98
 nalaz 171 čl. 25
 nalaz na putu 74, 75
 nalaz pčela 176 čl. 41, 42
 nalaz životinja 173 čl. 32, 33
 nasljedstvo 26
 natio 5
 Navagier Antonio 151, 152, 153
 Nebljusi 22, 108
 Nebljuško pleme 22
 negibuće 126
 Nelipić 156
 Nemanići 22, 30
 Nemanic Mikula 30
 nevjera 114
 nevjesta 85, 168 čl. 17
 Nicefor 17
 Nikola II. papa 122
 Nikola sv. na Gvozdu 41
 Nin 55, 90, 156, 157
 nobili huomeni (vlastela) 160 čl. 5a
 nobilitas 34, 35
 nomadi 65
 novale-novalia 72
 Nova Sela 39, 53, 55
 Novaković St. 134
 Novi 40
 Novigrad 153, 156, 157
 Nugal v. Ugal

O

običajno pravo 46, 137, 154, 155, 157,
 164 čl. 8i i k, 165 čl. 9, 166 čl. 12
 obitelji 19, 62
 Obraković Ivanuš 27
 Obrašćkovčina 27
 Obrovac 157
 odjeća 126
 odmazda 115, 129
 ognjište 81, 126, 127, 159 čl. 2c
 Oključani 27
 okućnica 19, 59
 Omš 157
 općina 12, 13, 14, 16, 21, 22, 24, 25, 27,
 28, 29, 31, 32, 39, 41, 60, 90, 102, 117
 opljeti 161 čl. 6c
 opremnina 83
 oranica 11, 17, 87
 oružje očevo 159 čl. 2c
 osloboditi 56
 Ostojići 61
 Ostrovica 156, 157
 ošasno 113
 Oštreherić Martin 35, 44
 otac 88, 89, 90, 91, 92, 159
 otimač zemlje 138

otkup 120
 Otočac 40, 135
 otuđenje 18, 21, 43, 107, 108

P

Pag 156
 pagus 38
 palača 127
 Paližna Ivan 156
 Papalić Dujan 46
 Paradia, knjižnica 150
 parnica 30
 passus 132
 pastir 69, 121, 163 čl. 8, 165 čl. 10
 pa'er familias 89
 pasišće 66
 paša 10, 14, 66
 Pašman 73
 pašnjaci 10, 18, 33, 66-70
 Pavlini 35
 pčela 71, 72
 pčelar 175 čl. 39b
 pčelarstvo 175-177 čl. 39-46
 pečenica 162 čl. 6i
 Pednić Dragiša 38
 Petar sv. od Bojišta 73
 Petar Franjin 14, 18, 21, 35, 36, 41
 Petar Janjin 14, 61
 Petar Marinov 133
 Petar sv. u Slatu 41
 Pe'rac 72
 Petričević Dujan 107
 Petričević Petar 14, 35, 36, 42, 108, 132,
 133
 Petričevići 107
 Pišćatki 44
 plase 17
 Plasto'va 25
 Plavno 25
 pleme 5, 43-52, 58, 59, 62
 plemenit 5, 42, 43, 48, 51
 plemenština 5, 11, 12, 13, 14, 18, 20, 21,
 23, 28, 31, 32, 33-37, 51, 60, 103
 plemenština djedinja 34, 39
 plemenština plemenita 34
 plemenština vrvna 20, 30, 33, 34, 35, 36,
 37, 102, 104, 105, 114
 plemenština vrvitja 20, 28, 30, 33
 plemstvo 51, 101
 plodouživanje 160 čl. 5a
 potkošna zemlja 36, 133, 134
 Podslunj 40
 podvornica 11, 12, 16, 17, 19, 33, 36, 59,
 87, 132-133, 134
 pogodba 162 čl. 7
 polača v. palača

Polečići 49
 Polbuk 34
 poligamija 122 bilj. 31
 poljodjelstvo 65
 Poljica 11, 12, 16, 40, 44, 46, 48, 52, 76,
 113, 157
 poljička skupština 49, 62
 poljički stol (dvor) 45, 99
 poljičko plemstvo 48
 popaša 167 čl. 16
 popoljna zemlja 87
 porodica 19
 porodična zajednica 19, 80, 85, 101
 porotnici 30, 165 čl. 9
 posjed (possessio) 26, 160 čl. 3a i 4a,
 160 čl. 5a i b, 6a, 166 čl. 13, 166 čl. 5a
 potok 14, 78
 Povljanski kartular 42
 Pounje 15, 16, 23, 43, 44, 52, 109
 pratež 94, 127
 prekup 111, 118
 prežitak 6, 7, 12, 14, 24, 27, 37, 43, 46,
 49, 50, 55, 65, 68, 79, 97, 104, 110, 138
 pribraćenje 93, 96
 Pribislavić Petar 25
 priljep 71, 176 čl. 43
 primova 94
 pripadnosti 14, 15, 37
 pristav 25, 43, 108, 109
 prodaja 18, 98, 110
 prokaratur 45,
 proviziun 81, 82
 prvobitna rodbinska zajednica, 13, 19, 24,
 32, 37, 43, 47
 prvokup 142, 169 čl. 21 i 22
 pučina 14
 punoljetnost 86, 121, 168 čl. 17d
 purgari 61
 put 12, 13, 14, 73–75, 171 čl. 25, 173 čl.
 33, 176 čl. 41

R

Račić Ivan 18, 107, 133
 Račić Martin 18, 107
 Rački Fr. 6, 60, 61, 63
 rad 166 čl. 12
 Radina Ves 14, 36, 42
 Raskojačići 47, 61
 rasput 14
 razlog 45
 ribnik 38, 39
 ribolov 76, 138
 rič 126
 rijeka 76
 Ripač 108
 Rimljani 86

Rmanj 14, 16, 41, 43, 61
 Rmanjski Stol 61
 robovi 39, 42, 54, 57, 97
 robovlasništvo 54
 rod 5, 143,
 rodbinstvo 84
 rodbinsko dvorna zajednica 14, 19, 22,
 31, 33, 34, 35, 36, 37, 58, 59, 79, 83,
 91, 119
 robovska zemljišna jedinica 53, 55, 57,
 60
 rođak 62, 84
 Romani 57
 rota 30, 129
 rotni pristav 107
 rotnici 165 čl. 9
 Rucitin Dvor 35
 ruho 94
 rusaški 43
 Ruska pravda 127
 Ružić Ivan 150

S

sad 12, 16, 19, 33, 36, 130–132
 savez plemena 49
 Sebidraški kotar 42
 Sebidraž Ves 14, 21, 35, 36, 42, 108
 sedmina 78
 selo 5, 12, 13, 17, 18, 19, 21, 22, 33,
 38–40, 43, 53, 57
 selište 17, 18, 19
 seljanin 12, 29, 30
 senior 99
 Senj 35, 42
 Senjski kaptol 34, 38, 41
 Senjski statut 107, 109
 senjski vicekapetan 22
 seoba 58, 59
 seoska zajednica 12, 19, 32, 33, 35, 36,
 37, 38, 40, 41, 43, 51–52, 58, 60, 62,
 63, 106
 sessio 38
 sestra 83, 84, 91, 92, 159, čl. 2d
 sijanica 138
 sijati 161 čl. 6b
 sijeno 162 čl. 6g
 sinovi 86, 159 čl. 1a i 2a
 sin 35, 130
 Sitno 44, 46
 sjekira 89, 90
 sjekirica 75
 sjenokoša 14, 18, 70, 133
 Skarić V. 134

Skoblić Mihajlo 35, 41
 skrbništvo 86
 Skradin 156, 157
 skupština 45, 49
 slama 162 čl. 6g
 slap 78
 Slaveni 5, 51, 57, 94
 Slavković Pavao 14, 18, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 108, 132, 133
 Slavković Šimun 35
 Slavonija 73
 slobodno zemljište 33
 služavka 160 čl. 4b
 smoljac 42
 soč 173 čl. 31
 sodžbina 165 čl. 9, 173 čl. 31, 176 čl. 40
 soda 81, 82
 Spas sv., samostan 35, 42
 Split 12, 16, 72, 122, 156
 splitski sinod 122, 123, 124
 splitski statut 120, 121
 sporotnici 165 čl. 9
 Srakvina 34
 Srpski Stol 25
 Spašići 66
 stablo 70
 Staro Selište 17
 starješina 89
 statutarno pravo 154
 staza 14, 74
 Stevan Dečanski, kralj 134
 Stjepan ban 39, 42, 53, 57
 Stjepan VI. papa 122 bilj. 31
 stočarstvo 65, 69
 stoka 65
 Straticio Gregorio 151
 Stričići 34, 41, 43, 44, 109
 strižićki kotar 41
 Strohal Ivan 150
 strmoglaviti 163 čl. 8g.
 studenac 14, 78
 stupa 14, 76, 78
 Stupići 49
 Stupišće 78
 sud 99, 109
 sudac 45
 sudbena vlast 46, 48, 49
 Sudpetar 41
 sultan 101
 susjed 100, 116, 139, 167 čl. 16, 172 čl. 28, 175 čl. 39b
 susjedna općina 32, 37
 susjedstva pravo 128
 Sustjepanska luka (Dugi otok) 121
 Svilić Matej 22, 38
 svjedoci 172 čl. 29, 173 čl. 30 i 31, 173 čl. 33b
 Suvač 130

Šibenik 155, 156
 Šćitari 17, 21, 22, 23, 29, 30, 35, 36, 41
 Škvarići 22, 30
 špan 49
 Štambak Grgur 41
 štab 31
 šteta 82, 172 čl. 29, 173 čl. 30, 174 čl. 36
 Šubić Pavao 16, 18
 šuma 70-73, 161 čl. 6c, 173 čl. 30
 Šurmin Đ. 61

T

Talovac Vladislav 35
 tekućica 76
 tele 166 čl. 15a
 Teodozije, ninski biskup 122, bilj. 31
 terminologija 5
 terra dominicata 136
 terviž 44, 46
 težak - colon 131, 169 čl. 19
 Thallészy 149, 150
 Tišemiri - Tješimirovići 44, 50
 Tkon 73
 Toma arciđakon 154, 155
 Tomaš knez krbavski 22
 trava 167 čl. 16
 trgovina 171 čl. 24
 tribus 5
 Tripartitum 120, 127
 Trogir 136, 149, 155, 156
 Tržić 18
 Tuhovija 25
 Turci 95, 113

U

ubojica 84, 173 čl. 31
 ubojstvo 28, 45, 83, 115, 166 čl. 13
 udadbena oprema 94
 udati se 159 čl. 2d, 160 čl. 3b, 4b i 5a
 i b
 udovica 91, 94, 95, 168 čl. 17
 udruženja 171 čl. 24
 Ugal - Nugal 16, 17
 ugar 137
 ujam v. ušur
 Ukrajina 23, 53
 ulište = košnica 175 čl. 39a
 Ungarci - poljička vlastela 48
 unutarnja zemlja 18, 36, 132
 Urban III. papa 73, 124
 ušur 78

utega 136, 137, 161 čl. 6c
 uvod u posjed 18, 41
 uže 18, 31, 32, 36, 89, 90

V

vanbračno dijete 96, 160 čl. 4a, b
 vanja (izvanjska) zemlja 18, 36
 varošani 61
 vatra 137, 170 čl. 23
 veleizdaja 113
 Verböczy 120, 128, 156
 Veseljковић Grubiša 27
 ves 5, 38, 42–43, 53, 57
 vicus 5, 38, 42
 Vid sv. 169 čl. 20
 Vidošić Juraj 27
 villa 5, 17, 38, 57, 69, 162 čl. 7
 Vinodolski zakon 120, 149, 155
 vinograd 25, 130, 131, 132, 161 čl. 6f,
 169 čl. 20 i 21, 170 čl. 23, 172 čl. 27,
 174 čl. 36
 vinogradarstvo 57
 vir 14, 78
 vješanje 114, 116
 Vladići 35, 41
 Vladislav II. 156
 Vladišići 107
 Vlajić Dujan 14, 18, 21, 41, 108
 Vlajinac M. 134, 150
 vlasništvo 26
 vlastela 45, 48, 99, 101, 115
 vlastelin 34, 38, 44, 48, 62
 vlastelinstvo 34, 48
 vlašić 113
 voćka 137, 170 čl. 23
 voćnjak 130, 137, 170 čl. 23
 voda 14, 76–79, 161 čl. 6c
 voda daždeva 76, 78
 „ kopana 78
 „ stajaća 78, 138
 „ tekuća 67, 138
 „ živa 76, 78, 126
 vodotići 14, 78
 vojna demokracija 58, 59
 vojnika 78
 vol 10, 67, 136, 163 čl. 8g, 173 čl. 33
 Vrana 135, 156, 157
 vražda 115, 116, 128
 Vrbanski statut 137
 vrelo 78
 vreteno (vrit) 31, 32
 vrv 11, 13, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28,
 30, 31–33
 vrvni 23, 27, 30
 vrvni list 28, 29
 vrpca 31

vršidba 169 čl. 19a
 vrvca 32
 vrvitji 20, 23, 28, 30, 77
 vrvno pravo 24, 25, 26, 29
 vrt 16, 17, 19, 130, 131, 172 čl. 26c i
 29, 175 čl. 38
 Vučeta Ivan 120
 Vučić Dujan 22, 108
 Vukčić Hrvoje 156

Z

zadruga 5, 19, 80
 Zadar 73, 132, 149, 151, 156
 zadarska isprava 17
 zadarski katastik 132, 135, 136
 Zakaparcé 90
 zakletva 165 čl. 9, 166 čl. 14, 172 čl. 29,
 173 čl. 31, 175 čl. 39b
 zalog (zaklad) 26, 108
 Zalug 25
 zamjena 111, 112
 zapljena 113
 zarobljenici 57
 zastava 15, 16, 19, 61
 zažično 14, 18, 19, 34, 36, 39, 40, 108,
 132, 133
 zemljišna jedinica 31
 zemljište 126, 161 čl. 6b i c
 zemljište općeno 13
 zgonj 133–137, 161 čl. 6c
 Zvečanj 44, 48
 zvijer 138, 139, 166 i 167 čl. 15
 Zvonimir kralj 123, 124

Ž

ždriieb 11, 13, 16, 18, 19, 35, 36, 37,
 132, 161 čl. 6a i 6c
 ždribenica 81
 žena 84, 166 čl. 14
 žena noseća 174
 ženidba 122–125
 ženski dionik 84, 91, 92
 Židovinići 22
 Žigmund kralj 156
 živo drobno 66
 žito 128, 129, 137, 175 čl. 37
 živjeti – živež 160 čl. 3a
 životinja 75, 138, 163 čl. 8a
 žir 72
 Žrnovnica 16, 76, 138
 Žunjević Maroje 38
 župa 45, 50
 županija 40
 župnik 121

SADRŽAJ

Uvod	5
Seoska zajednica i njene ustanove	9
Društveno-gospodarski odnosi	65
Zaglavak	140
Dodatak	147
Registar	179

